N. Iorga

Istoria învățământului românesc

„Școala este însuși viitorul țerii."
(Carol I-iu.)

București
1928.

Editura
Casei Școalelor

www.dacoromanica.ro

Istoria învățământului românesc

www.dacoromanica.ro

I.

Originile.

Şcoală face parte din vechiul tesaur al limbii româneşti, pe cînd *şcolar* e o inovaţie lingvistică, înaintea căreia se întrebuinţa în Moldova cuvîntul *şcoler,* din secolul al XVIII-lea[1], care trăieşte încă în popor, sau *sholer,* după greceşte, pe care l-a păstrat şi Regulamentul Organic[2]. *Ucenicul* aparţine împrumuturilor din slavoneşte: el era încă de foarte demult întrebuinţat curent. Pe la 1680 se zicea după greceşte: *spudeu* (σπουδαῖος); cuvîntul îl întîlnim într'o mărturie cu privire la părintele lui Neculce[3] şi în certificatul de cultură dat de *Genealogia Cantacuzinilor* vestitului Constantin Stolnicul[4]. „Spudeului" îi răspunde, din acelaşi izvor. *dascălul* διδάσκαλος) pe care l-am luat poate mai din vreme din slavoneşte. Dar moştenirii la-

[1] De ex. în Nedioglu, *Cea mai veche şcoală românească, cu caracter statornic (şcoala de la Sf. Gheorghe Vechiu),* Bucureşti, 1913. p. 18 (şi pentru dascăl; tot acolo, la 1760: „şcolăreşti"). Un „Sarindaru şcolearu", la 1744; *Studii şi doc.,* VII, p. 326, no. 47.

[2] Regulamentul şcolar moldovean din 1851 zice: *scoleri.*

[3] *Buletinul comisiei istorice a României,* IV, p. 6.

[4] Ed. Iorga, p. 292.

www.dacoromanica.ro

tine îi aparțin cuvintele de basă: *o învăța, învățătură* și *învățător (învățămînt* e iarăși de creațiune modernă), ba chiar și *învățăcel.* Venind de la *invitiare,* în care *vitium* n'are înțelesul pejorativ obișnuit, s'ar putea ca deprinderea cu studiul să fi venit din modesta, dar foarte obișnuita deprindere a animalelor, a oilor în special cu serviciul la om. *Carta (charta), cărturar (chartularius), a scrie, scriptură,* aparțin iarăși nobilului vocabulariu primitiv[1].

Cît de veche e școala la Romîni?

S'a crezut atîta vreme — într'un celebru discurs la școlile din Hotin o afirma cu hotărîre Alexandru Hasdeu, căruia plăsmuirile „naționale" nu-i erau necunoscute, și până astăzi sînt oameni culți cari o repetă — că Alexandru-cel-Bun ar fi întemeiat în Suceava sa de pe la 1400 o școală, o Academie de drept, în legătură cu pretinsa legislație care i se atribuia. Academia există tot așa de puțin ca și sistemul lui de drept. Nu se putea face așa ceva într'o țară abia începătoare, atunci cînd nici apropiații Ruteni din Galiția, nici depărtații Slavi de Sud, învățătorii, în mare parte, ai principatului muntean, n'aveau un astfel de așezămînt și nu puteau deci trimite profesorii. Ideile de renovare a dreptului nu domniau nicăiri în acest Sud-Est european, nici în țeri de o mai veche desvoltare decît ale noastre.

Dar un învățămînt exista fără îndoială, nu în legătură cu urmărirea pe căi teoretice a adevărului, ci cu nevoile adînci, neapărate ale societății care,

[1] *A ceti* e slavon.

www.dacoromanica.ro

în vremuri normale, creiază şcoala şi-i determină caracterul.

Nu trebuie să uităm însă nici faptul că în oraşele întemeiate cu cetăţeni de împrumut, veniţi din ţerile regelui Ungariei şi din acelea ale regelui Poloniei, era o numeroasă populaţie străină aparţinînd unor popoare, Germanii şi chiar Ungurii, care aveau o veche învăţătură. E de crezut că Saşii din Cîmpulung sau din Tîrgovişte, în necontenită legătură cu negustori din patria lor ardeleană, îşi vor fi trimes copiii la carte în Braşov, Sibiiu sau Bistriţa, ca şi conaţionalii lor din Baia, legaţi de cel din urmă din oraşele săseşti de mai sus. Nemţii din Siretiu şi Suceava nu-şi uitaseră pe ai lor din casa cea veche. S'au semnalat copii de-ai lor cari mergeau pănă la marea Universitate din Cracovia, centru de adunare al străinilor în secolul al XIV-lea, cînd Galiţia este supt sceptrul iubitorului de cultură rege Casimir. S'au regăsit în registrele acestei înalte şcoli „Moldoveni" din Suceava şi din Siretiu[1].

Să nu uităm iarăşi că aceşti cetăţeni, trăind după „dreptul de Magdeburg" pentru Galiţieni, după cel săsesc pentru Ardeleni, aveau nevoie de cunoscători ai acestor tradiţii juridice pentru a hotărî în acele procese cu hotărîri date în limba lor, pe care le cunoaştem din acte ale secolului al XV-lea. Raportul lor în această privinţă cu cei rămaşi la vatră era acelaşi ca raportul Italienilor din Pera sau din Chios, din Tripoli de Asia sau din Alexandria cu cetăţile lor de origine, Genova şi Veneţia.

---

[1] Citaţi de Eugeniu Barwiński, în prefaţa la *Chronicon Moldaviae* al lui Miron Costin, ed. Comisiei Istorice a României.

www.dacoromanica.ro

Apoi grija sufletească a acestor „latini" de religie era încredinţata nu numai unor episcopi din Ardeal, din Polonia, ci şi preoţilor dintre cari o parte măcar trebuiau să fie indigeni. Şi biserica apuseană, catolică, fără şcoală lîngă dînsa şi pentru cei cari nu voiesc să devie clerici,— *clercs* în franţuzeşte înseamnă: om cu studii, „spudeu",—nu se poate concepe. Iar clasele dominante la noi au avut totdeauna o slăbiciune, explicabilă, pentru un învăţământ desvoltat, împărţit de străini. Fără îndoială am avut şi pentru ai noştri, la reşedinţile episcopale din Milcov— încă în veacul al XIII-lea— Baia şi Siretiu, din Bacău, din Argeş, şcoli de latineşte, din ale căror binefaceri s'au împărtăşit copiii romîni de pe vremuri. Şi, alături de episcopi, călugării convertitori şi cîrmuitori au trebuit să-şi aibă micile lor şcoli, ori dacă e vorba de Dominicanii din Siretiu, ori de Franciscanii din Argeş, de aceia cari de la „casele" din Ciuc s'au strecurat şi aciuat în preajma reşedinţei episcopale din Bacău. Iesuiţii din secolul al XVI-lea n'au fost singurii „scolarhi" de carte apuseană în părţile noastre.

In ce priveşte propriul nostru învăţământ, legat de limba slavonă a Statului şi de pravoslavnicia Bisericii, el este de sigur o foarte veche realitate. Necesitatea lui era impusă de creşterea clerului înalt, de producerea unor călugări învăţaţi, caligrafi şi pictori, de iniţiarea Domnilor şi boierilor şi de deprinderea profesională a scriitorilor de diplome.

Nu vom şti niciodată exact care a fost rolul jucat la noi de acel Grigorie Ţamblac, al cărui nume, explicat foarte ingenios, dar fără temeiu, şi altfel, s'a dovedit a fi al unei familii bizantine[1]. Predica,

[1] V. şi *Rev. Istorică,* XI, p. 13.

www.dacoromanica.ro

vădită din manuscrisele păstrate ale cuvîntărilor lui, nu era un obiceiu numai la Suceava unui „autocrat" de modă bizantină, însurat cu acea Marină care venia, de sigur, din lumea imperială grecească, dar şi, mai tărziu, pe vremea cînd locuia la noi învăţatul Chiril Lukaris, viitorul Patriarh al Romei celei nouă, la Tîrgovişlea din acei primi ani ai secolului al XVII-lea. Nu fără „ucenicie", la şcoala de mănăstire, dar şi pe lîngă un înalt cleric învăţat se vor fi deprins cu cartea slavonă oameni ca Teoctist şi ceilalţi mari Vlădici moldoveni ai secolului al XV-lea, sau cutare Mitropolit muntean, vrednic de moştenirea arhiereilor din Vicina aşezaţi la Argeş în secolul al XIV-lea, care cerea nomocanoane de la Bizanţ[1], pe cînd un episcop de Roman dadea deslegări în chestii canonice pe la jumătatea aceluiaşi veac al XV-lea[2].

Cel puţin în mănăstirea munteana, dintru început de călugări cărturari, a Tismanei învaţatului ctitor Nicodim şi în Neamţul creat, peste puţină vreme, de ucenicii acestui cleric, a fost o adevărată şcoală de caligrafie şi de zugrăvire a manuscriptelor, dar, în acelaşi timp, şi, pentru că limba acestor cărţi era străină şi trebuia învăţată, de slavoneşte. Din aceste şcoli de chilie au ieşit oameni ca, în Moldova secolului al XV-lea, Gavriil fiul lui Urie şi „tahii", tahigrafii, Atanasie şi Paladie[3], ori Mircea „caligraful", care a scris un manuscript de la Chilandariu la 1162-3[4].

---

[1] Hurmuzaki, XIII, p. 318, no. 6.

[2] V. *Ist. Bisericei*, I, şi *Ist. literaturii romine*, I, pp. 98-9. *Ist. lit., rom.*, I, pp. 95-6.

[3] Liubomir Stoianovici, în *Sbornicul* din Belgrad pe 1923; v. şi *Rev. Ist.*, X, pp. 153-4.

www.dacoromanica.ro

Și în aceastălaltă țară putem constata, la 7003 (1494-5) o școală, căci cutare manuscript de *Pravilă* păstrat tot la Chilandariu e datorit „mult greșitului monah, *grămăticul*"— deci și profesorul — Damian"[1].

O „școala de meserii" era aceia unde, tot pe acolo, își învățau meseria, mult înaintea apariției celor d'intâiu argintari profani, de felul celor din Ardealul sasesc, meșterii îmbrăcatori în argint ai cărților și ai icoanelor de catapiteasma[3].

Să amintim și necesara școală de musică, de psaltichie, a cîte unui „diac domnesc" care „învăța la șapte glasuri"[3].

Am citat aiurea condițiile în care, mai târziu, dar de sigur că și pe acest timp, se recrutau învățăcei, copii prinși, furați de prin sate, din cari se făceau „oameni de treabă, vlădici și egumeni și preuți și diaconi pre la svintele mănăstiri"[4].

Pisarii munteni din veacurile al XIV-lea și al XV-lea, cari scriu cărțile domnești și scrisorile către orașele ardelene cu cerneală neagră și albastră în slove mărunte, strîmte, ghemuite, dupa datina bulgărească și mai ales sîrbească, nu ni sînt cunoscuți. Nu putem spune nimic despre nația căreia-i aparțineau. V. A. Urechiă pomenia după inedite pe un Neagoe și un Radu Grămaticul[5]. Dar pentru

---

[1] Liubomir Stoianovici, *l. c.*, p. 36. Cf. *Rev. Ist.*, X. p. 154.

[2] Până în secolul al XVIII-lea se învața la stareț: astfel pentru schitul Păscanii pe la 1768; revista *Ion Neculce*, I, p. 107.

[3] *Ist. lit. rom.*, I, p. 97.

[4] *Ibid.*

[5] *Ist. școalelor*, I, p. 7.

www.dacoromanica.ro

Moldova epocei lui Alexandru-cel-Bun se poate stabili o lungă listă a acestor oameni deştepţi şi dibaci, cari nu se ridicau în boierii, rămînînd legaţi pe viaţă de o causă în care izbutiră, destul de răpede, a preface urîta literă rusească în ductul elegant, din ce în ce mai rafinat, al chiliricei moldoveneşti. Ce mai frumoase nume româneşti decît ale lui Oţel, Bîrlea, Oanţă, Vulpaş, Negrilaş, Ştefu, Borcea, Săcară, Borş, Cîrjă[1]? Chiar numele slavoneşti: Steţco, Ivaşco nu înseamnă o obîrşie străină, ele fiind pe atunci comune în Moldova. Un diac Giurge e fiul protopopului Moldovei, Ioil[2].

Dar alte nume, ca Şandru (din Sandor , trimet la Maramurăşul originilor moldoveneşti. Şi întrebarea se pune: ce datorim în acest domeniu Rutenilor de supt sceptrul Iagelonilor şi ce vine de la descălecătorii coborîţi din acel Maramuraş al regelui angevin din Ungaria? Forma diplomatică a actelor Moldovei începătoare e a documentelor ungureşti. S'a constatat acuma în urmă[3] că Voevozii şi cnejii romîni scriau slavoneşte în patria lor maramurăşeană. E de crezut deci că scriitori ca Şandru veniau de acolo, odată cu descălecatorii sau mai tărziu, viaţa românească dăinuind şi mai departe, puternică, în acele locuri. Şi, dacă e aşa, se ştie ce şcoli de caligrafi şi diplomatişti erau în tot Apusul latin al evului mediu.

Domnii învăţau carte. Chiar aceia cari nu puteau scrie erau datori să ştie slavoneşte, dacă nu în-

---

[1] *Ist. lit. rom.*, I, p. 97. O altă listă în I. Bogdan, *Album paléographique moldave,* Prefaţa; o a treia, de demult, în Urechiă, *Ist. şcoalelor,* I, pp. 6-7,

[2] *Rev. Istorică,* II, p. 87.

[3] Iorga, în *An. Ac. Rom.* pe 1926.

www.dacoromanica.ro

văţaseră această limbă politică şi sacră în casă la ei, dela mamele de origine slavă, Bosniace în Ţara-Românească (soţia lui Alexandru-Vodă din care s'a născut Vladislav-Vlaicu), Rutene în Moldova (soţia lui Laţcu, cu numele aşa de rusesc). Ştefan-cel-Mare se putea înţelege în această limbă cu solii ruşi trimeşi de regele Poloniei [1].

Cîte un ostatec, ca al doilea Dan, trăind la Bizantini, trebuia să înveţe acolo, şi copiii crescuţi la Turci ai lui Vlad Dracul, teribilul Vlad şi frumosul Radu, vor fi prins şi ceva carte creştină.

Totuşi, cînd Ilie Rareş se turci, un contemporan grec, într'o predică, înviuieşte lipsa lui de creştere. „Se cuvenia"—şi totuşi maica lui era o fată de Despot sîrbesc, dintr'o familie luminată, şi ea însăşi ştia să scrie plîngeri în slavoneşte către acel Sultan Soliman, la Curtea căruia se redactau acte în aceasta limbă, — „să se încredinţeze vre-unui supraveghetor şi pedagog, ca să se îngrijească de copii şi să nu-i lase să se amestece cu cine se întîmpla, ci să-i înveţe cîte tind spre virtutea sufletească şi trupească, iar ei, lăsîndu-i în voia lor, îi fac să-şi caute numai de jucăriile lor, de poveştile şi datinele păgîneşti, de caraghiozlîcuri şi de stricăciuni... Aşa ştie necreşterea, nu numai a lipsi pe om de cinstea de faţă, dar şi de cea veşnică [2]". Dar nepotul Domnei Elena Brancovici, Bogdan Lăpuşneanu, fu crescut de mamă-sa, Doamna Ruxanda Rareş, destul de bine pentru a putea figură în societatea nobililor poloni de peste Nistru, care-l cuceri şi-l pierdu. Şi Ioan-Vodă-cel-Cumplit putea să scrie ro-

[1] Bogdan. *Doc. lui Ştefan-cel-Mare*, II, p. 479.

[2] Νέος Ἑλληνομνήμων, XIII, pp. 57-9; traducere în *Rev. Ist.*, II, p. 179.

www.dacoromanica.ro

mănește, de și crescut în exil oriental, iar alt pribeag prin Răsărit, Petru Cercel, știa destul italienește ca să scrie un imn lui Dumnezeu. Fratele lui, Mihai Viteazul, are un scris extrem de fin, care arată școală.

Cum se făcea acest învățămînt, o știm pentru sfîrșitul secolului al XVI-lea. Copilașul iubit al lui Petru. Șchiopul, Ștefan, plăpîndă ființă menită unei așa de scurte vieți, avea ca dascăl pe călugărul Teodosie Barbovschi, care ajunse Mitropolit și, pe lîngă cetirea din Psaltire și alte cărți sfinte, i se punea în mînă, pentru exercițiu și învățătură pe de rost, cîte o socoteală de cronologie, a anilor trecuți de la Facerea Lumii și alte date capitale, cum ni s'a păstrat, în românește, un mic izvod[1].

Boierimea putea să-și capete și ea asemenea cunoștinți, tot prin călugăraşul de casă. De sigur că dregătorii Sfatului domnesc în veacul al XV-lea, înțelegeau slavona documentelor la care erau marturi sau chiar ispravnici. Dar acesta e un lucru care se învață, și un lucru greu care se învață cu cheltuială de vreme și sîrguință. Pănă va veni vremea pribegilor, în care feciori de boieri vor fi dați, în Ardeal și Polonia, la carte latinească, ori a „domiciliului forțat" la Constantinopol și aiurea în Orient, pe lîngă un Domn mazil, în care cas li stătea la îndemînă ce mai rămăsese din marea cultură bizantină.

Din fericire ni s'au păstrat și trei nume de învă-

[1] Hurmuzaki, XI, p. 197, no. CCCXXV.

www.dacoromanica.ro

tători, ambele din Moldova, pentru acest secol al XV-lea. Despre pisarul Toader Popovici, deci fiu de preot, se spune[1] că era „fratele lui Ion dascălul". Și acest Ion dascălul e pomenit într'un act de la 1476, mai târziu și pisarul „Coste, fratele lui Ion dascălul" (1483)[2]. La 1500 scria hrisoave pentru același mare Domn, Ștefan, un Efrem sau Ifrim dascălul[3]. Un mai vechiu „dascăl de copii" trebuie să fie acel Moise, din Rebricea, căruia i se dă, cu mîndrie. titlul de „filosoful"[4]. Alexandru-cel-Bun pomenia pe acest învățător[5].

Toate aceste patru feluri de școli se pot urmări și în secolul al XVI-lea, până la începerea curentului apusean, sporadic la început, pe urmă din ce în ce mai puternic, în noi condiții de viață și supt deosebite influențe străine.

Ce decade e, odată cu catolicismul din jurul episcopiilor de propagandă, școlile alipite de dînsele. Din ce în ce mai rar vin în visitație episcopii din Polonia, Argeșul nu mai are de mult „piscupul" său apusean, călugării latini ai Ciucului, barații, sînt și ei niște bieți ignoranți. Mărturiile rarilor delegați ai Sfîntului Scaun sînt tot mai desolante: sărăcie și întunecime, părăsire și tristă vegetare. Din

[1] *Uricariul,* XVIII, pp. 527-8.

[2] In colecția Sf. Spiridon din Iași, moșia Popricani. V. Urechiă, *l. c.,* p. 6. Azi publicate de I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan-cel-Mare,* I, p. 209. V. și *ibid.,* p. 267. Ca pisar și *Ibid.*, p. 319, an. 1488. Cf. și tabla, la p. 522, supt „Ion diac".

[4] *Ibid.,* II, p. 178.

[3] *Ibid.,* I, p. 65 (la 1462 trăiau fiii lui, Danciul și Maruşca); II, p. 79 (nepotul lui la 1495: Nicoară Ciocârlie). Satul însuși se numi Filosofii; *ibid.,* p. 81.

[5] Ghibănescu, *Surete și izvoade,* I, p. 21 și urm.

www.dacoromanica.ro

acest izvor deci nu se va alimenta şcoala din ţerile noastre.

Cetăţile străine ajung sărace şi, în acelaşi timp, îşi pierd caracterul lor iniţial, de centre colonisate. Cufundîndu-se în viaţa generală a ţerii, ele nu cîştigă nici supt raportul care ne interesează. Puţini mai stau pe lîngă bisericile aşa de cercetate odinioară; deveniţi simpli orăşeni moldoveni sau munteni, urmaşii agerilor negustori din veacurile al XIV-lea şi al XV-lea n'au mai multe nevoi culturale decît mahalagiii romîni cu cari s'au amestecat.

Şcoala de episcopi continuă însă. Şirul înălţător de clerici cărturari merge în Moldova pănă la învăţatul Mitropolit Teofan, trecînd prin personalităţi ca ale lui Macarie de Roman şi Eftimie, scriitori de înflorite „istorii" domneşti după Bizantinul Manase, devenit o carte de întrebuinţare curentă la Slavii de peste Dunăre. In Ţara-Românească, unde viitorii preoţi de sat învăţau şi la eclesiarhii episcopiilor (un cas din 1660)[1], se păstrează şi o alipire la cultura grecească, şi Mitropolitul lui Mihai Viteazul va cere la Constantinopol un Nomocanon de care simţia nevoie în eparhia sa. Toate lucruri care presupun o continuă şi serioasă urmare a studiilor, din generaţie în generaţie.

Mănăstirea nu se odihneşte. In vechile fundaţii glorioase, ca şi în cele nouă, se învaţă de sîrg slavona, caligrafia, pictura şi musica. Manuscriptele moldoveneşti sînt de toată frumuseţa, continuînd cele mai bune tradiţii ale Bizanţului. Mulţi episcopi sînt de „postrig" din aceste harnice lăcaşuri.

Dar mai ales înfloreşte şcoala de „dieci". Pentru

[1] *Rev. Istorică,* VI, p. 123.

www.dacoromanica.ro

cărțile domnești, tot mai multe, e la lucru o întreagă legiune de măestri mînuitori ai condeiului. Rare ori vre-un străin ca activul Nebojatco de la sfîrșitul secolului al XVI-lea. La mîndrele nume vechi se adaugă ale lui Bogza, Buzdugan, Dumșa, Cozmin, Pepelea, Mustea, Hamza, Pitic, Ghcanghea, care înaintă în onoruri, Vîlcul, în Moldova; Cherchelan, Mogoș, Răzmeriță, Florea, Badea, Fiera. Bercea, Stoicea, Oprea, Badea, Cazan, Mihu, la Munteni[1]. Unii sînt preoți — și li se zice: Popa —, alții se cred obligați să spuie că au de tată un preot, un călugăr, — ca Luchian Popescul ori Vașcă sin Varnava—; părintele e menționat, fiindcă va fi fost însuși un diac, în numele terminate cu *—escul,* ca un Crîstea Mihăilescul, un Stan Săvescul, un Calotescul, un Radul sin Bratul, Stanislav al Tatului; alții arată locul lor de origine și se vădesc copii de săteni: Borîleanul (din Borolea Dorohoiului), Eremia Băseanul (din Băseni), Fundeanul, Stanciul ot Miroș, Neagoe din Negomorești, ceva mai tărziu, la 1622, Tecman Covurluianul[2].

Vechea cultură slavonă se învrednici și de îngrijirea lui Alexandru Lăpușneanu. Acela care-și căuta pictori pentru Slatina la Veneția și care nu doria nimic mai mult decît să între prin Polonia în rîndul principilor Apusului era în același timp un zelos tradiționalist. Ctitor al bisericii moldovenești din Liov, corespondent și generos dăruitor al călugărilor ruși ai Stavropighiei, mănăstirii autonome din capitala Galiției, el nu li scria numai pentru tipografie, dar și pentru pregătirea cu psaltichia „grecească și sîrbească" a dascălilor lor de musică la psalții

[1] Urechiă, *l. c.,* pp. 6-7.
[2] *Studii și doc.,* V, p. 82, no. 20.

www.dacoromanica.ro

cari învăţau pe cîntăreţii din mănăstirile şi bisericile Moldovei; el adauge că la şcoala lui de cîntări au învăţat şi tineri Ruteni trimeşi din Przemysl[1]. In schimb Moldoveni învăţau, une ori, şi la şcoala „Frăţiei" din Liov, care tipări, la 1591, o gramatica rusogreacă [2].

Cînd, pe o icoană din 1566, dăruită de arhimandritul Spiridon mănăstirii Putna, cetim, în româneşte: „Inţelepciunea au zidit ţie casă", ne putem întreba dacă nu e vorba de o şcoală [3].

In Ţara-Românească ştim unde era izvorul acestei învăţături. La 1576, o carte domnească a lui Alexandru-Vodă Mircea e scrisă „în sfânta mănăstire ce se chiamă a marelui mucenic al lui Hristos Gheorghe", de grămăticul Stan, care, între aceste ziduri, de multe ori refăcute pe urmă, pănă la pierderea vechiului caracter, pregătia ţerii sale alţi buni diaci ca dînsul [4]. Aceasta ne face să înţelegem însă cum era învăţarea şi a altor scriitori de hrisoave.

---

[1] Hurmuzaki-Bogdan, I, p. 209, no. CII, analisat şi în Iorga, *Polonais et Roumains* şi *Note polone*, 1924.

[2] *Revista Archivelor*, II, p. 418.

[3] *Rev. p. ist. arh. şi filologie*, I, p. 296. Cf. *Rev. Ist.*, VII, p. 159.

[4] Gh. Nedioglu, *Cea mai veche şcoală românească cu caracter statornic (şcoala de la Sf. Gheorghe Vechiu)*, Bucureşti, 1913, p. 8.

www.dacoromanica.ro

II.

Incercări de şcoală apuseană la noi şi şcolari romîni la şcolile apusene.

Pribegia în Ardeal şi în Polonia e unul din fenomenele cele mai obişnuite ale vieţii politice româneşti din veacul al XVI-lea. Mulţi dintre Moldoveni trec în Polonia: pretendenţi, rude domneşti, boieri compromişi, conspiratori, cari-şi aşteaptă ceasul. Se oploşesc, cei din Moldova, pe unde pot, ţinuţi pe banii lor sau reduşi a împrumuta: une ori trăind şi din mila Craiului Măriei Sale, pe care l-au servit ori au de gînd să-l servească. Îi aflăm prin Liov mai ales, care e plin de dînşii, pănă ce au ajuns a lua în arendă venituri regale, ca bogatul fost vameş al Moldovei, supt Alexandru Lăpuşneanu, Constantin Corniact, care aducea vinuri moldoveneşti şi le vindea în cîrciuma, încă păstrată, a elegantei lui case cu colonete în stilul Renaşterii, sau chiar ca Nistor Ureche însuşi[1], pănă ce, făcîndu-se cetăţeni ai Regatului, îşi cumpărau moşii, ca Ustia Movileştilor. In acceleaşi condiţii trăiesc prin cetăţile ardelene cei urmariţi de urgia Domnilor munteni, vînzînd pănă şi margăritare, ultima piatra scumpă,

[1] Picot, în *Prinos lui D. A. Sturdza,* p. 204 şi urm.

www.dacoromanica.ro

ultimul obiect de aur sau de argint pe care-l mai păstrau dintr'o avere distrusă.

In aceşti lungi ani de exil, cari, une ori, se mîntuiau, şi pentru Munteni, cu o încetăţenire — ca a neamului lui Ioan Logofătul[1]—, copiii creşteau şi se cereau daţi la carte. Se puteau adresa părinţii la cîte un cleric părtaş al aceloraşi miserii, şi aceasta se petrecea probabil foarte adesea. Dar în apropiere ispitia şcoala străină. Ba chiar boieri din ţară se adresau la ea, ca acel Petru din Iaşi, care-şi dăduse la Liov, pentru a fi crescut acolo, fiul, „Taifan" sau Teofan, care muri peste un an, în casa fostului consul Grigore[2]. Un aşa de bun ortodox ca Petru Şchiopul, refugiat în Tirol, îşi părăsi unicul şi atît de iubitul copil în sama Iesuiţilor din Innsbruck, cari făcură din „Ştefan-Vodă al Moldovei şi al Ţerii-Româneşti", un membru devotat al Congregaţiei Mariane, dar şi un candidat la moartea de slăbănogie în adolescenţă[3]. Şcolile de latineşte ale Liovului aveau şi cîte un ucenic „valah", şi odată întîmpinăm la Magistrat o plîngere contra acelui băiat de boier care, aruncînd o piatră de pe fereastă, spărsese capul cutărui Evreu care nu se dădea mulţămit cu atîta[4].

In veacul al XVII-lea vechile forme şcolare se păstrează. Găsîm dascăli scriitori, dieci, prin sate, ca Toader din Stoieştii Focşanilor, Gheorghe din Odo-

---

[1] V. Cronica lui Constantin Căpitanul Filipescu, ed. Iorga, p. 66, nota 3.

[2] *Studii şi doc.*, XXIII, p. 378, no. CCXXXVIII.

[3] Hurmuzaki, XI, *passim*.

[4] *Studii şi doc.*, XXIII, pp. 413-4, no. CCCXXXI; cf., Iorga, *Relaţiile comerciale ale ţerilor noastre cu Lembergul*, din „Economia Naţională", Bucureşti 1900, pp. 71-2.

www.dacoromanica.ro

beşti (anii 1670-80)[1]. Dar învăţământul românesc, ieşind din rosturile lui patriarhale, ţintia acum mai sus.

Lupu Stroici scria polonește mai bucuros decît cu chilirica ţerii şi se făcuse Luca pentru a fi la nivel. Grigore Ureche primise, în vremile grele ale familiei sale, o creştere apuseană, în aşezămintele din Polonia.

La începutul veacului al XVII-lea fiul lui Costin Hatmanul, finul lui Vodă Miron Barnovschi, Miron sau, cum îi ziceau colegii poloni: Mironaşco, învăţă la şcoala călugărilor de la Bar în Podolia, primind astfel o pecete pe care o va păstra toată viaţa.

Dacă fetele lui Alexandru-Vodă Lăpuşneanu se putură mărita în Polonia, dacă fiul lui, Bogdan a cărui mamă, Ruxanda, era Sîrboaică după mamă şi primise o cultură răsăriteană, slavonă—, putu să alerge după aventuri, în tovărăşia tinerilor nobili poloni, rude sau prieteni, această înseamnă că în această familie se da şi o educaţie occidentală. Acelaşi a fost şi casul cu Movileştii, fete întrate în cele mai mari familii din Polonia şi băieţi, — în acest cas fiind şi explicaţia îndelungatei lor petreceri în această lume polonă pănă la acea moşie unde se strecurară atîtea triste zile de desţerare.

Renaşterea latină veni însă către noi, în ţară, de două ori. Nu din Ardeal, unde preoţii din Şcheiul Braşovului trăiau în vechea tradiţie răsăriteană — şi ei şi-au avut fără îndoială o şcoală, o adevărata şcoală, de limbă slavonă — şi influenţa Bisericii calvine, ocrotită şi impusă de preoţii maghiari ai ţerii,

[1] *Studii şi doc.*, VII p. 321, no. 19; cf. *Rev. Ist.*, V, p. 228.

www.dacoromanica.ro

trebui să aducă, nu numai cartea sfîntă, cartea de slujbă, predica în românește, dar şi o şcoală pe lîngă dînsa, pentru formarea unui cler capabil de a face necesarele deosebiri de dogmă. Dar de acolo n'a încercat nimeni să strămute în Ţara-Românească ori în Moldova un învăţămînt de caracter occidental.

Un neaşteptat şi curios incident, Domnia lui Ioan-Vodă Despot, „ereticul", dădu o astfel de şcoală, cu totul anacronică, Moldovei anilor 1560.

De sigur că acela care se încorună cu o coroană ca a prinţilor Apusului şi bătu taleri înfăţişîndu-l astfel, cu sceptrul în mînă şi trupul cuprins în zale, aventurierul încunjurat de mercenari unguri şi burgunzi, peţitorul unei logodnice polone nu înţelegea să facă numai o şcoală menită să aducă la luteranismul sau la socinianismul polon al episcopului Luzinski, adus de dînsul, pe Nemţii vieri, rămaşi catolici, la Cotnari, unde zidi o frumoasă biserică în alt stil decît al ţerii. Era şi acesta *un* scop, şi de aceia, pentru a complăcea prietenilor şi sprijinitorilor săi, reformaţii din Polonia, adusese el, după refusul, aşa de firesc, al ginerelui marelui Melanchthon, Gaşpar Peucer, pe acela care şi luă conducerea şcolii, Silesianul Iacob Sommer. Dar Iacob Vasilikos, ajuns Măria Sa Ioan-Vodă, îşi aducea prea bine aminte de anii cînd era student în medicină la Montpellier, de truda sa, alăturea de prietenul Diasorinos, la copiarea de manuscripte greceşti pentru Carol Quintul, de tratatele sale latine despre normele războiului pentru ca să lase fără ştiinţă de carte ca în Apus pe fiii boierilor săi. O nouă generaţie de cultură latină trebuia să iasă din această şcoală pentru a îndeplini marea mi-

www.dacoromanica.ro

siune care-i era păstrată: unirea cu Țara-Românească, luarea în stăpînire a Ardealului, întoarcerea mîndrelor vremuri romane.

Dar toată această vrajă se risipi. Vodă străinul stătu închis pănă în ceasul morții sus la Suceava în cetate, iar, în goana contra prietenilor și clienților lui, Sommer își rupse doctorala togă prin haragii viilor de la Cotnari, bucuros că a putut, ajuns în sfîrșit la adăpost, să cînte în elegii sfîrșitul ilusiilor romane[1].

Dar unde nu izbutiseră protestanții, se încercară, în același secol al XVI-lea, catolicii.

Misiunea de la Lublin a Iesuiților, cu Warszewiecki în frunte, se sprijinia și pe școală, pe vestitul Colegiu de acolo, într'un timp cînd ca om al culturii și al școlii apărea în Ardeal Iesuitul Possevino, o lumină a timpurilor sale, înviind la Alba-Iulia, odată cu episcopia latină, și o activitate școlară. Sfătuit de Albanesul italianisat Bartolomeo Bruti, cetățean al Veneției, din care făcu Postelnicul său, Petru Șchiopul, care nu prevedea exilul său apropiat și școala iesuită a lui Ștefan, fiul inimii sale, dădu voie să se tipărească Minee și calendare pentru Romîni și să se întoarcă la catolicism școala de la Cotnari, așteptînd un așezămînt pentru Romînii înșii[2]. Era vorba chiar de un Seminariu cu limba de propunere grecească, susținut cu o sută de scuzi lunar. Din această tentativă se alese însă, doar fără drama de la sfîrșit, tot așa de puțin ca și din improvisația didactică a lui „Despot-Vodă".

[1] Sommer, *Vita Despotae,* în Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos,* Paris, 1889, pp. 29-30.

[2] V. Hurmuzaki, XI, pp. LXIII-V.

www.dacoromanica.ro

Dar nepotul lui Petru-Vodă, ajuns mai rău decît un pribeag, ajuns fiul unui tată turcit, despărţit de nevastă şi de ţiitoarea din care se născuse copilul, Radu-Vodă al „Doamnei" Vişa, fu dus la Veneţia, unde stătea, în mănăstirea de călugăriţe din insula Murano, cu altarul de marmură pomenind originea corvină, romană a dinastiei muntene, Mărioara Adorna Vallarga, sora Doamnei Ecaterina, mama lui Mihnea-Vodă şi bunica, acum trecută din viaţă a răzleţului copil. După o ucenicie grecească în mănăstirea Ivirilor de la Athos — altă inovaţie şcolară — Radu-şi făcu toată educaţia lîngă această mătuşă.

Astfel însă începe un alt capitol din şcoala noastra cea puţin ştiută: influenţa italiană.

www.dacoromanica.ro

III.

Influenţele italiene asupra şcolii româneşti.

Un Bartolomeo Bruti încercase a aduce şcoală catolică, fie şi polonă, în Moldova lui Petru Şchiopul, Nu ştim dacă va fi înoit încercarea „Veneţianul" mîndru şi luxos, „superb", care fu Radu Mihnea, de şi lîngă dînsul sta alt Postelnic de provenienţă veneţiană, Bernardo Borisi, „Brănatul." Moldovenilor, aşteptînd ca un Bartolomeo Minetti să-i conducă fiul, pe Alexandru Coconul, şi ca o Doamnă levantină, Victoria, să stea lîngă Leon-Vodă, venit din Constantinopol[1].

Dar o epocă influenţată de Italia, direct sau prin sucursalele ei răsăritene, cum era Creta, dar şi Pera levantină, patria Ecaterinei şi a Mărioarei, cu dulcele nume românesc, era să vie. Pănă la dînsa însă se va trece, în Moldova, ţara mai înrîurită de Apus, printr'o fasă de strecurare latină din Polonia. Iesuiţii se aşezaseră în ţară, favorisaţi de Movileşti, şi-şi făcuseră şcoala la Iaşi.

Petraşcu, fiul lui Simion-Vodă Movilă, şi, o bucată de vreme, pretendent la tronul părintelui său,

[1] V. şi ediţia italiană a cărţii mele „Istoria Romînilor şi a civilisaţiei lor".

www.dacoromanica.ro

ajunse, întâiu aiurea decît la noi, creatorul unei şcoli nouă, în care alipirea de ortodoxie era unită cu studii în latineşte după tipicul fixat în aşezămintele iesuite. Se poate zice că în această singură dată se întîlneşte o ortodoxie internaţională, nesprijinită pe greceşte sau slavoneşte şi un program iesuit fără legatură cu catolicismul roman. Ii era dat unui Moldovean, unui Romîn care prin originea naţiei şi prin aşezarea patriei era legat de cele două lumi deosebite şi adesea opuse să realiseze această sintesă, încă una din acelea între Orient şi Occident de care e bogat trecutul nostru cultural [1].

O şcoală pur iesuită funcţionase la Iaşi, de mai multă vreme. Vin părinţi din Ardeal s'o întemeieze [2]. Elevii obişnuiau chiar să se înfăţişeze de Anul Nou la Curte, recitînd lauda lui Vodă în latineşte, „Zece, doisprezece copii, unul mai mic decît altul, îl salutau atît latineşte şi greceşte, cît şi în limba părintească[3]." Boieri, ba chiar, poate, Ioan-Vodă, fiul lui Vasile Lupu, trecură pe acolo [4].

Se întîmpină doi catolici, Novakovich şi Bankovich, trimeşi la studii în Polonia [5], pe un timp cînd la

---

[1] V. P. P. Panaitescu, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev, dans les Principautés roumaines, în Mélanges de l'École roumaine en France,* 1926, 1, p. 3 şi urm.

[2] Veress, *Scrisorile misionarului Bandini,* în „An. Ac. Rom.", 1927, p. 43.

[3] *Ibid.*, p. 61. La Ciubărciu, un Dominican; *ibid.*, p. 64.

[4] P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin,* Bucureşti, 1923, p. 13; I. Minea, *Dimitrie Cantemir,* p. 6.

[5] Veress, *l. c.*, p. 65.

www.dacoromanica.ro

Cameniţa învăţau fiul medicului lui Duca-Voda şi un Duminecă al lui Capră [1], şi se urmă un mic seminariu iesuit la Iaşi, pe lîngă şcoala lui Ressi, Franciscan, la Galaţi[2]. Cutare „represintaţie de teatru", cu cei trei Crai de la Răsărit împrumutaţi din Apus, e în legătură cu acest aşezămînt şcolar. Craii în veşmînt regal mergeau la Curte cu doisprezece ucenici, purtînd icoana Precistei, şi „cîntînd româneşte şi latineşte"[3]. Data aceasta însă, Vasile Lupu se lăsă influenţat de Romînul care juca un aşa de mare rol şi în Biserica Rutenilor şi în nobilimea polonă, plină de rudele lui, pentru a introduce la el o sucursala a noii Academii chieviene.

Tipografia moldovenească, plănuită încă de Miron-Vodă Barnovschi Movilă, ctitor ale noii biserici moldoveneşti şi al unei a doua de acolo din Liov, pentru Ruteni, fu adusă la îndeplinire, cu material rusesc, de Vasile, cu ajutorul Mitropolitului de la Chiev [4]. Şcoala trebuia să vie în acelaşi timp.

Domnul o ceru de mai multe ori aceluia a cărui activitate culturală-i servia de model. Chiliile de la Trei Ierarhi, isprăvite încă din 1639, aşteptau pe dascalii cari nu puteau veni decît de la Chiev: Directorul era chemat să fie şi egumen al manastirii, cu totul deosebită ca menire de acelea care în şcolile lor pregatiau cărturari mai modeşti, la Neamţ, la Bisericani şi aiurea.

Veni, în fruntea unui grup de învaţatori, Ruşi. cari

[1] P. P. Panaitescu, *l. c.*, şi p. 17, nota 6.

[2] *Ibid.*

[3] T. Burada, *Ist. teatrului în Moldova,* I, Iaşi, 1915, Cf. *Revista Istorică,* I, pp. 121-2, dupa Bandini, în *An. Ac. Rom.,* XVI, p. 319.

[4] V. P. P. Panaitescu, *l. c.,* pp. 49-51. Un tipograf romîn, Gheorghe, la Liov, *ibid.,* pp. 51-2

www.dacoromanica.ro

ştiau greceşte, dar şi latineşte, fostul rector al Colegiului din Chiev, Sofronie Pociaţchi. D. P. P. Panaitescu ni-a înfăţişat activitatea acestui călugăr care ca mirean tipărise la 1622 versuri ruseşti după datina occidentală, care scormonia strămoşi latini ca Mucius Scaevola lui Movilă, care se privia pe sine ca închinător al „reginei ştiinţelor, Minerva", necuprinsă în vre-un calendar, şi care cultiva ca specialitate retorica, în care întra şi ceva mitologie, predată în latineşte şi în poloneşte, dar nu în limba slavona sau rusească. Tot de acolo ştim mai bine măcar pe unul dintre ceilalţi profesori: Ignatie Iavlovici, elev al lui Pociaţchi şi purtat pe la Zamosc, unde era şcoala de erudiţie clasică întemeiată de Hatmanul Ioan Zamoyski, fost şcolar la Padova şi un ales represintant al Renaşterii. La 1615 învăţământul se urmă încă, oaspeţii la nunta Mariei lui Vasile-Vodă întîlnind la Iaşi pe Chieviţi [1].

In 1616, călugărul grec Benedict de la Vatopedi, care predase la Chiev, apoi, dupa recomandaţia lui Vasile chiar, şi la Moscova, unde a fost fundatorul unei tipografii, funcţiona la Colegiu şi furnisa pe Ţar cu manuscripte greceşti din Moldova. La 1650 încă aceşti monahi profesori îndepliniau şi sarcini politice, ţiind corespondenţa lui Vodă cu Chievul [2].

N'a fost printre profesori şi acel Eustratie Logofătul, întrebuinţat la pregătirea legislaţiei mai mult teoretice a lui Vasile şi capabil de a da,— cum credeam—, frumoasa traducere complectă a lui Herodot în româneşte, *care cade tocmai în aceşti ani ai funcţionării Colegiului?* Nu ştim nimic asupra ori

[1] P. P. Panaitescu, *l. c.*, p. 76.
[2] *Ibid.*, p. 77.

www.dacoromanica.ro

ginii și pregătirii lui, dar sînt multe probabilități că el a ajutat această trecătoare operă de înaltă cultură [1].

Dar e sigur că aici s'a format știința și de grecește și de latinește a acelui Nicolae Milescu, care fu capabil să dea singur o versiune a Bibliei, a lui Herodot poate, și care, mergînd la Moscova, fu elenistul de căpetenie, dar nu fără legături cu Apusul, al vremii sale[2]. Știm însă că el și-a desăvîrșit învățătura la Academia constantinopolitană, patriarhală, întemeiată pe vremea cînd Grecii aveau fruntași atît de învățați ca dragomanul Panaioti Nikusios [3].

Atîta se cunoaște despre școala lui Vasile-Vodă, care se pare că nu ținu pănă la ieșirea lui din Scaun, poate din causa, nu numai a invidiei grecești — și Vasile era candidat de „Impărat" pentru Greci—, ci vre-unui conflict cu Biserica țerii, condusă atunci de un așa de călduros representant al curentului românesc ca Mitropolitul Varlaam. Și nouă ni se pare acum că actul de la Gheorghe Ștefan-Vodă, înlocuitorul silnic al lui Vasile, care laudă pe acești das-

[1] V. *Ist. lit. rom.*, I, p. și urm.

[2] V. P. P. Panaitescu, în aceleași *Mélanges*, pe 1925, p. 65 și urm.; Giurescu, în *An. Ac. Rom.*, pe 1927.

[3] Rudele lui „Ștefan Milsecul č-au fost Postelnic", în Iași, la 1691, le-am găsit undeva. Banul Barbu Milescul, Nov. 7201; Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VI, p. 126, no. 12. N'ar fi imposibil ca el să fie acel „Neculai de Vasluiu, prietenul nostru", vînzator al unui Țigan la Munteni, catre care scrie Gavril Ilatmanul, fratele lui Vasile Lupu; *Archiva istorică*, I, pp. 135-6, no. 196. — Pentru școala patriarhala din Constantinopol, Litzica, *Catalogul manuscriptelor grecești*, pp. 354-5, no. 642(an. 1709).

www.dacoromanica.ro

căli, e o falsificaţie a lui Gheorghe Asachi, în vederea căpătării pentru şcoala românească a veniturilor mănăstirii, aflătoare în mîna Grecilor [1].

Şcoala de la Sfîntul Sava, are, de sigur o altă origine. E o formaţiune paralelă, întemeiată la acest metoh al Patriarhiei din Ierusalim pe care o va represinta cu atîta strălucire şi autoritate un Patriarh Dosofteiu. In chiliile de lîngă biserica lui Petru Şchiopul şi refăcută, împodobită supt Radu Mihnea, care putea fi şi un ctitor cultural, preda, în timpul cînd înfloria şcoala, de altă direcţie, de la Trei Ierarhi, un Nicolae Kerameus, după care lua conducerea un Trapezuntin, Teodor — şi rolul acestui isolat Trapezunt în cultura grecească a timpului ar trebui cercetat de aproape, — filosof şi scriitor, care-şi isprăvia zilele în 1665 [2].

In provincie am văzut că găsim dascăli la Focşani, pe la sfîrşitul aceluiaşi secol [3].

In această Moldovă de la jumătatea veacului al XVII-lea, o fată a lui Grigore Ureche, cronicarul, Antimia, putea să însemne pe un act că iscălitura e de mîna ei, „fiind bine învăţată în cărţi" [4].

Ţara-Românească a lui Matei Basarab, în concurenţă continuă cu Moldova lui Vasile Lupu, împrumutase meşteri de tipar de la Ruşii din Chiev, ca

---

[1] P. P. Panaitescu, *l. c.*, p. 66 şi nota 1; p. 74 şi urm.

[2] *Ist. lit. rom.*, II, p. 37, unde şi visita la 1664 a Patriarhului Nectarie.

[3] *Studii şi doc.*, VII, p. 321, no. 19.

[4] Elena Eftimiu, în *Revista Arhivelor*, II, p. 371. Pentru învăţămîntul modest de la sate, Ghibănescu, *Surete şi izvoade, Dorohoiu şi Şendriceni*, p. 21.

www.dacoromanica.ro

și de la cei din Liov[1]. In același timp are loc cel d'intăiu contact cunoscut al unui tînăr Romîn, muntean, doritor de învățătură, cu acea lume rusească în care studiile mai înalte erau relativ recente. Inainte de 1627, cînd întră în rîndurile boierimii, Udrișteș Năsturel din Fierești Ilfovului, care, din mîndria pedantismului său, se va iscăli Uriil, după Biblie, și Oreste, după tradiția elenică, acest frate al Doamnei Elina a lui Matei-Vodă, căpătă învățătură de latinește de la cineva care ar putea fi și Chiril Lukaris, prelatul grec, dispus la inovații, care n'a desprețuit legatura cu Apusul catolic. Toată viața sa, Udrișteș, care a avut și un schimb de vederi asupra deosebirii de confesiune cu călugărul croat Rafail Levacovici[2], nu s'a sfiit să privească spre acea lume occidentală pe care de obiceiu ai noștri o considerau cu ochii bine-credinciosului îngrijorat. Cred că tînărul boier a făcut și un drum în străinătate, ca și acel Tudor care, la 1636, în cutare document muntean scris de dînsul, se intituleaza cu o deosebita mîndrie: *spudeu*[3]. Din aceste raporturi, traducătorul din latinește în slavonește a *Imitației lui Isus Hristos,* acela care pomenește cel d'intăiu de înrudirea limbii noastre cu latina[3], pastră anumite caractere, cu totul neobișnuite, ale activității sale culturale. Totdeauna mi s'au părut curioase literele de duct latin ale inscripțiilor puse pe mormîntul Elinei, al copilului ei Matei (la Biserica Domnească din Tîrgoviște) și chiar al bătrînului Vodă-Matei însuși (la Arnota). Se putea bănui o influență ardeleană ori și una venită din depărtata

[1] P. P. Panaitescu, *l. c.,* p. 19 și urm.
[2] *Ibid.,* p. 37, nota 1 (unde izvoarele).
[3] *Bul. Com. Istorice a României,* V. p. 190, no. 21.
[4] P. P. Panaitescu, *l. c.,* p. 46.

www.dacoromanica.ro

Italie. Azi putem spune cu siguranţă că e vorba de un împrumut de la Ruşii apuseni, învăţătorii şi îndreptătorii ambiţiosului „spudeu". Cutare document muntean din acelaşi timp are, în caligrafie ca şi în stilul însuşi, cu inovaţii chiar în titlul domnesc, o pecete chieviană[1]. Acum în urmă, analisa făcută de d. Silviu Dragomir privilegiului, mai tărziu, de danie către Mitropolia din Ardeal a dovedit că şi aici e curentul rusesc datorit lui Năsturel[2].

Cînd pe icoana de la Hilandariu, făcută de Loghin Corenici pentru Mitropolitul de Inău Teofan se dă lui Matei titlul de „*cneaz* şi domn", recunoaştem influenţa rusească, şi cu atît mai mult, cu cît pe aceiaşi se pomeneşte Udrişte al doilea logofăt, lîngă Şerban al doilea Vistier[3]. De altfel, la 1652 el chema de la Moscova chiar pe călugării Vartolomeiu şi Dosofteiu, pentru scopuri culturale, poate chiar şi şcolare, prin acel Teodor care era „dascălul copiilor săi"[4],—sau, cum i se zice aiurea, acestui Rus Teodor, „*studentul*" (cuvîntul apusean *este)* lui Udrişte[5]—, dintre cari Radu ajunse şi el un meşter de slove, dar fără tendinţele înoitoare ale părintelui său.

Poate că Udrişte însuşi n'a deschis o şcoală ; cunoaştem pe aceia care a fost înfiinţată la Cîmpulung, dar nu în cămăruţele, cu arcade gotice şi vechi fresce din secolul al XIV-lea, ale Mănăstirii domneşti, unde

---

[1] L-am dat şi în facsimile în memoriul la Ac. Rom., despre moşiile familiei Beldy în Ţara-Românească *(An. Ac. Rom.,* 1925, p. 385).

[2] *Revue historique du Sud-Est européen,* 1927, p. 30 şi urm.

[3] Liubomir Stoianovici, în *Sbornicul* pe 1923.

[4] P. P. Panaitescu, *l. c.,* p. 37.

[5] *Ibid.,* p. 40.

www.dacoromanica.ro

se odihnia ctitorul Nicolae Alexandru-Vodă, ci în casa cumpărată de la Stroe Vornicul Golescu, de fiul său Radu, prietenul lui Gheorghe Brancovici-„Brîncoveanu", cronicarul sîrbesc și doritorul de tron al Serbiei înviate[1]. Acestei școli îi făcea o danie, la 28 Mart 1670, Antonie-Vodă. „Deci Domnia Mea și gîndiiu întru inema Domniei Meale și făcui Domnia Mea casă de învățătură, adecă școală, în orașul Cîmpulung, întru care să hie putință și bogaților și săracilor a-și darea feciorii să se înțelepțească de buna învățătură dentru Sfînta Scriptură"; hrănită cu veniturile Rucărului și Dragoslavelor, ea era dată în sama Mitropolitului Teodosie[2]

Insemnările Rusului moscovit Arsenie Suharev ni arată luînd parte la discuții teologice, alături de un Vlasie, de cei doi Greci înrîuriți și ei de occidentalism, Meletie Sirigul și Paisie Ligaridi, pe doi dascălí, unul rutean, Grigorie, care trăia pe lîngă iubitorul de carte Mitropolit Ștefan, altul grec, Malahia[3]. Era și o bibliotecă la îndemîna acestor teologi bucuroși de discuții, și cărți veniau în același timp din lumea rusească, din Athos și din părțile apusene[4].

---

[1] Dan I. Simionescu, *Viața literară și culturală a mănăstirii Cîmpulung în trecut,* Cîmpulung-Muscel, 1926, pp. 34-5. (Și după prefața generalului P. Vasiliu Năsturel la ediția lui *Varlaam și Ioasaf* a lui Udrițte.)

[2] După D. I. Băjan, *Documente cîmpulungene,* C. Rădulescu-Codin și preot I. Răuțescu, *Dragoslavele,* Cîmpulung, 1923, pp. 10-3. In Rădulescu-Codin, *Cîmpulungul Muscelului,* 1925, p. 143 se dau și dascălii, începînd cu Dumitru (1689) și Radu Lăngescu (același an). V. și *Anuarul Institutului de istoria Romînilor* din Cluj, 1927, p. 745.

[3] P. P. Panaitescu, *l. c.,* pp. 38-40.

[4] *Ibid.,* p. 40.

www.dacoromanica.ro

In acest principat muntean relaţiile erau, deci, tot atît de strînse cu Grecii de felul lui Meletie Sirigul şi al acelui Ligaridi, care avu o mare influenţă şi în Moscovia, combătînd curentul apusean, venit din Polonia şi de la neobosita propagandă a Iesuiţilor călători de speţa vestitului Possevino. Dar de la un timp erau şi altfel de Greci: aceia cari, ca propagandişti pentru unirea Bisericilor în lumea moscovită, erau pătrunşi de cultura italiană.

Veneţia a rămas pănă la sfîrşitul existenţei sale politice şi o Putere orientală. Nu numai prin rostul pe care-l păstra la Constantinopol, unde bailul ei avea cuvînt în multe, dar prin stăpînirea în Insulele Ionice şi în Creta, care fu pierdută numai în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, pe cînd Ciprul, alt loc de schimb între culturi, fusese luat de Turci încă din secolul precedent. Ea avea între supuşii şi cetăţenii ei atîţia Greci, cari considerau une ori italiana ca a doua limbă a lor şi, chiar cînd scriau greceşte, se conduceau după alte norme decît cele tradiţionale din Răsărit (dovadă *Erotocritul*, în legătură cu epopeia italiană din vremea lui Ariosto şi Torquato Tasso, şi o întreagă literatură pentru teatru). In cetatea suverană chiar, biserica Sfîntului Gheorghe a Grecilor, care primi danii şi de la Petru Şchiopul şi de la Matei Basarab şi în preajma căreia va trăi cutare Grec al Brîncoveanului, reprezinta necontenit locul de întîlnire a celor două civilisaţii, dintre care fireşte împrumutătoarea era aceia a Grecilor. Şi aici ortodoxia putea sta alături, neatinsă, cu biruitoarea Renaştere. Lîngă această biserică, în care se îngropase Zotu Ţigară, ginerele lui Petru Şchiopul, şi fratele său Apostol — pe cînd neamul lui Vodă pribeagul îşi hotărîse locul de odihnă la calugăriţele

www.dacoromanica.ro

catolice din Murano ale Mărioarei Adorno Vallarga —, se întemeiase, din banii acestui Domn exilat, cari trecuseră la fiicele lui măritate cu credincioşi greco-italieni ai bisericii, Colegiul Flangini, numit după unul din ginerii domneşti, Colegiu care trăieşte şi până acuma [1].

In Italia ajunseră a învăţa de la un timp şi Greci din Impărăţia turcească ştiinţa medicinei unită cu acele cunoştinţi generale care făceau dintr'un medic respectatul „iatrofilosof". Alexandru Mavrocordat, viitorul a *secretis* al Impărăţiei turceşti, „Exaporitul", făcu drumul la Padova, unde se preda astfel, pe basă de „umanităţi", cursurile medicale. Pe vremea cînd pentru apropierea celor două Iumi se ostenia un Nicolae Papadopulo-Comnenul, „iatrofilosof" era şi un Ioan Comnenul, din care stăruinţile lui Brîncoveanu făcură un Mitropolit la Silistra, „Dristra". Helladius se ocupa de aceste raporturi chiar, într'un opuscul bogat în revelaţii, şi Leon Allatius dădea la lumină o cunoscută carte pentru restabilirea unităţii bisericeşti. Sfîntul Scaun întemeiase de mult la Roma un Colegiu pentru Grecii pe cari-i atrăgea la Unire, ca acel Camilli care a jucat un rol în viaţa Romînilor uniţi de la Apusul Ardealului.

Adaug pe acei negustori romîni din Peninsula Balcanică, pe acei „Macedoneni" vînzători de cergi şi alte fabricaţii „indigene" şi une ori aprovisionatori ai armatelor turceşti, cari nu numai că erau adese ori la Veneţia, dar îşi trimiteau copiii la învăţătură acolo, ca să deprindă italieneşte, recomandînd găz-

[1] V. *Foaia de zestre a unei domniţe moldovence din 1587*, în „An. Ac. Rom.", pe 1926.

www.dacoromanica.ro

datorilor să întrebuinţeze mai multe mijloace ca să ajungă la acest scop: „te rog să aibi drag pe Dimitrachi, să-l înveţi şi să-l sileşti să înveţe socoteli şi să scrie frînceşte; dacă-l vezi că face vre-o necuviinţă, să-l îndrepţi[1]. Intre ei erau şi de aceia cari, ca Pană Pepano — ruda lui, Dona, are sarcina refacerii mănăstirii din Argeş —, sau ca agentul brîncovenesc Caraiani, care dădea şi cărţi din Veneţia lui Nicolae Mavrocordat[2], aveau aşezare statornică în cetate: Constantin Stolnicul însuşi va traduce din greceşte la 1677 „diathichi", testamentul unui membru al acestei familii, prietenul său, acel Dona Pepano care zidi şi, mănăstirea Mărcureşti pe Mostişte[3].

Brîncoveanu va trimite şi bursieri greci la Veneţia: pe medicul filosof Gheorghe Chrysogon Hypomenas, din Trapezunt, nepotul dascălului său de Academie, pe un Anton Stratigos şi un Paladie Damian; Hypomenas e acel Gheorghe din Trapezunt, alt „iatrofilosof", care urmă la Padova, la profesorul Anton Valisnieri[4]. Tot la Padova învăţă Ioan Hrisoscoleu, apoi doctor din Siena, care fu novice la Iesuiţi la Roma, reveni ca mirean la Veneţia şi muri ucis de Turci[5].

---

[1] *An. Ac. Rom.*, XXXVII, pp. 315-6.

[2] Hurmuzaki, XIV[2], p. 888.

[3] *Operele lui Constantin Cantacuzino,* ed. Iorga, Bucureşti 1901, p. 13 şi urm. Cf. *Studii şi doc.*, XII, p. 78, no. 140.

[4] *Ist. lit., rom.,* II, pp. 47-8, 54. Un Briccianino din Padova e în corespondenţă cu Patriarhul de Ierusalim, Dosofteiu; *ibid.*, p. 51. Cf. *An. Ac. Rom., l. c.*

[5] *Ist. lit rom.,* II, p. 59. Un Dimitraşcu Hrisoscoleu, Hurmuzaki, XIV[2], p. 1802, no. DCCXC.

www.dacoromanica.ro

In aceste împrejurări nu e de mirare că doi din fiii învățatului Postelnic Constantin Cantacuzino cu bogata, deșteapta și energica fată a lui Radu-Voda Șerban, domnița Elina, luară și ei acest drum apusean al învățăturii.

Acela la care ea nu dădu nici inițiative culturale, nici opere literare, ci numai un gust deosebit pentru artă, fu Mihai, viitorul Spătar, (la 1687 însă, alături de Constantin, care ar fi „unit", se așează de un călugăr catolic, ca alt „filosof" și „unit", fratele Matei [1]). *Genealogia Cantacuzinilor,* redactata de un alt cărturar al neamului în secolul al XVIII-lea, spune apriat: „In tinerețele lui a umblat pe la multe locuri ale Europei: acea multă rîvnă a lui era dată la gheografie și la arhitectură" [2]. Cu mîndrie spune aceiași „Genealogie" despre Constantin Stolnicul, îndreptătorul lui Brîncoveanu, nepotul său, în ale culturii: „Numitul Stolnicul Constandin Cantacuzino din copilăria lui a fost dat cu totul asupra învățăturii: la limba elinească era un mare filosof. După ce a venit în vrîstă, s'a dus în Europa, iar pentru învățătură la Roma" — e o greșeală —, „a învățat limba latinească și italienească, în care limbă era desăvîrșit spudeu. El pentru practică a petrecut cîțiva ani în Viena, în Veneția, în Varșovia, și pe la alte Crăii ale Europei [3]." Nimic nu era mai natural decît acest drum la Viena din partea fiului domniței despre care fiul ei spune cu satisfacție că „a fost crescută la Viena" [4].

---

[1] A. D. Xenopol, în *Arch. societății științifice și literare din Iași,* V, p. 548.

[2] Ed. mea, p. 342.

[3] *Ibid.,* p. 272.

[4] *Operele,* p. 55: „fu educata in Vienna".

www.dacoromanica.ro

Un fericit hasard ni-a păstrat documentul însuşi al acestor studii: carnetul lui de student. Din el se vede cum a călătorit spre Apus „spudeul". „Leat 1665, measeţa Mart 12, zi Joi, am purces", scrie el, „den mila lu Dumnezeu den Bucureşti de am venit la Odrii, aducănd şi poclonul haraciului. Şi am şăzut la Odrii pan la Iulie 15; de'ci am venit aici în Constantinopol, adecate în Ţarigrad"[1]. Statea pe lîngă capuchehaiaua ţerii, Lascarachi Ruset Cupariul, avînd „mertic de carne". Cele d'intăiu studii le făcu el, „cu ajutoriul Celui ce tună înalt"—*Altitonans;* se simte deprinderea cu clasicitatea latina—, la „povăţuitoriul său dascăl chir Dionisie", în metohul Ierusalimului, de sigur după recomandaţia aceluia care atunci juca un rol orînduitor la Bucureşti, Patriarhul Dosofteiu de Ierusalim, care porni astfel în ţerile noastre studiile clasice. „Am început tare", scrie el cu mulţămire, „*spudia* carţii, mesiţa Avgust 3 dni, zi Joi, leat 1665 de la Spasenie"[2]. Numai moartea dascălului opri aceasta harnica „spudie". Căci jurnalul „spudeului", însemnînd sosiri şi plecări de-ale curierilor domneşti, cuprinde: „Purces-au dascălul mieu Dionisie de aici den Odrii" decii o întoarcere acolo a amîndurora—, „Aprilie 25 dni, Miercuri zi, de au mers la Ţarigrad, şi au murit la Ţarigrad, zi Sambata, Mai, 19, leat 1666[3]." O altă învăţătură trebuia deci să înceapa, în Octombre 1666[4], şi dascalul, pănă la Ianuar 1667, e Gherasim Cretanul, un călugăr din

[1] *Operele*, p. 11.
[2] *Ibid.*, p. 12.
[3] *Ibid.*
[4] Un preot luteran rascumparat de Romini de la Turci pentru a-l face profesor, laudă pe tînarul boier Constantin (*Rev. Ist.*, IX, p. 198).

www.dacoromanica.ro

Creta care deci stăpînia și limba italiană și al cărui spirit era îndreptat către Veneția [1].

La 10 Ianuar 1667 se isprăvia și ucenicia la călugărul cretan și, la 18, „cu ajutoriul filanthropului Dumnezeu și Părintelui, și cu mesitia theantropului lui fiiu și în purtarea Prea-Sfîntului Duh", tînărul Romîn mergea cu caicul, în tovărășia părintelui Vartolomeiu cel mic", a unui „cîntăreț" frînc din Atena, Loiz, și a fratelui Mihai—care nu-l întovărăși mai departe—, la insula Chalki, unde aștepta corabia franceză Madonna del Rosario sau Corona aurea, cu care avea să meargă la Veneția, pentru continuarea, în alt teren și în alt spirit, a studiilor.

Pe la „străjile Mării Albe" (Mediterana , pe la Milo vasul înaintă, cu frică de pirați, pănă ce găsi acolo pe marchisul Villa, care venia din Creta la Zante, și două mici corăbii din Malta. Prin Insulele Ionice și pe la „Drauza", care e Ragusa. corabia ajunge în sfîrșit la Veneția, pe „zi frumoasă și liniște", la 19 Februar, tînărul întîmpinat fiind de ieromnimonul Gonduli, care-l duce la casa lui Pană Pepano.

Șederea în strălucitul oraș, ale cărui monumente le trece pe scurt în carnet, nu ținu însă multă vreme. La 18 April el pleca de acolo cu Pană. cu „avucatul Raul Santonino" și cu fratele acestuia, la castelul familiei venețiene, Mira. Pană și fratele „avucatului" îl duseră apoi la Padova, „Baduva", unde fu așezat la „Ioan Filip Cornilie", împreună cu un coleg grec Nicolae Bubuli, cu bune rude la Veneția [2], „ca să ne afle dascal și loc bun de șăzut". Bubuli, Bubulios, s'a așezat apoi în țerile noastre. fă-

[1] *Opere, l. c.*

[2] Iorga, în „An. Ac. Rom." XXXVII, p. 306. după *Rev. p. ist. arch. și fil.*, I², p. 14.

www.dacoromanica.ro

cînd versuri greceşti, ca pentru *Orologiul* grec din 1714[1]. Un „popă", un canonic de la Sant' Antonio, Alvisio Florio[2], îl luă în gazdă, „în casă, hrănindu-l, dăndu-i pre lună 15 ducaţi". In aceiaşi casă, un „academic". Antonio dall'Acqua, autorul panegiricului lui Angelo Giustiniano şi al cărţii *Etica insana*[3], îi dădea lecţii, „în orănduita vreame". Şi el urmă cu „a lui mica putere omenească". Pe alături asculta şi pe un Grec, Kaludis[4], care e o remarcabilă personalitate culturală, căci în el recunoaştem pe călugărul Arsenie Kaludis, profesor la şcoala „cottuniană" din Padova şi care la 1661 dedica bietului necărturar de Istrate Dabija, Domn al Moldovei, un „Proschinetatariu" al Athosului, tipărit la Veneţia[5].

Mulţămită vechiului mieu prieten profesorul Vittorio Lazzarini din Padova, pot lămuri deplin rostul acestui învăţămînt. Colegiul cottunian, fundaţie a lui Ioan Cottunio, îşi începe activitatea la 1657, în casele din Strada del Santo, pentru opt bursieri greci, al căror tain se fixă cu precisie[6]. Programul prevedea greceşte şi latineşte, grauatică, poesie şi retorică. Era şi putinţa unei pregătiri pentru Universitate, de care însă şcolarul romîn de împărătesc nume nu era să se folosească. Rectorul Arsenio Calu-

---

[1] *Ist. lit. rom.*, II, p. 57.

[2] Lipseşte în lista canonicilor cercetată de d. Vittorio Lazzarini.

[3] *Il vivere pacifico, panegirico, nella partenza di Angelo Giustinian, capitano*, Padova, 1657; *L'etica insana*, 1671 (ambele tipărite la Pasquati). Comunicaţie a d-lui Lazzarini.

[4] *Operele*, p. 9.

[5] *Ist. lit rom.*, II, p. 57.

[6] Inedit, la Bibl. Universitară (*Archivio Antico Univ.*, busta 606), semnalat de d. Lazzarini.

www.dacoromanica.ro

di era profesor nou, căci fusese numit abia în Octombre 1660[1].

De la acesta trecu el apoi, pentru „logică", la „luminatul și mult știutul Albanie Albanez", nobil padovan, numit profesor de logică, „in tertio loco", la 1666 abia, ca să înainteze până la locul întaiu în 1667 și apoi în 1681[2]. Elevul romîn se ruga lui Dumnezeu să-l ajute a isprăvi tot cu dînsul „filosofia". In Novembre trece la „fisică".

La sfîrșitul lui Mart, „spudeul", devenit „student", trecea din casa canonicului la aceia a „jupînesei Verghinia Romana", unde avea de tovarăș pe un Sas, „jupînul Martin Herman", a cărui cariera ar putea fi urmărită; cheltuiala o ținea acesta, care va fi fost mai în vrîstă[3]. La „Bonvici", adecă Valeriano Bonvicino, Verones, numit la 1661 profesor al doilea de „filosofie extraordinară" † 1668 [4], se începe acum studiul matematicei, „adecă den partea matematicii gheometrica, care sănt stihiile lui Efclid, și dentr'altă parte sfera care să zice „armilaris", care este a toatei lumi". In Maiu se termină și „ceale 8 cărți ale Fisicei", pentru a reveni, până în August, la învățătura „Albanezului", data aceasta: „de Suflet". In afără de studii, biblioteca studentului punea alaturi

[1] Giomo, *L'archivio antico della università di Padova,* în „Nuovo Archivio Veneto". VI.

[2] In prælectionibus disertissimus atque adeo in Aristotelis libros versatus ut, textus omnes philosophi et memoria tenere et ex tempore reddere solitus, miraculo auditoribus suis foret; Papadopoli, *Historia gymnasii patavini,* I, Veneția, 1726, p. 187; citat de d. Lazzarini.

[3] Acum se desparte de credincioasa-i slugă, Grecul State; pp. 9-10.

[4] Facciolati, *Fasti gymnasii patavini,* Padova, 1757, p. 290, citat de d. Lazzarini.

www.dacoromanica.ro

pe Homer și Virgiliu, Terențiu și Horațiu, Tit.-Liviu și Quint-Curțiu, Valeriu Maxim și Marțial, Epictet, Sinesiu, Lucian, Aristotele, pe lîngă Instituțiile lui Iustinian și cîte o povestire istorică, precum e Natalis Comes sau Istoria dogilor, — cărțile de școală ale vremii [1].

Și, astfel, studiile fiind deplin isprăvite [2], Cantacuzino, care tipărise la tipografia Seminariului o harta a Țerii-Românești, cu litere grecești, interesanta operă, „tradusă" de Del Chiaro, în „Revoluțiile Valahiei" [3], dar negăsita pană acum [4], pleca prin Veneția, în Iulie, ca sa ajungă cu luna lui August la Beciu, la Viena, unde, după însemnarea Genealogiei, era să înceapă alt curs de învățătură sau măcar să culeagă alte mijloace de informație culturală [5]. Din nenorocire, nu mai avem de aici înainte, pentru a ne lămuri, prețiosul carnet [6].

Din atîta ce învățase, devenind și pentru un Dimitrie Cantemir un om „de pedepse dovedit, ispitit, și de căi multe și departe și de țeri străine și late asudat și zbuciumat" [7], Stolnicul păstră materialul

---

[1] *Operele,* pp. 2-4.

[2] Încă o carte italiana din Biblioteca lui, în „Adevarul literar și artistic", 1925, 5 April.

[3] V. a doua ediție a acestor *Rivoluzioni della Valachia,* Valenii de-Munte, 1914.

[4] Și d. Lazzarini a căutat-o în zădar. Dar în Biblioteca Seminariului, spune d-sa. se află o hartă a Europei, din 1701, cu text italian, cuprinzînd și ambele principate.

[5] *Ibid.,* pp. 8-9.

[6] Nepotul parohului catolic din Colnari, Barcuța, era atunci la Roma, *Diplomatarium italicum,* I, 1925, Roma, 1926, p. 72 și urm.; apoi un Gross, un Wolf, p. 71 și urm.

[7] *Istoria ieroglifică,* pp. 96-7.

www.dacoromanica.ro

bogat care-i servi pentru a încerca o Istorie a tuturor Romînilor, care întrece în concepție și formă pe toate celelalte: forma complectă mergea „pănă la descălicătoarea Domnilor"; un ms. de la Hurez, trimes de arhimandritul Dosofteiu la Mitropolie pe la 1830, ca să servească lui Naum Rîmniceanu sau lui Florian Aaron, s'a pierdut din nenorocire[1]. Dar el își simți datoria de a da și țerii sale o școală.

Nu numai o școală de mănăstire ca aceia pe care o întemeiè lîngă mănăstirea și spitalul Colței fratele său Mihai, cu dascăli plătiți[2],— Șerban Vornicul, fiul unui frate mai mare dintre acești Cantacuzini, adăugind apoi un paraclis anume „pentru școlari"[3]—, nici ca vechea școală slavonă, devenită acum și românească, de la Sf. Gheorghe[4]. El voi o Academie asemenea cu aceia a „academicilor" la care învățase. Și, cum, la 1678, fratele sau Șerban ajunse Domn, Constantin putu să-și îndeplinească această dorința.

Limba de propunere în această școală, al cării act de fundație s'a pierdut din nenorocire, era, pe o vreme cînd Patriarhul de Ierusalim avea cel d'intaiu glasul în cele culturale, vechea elinească. Astfel se puteau cîștiga mai ușor și dascălii. Dar materiile erau cele pe care odinioară, ca „spudeu", le învățase eruditul inițiator. Pentru a conduce fu adus un om de o mare cultură, dar nu un Italo-Grec, ci un Trapezuntin, Sevastos Chimenitul (Sebastos Kymenites[5],

---

[1] *Revista Arhivelor*, I, art. d-lui Nicolăiasa. Cf. *Rev. Ist.*, X, pp. 143-4.

[2] *Gen. Cant.*, pp. 342-3.

[3] *Ibid.*, p. 342.

[4] Nedioglu, *o. c.*, p. 10.

[5] *Ist. lit. rom.*, II, p. 40.

www.dacoromanica.ro

venit din oraşul, acum sărac şi isolat, care adăpostise o Impărăţie şi în care, la mănăstirea, dese ori dăruită şi de Domnii noştri, de la Sumelà, fundaţie a Impăratului Alexie Comnenul, se păstra o pepinieră de cărturari [1]: actul va fi fost contemporan cu al lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul pentru Şcoala cea Mare, de „litere clasice" din Constantinopol [2].

Şcoala Stolnicului Constantin şi a lui Şerban Voevod, fratele lui, era nu pentru oricine, ci pentru nobilime, în frunte cu beizadeà Iordachi, fiul lui Vodă şi al unei fete de negustor din Bulgaria, devenit boier al Ţerii-Româneşti, Gheţea. Unul din elevi, ale căror caiete de studii s'au mai păstrat [3], a fost Matei Creţulescu, unchiul acelui Iordachi care a luat pe Săftica, fata Brîncoveanului: îl vedem iscălindu-se lîngă nişte versuri greceşti în carnetul de student al Stolnicului [4]. Avem testamentul lui, scris la ţară, la Baloteşti, în Ianuar 1719 [5].

Ii place mai ales vorbind de Domnul sau, Nicolae Mavrocordat şi cerîndu-i „stăpănească ertăciune şă blagoslovenie, iertăndu-l de ceale ce nu va fi odihnit în diregătoria sa pe Măria Sa"—, să amestece cuvinte greceşti şi, pe de altă parte, într'o vreme cînd neologismele latine apar şi la cronicarii Radu Popescu şi Radu Greceanu [6], Vodă e pentru dînsul „Clemenţa Sa" şi podoabele ce lasă: „galanterii", ceia ce arată,

---

[1] Hurmuzaki, XIV[2], p. 1138 danie din 1757), p. 1175, no. MCLVII (din 1764); p. 1182, no. MCLXXI din 1766).

[2] Hurmuzaki, XIV[1], p. 415 şi urm., no. CCCCXLII.

[3] V. şi Erbiceanu, *Cronicarii greci,* p. XXV.

[4] *Operele,* p. 11.

[5] Iorga, *Documentele Cantacuzinilor,* p. 198 şi urm., no. LXXXVII.

[6] V. *Ist. lit. rom.,* II.

www.dacoromanica.ro

și la el, o deprindere, fie și mai ușoară, cu limbile latină și franceză, Dar acest testament mai arată un lucru. Dacă Matei Creţulescu, care știe italienește, nu s'a dus și el la Veneţia, ca fiul lui Pascale Vornicul de Tîrgoviște, pe vremea lui[1] el a petrecut cîtva timp, ca și Constantin Stolnicul, dar ca om matur, condus de un Suedes, Ion Sfeţul, căruia-i lasă „un cal și conteșul cecemeniu"[2], și dăruit de „Chesar" cu un lanţ de aur și cu potretul lui[3], la Viena. Căci cetim: „Mă rog Mării Sale să priimească de la nehărnicia mea un atlante, care l-am cumpărat cănd am fostu la Viena, drept zloţi nemţești 18[4]. Și mai aflam, între ce lasă copiilor, Iordăchiţă și Mateiaș, „carţile de învăţătură, care le are în catastih, tot pe anume scrise, cărţi 124, filosofești, gramaticești, politicești, bisericești, istoricești, *latinești, italienești*[5], iproci, proci, care mai multe dintr'aceastea le-am cumpărat cînd am fost la Viena, pentru treaba acestor 2 copilaș". Și el adaugă că a făcut-o „ca să înveaţe greceaște, *iar mai vărtos letineaște și italianește*"[6].

Nu se poate o mai bună dovadă de existenţa, pe lîngă Constantin Cantacuzino și *după* dînsul, a acestui curent apusean care a fost apoi înabușit, cîtva timp însa numai, de grecismul fanariot. Nu numai atîta, dar Matei Cretulescu cere ca și copiii să fie trimeși

---

[1] V. *An. Ac. Rom.*, XXXVI, pp. 496-7: „Au mersu într'aceale parţi ale Veneţiei". Se face apoi călugărul Atanasie la Stavronichita din Athos.

[2] *Documentele Cantacuzinilor*, p. 209.

[3] P. 210.

[4] P. 200.

[5] V. în *Ist. lit. rom.*, II, p. 561 despre cărţile „elineşti, letineşti, franţozeşti, turceşti" de la Văcăreşti. Lista, în „An. Ac. Rom.", XXXVI, p. 85 și urm.

[6] P. 206.

www.dacoromanica.ro

în străinătate, pentru a învăţa aceste două limbi apusene, strămoşească şi frăţească, renovatoare pentru neamul nostru îndepărtat de originile lui: „Ma rog Zoiţei, au oricare copilă ne-ar scăpa cu viaţă, sa facă acest mare bine ce-l doresc din tot sufletul mieu că să-mu înveaţe copilaşăi, şa *să-i şi striineaze pentru carte, de să va putea, ca să să pedepsească mai bine.* Aşa mă rog, pentru marc numele Domnului Hristos. Şă *să mi-i pedepsească mai vărtos la letinească şă la italienească.* Şă, de mă veţi asculta, iubiţilor miei fii", încheie el cu căldura unui ales şi rîvnitor cărturar, *„ca să vă ghimnasiţi la învăţătura cărţii şă al ştiinţii acestor trei limbi, şă, de veţi metahirisi ştiinţa voastră spre nevătămarea bietului suflet,* de vreame ce începătura înţelepciunii iaste frica Domnului, veţ căştiga mila dumnezeiască în casele voastre, şă numele vostru va fi cinstit şă prea-slăvit la Curţile celor mari. Numai, la oricine veţi slujă, vă rog pentru mare numele Domnului Hristos, şă aşa să-mi aveţi molitfa şă blagosloveniia, să slujăţi cu tot adevărul şă dereptatea, cu care mai vărtos veţi împila şă veţi supune pe toţi vrăjmaşăi voştri[1]"

La Padova se trimisese încă de la începutul secolului, laolaltă, Răducanu, fiul Stolnicului Constantin, mai tărziu şi tînărul arhimandrit de Ierusalim, Hrisant Notara, găzduiţi fiind la vestitul învăţat Papadopol Comnenul: la plecarea spre Paris, Răducanu visitează pe cardinalul Albani[2].

Papadopol vorbia astfel de fostul său elev, într'o scrisoare de acolo, din Padova, 25 Mart 1701: „Prea-

[1] Pp. 206-7.

[2] *Diplomatarium italicum,* I, p. 83, nota 8.

www.dacoromanica.ro

nobilul domn Răducanu, floarea evgheniei și adunarea tuturor virtuților în Europa, îmi scrie în limba italiană; care scrisoare văzînd'o aici mulți dintre Italieni, au admirat-o ca foarte bine scrisă italienește: am s'o trimet și la Roma ca să se minuneze lăudăroșii că a învățat limba într'un an, pe care cei mulți nici în zece ani n'au deprins-o [1]".

Și prin scrisori grecești cunoaștem călătoria în 1709, la „Celți", în Paris, împreună cu Hrisant Notara, care învățase și el în Padova, la Nicolae Comnen Papadopulo [3], a lui Răducanu și creșterea în Apus a lui Nicolae Roset, care va scrie o scurtă Cronică a țerii pentru același Nicolae-Vodă și care, conte al Sacrului Imperiu, așezat în Ardeal, va duce o viață aproape cu totul despărțită de a țerii sale [4]. Acest cătolic și ocrotitor al catolicilor scria și el o limbă împestrițată de neologisme, ca „seninatul prințep", și „confidenție", amestecînd chiar și locuțiuni latine". La 1740, în vremi de grea nevoie, el se ruga de la Brașov, unde i se va sfîrși viața, să nu fie privit ca de tot înstrăinat de cele părinteaște" [5].

La 1777, un nepot al lui Ilie Știrbei, Andronie Andronachi, voia să-și trimeată fiul, Mateiu, la Roma,

---

[1] *Bis. ort.*, XV, p. 676.

[2] Hurmuzaki, XIV[1], pp. 327-8, no. CCCXC. Regretele lui Nicolae Mavrocordat pentru plecarea lui Hrisant, *ibid.*, pp. 344-5, no. CCXCIX.

[3] *Ibid.*, pp. 409-10, no. CCCCXXXII.

[4] *Ist. lit. rom.*, II.

[5] *Studii și doc.*, V, pp. 56-7, no. 255. O danie a lui către Sf. Mormînt, în amintirea fiicei Stanca; Hurmuzaki, XIV[2], p. 844 și urm., no. DCCCXXVII; *ibid.*, p. 868 și urm., V. și *ibid.*, p. 868 și urm., no. DCCXLVI; p. 973 și urm., no. DCCCCXLV; pp. 1010-1, no. DCCCCLXXII. Casa lui din Constantinopol, *ibid.*, p. 1176, no. MCLIX.

www.dacoromanica.ro

în Colegiul Sf. Atanasie, al Grecilor, sau şi în cel Urban[1].

Relaţiile de învăţătură cu Apusul erau, de altfel, atît de dese, încît unul din ucenicii la tipografie ai vestitului Mitropolit Antim, Mihail, venit şi el din Ivir şi care mergea, la 1713, în Rusia Muscalilor, la „Stoliţă", pleca din ţară la întoarcere, în Olanda, „pentru dorinţa de o mai mare învăţătură"[2].

Curtea lui Brîncoveanu era plină de astfel de oameni de cultură amestecată: contele Bartolomeiu Ferrati, medicul Iacob Pylarino, viitor consul veneţian la Smirna, secretarul Del Chiaro, de o parte, predicatorul grec din Veneţia al Curţii, Ioan Abramios, de alta[3]. Sa nu uităm pe medicul Brecht von Brechtenberg, fiu de pastor din Strassburg, care ar fi tradus „Catehismul lui Luther şi multe cîntări în limba romînă, tipărindu-le cu litere romîne", ba chiar pe Tucidide"[4].

Supt conducerea dascălului ştiinţelor din Bucureşti[5],

---

[1] *Ephemeris daco-romana,* III, 1925; art. d-rei Virginia Vasiliu. Popa Nicolae din Sinope îndemna la studii în Anglia *(ibid.).*

[2] *Bis. ort.,* XV, p. 391.

[3] *Ist. lit. rom.,* II, p. 54; *Diplomatarum italicum,* I, p. 80, nota 9. Ferrati stăruie a se da arhiepiscopatul de Sofia unchiului său. V. şi *ibid.,* pp. 144-5, no. XLII. Cf. şi menţiunea *unui pictor,* în *Arch. soc. şt. şi lit.,* V, p. 549.

[4] După *der Ungar* din 1812, în Iosif Gellner, *Medicii saşi ai secolului XVI şi XVII din Braşov şi Sibiiu,* Cluj, 1925, p. 25 şi urm. — Medici greci ai lui Brîncoveanu, pp. 92-3. Un medic frances, Aricescu, *Condica,* p. 661.

[5] Πρωτοδιδάσκαλος τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ τῆς Οὐγρκοβλαχίας φροντιστηρίου se scrie el în 1696; Hurmuzaki, XIV[1], p. 304, no. CCCLXX. Cf. şi *ibid.,* no. CCCLXVIII.

www.dacoromanica.ro

Sevastos † 1702 poate și a acelui „Damaschin dascălul" pe care Vodă îl întrebuința pentru misiuni în Ardeal[1], elevii, între cari viitorul Patriarh ierosolimitan Hrisant Notara, se dedau la exerciții retorice către Domn, ca acelea din 1696, iscălite de „Șerban fiul dumisale Vistierul", și cele din fruntea ediției de la 1699 a „Pravoslavnicei mărturisiri" în greceşte: ei se asociau cu colegii lor de la școlile din Ianina, subvenționați, după cererea influentului boier Gheorghe Castriotul, creatorul lor, tot de Brîncoveanu, ai cărui fii, de la 1689 înainte, urmară toți această școala a „întăiul dascăl", ajungînd capabili a concepe laudele Sfinților ale căror nume le purtau[2], laude revăzute și redactate apoi de predicatorul Curții, Maiota[3]. Radu Brîncoveanu era foarte mîndru față de Hrisant, la 1704, pentru discursul său tipărit, pe care-l trimetea aceluia la Paris[4]. Dascălul cel mare traduse în 1698 pentru Brîncoveanu tratatul lui Aristotele despre Virtuți și Vicii[5], lectură potrivită și pentru școlarii săi.

Profesorul însuși e un cleric, preocupat de „E-ortologii" pentru serbători și de teoria ortodoxiei. Cînd iese din acest domeniu însă, îl interesează, din

---

[1] V. Aricescu, *Condica,* p. 352 an. 1697).—E viitorul episcop de Rîmnic, traducătorul.

[2] *Ist. lit. rom.,* II, p. 53; Hurmuzaki, XIV[1], p. 304, no. CCCLXVIII. O astfel de laudă, *ibid.,* pp. 560-2, no. DLIX. Alta, *ibid.,* no. următor.

[3] *Ist. lit. rom.,* II, p. 54.

[4] Hurmuzaki, XIV[1], p. 355, no. CCCCIV. Un alt discurs se tipări la 1706; Bianu și Hodoș. *Bibliografia românească veche,* I, p. 469, no. 152.

[5] Hurmuzaki, XIV[1], p. 314, no. CCCLXXXVII. — O scrisoare a lui din 20 Mart 1698, către Hrisant, *ibid.,* pp. 314-5, no. CCCLXXXIX.

www.dacoromanica.ro

literatura clasică, pe care o înţelege bine, — afară de Aristotele—, numai retorii: de la Isocrat la Sinesiu, Agapet şi Teofilact. E capabil şi de versuri[1]. Aceiaşi creştere va fi avut-o şi urmaşul său Ioan Hypomenas, al cărui frate, Gheorghe, şi el amestecat în viaţa şcolară de la noi, îi trimetea, în Mart 1712, o carte de la Veneţia printr'un tînăr boier cunoscut, încă un student de felul Cantacuzinilor, Constantin, Mihai şi Răducanu, Ioan Hrisoscoleu, ruda Mavrocordaţilor[2]. Un rost la aceiaşi şcoală avu apoi Marcu Porphyropulos din Cipru, care dădea lui Hrisant ştiri despre acest aşezămînt în Maiu 1713[3]. In relaţii cu predicatorul Abramios[4], care şi el se interesa de şcoală, şi cu Ieroteiu Comnenul, el se declara smerit „rîvnitor al înaintării şi împodobirii neamului său drept-credincios"[5]. El copiă manuscrise pentru Hrisant şi aşeza, cu Grecul levantin Nicolae da Porta, traducător din latină pentru Ştefan Cantacuzino[6], apoi funcţionar înalt austriac în Oltenia, biblioteca de la Mărgineni a Cantacuzinilor[7]. Tot el se îngrijia de noul hrisov al şcolilor din 1714 şi „învăţa pe vultur să zboare şi pe cuc să cînte ca un corb[8]".

Il vedem gîndindu-se şi la tipărirea, dorită de

---

[1] *Ist. lit. rom.*, II, p. 54. Cf. Hurmuzaki, XIV[1], p. 757, no. DCCXXXIV.

[2] *Ibid.*, p. 457, no. CCCXXXIII. Un Dumitrachi Hrisoscoleu, interesîndu-se de un manuscript al lui Bryennios, *ibid.*, p. 515, no. DL.

[3] *Ibid.*, pp. 526-7, no. DXXVI.

[4] Antim Mitropolitul îi zice şi lui „profesor", în 1713; *Bis. ort.*, XV, pp. 390, 392, 395.

[5] Hurmuzaki, XIV[1], pp. 542-4, n-le DXL-I.

[6] *Ibid.*, pp. 610-1.

[7] *Ibid.*, pp. 572-3, no, DLXVIII.

[8] *Ibid.*, pp. 597-8, no. DLXXXIII.

www.dacoromanica.ro

Hrisant, a cutării cărți lăsate de Dionisie Patriarhul, de interesele literare ale patronului său, și în Septembre 1715 îi transmitea și omagiile lui da Porta, dar și ale „dascălului chir Gheorghe, cu ceata ucenicilor"[1]. Se pare că și sosise acum noul profesor Gheorghe Hypomenas, „spudeul" din Padova.

O scrisoare a lui Marcu ni arată și ce se preda pe atunci în școala domnească: „trei științe gramatice, afară de gramatica propriu-zisă; la tehnologie se dau teme; dintre științile filosofice se predă fisica și odată ori de două ori pe săptămînă teme la gramatica fericitului Alexandru" (Mavrocordat). Vodă, se îngrijește ca un binefăcător și de dascăli și de școlari: a făcut și pentru dascălul al doilea „mertic". In schimb, i se adresau „tetrastihuri" la serbători[2].

Programul va fi relevat și îmbogățit de Patriarhul Hrisant, printr'o gramată care ni s'a păstrat.

Intăiul dascăl trebuia să predeie logica; retorica, dar și fisica și „despre cer", „despre naștere și peire", „despre suflet", adecă psihologia și metafisica. Al doilea avea în program cuvîntările lui Isocrate, tragediile lui Eshil și Euripid, Cuvîntările Sf. Grigorie din Nazianza și versurile acestuia, Epistolele lui Sinesiu și cuvîntarea lui despre Impărăție, Pindar însuși, — aproape indescifrabilul Pindar—, și Demostene, „cuprinzînd totdeauna cele mai ușoare cu cele mai grele, după puterea ucenicilor". Aceasta numai dimineața, iar după-amiaza Sintaxa Exapori-

[1] *Ibid.*, pp. 691-2, no. DCLIX.

[2] *Ibid.*, p. 704, no. DCLXIX. Și aici e vorba de dascălul Gheorghe. Cf. și *ibid.*, p. 706, Hrisant pregătia o „Teologie morală, *școlară* și dogmatică"; *ibid.*, p. 708, no. DCLXXIII.

www.dacoromanica.ro

tului cu teme, Apostolul, dar şi Xenofont, continuat cu Plutarh, de la care mintea bieţilor elevi se ridica la Tucidid, cu oarecare încercări de poetică. Celui de-al treilea îi reveniau Cugetările lui Chrysoloras, lîngă ale lui Caton, Focilide şi Pitagora, fabulele lui Esop, dar şi „Laudele" creştinului Agapet, „canoanele celor douăsprezece serbători", epistoliile" lui Teofilact Simokattas bizantinul, dar şi, la capăt, Homer. După-amiaza lui va cuprinde: Gramatica lui Laskaris, oarecum uşurată, Evanghelia şi, iarăşi, Apostolul. Lecţiile se dau numai Luni, Marţi, Miercuri şi Simbătă. Se recomandă studiul treptat şi exerciţii de prefacere în limba grecească vulgară, „încercări dialectice şi sofistice", teme, adecă „paradigme retorice", dialoguri, „deslegarea antiteselor, propuse între sine ori de învăţători, prin silogisme şi entimeme [1]. Chrysoloras, Caton şi Focilide figurează şi în programul şcolii din Kastoria, patria sa, fundată de Gheorghe Kastriotul, influentul boier al lui Brîncoveanu, la Mart 1708[2].

Atunci, supt Brîncoveanu, se plătiau, la 1727, din veniturile mănăstirii Sf. Gheorghe 300 de lei pe an pentru plata dascălilor acestei şcoli, aşezată în chiliile de la Sfîntul Sava: „cel mare", de ştiinţi filosofice", lua 200 din ei, cel mic, de „enciclopedie", numai o sută[3].

---

[1] Hurmuzaki, XIV[1], pp. 392-4, no. CCCCXXVI (August 1707); *Bis. ortodoxă,* XV, pp. 492-4,. Pentru bibliotecă şi tipografie, Hurmuzaki, XIV[1], p. 413.

[2] *Ibid.,* pp. 406-8, no. CCCCXXXV. Cf. şi *ibid.,* pp. 408-9, no. CCCCXXXVI. Testamentul lui *ibid.,* pp. 410-1, no. CCCCXXXVIII. V. şi *ibid.,* pp. 699-701, nle DCLXV-VI.

[3] *Ibid.,* p. 388 şi urm., no. CCCCXXVI (se promite

www.dacoromanica.ro

Avem și o donație făcută, la 3 Septembre 1707, școlii domnești, ținută și cu veniturile bogate ale băl-ții Greaca[1].

Dar, alături, urmă vechea școală românească și slavonă, pe care o cercetau numai doritorii de a fi dieci pentru documentele Domniei. Asemenea așezaminte școlare n'au însă o desvoltare istorică.

Moldova lui Duca-Vodă, simplul, dar harnicul și măreț Ruineliot, ridicat din țerănimea grecească, de pe pămînturile unui spahiu ferfeniț, avu, în aceastăîntrecere culturală cu Țara-Românească a Cantacuzinilor atitudinea pe care, în sens invers, o avuse Țara-Românească a lui Matei Basarab față de Moldova lui Vasile Lupu.

Din îndemnul Patriarhului Dosofteiu, școala de la Sfîntul Sava luă un nou avînt, și în același timp dascăli greci pregătiau pe copiii boierimii. Odată, la 1701, „Duculeț" trimite la Brîncoveanu pe „popa Ilie dascălul", care e vestitul predicator Ilie Miniat[2]. O astfel de creștere permitea tînărului Constantin Ducă să împrumute de la Hrisant Notara operele cronicarilor bizantini, Nichifor Gregoras și Chalkokondy-

---

gramata „ce se vă face din chibzuire de obște cu cei ce cunosc aceste lucruri, pentru felul de viață și călăuzirea acestei înalte școli domnești"), Cf. V. V. Urechiă, *Ist. școalelor*, I, p. 12.

[1] Hurmuzaki, XIV[1], pp. 394-6, no. CCCCXXVII. Aceiași și *ibid.*, pp. 760-2, no. DCCXLVIII. V. C. Erbiceanu, în *Bis. Ort.*, XV, p. 489 și urm. (Sept. 1708).

[2] Aricescu, *Condica Vistieriei*, p. 60.

www.dacoromanica.ro

las[1]. Dar el a fost şi elevul parohului ieşean Renzi, care putea scrie la 1699 că „toată *floarea boierimii* vorbeşte latineşte şi mulţi sînt şi foarte buni filosofi[2]", pe cînd pentru ceilalţi ajungea cîte unul ca modestul „diac Pătraşcu dascălul". Nefiind aici un om ca Stolnicul muntean, această învăţătură era de obiceiu după tradiţia străveche bizantină, fără atîta amestec apusean. Copiii lui Duca-Vodă fură crescuţi de un Spandonidi sau Spandoni, dicheofilax, apoi Mare Retor, chartophylax şi profesor, probabil acel Scarlat Spandoni pe care-l găsim, în 1716[3], la noua şcoală din Fanar.

Totuşi învăţătorul fiilor lui Constantin-Vodă Cantemir fu doctorul cretan Ieremia Cacavela, care traduse din latineşte un izvor în legătură cu catolicismul, „Viaţa Papilor" de Platina, operă frumoasă şi întinsă a unui om al Renaşterii[4], şi de aici va pleca marea dorinţă de învăţătură care duse pe Dimitraşcu, viitorul Domn de o aşa de largă erudiţie, la Constantinopolul învăţăturilor, în care cercetă de o potrivă, purtînd costumul său semi-oriental, semi-frances, pe dascălii greci, pe învăţaţii turci şi ambasadele apusene. Prin Ieremia învăţa el latineşte

[1] „Hora tutto il fiore della nobiltà parlano in latino e molti sono ancora buonissimi filosophi"; *Şcoala Romînă din Roma, Diplomatarium, italicum, documenti raccolti negli archivi italiani,* I, 1925, Roma 1926, p. 49, nota 11. In jurul lui un Ragusan, Marini, Nicolae de Porta, trecut apoi în Oltenia austriacă, un camerier veneţian, Navone; *Ibid.,* p. 49, nota 11.

[2] Adauge *Viaţa lui Constantin Cantemir,* de fiul său Dimitrie, ediţia mea.

[3] Hurmuzaki, XIV[2], pp. 774-5, 795-6, 806 (cu oastea în 1717), v. p. 856 şi urm.

[4] *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea,* II, p. 4 (izvoarele în nota 4).

www.dacoromanica.ro

și de sigur italienește, limba franceză putîndu-și-o însuși la Pera, printre elciii Puterilor Occidentului. E vrednic de observat că Dimitrie însuși recurse pentru creșterea copiilor tot la un astfel de Grec de două hotare, un Corciriot din Corfu, Anastase Condoidi, ortodox, care ajunse episcop în Rusia, iar. Antioh, fratele lui Dimitrie, își alese ca preceptor de casă pe un Grec din Arhipelag, din Santorino, unde se continuau tradițiile venețiene, Azarie Tzigala, sau Cigala, autor al unei gramatice a limbii eline. închinată beizadelei Ioan[1].

Fără niciun împrumut din Principate e școala ardeleană. In legătură cu guvernul maghiar al țerii, ea funcționează ca un instrument de calvinisare. La 1657. Suzana Lorántffy, văduva lui Gheorghe Rákoczy I-iu, întemeiază astfel la Făgăraș, lîngă școala. maghiară, o școală românească, și cu limba latină și maghiară în program, dar „să poată învăța și elevi maghiari, dacă li place limba și scrisoarea românească". Se preda abecedariul, catehismul, se explica Psaltirea și Testamentul Nou, textul de la Bălgrad, se învățau cîntările de la Caransebeș și Lugoj. Grămăticii din Ținut erau datori să urmeze aceste cursuri. Alături însă e simpla veche școală de sat, cu dascăli din Moldova, de la Ruși, dieci, copiști, ca a lui Vasile Sturza din Stracăș, pe la 1680[2]. Se poate trece și la școala latină[3]. De acolo veniau încă de la sfîr-

[1] *Ibid.*, pp. 42-3.

[2] Nicolae Firu, *Urme vechi de cultură românească, în Bihor*, Oradea-Mare 1921, p. 17 și urm.

[3] După *Glasul minorităților*, în *Rev. Ist.*, IX, pp. 187-91.

www.dacoromanica.ro

şitul veacului al XVII-lea, cîte un dascăl la noi[1], ca Ion din Bistriţa pe Teleajen la 1700, precum atîţia călugări de dincoace plecau cu traista de cărţi acolo. In oraşe, ca în Făgăraş, în Şcheii Braşovului, funcţionau dascăli bine plătiţi. Avem pentru ceva mai tărziu şi programele şcolii făgărăşene[1]. La Braşov, în vremea Brîncoveanului învăţa pe ucenicii şcheieni dascălul Ioan Corbea, al cărui fiu, David, fu, „ceauş", ofiţer la Munteni[2].

---

[1] V. pentru regiunea Teleajenului un cas în articolul mieu despre Chioajde în *Codrul Cosminului*, I, p. 103.

[2] V. mai departe.

[3] Stinghe, *Istoriia beséreceі Şchéilor Braşovului*, Braşov, 1899, p. 17.

www.dacoromanica.ro

III.

Intăia epocă a şcolii fanariote.

Constantinopolul îşi avea de o bucată de vreme, cum am văzut, şcoala lui, şi aceasta, de strictă ortodoxie, n'avea, nu ţinea să aibă legături cu lumea occidentală, de caracter italian.

După această şcoală a Fanarului, larg dăruită de Domnii noştri, era să se întemeieze de Nicolae Mavrocordat, om de o înaltă cultură, cu simţ pentru stilul „ionic", autor al cărţii „Despre datorii" [1] şi al „Teatrului Politic", arheolog diletant căutînd să descopere unde e Clazomena şi unde e Teos [3], cărturar el însuşi într'o familie de cărturari — chiar şi femeile: sora lui, măritată cu Matei Ghica beizadeà, cunoscută pentru cunoştinţile ei medicale—, noua şcoală înaltă din Principate.

Dacă şcoala mai veche fusese datorită şi îndemnului, sfaturilor unui Dosofteiu Patriarhul de Ierusalim, aceastălaltă se alcătui mai ales prin ostenelile

---

[1] Mulţămirea lui către Sasul Ştefan Bergler din Braşov, care i-a tradus cartea în latineşte, Hurmuzaki. XIV[2], p. 877, no. DCCCLII (an. 1722 . Acelaşi îndreaptă Lexiconul lui Chiril; *ibid.*, pp. 886, 888 (an. 1723).

[2] *Ibid.*, p. 897. Se interesa şi de botanică; v. *ibid.*, p. 902. Cf. şi pp. 904-5, no. DCCCLXXXI.

www.dacoromanica.ro

acelui fost arhidiacon Hrisant, nepotul şi apoi urmaşul, la 1707, al Patriarhului, pe care-l cunoaştem şi prin cartea lui de matematică apărută la Paris. Hrisant fusese şi el trimes, cum am şi arătat mai sus, de unchiul său, în Apus, învăţînd la Paris, chiar şi în Anglia. Ca şef al Bisericii ierosalimitane îşi făcu el întrarea în Iaşi, prin Novembre al anului 1716, cu misiunea anume de a crea noul învăţămînt în Moldova: „şcoala ca să înveţe *cine ar vrea, fără de plată*", deci gratuită şi deschisă, nu, ca Academia brîncovenească, fiilor celor mai de frunte boieri, ci oricărui doritor de învăţătură.

Nu ştim decît prin cuvintele cronicarului de Curte care era organisarea Academiei ieşene, pentru care la 3 April 1714, Nicolae-Vodă era felicitat de Iacov Manu din Argos [1]. Credem însă că dascălii cei doi de elineşte şi cel de greceasca vulgară nu predau laolaltă cu cel de slavoneşte şi cu un al patrulea, plătit *„ca să înveţe pe înţeles moldoveneşte"*,—*cea d'intâiu şcoală în limba ţerii,* şi un Fanariot era acela care o întemeia [2]. Nu ştim iarăşi care erau „veniturile domneşti", din care se hrănia instituţia.

Dar pe unul din fiii săi Nicolae-Vodă pare a-l fi trimes la Constantinopol, la vechiul său dascăl şi prieten Iacov. Şi iată în ce termini se arată el îngrijat de educaţia beizadelei, care e Scarlat: „Incetineala şi lipsa de energie a fiului nostru întru căpătarea creşterii ne atinge pînă în adîncul inimii. Căci ce ni e nouă mai dorit decît înaintarea lui, în care

[1] *Ibid.*, p. 587, no. DLXXVIII. Pentru el mai vezi *ibid.*, pp. 535-6, 543.

[2] Axintie Uricariul, p. 162.

[3] Pentru legăturile lui Nicolae Mavrocordat cu bibliotecile, v. şi Hurmuzaki, XIV[2], p. 782, no. DCCLXXI.

www.dacoromanica.ro

răsuflăm, în care trăim? Şi întru aceasta încă tu, învăţate, nu eşti fără dojană şi vinovăţie. Caci n'avem să flecărim despre întristarea ce ne cuprinde, ca unii ce sîntem departe de făţărnicie, şi nu e destulă îndreptăţire îndărătnicia lui şi lipsa de bunăvoinţă în a învăţa. Căci frăgezimea vrîstei, uşurinţa de a o întoarce, putinţa de a o călăuzi şi supunerea lesnicioasă la sfaturi, la lucrurile ce impresionează, toate acestea îl scot pe el din toată vina şi grija dumitale o apasă, de oare ce nu frămînţi sufletul tînăr cu gînd mai stăruitor spre mai bine, nici îl împingi în arena creşterii. Ci măcar de acuma, dragul mieu, lepădînd cîtva timp blîndeţa şi bunătatea peste ce trebuie, cu ochiu sever şi cu glas mai impunător impresionează-l, şi trezeşte zăbava copilului şi, împungînd, înteţeşte-l şi fără voie la ambiţionarea virtuţii. Şi, de va fi nevoie, nici mîna să nu rămîie înceată, şi să fie şi bătut, numai să se îndrepte spre creştere. Căci, dacă, ferească Dumnezeu, şi mai departe aşa ar merge ale lui şi n'ar ajunge imitator al bunicului răposat şi al mieu care l-am născut, să ştii că nu mai e de trăit pentru voi. Ci, dacă-ţi pasă de ale noastre, îţi va păsa şi de fiu; nici tu, care atîţia ani ai arătat o aplecare în adevăr părintească faţă de noi, acuma să ne laşi un timp în năcaz"[1].

In Mart 1715, Domnul mulţămia lui Hrisant şi „pentru spudeul ce ni-l vei trimete: cînd va ajunge aici, ori pe dînsul ori pe prea-învăţatul popă chir

---

1. *Ibid.*, pp. 565-6, no. DLXI. V., pentru Iacov, atît de adesea pomenit, *ibid.*, pp. 614-5, nle DXCIX-DC. El, Iacomi, e alături de Spandoni, într'o scrisoare a Comnenului de la Silistra din 1715; *ibid.*, pp. 690-1, no. DCLVIII. Nicolae-Vodă dă Văcăreştilor un Homer de la 1551; *Bis. ortodoxă romînă*, XL, p. 184.

www.dacoromanica.ro

Serafim îl vom orîndui pentru al vostru prea-iubit fiu şi rob al ţării"—, întors deci în ţară—, „cum îl vom socoti mai potrivit"[1]. Printr'o scrisoare a beizadelei Scarlat se vede că întrebuinţa hărţi geografice trimese de Patriarh şi Vieţile celor doisprezece Cesari de Suetoniu[2].

Cînd veniră şi Serafim şi dascălul, „spudeul" chir Constantin, cel d'intâiu fu reţinut pentru fiul domnesc, iar celalt trecu la şcoală[3]. Şi avem, din fericire, şi scrisoarea acestui Serafim de la Sf. Mormînt, care arată că venise şi un alt dascăl cu Constantin; pentru al doilea loc de dascăl se ivi o concurenţă între noul venit, între popa Gherasim, care funcţiona, şi un tînăr din partea locului, Ştefan, care primia să servească numai cu 40 de lei pe an. „Mai scriu", spune el lui Hrisant, „că ai auzit cum că nu s'a arătat plăcut dascălul unor ucenici. De sigur, stăpîne, la început nu li-a plăcut, ci acum merg toţi la şcoală, de cari prea-învăţatul chir Constantin se îngrijeşte bine, şi nădăjduiesc în Dumnezeu, că se vor procopsi ucenicii prin îngrijirea şi călăuzirea acestui om învăţat'". Erau acum, în Decembre 1715, „şcoli îndoite" (διπλαὶ σχολαὶ) la Iaşi[5]. Hrisant trimetea bibliotecii şi cărţi latine şi italiene[6], dintre care cîteva ni s'au păstrat, ca scrisorile lui Paul Manuzio,

---

[1] Hurmuzaki, XIV², p. 671, no. DCXLI.

[2] *Ibid.*, pp. 673-4, no. DCXLIV. D. consul Dimancescu îmi anunţă că a găsit la British Museum harta Stolniculuí.

[3] *Ibid.*, p. 676, no. DCXLVI.

[4] *Ibid.*, p. 683. V. şi *ibid.*, p. 688, no. DCLVI.

[5] *Ibid.*, p. 699, no. DCLXV.

[6] *Ibid.*, p. 696, no. DCLXII (tradusă de C. Erbiceanu, în *Bis. ort.*, XV, pp. 673-5).

www.dacoromanica.ro

dăruite „noii şcoli domneşti de greceşte" (τῇ ἐν Γιασίῳ νέᾳ αὐθεντικῇ ἑλληνικῇ σχολῇ)la 1728 [1].

De sigur că acelaşi fu sfatul, şi resultatul acelaşi, şi în Ţara-Românească, unde la -începutul anului 1716 se mută Nicolae-Vodă, fostul elev al dascălului Iacov [2]. Director al şcolii de acolo, care nu era încă aşezată lîngă vestita bibliotecă a Mavrocordaţilor, aşa de trist împrăştiată, în noua mănăstire domnească a Văcăreştilor, a fost acel Anton Stratigos, pe care Brîncoveanu-l trimesese ca bursier al lui în Apus. Îl vedem la 1723 cercetînd un manuscript al lui Hesiod[3].

Un alt stipendiat brîncovenesc în Italia îi luă locul, Gheorghe Hypomenas, nepotul lui Sevastos[4]. Cum se vede, regimul primului Fanariot păstra în fruntea învăţământului pe „Padovanii" Stolnicului: al treilea „protodidascal", care, după tradiţie, era şi literator, făcînd versuri bisericeşti şi profane, rămase la locul lui pănă la moarte, în 1745. Pe atunci Ruxanda Ghica se gîndise a-şi trimete şi ea fiul în străinătate, „pentru învăţarea literelor sau alîă ştiinţă" [5].

---

[1] Cf. Iorga, în „An. Ac. Rom.", XXXVI, p. 801. O carte grecească e dată în 1714 *(ibid.)*.

[2] Hurmuzaki, XIV[2], pp. 420-1, no. CCCCXLV; p. 427, pp. 151-2, no. CCCCLXXIV; pp. 454 şi urm., 558-9, 565 şi urm. Un Anastasie Bunellis, din Ianina, un Iosif erau, la 1712, în Moldova, lîngă copiii lui Nicolae-Vodă Mavrocordat; *ibid.*, pp. 159-60, no. CCCCLXXXV. Lecţiile de cetit ale Smaragdei Domniţa, *ibid.*, p. 496, no. DVIII.

[3] Pentru legăturile lui Nicolae Mavrocordat cu bibliotecile, v. şi *ibid.*, p. 782, no. DCCLXXI.

Pentru cărţi v. şi *ibid.*, p. 877, no. DCCCLIII.

[4] *Ist. lit. rom.*, II, p. 64.

[5] Hurmuzaki, XIV[2], p. 807.

www.dacoromanica.ro

Un rol trebui să aibă în acest învăţămînt şi acel „prea-învăţat popă Mitrofan" pe care-l recomanda Hrisant, în 1716, prietenului său domnesc[1]. E, de sigur, nu, cum credeam, episcopul de Nisa, mai vechiu oaspete al Curţii muntene, ci nepotul lui Mitrofan, Vlădica de Cizic, Mitrofan Gregoras, autor de cronică. Dascălul Gheorghe pare să fie Gheorghe Papadopulo, care trecu apoi în Moldova, şi acesta e autorul unei „Istorii pe scurt a Domnilor" şi catalog al lor[2], de cîntări către Maica Domnului, de canoane ale Sfinţilor Antim şi Ieroteiu, pentru prietenii lui cu acest nume, şi de epigrame: un poet în adevăr înzestrat, din care am făcut să treacă unele versuri, duioase, în româneşte[3]. Antim îl presintă într'un rînd, la 1714, răsplătit cu douăzeci şi patru de cărţi pentru „osteneala" lui de dascăl, cărţi din care dă una lui Vodă pentru o bună răsplată, iar restul „în patria lui"[4].

Şcolile acestea fără legătură cu ţara, care se va trezi la o viaţă nouă, şi cu tot mai puternicul curent către Apus, nu dădură aceleaşi roade ca aşezămintele, de o altă orientare, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Constantin, Marele-Retor al Bisericii constantinopolitane, înştiinţa pe Hrisant în Iulie 1716 că *nu se află şcolari pentru elineşte:* Moldovenii „au spus că nu vreau să înveţe literele elineşti copiii lor", de şi dascălul, chir Constantin, se îndărătnicia să mai rămîie în şcoală[5].

[1] *Ibid.*, p. 790, no. DCCLXXXII.

[2] D. Russo, în „Buletinul Comisiei Istorice a Romîniei", II, p. 9 şi nota 2.

[3] *Ist. lit. rom.*, II, pp. 56-7.

[4] *Bis. ort.*, XV, p. 394.

[5] Hurmuzaki, XIV[2], p. 791, no. DCCLXXXIII.

www.dacoromanica.ro

De la acest dascăl Constantin „al domneștii Academii din Iași" avem o scrisoare de plîngere, din 4 Maiu 1717, către Patriarhul Hrisant. Luat din Țara-Românească, „unde era ca acasă la el", s'a ținut de sarcina pe care i-a impus-o acest ocrotitor al său. Dar așezămîntul e pe ruină, și în ce privește dascălii și în ce privește pe ucenici. Nu i s'a plătit nici leafa, necum să mai aibă vre-o milă de la cineva. „Și cîți bani i-am avut din Țara-Românească, i-am cheltuit toți pentru întreținerea noastră. Acuma nu mi-a mai rămas decît ori să vînd cărțile mele ca să mă hrănesc și pe mine și pe cei de pe lîngă mine, ori hainele mele, vai de mine! M'am rugat de sfinții epitropi" — deci egumenii greci din Moldova,—„în mii de rînduri ca să-mi dea leafa anuală, și mi-au spus să nu nădăjduiesc lefi și plăți, de la ei, nici de la alt cineva aici, în Iași, Căci n'au de așteptat ei înșii să iea bani de la cineva; numai, cînd vei veni Fericirea Ta, de la dînsa." Școala n'are temelii sigure, și lui îi e a se duce[1].

Marele-Retor Constantin afirmă în același an că Mihai-Vodă Racoviță, urmașul lui Nicolae Mavrocordat, de și a dat, cu zăbavă, hrisovul școlilor, nu se ține de cuvînt, cum nu o face nici pentru veniturile mănăstirilor[2]. Școala elinească nu se bucura, vădit, de simpatiile acestui boier de țară, de și era înrudit cu Cantacuzinii, dușmani ai Grecilor, dar ocrotitori ai elenismului cultural.

Cu mult mai bine merse acest înalt învățămînt în marea limbă de cultură a Orientului la Bucu-

[1] *Ibid.*, pp. 814-5, no. DCCCVI.
[2] *Ibid.*, pp. 822-3, no. DCCCXII.

www.dacoromanica.ro

rești, după întoarcerea în Domnie, pe mult timp, până la moarte, a ctitorului.

La 14 Februar auzim pe dascălul Marcu, al „Academiei domnești", vorbind din nou, și pentru colegul lui, dascălul Gheorghe, și pentru „ceata ucenicilor" către Hrisant Notara, cu mulțămiri pentru noua Domnie, promițătoare de binefaceri [1].

Cînd sosi la București dascălul din Argos, bătrînul Manu, la 1719-20, Nicolae Mavrocordat, întors în Scaun, nici nu binevoi să-l primească, și bietul om, care-și făcuse speranțe, nu știa cum să se plîngă Patriarhului de Ierusalim, declarînd că-i pare rău pentru deslocuire, mai ales într'un oraș unde „petrecerea i se pare una cu moartea și mai întunecată și mai neplăcută decît Iadul" [2]. Pe atunci nici bolnavul Mitropolit Mitrofan, înlocuitorul harnicului și luminatului Antim, nu acorda, ori nu putea să acorde, vre-o atenție școlii lui Hrisant [3].

Nici de la Nicolae n'a putut veni deci un însemnat ajutor vre uneia din școlile creațiunii lui. Grija cea mare era pentru Μέγα σχολεῖον, pentru așezămîntul de căpetenie din Fanar, care se clădise în 1719 pe jumătate, Spandoni, încă în viață, cerînd ajutor și de la Domn și de la Patriarhul care-l privia ca pe „dascălul" său [4]. Școala pare să fi fost așezată

---

[1] *Ibid.*, pp. 846-7, no. DCCCXVIII. Doamna Zamfira, văduva lui Ioan Mavrocordat, spune că pe copiii ei îi crește în casă; *ibid.*, p. 851.

[2] *Ibid.*, p. 865, nota 1.

[3] Scrisoare din 28 Ianuar 1718 a lui Mitrofan, publicată de C. Erbiceanu, în *Bis. ort.*, XV, pp. 778-80. Mitrofan sfătuiește prin Hrisant pe Nicolae Mavrocordat să nu vie cu mulți Greci într'o țară săracă, *ibid.*, p. 782.

[4] Hurmuzaki, XIV[2], pp. 856-8, no. DCCCXXXVII.

www.dacoromanica.ro

în „chiliile din afară" ale bisericii patriarhale înseşi [1]. Moldova dădea acestei şcoli 1000 de lei pe an, Ţara-Românească 500 [2]. Se făcu, pe lîngă şcoala din Ianina, şi una la Adrianopol, la care, dascălul fiind plătit cu 150 lei pe an, Hrisant stăruia ca din acest oraş mare, cu multe „rufeturi" de meşteşugari, să se mai adauge cinzeci, pentru cumpărarea de cărţi şi nevoi ale ucenicilor. El arată că dascălul trebuie bine plătit ca să fie în adevăr de folos, avînd adecă: „putere şi desăvîrşire şi practică bună şi teorie şi sîrguinţă şi grijă", fără care „dăscălia e moartă, şi fără folos, şi trudă degeaba" [3]. Şi cu acest prilej el arată cum înţelege învăţămîntul: e tot ce a rămas ţinutelor său, acelui γένος grecesc, cufundat în prea mult întunerec, care nu trebuie „să piardă şi acest mai mare bine şi să ajungă în cea de pe urmă şi desăvîrşită necinste şi indiferenţă" [4].

In Iaşi, fu adus, la începutul anului 1720, de Mihai Racoviţă însuşi, un nou dascăl, ieromonahul, Atanasie Butronthis. Dar el găsi aici sărăcie şi lipsa mijloacelor de studii: „Toate", scrie el duhovnicului cărturăriei înalte în ţerile noastre, lui Hrisant, „ni sunt slabe înlăuntru şi în afară. Şi mai ales *n'avem cărţi de studiu, nici sloveneşti, nici elineşti*"—, ceia ce înseamnă că ambele materii fuseseră reunite de

---

[1] *Ibid.*, p. 860 şi urm., no. DCCCXXXIX.

[2] *Ibid.*, p. 1199, no. MCXC.

[3] Καὶ δύναμιν, καὶ τελειότητα, καὶ πρᾶξιν καλήν, καὶ θεωρίαν, καὶ φιλοπονίαν, καὶ ἐπιμελείαν ..., τὰ ὁποῖα ὅταν λείπουν, ἐκείνη ἡ διδασκαλία εἶναι νεκρά, καὶ ἀνωφελής, καὶ ματαιοπονία; *ibid.*, p. 871, no. DCCCXLIX.

[4] Διὰ νὰ μὴν χάσωμεν καὶ αὐτὸ τὸ μεγαλίτερον καλὸν καὶ καταντήσωμεν εἰς ἐσχάτην καὶ παντελῆ ἀτιμίαν καὶ ἀπάθειαν; *ibid.*, p. 870, acelaşi nr.

www.dacoromanica.ro

Domnul romîn, „Şi sînt lipsit de sănătate şi de învăţătură,— şi mă aflu în primejdie". Pentru a-şi avea manualele la îndemînă, el cere cartea lui Manuil Chrysoloras, „un Caton", adecă „Sentinţele", „şi altele poetice", cu care pornesc începătorii (ἀρχάριοι), „Poate să se afle şi caiete de şcoală, şi vre-o gramatică, neavîndu-le[1]."

O declaraţie care ne miră, căci, în Mart 1727, la mănăstirea Barnovschi era Homer şi Aristofane, Teocrit şi Opian, Eshil şi Euripide, „Deipnosophistul", Isocrat şi Demostene, Aristotele, Xenofont, Hrisostomul şi Suidas, Părinţi ai Bisericii, Sf. Vasile şi Sf. Grigore din Nazianza, gramatici ca a lui Laskaris şi dicţionare ca al lui Gaza şi al lui Varinus, cărţi de drept ca Vlastaris, tipăriturile moldoveneşti de la Cetăţuia şi „Didascalia dogmatică" a Chimenitului, pe lîngă cărţi latine, Virgiliu, Ovidiu, Cicerone, Salustiu, Cesar, Quint-Curţiu, Euclid, gramatici feluri te, o Istorie rusească a lui Ioan Patricius, cărţi de teologie şi logică, de retorică, de dialectică, istorie romană, universală, de geografie, de fisică, de aritmetică, de anatomie. Nu lipsiau nici cărţi slavone, de şcoală şi de morală, cîteva leşeşti şi un Ceaslov georgian[2]. Cele mai multe, evident pentru şcoală.

La Bucureşti, cum am văzut, se purtau prin şcoala manuscripte ale lui Hesiod, şi o notiţă din 1727 spune: „Am început în anul 1727, în şcoala din Vacăreşti, în luna Februar[3]". Căci de la 1721 şcoala bucureşteană era bine adăpostită în mănăstirea Vacăreştilor[3].

[1] *Ibid.*, pp. 863-5, no. DCCCXLII.

[2] *Ibid.*, p. 909, no. DCCCLXXXVI.

[3] *Ibid.*, p. 872 şi urm., no. DCCCL. V. şi *ibid.*, p. 885 şi nota 1. Daruri de cărţi făcute de Hrisant din Bucureşti la 1728, *ibid.*, pp. 967-8.

www.dacoromanica.ro

Dar o încredere deosebită în aceste sărace fundații cu cîte un călugăr doi pe lîngă dînsele nu există nici de acum înainte. Nicolae Mavrocordat își crescuse fiii în casă, cu Grecul Lazăr și cu un Ragusan, Bettera[1]. Mihai Racoviță, ca Domn al Moldovei, își trimetea *fiul la Constantinopol pentru studii.* Sînt interesante *recomandațiile lui catre Hrisant,* care și *lui îi era prieten, ca și Fanarioților* de același neam cu Patriarhul: „Să-l iubești ca un părinte, și să-l aibi în deosebită bunăvoință și părintească aplecare, și să-l înveți minte și să-l sfătuiești totdeauna cîte cuminte le știi Fericirea Ta, pentru creșterea mai mare și de săvîrșit și pentru înaintarea învățăturii și a procopsirii și adaugirii întru bunele moravuri a lui, precum și, cînd îl aveam aici, în brațele noastre părintești nu i-au lipsit necontenit, și prin scrisorile-ți venerate și prin sfaturi ca de părinte și îndemnuri folositoare" -.

Din partea lui, Grigore-Vodă Ghica, fiul Ruxandei Mavrocordat, socotită catolica, avea ca învățator în casă pe călugărul Ioanichie: la 1727 el își îndeplinise sarcina, și Domnul vorbia de „petrecerea-i, timp de ani destui, aici, în casa noastră", în cursul căreia „a putut li prețuit și cunoscut ca avînd o viață demnă și o purtare dumnezeiască", pentru care merită a fi recomandat lui Paisie, patriarhul de Constantinopol, în vederea unui rang arhieresc[3]. Ioanichie fu înlocuit prin acel Nichifor care fu făcut la 1727 Mitropolit Sidis[4], în așteptarea unei alegeri ca Mitropolit al Moldovei, care va stîrni din partea boie-

[1] *Ist. lit. rom.,* II, p. 63.
[2] Hurmuzaki, XIV², p. 894.
[3] *Ibid.,* pp. 921-2, no. DCCCXCVI.
[4] *Ibid.,* p. 937-8, no. DCCCCXIII.

www.dacoromanica.ro

rilor romîni o puternică şi biruitoare opoziţie. Cronicarii contemporani presintă pe Grigore-Vodă ca un sprijinitor, prin lefi, al „dascălilor elineşti, greceşti şi sloveneşti", de la şcoli la care, „nu numai cei săraci, ce nu aveau cu ce plăti învăţătura— şi „din alte ţări copii săraci"—, „ce şi feciorii boierilor celor mari şi mici, a tutulor, de obşte, au ieşit învăţaţi[1]".

Cu prilejul calatoriei lui Hrisant în Moldova la 1728 era vorba de o întemeiare din nou a şcolii de acolo[2]. Şi anume, cum o arată Nicolae Mavrocordat, care-şi lauda foarte călduros nepotul, Grigore-Vodă Ghica, pentru aceasta, de „alcătuirea celor trei şcoli de acolo şi reaşezarea după cum au fost în vechime şi înoirea lor, adecă a celei elineşti, a celei slavoneşti şi a celei moldoveneşti". Antonie Stratigos fu lăsat deci să meargă acolo şi înzestrat cu cele de nevoie pentru a supraveghia reforma[3].

Actul solemn, redactat în cele mai bine sunatoare perioade elineşti de Hrisant, poartă data de Septembre 1728. Pătriarhul pomeneşte opera lui Nicolae-Vodă, „cel care, nu numai a împodobit ţara iubitoare de Hristos a evlaviei Sale cu frumuseţa şi marimea şcolilor şi cu înălţarea altor lucruri sfinte şi strălucite, ci încă n'a zăbovit să se îngrijeasca bogat şi evlavios de şcoli şi în mai multe Ţinuturi din Grecia decăzută, şi în chiar Cetatea împărătească". Ghica imită acest frumos exemplu, refăcînd şcolile care „în curgerea vremii fuseseră trecute cu vede-

[1] Mustea, p. 73 şi Amiras, p. 168, în Kogalniceanu, *Letopisiţe*, III.

[2] Hurmuzaki, XIV[2], p. 992.

[3] *Ibid.*, p. 995.

www.dacoromanica.ro

rea și cu totul se nimiciseră, [din pricina] neîngrijirii și trecerii cu vederea a celor ce au domnit". Vor fi deci două școli elinești (una pentru clasică, alta pentru vulgară), o școală slavonească și una „moldovenească". Cele d'intâiu vor preda gramatica și inițiarea în filosofie. Gramatica slavonă va fi predată de un dascăl deosebit, iar, pentru românește, vor fi în program „cele d'intâiu elemente ale limbii..., și apoi celelalte cărți bisericești; și trebuie ca dascălul să-și învețe ucenicii și caligrafia", sau „cele d'intâiu principii și, ca să zicem așa, literele comune". Nu se uită nici școala din Ierusalim, cea grecească și cea arabă.

Venitul școlilor e fixat la 600 de lei pe an, fiecare arhiereu și fiecare boier fiind înscris cu o sumă: cinzeci de lei ai Mitropolitului și patruzeci până la treizeci ai episcopilor, treizeci până la douăzeci de lei ai marilor boieri, coborîndu-se la zece și chiar cinci ai celor mici; negustorii împreună dau treizeci de lei. Plata, în două rate, a dascălilor greci e de două sute și o sută de lei pe an; a dascălului de slovenește optzeci, și numai șaizeci a dascălului de limba țerii. Toți sînt scutiți de dări. Intâiul dascăl grec scutește și 50 de stupi, al doilea, 30. Un apar și un lemnar li se pun la dispoziție.

O sută de lei pe an trece, prin egumenul de Galata, la Ierusalim, al cărui Patriarh e patronul permanent al acestui învățământ. Efori sînt Mitropolitul și Vistierul [1]. Școala începu încă de la 14 Septembre.

---

[1] Hurmuzaki, XIV², p. 1001 și urm., no. DCCCCLXVIII (tradus și de C. Erbiceanu, în *Bis. Ort.*, XXV, p. 577 și urm. . Miluirea Patriarhiei, *ibid.*, pp. 1011-2, no. DCCCCLXXIII.

www.dacoromanica.ro

Gîndindu-se şi mai departe la partea practică din această fundaţie romîno-slavonă a sa, Grigore-Vodă nu uită să însărcineze, la 23 Novembre 1736, pe Mitropolitul Moldovei, căruia-i făcea o danie, să aiba „purtare de grijă şi necontenită cercetare asupra dascălilor, ca să puie nevoinţă asupra ucenicilor să-i înveţe, precum se cade şi să-i procopsească", în chiar interesul Bisericii, „ca acei ce se vor face preoţi dintre dînşii să fie învăţaţi şi pedepsiţi, să poată ceti orînduiala Bisericii după cum se cuvine". Tot în sarcina lui cădea ca pe ucenicii „cari se vor sili cu învăţătura" să-i îngrijească de toate, „pre unii cu leafă, pre alţii cu îmbrăcăminte, pre alţii cu hrană, pentru ca să nu lase învăţătura dintre acea pricină". Iar Constantin Mavrocordat, urmînd vărului său, scuteşte de dăjdi pe preoţi, „şi mai multă milă" făgăduind celor „cari se vor sili cu învăţătura, făcîndu-se preoţi iscusiţi şi cu totul vrednici", la cele două şcoli existente [1].

Ştim din Neculce că se atrăgeau de acelaşi Domn la şcolile moldoveneşti feciorii „tuturor mazililor în toată ţara..., ca să înveţe orice limbă li-ar fi voia, pentru ca să se afle oameni învăţaţi şi în pămîntul nostru al Moldovei, precum sînt şi prin alte ţeri şi părţi de loc" [2]. Iar un alt izvor îl presintă cercetînd prin inspectori anume ştiinţa preoţilor şi punînd să se cetească în biserici cărţile româneşti aduse de la Munteni [3].

Cronica lui Mustea pomeneşte întemeiarea şcolilor. Cf., pentru veniturile ei în Ţara-Românească, Hurmuzaki, XIV², p. 1016 şi urm., no. DCCCCLXXVIII.

[1] Urechiă, *l. c.*, p. 13.

[2] P. 419.

[3] Ienachi Kogălniceanu, p. 204.

www.dacoromanica.ro

Şi cronica aceasta a lui Ienachi Kogălniceanu şi cea păstrată numai în traducere grecească arata cîtă grijă a cheltuit Domnul, care şi în Ţara-Românească se scandalisa de neştiinţa preoţilor, pentru învăţătura celor din Moldova. „Preoţi învăţaţi" puşi „pe capul" celorlalţi, inspectori de „cetanie", exemplu dat prin aceia că la Iaşi „un preot ce-l avea Măria Sa învăţat la carte grecească şi românească se suia în amvon de li cetia după cum se cade a şti fieştecare preot orînduiala bisericii şi a botezului şi a ispovedaniei". „La care", adauge cronicarul nu tocmai înţelegător, „nu putem scrie ce frică trăgeau bieţii preoţi, că să apucau la bătrîneţă să înveţe carte[1]".

Un astfel de hrisov se făcu şi pentru şcoala lui Antonie din Bucureşti: se prevedea crearea unui al doilea loc de dascăl elinesc. Cum vechiul conducător, care-şi ceru şi leafa pentru trecut, era pus de Domnul cel învăţat „să copie o carte de istorie de curînd tălmăcită, la două sute de coli şi mai mult" probabil Θεάτρον Πολιτικὸν ori Φιλοθέου πάρεργα?, el se mai simţi în stare să poarte grija tuturor ucenicilor şi mai ales celor mici, şi astfel ceru ca din foştii lui şcolari, mulţi, pe cari-i arăta cu numele, să i se dea un ajutor. Hrisant, care nu fusese consultat, se supără pentru „schimbare" şi trimese un alt dascăl. Bunul Antonie, scusîndu-se, încheie aşa: „Să poftească, să vie cu sănătate şi cu bucurie, să o cîrmuiască şi să se îmbogăţească aşa ca mine! Eu nu voiesc decît rugăciunea şi binecuvîntarea Fericirii

[1] Ienachi Kogălniceanu, pp. 203-4, şi D. Russo, *Cronica Ghiculeştilor*, în „Buletinul Comisiei Istorice a României", II.
[2] V. Hurmuzaki, XIV², p. 1047, no. MVII.

www.dacoromanica.ro

Tale, şi, de nu voiu avea chiverniseala mea de la şcoală, o voiu afla iarăşi lîngă Fericirea Ta, la care am de gînd să caut adăpost, ca una care e mai sigură şi afară de primejdie şi frică",— la mitocul din Constantinopol, unde mai fusese[1]. Trimesul lui Hrisant, Constantin, îşi luă locul îndată pe lîngă Antonie, care, după făgăduială, îl primi frăţeşte[2]. In anul următor era vorba însă de a se aduce alt dascăl, şi un boier corespondent al Patriarhului glumia pe socoteala acelora cari nu ştiu face perioadele, nici chiar pune accentele[4].

Se va vorbi mai departe despre şcoala olteană în cei douăzeci de ani cît cele cinci judeţe au stat supt Austrieci. Ei n'au putut desfiinţa vechile şcoli româneşti ale Vlădicilor Inochentie, Damaschin şi Climent, care dădeau necesarii „canţelişti româneşti", dar găsim un „Antonie dascăl letinesc", care primeşte bani pentru „a griji casele de şcoală"[4].

---

[1] *Ibid.*, pp. 1028-9, no. DCCCCLXXXIX.

[2] Scrisoarea lui, din 25 August 1729, *ibid.*, p. 1033.

[3] *Ibid.*, p. 1049.

[4] *Studii şi doc.*, V, p. 149, no. 87. Şcoli catolice, până la Ciubărciul basarabean, *Diplomatarium italicum*, I, pp 123, 153.

www.dacoromanica.ro

V.

Noi încercări de învăţământ apusean.

Moartea celor doi oameni cărora li se datoreşte învăţământul superior strict elenic la noi— fie şi prin Greci atinşi de cultura apuseană –, Nicolae Mavrocordat şi Hrisant Notara, nu încheiè acest capitol de sforţări pentru a întemeia o formă de instrucţie care pentru Patriarhul de Ierusalim, dacă nu pentru Domnul care cetia cronicile ţerii prefăcute de el într'un corp [1], era un act naţional, pentru „neam".

O încercare de întoarcere spre trecut o facu în 1747 (25 Decembre) Grigore Ghica, prin noul său act solemn pentru şcolile moldoveneşti, dat pe vremea cînd Nichifor, fostul dascăl al copiilor lui, era Mitropolit. El constată că venitul de la boieri, cum era fixat prin actul din 1728, nu se putea strînge uşor, ei fiind într'o continuă schimbare. Se recursese deci la măsura de a se ierta clerului dajdea de Sf. Gheorghe şi de Sf. Dumitru pentru a o înlocui cu un galben pe an pentru şcoli. Constantin Mavrocordat (1741-3) a pus din nou lefile în sama

[1] Hurmuzaki, XIV², p. 1051, no. MX.
V. *Ist. lit. rom.*, II, despre corpurile de cronici iniţiate de dînsul.

www.dacoromanica.ro

Vistieriei. Aceasta se dovedeşte însă cu neputinţa supt Ioan-Vodă Mavrocordat, (1743-7), supt care şcolile „se strămută", se strică deci. „Nesuferind a rămînea oraşul acesta fără şcoală de învăţătură", Ghica le restituie pe toate patru, cu leafa de la preoţi, galbenul împărţit în două rate de cîte zece potronici la cele două serbători-termine. Lefile, a căror socoteală o va purta Vistierul, sînt mult crescute: 360 şi 120 de lei dascălilor de greceşte, 130 celui de slavonă, 100 celui românesc (aşa i se zice: nu moldovenesc), păstrîndu-se şi suta de lei pe an pentru şcolile din Ierusalim. Mitropolitul e inspector permanent al învăţămîntului, făcînd cercetări solemne de două ori pe an. Se adaugă şi trei şcoli la cele trei episcopii, cu „dascăli învăţaţi la slovenie ori şi la romînie, ori din cei ieşiţi din şcoalele de la Iaşi, ori dintr'alţii", cu 80 de lei anual[1]. Se vor da pentru şcoli, la 1762, şi averile, care reveniau Domniei, rămase fără moştenitori[2].

Faţă de aceste şcoli, adesea cam părăsite, şi gustul de învăţătura scădea. De şi o tipografie a „şcoalei Vacăreştilor" funcţiona între 1741 şi 1742[3], la 9 Maiu 1746, boierii munteni observă cu părere de rău, într'un raport către Domn, care, fiind Constantin Mavrocordat, va fi provocat această observaţie, că „de la o samă de vreme toţi feciorii de boieri s'au răcit de către învăţătură, la care mai înainte —pe ferici-

[1] Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, pp. 13-4; Urechiă, *l. c.*, pp. 16-8. Cf. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II. Intarire de Matei-Voda Ghica, la 1753, Urechiă, *l. c.*, p. 23. De alţii, pp. 24-5, 28-9. Se citează pentru aceasta reformă şi o scrisoare din 1771 a Mitropolitului Gavriil; *ibid.*, p. 19.

[2] *Ibid.*, p. 29. V. şi *ibid.*, nota.

[3] Bianu şi Hodoş, *o. c.*, II, pp. 54, 55, 61.

www.dacoromanica.ro

tele vremuri ale lui Constantin Cantacuzino,—„toată boierimea avea multă plecare a-şi da pe fiii lor ca să înveţe şi să se procopsească la carte elinească, iar acum nu ne putem pricepe din ce pricină s'au lenevit atît părinţii, cît şi feciorii lor, a urmà acestei bunătăţi de folos şi de podoabă neamului boieresc, încît au rămas mai proşti la învăţătură decît alte trepte mai de jos". „Pentru ca să nu rămînă de tot în prăpastia neînvăţăturii şi să fie mai jos decît alte neamuri, dupe împrejurul ţerii noastre", ei cer—şi Vodă aprobă—, ca de acum fără „carte elinească", şi anume „cu temeiul ei pe deplin, să nu se capete rang boieresc sau loc la Curte. Cu atît mai mult, cu cît Domnul, „pentru folosul patriei noastre, iar mai ales pentru învăţătura şi cinstea feciorilor de boieri, au aşezat şi au întemeiat atîtea şcoale de limba elinească, ca să nu mai poată găsi niciunul pricină că nu are unde învăţa" [1].

De altfel, prin încetarea corespondenţei lui Hrisant cu Domnii şi boierii ţerilor noastre, lămuririle asupra învăţămîntului grecesc în Principate dispar aproape cu totul. Gîcim doar, printr'o notiţă în Cronica lui Atanasie Comnen Ipsilanti, că Misail, egumenul de la Trei Ierarhi din Iaşi, dascălul lui Iacovachi Rizu şi tatăl Doamnei lui Scarlat Grigore-Vodă Ghica, a fost cîndva învăţător la Academia moldovenească. Rizu voi să-l facă Mitropolit, şi aceasta trezi în cercurile fanariote protestări contra unui om „de moravuri ticăloase" şi risipitor [2]. Tot la

[1] Urechiă, *l. c.*, p. 14.

[2] Pasagiul e reprodus în Hurmuzaki, XIV[2], p. 1114, no. MCXXI.

www.dacoromanica.ro

această școală se va fi format Gavril Callimachi, fiul Calmășului basarabean, care era capabil de a funcționa ca Mitropolit al Salonicului, înainte de a căpăta Scaunul însuși al Moldovei.

Cît despre celalt principat, la 1-iu Septembre 1711 Mihai Racoviță, probabil supt impulsul cărturarului Mitropolit Neofit Cretanul, dădea o nouă orînduire, mai ales în ce privește lefile, școlilor domnești" din Capitală, ca și celor „de prin orașele dupre afară". Pe atunci, după dascălul Stoica din 1728, care traduse Semnele venirii lui Antihrist"[1], între cei doi dascăli[2] de la școala „slovenească" era și acel mare caligraf și miniaturist, Flor, cunoscător al lui Aristotele și traducător al explicației credinței de Ioan Cariofil, care nu uită să însemne în josul hrisoavelor scrise și împodobite de dînsul calitatea sa de învățător: el poate fi privit de altfel ca adevăratul restaurator al școlii sale. Că Neofit era îndemnătorul, se vede și după actul din 17 Ianuar 1749 al lui Grigore Ghica-Vodă, care, semnalînd că la școlile noastre vin și „străini", pentru dragostea învățăturii și criticînd „orînduiala nestatornică și fără îndreptare", încredințează situația de „ispravnic și purtător de grije vrednic, ca să poarte lor de grije pentru toate cîte ar avea trebuință și să împarță fiecăruia din didascăli plata ce i s'ar cădea, după potriva lor", strîngînd pentru aceasta dajdea preoților, pe Mitropolit[3], Matei-Vodă întări a-

[1] „Celalt e Lupul sau, cum iscalește: „Lupp". Urmează Constantin și Dragomir 1775; Flor pănă la 1765 : Nedioglu, *l. c.*, p. 15. — Socotelile Mitropolitului Neofit pomenesc „școala unde învață copii popa Flor"; revista *Miron Costin* pe Maiu 1915.

[2] Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 482.

[3] Arhivele Statului din București, Condica Mitropoliei

www.dacoromanica.ro

ceastă hotărîre, iar fratele lui, Scarlat, ridică la 1759 edificiu nou școlii de la Sf. Gheorghe[1].

Am pomenit de presența pe Scaunul metropolitan al acelui Mitropolit Nichifor, fost dascăl în Casa domnească, pe care clerul de țară va căuta, în 1752, să-l înlăture. Indemnul lui se simte în actul de întemeiere a școlilor. In 1749 el iea una din cele mai neașteptate și mai îndrăznețe măsuri, cu totul „modernă", fără pereche în țerile apusene, pentru generalisarea culturii.

Țiind samă că „omul din tinerețele lui spre ceale rele iaste rîvnitoriu", el poruncește, în folosul „oilor celor cuvîntăreațe", preoților de la Sf. Nicolae, Sf. Vineri și Sf. Sava să aducă la școală, cu „izvod anume", pe „copiii prostimii din trei ani în sus, însa care nu va fi de hrană", pentru a-i învăța catehismul, „învățăturile creștinești". Și adauge: „Carii or fi de mazili, de negulitori și de alte bresle de cinste, sa meargă să învețe însă de vrîstă de la 3 ani în sus pînă la 12 ai, și mai sus. Iar care or fi feciori de preoți să învețe pînă la 20 ani și mai sus"[2].

Și sarcina aceasta de a chema la învățătură o lua asupră-și și Romînul Iacov Putneanul, urmașul în Mitropolie al lui Nichifor. El dă în 1751 un *Bucvariu* pentru „copii lipsiți de hrană ce li să cădea,

---

București, V, 10, și XIII, 175; Condica domnească, III, 121-3; Secția istorică (Stat), 21, 34, 36, 39; semnalate de Nedioglu, *l. c.*, pp. 10-12. Le vom reproduce pe amîndouă în volumul actelor fundamentale pentru școlile românești.

[1] Nedioglu, *l. c.*, pp. 12-3. Mitropolit era acum Filaret. Intărit de Constantin și Ștefan Racoviță la 1763-4, *ibid.*, pp. 14-5.

[2] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 16-7; Urechiă, *l. c.*, pp. 20-1.

www.dacoromanica.ro

bolind cu inima de nenorocirea învățaturii lor', „cu sloguri întru întărirea cetirii sale", plus rugaciunile și catehismul. „Cade-să dar voaă", scrie el „blagocestivilor creștini și celor ce aveți nume părintesc preste copiii cei mici", „să aveți purtare de grijă pentru învățătura copiilor voștri ca să nu se lipsească de hrana cea sufletească cu povațuirea cea buna, cari și sînteți datori sa-i învațați pre dînșii"[1]. In *Cereasca floare ori cărțulie* pe care o alcătuia în 1756, el facea o frumoasă lauda a „învățăturii", „icoană și închipuire dumnezeiască" și „cîrma ce ocîrmuiește pre sufletul ce se află în acest vas pămîntesc", ca să constate că ea „este adormita întru întunerecul lenevirii" și „i s'au rănit inima de foametea aceasta ce se află înrădăcinată în sufletele a unora din părinții cari-și cresc copiii lor fără învățatură", „asemenea dobitoacelor". „Sfînta învățătură" e pusă în fața părinților fără grijă cari și-au îndepartat odraslele de la însuși Dumnezeu[2].

Dar nici pe atunci nu se putură strînge banii școlilor. La 1750 preoții din eparhia Romanului, cei „domnești" și cei „boierești", „se puneau împotrivă și nu voiau să dea banii școalelor, și pănă într'atîta unii din boiarii s'au ispitit să bată și slugie Sfinției Sali" episcopului. Trebui ca Domnul, atunci Constantin Racoviță, să intervie cu ordine aspre[3].

Trecînd în Țara-Românească, Grigore-Vodă reformează și acolo învățămîntul după același sistem[4].

[1] Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 130-2, no. 294.

[2] Erbiceanu, *Cronicarii greci*, XVII; Urechiă, *l. c.*, pp. 24-5.

[3] Urechiă, *l. c.*, p. 23.

[4] Vistieria, observă la 1752, Matei-Vodă Ghica, plătia doar la patru-cinci luni școlile.

www.dacoromanica.ro

Aici nu exista însă decît şcoala elinească şi cea de slovenie, cuprinzînd şi învăţătura de româneşte. In cea d'intaiu era un dascăl prim, de învăţături filosofice", plătit „după tocmeală", cu 45 de taleri pe lună, şi un dascăl al doilea, de gramatică, plătit cu 20. Dascălilor celor doi de la şcoala inferioară slavo-romînă li se dă numai cîte 10 taleri[1].

Şcoala românească dobîndi de altfel de la Voda Scarlat, fiul lui Grigore, în 1759, o clădire nouă acolo la Sfîntul Gheorghe, ajutînd Banul Constantin Brîncoveanu, care-şi amintia ctitoria bunicului domnesc, şi „osîrdnic" fiind însuşi dascalul de sloveneşte de acolo, vestitul caligraf popa Flor[2]. Aproape pe aceiaşi vreme cînd, la 1761, se scoteau calugări, ca la Sf. Sava, de Constantin Mavrocordat, pentru a face loc numai şcolii, preotul însuşi trebuia să fie un ierodiacon şcolar. Şi pentru liniştea ucenicilor porţile bisericii se închideau femeilor[3].

Ştim şi ce se va învăţa atunci la Sfîntul Sava, prin notele de şcolar ale acelui care a ajuns marele dascal Manase Eliad (1754-9), numit al treilea dascal în Decembre 1759. Se începea cu Logica, făcînd cam un an de zile, ca să se iea apoi fisica şi retorica lui Coridaleu, urmată de a lui Hermogene şi a lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul, care cred că a fost bilă traducere găsind-o întîmplator ; Cosmografia, după Coridaleu, iarăşi, urmează[4]. Manase Eliad va

---

[1] După originalul în Arch. Statului, secţia istorica 21, Urechiă, *l. c.*, pp. 19-20. O întărire de Constantin Racoviţă, *ibid.*, p. 23 (an. 1753 .

[2] Urechiă, *l. c.*, p. 27.

[3] *Ibid.*, pp. 27-8.

[4] *Ibid.*, p. 28.

[5] *Ibid.*, p. 52.

www.dacoromanica.ro

urma la Bologna, fiind apoi trimes în Germania și Italia să cumpere instrumente, în 1785, după ce tiparise la Lipsca, în latinește, o *Oratia panegyrica,* latinește și grecește pentru Ipsilanti[1].

Ceva mai tărziu, în 1763, se dădu școlii venitul mănăstirii Glavaciocul, fixîndu-se celor trei dascăli de elinește o leafă de 40, 30 și 10 taleri, iar celor doi de românești, de la Sf. Gheorghe, cîte 15 și 10[2]. Pentru a se păstra al treilea dascal elinesc se adauge la fondul școlar, în anul următor, o rentă de 10 taleri pe lună de la Biserica cu Sfinți: Manase Eliade cere o creștere de salariu pe care, din plata colegilor săi, o ridică pănă la 50 de taleri lunar. Pentru menținerea celui de al treilea loc se supuse la o dare și mănăstirea Dealului[3]. Inca în 1767 Mitropolitul, Vornicul Racoviță și alți doi fruntași boieri fac inspecție la Sf. Sava, și pentru elevii săraci se prevede — inovație — întreținerea la mănăstiri, adăogindu-se și o leafa de 2 taleri pe lună[4].

Ioan-Vodă Callimachi, de neam răzeșesc, basarabean, fiul unui Vornic de Cîmpulung, se găsi adus de împrejurări să urmeze învățătură latinească la Liov, ceia ce-l ajută să ajungă Mare Dragoman al Porții. Ajuns Domn, el arătă grijă de școli, ca atunci cînd încredință Vornicului de Botoșani sarcina de a supraveghia școala grecească de acolo[5]. Dar, mai ales, el cere Mitropolitului iubitor de învațatura la-

---

[1] *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea,* II, p. 22.
[2] Urechiă, *l. c.,* pp. 29-30.
[3] *Ibid.,* p. 32.
[4] *Ibid.,* p. 34.
[5] *Uricariul,* II, pp. 52 3. Un act despre ea se va tipări în *Buletinul Comisiei Istorice,* VII.

www.dacoromanica.ro

cov și Marelui Eclesiarh constantinopolitan Kritias să-și dea părerea asupra stării școlilor din Moldova.

Raportul lor e foarte interesant. Se relevă concurența „școalelor osebite"— „școalelor de pre de laturi", pe lîngă cele de „pe la mănăstiri ori pre la alte locuri" — deci nu numai preceptori de casa. „dascalii ce se află la casele boierești",—, care „sparg școala cea domnească", înjosind pe dascălii de acolo, în frunte cu un Nicola. Școlarii, de altfel, grăbiți să aibă dregătorii, iese înainte de vreme. Se propune oprirea totală pentru preceptorii particulari de a și avea elevi de afară și stabilirea unui curs de șase ani la școala publică. Domnul dădu marelui dascal sarcina de a-și numi cei doi colegi, și, pus în fața problemei școlilor particulare, supuse aprecierii lor și știința preceptorilor înșii [1].

Dar cine voise să dăruiască școlilor, ca arhiereul Ioanichie sau și Nicolae-Vodă chiar, se gîndise și la așezăminte din Grecia însăși, ca acela de la Ioanina al Castriotului [2]. Ele răsar pretutindeni, într'o biată localitate ca la Ostanița ori la Neochorion, de unde călugărul smirniot Ioachim, care se mută în 1756 la Iași [3], cere și cărți de cetit [4]. Se alege cu da-

[1] *Uricariul*, I, pp. 73-4; cf. Iorga, *Documentele Callimachi*, I, p. CXI și nota 3. La Galați, negustorii locali facuseră școala de elinească și de vulgară, plata de la mănăstirea Mavromolul, în 1765).

[2] Hurmuzaki, XIV², p. 1080 și urm., no. MXXXVIII.

[3] *Ibid.*, p. 1136, no. MCXX.

[4] *Ibid.*, p. 1114, no. MLXXVI. O largă diplomă din 1766, a lui Grigore Alexandru Ghica, *ibid.*, p. 1182 și urm., no. MCLXXV.

www.dacoromanica.ro

ruri și „frontistiriul" din Trapezunt[1]. Dintre fiii lui Grigore-Vodă, restauratorul „Academiei domnești" din Iași, Matei face o danie de 150 de lei pe an *„Școlii de științi"*, titlu nou, în legătură cu avîntul pe care științile abstracte îl luau în Apus — de la Constantinopol. Scarlat, fratele lui Matei, adauge una de o mie de lei de la ocne[2]. Aici vor fi învățat și fiii de boieri cari o bucată de vreme erau adauși ca un fel de *jeunes de langues*, de *Sprachknaben* pe lîngă represintanța Principatelor pe lîngă Poarta, capuchehaielîcul: un Ienachi Kogălniceanu, de la care s'au păstrat însemnari din acel timp, arătîndu-l ca un harnic cumpărător de cărți, înfățișează o astfel de urmare a învățămîntului în Capitala Imperiului de care atîrnam. Cînd Constantin Racoviță prevedea pentru „Școala din Țarigrad" însemnata sumă de 1.200 de lei pe an, adăugind: „pentru ucenicii ce sînt la învățătură", el se gîndia probabil la cei trimiși din țară[3].

Numai școala de moldovenește—cea de slavonește dădea tălmăcitori ai vechilor documente, scrise într'o limbă care nu se mai întrebuința în cancelarie—a trebuit să prospereze: ei i se vor fi datorind mulții buni cărturari și caligrafi de cari e plin veacul al XVIII-lea în Moldova. La București, mănăstirea Sf. Gheorghe, refăcută în această vreme[4], adăpostește o excelentă școală de dieci, care va da atît de aleși meșteri de scrisoare și de frase solemne pentru documente ca preotul Flor. Și boierii cari înalță cîte un lăcaș în cine știe ce colț de țară, ca dregătorul

---

[1] *Ibid.*, p. 1182, no. MCLXXII (an. 1766).
[2] *Ibid.*, p. 1135, no. MCXIV.
[3] *Studii și doc.*, V, p. 111, no. 151 (data e greșită).
[4] Hurmuzaki, XIV[2], *passim*.

www.dacoromanica.ro

credincios al Ghiculeștilor, însărcinat cu zidirea ctitoriei lor la Pantelimon, Sandu Bucșănescu, se îngrijesc a însemna să fie acolo, la mănăstioara, la schitul lor, și o școală de cîțiva copii, liberi să se facă pe loc călugări sau preoți, sau să se întoarcă în lume[1].

Această stare de lucruri va ține până la 1766, anul marii reforme, de învățămînt „științific", ca la Fanar, dar cu mai multe influențe apusene decît cel de acolo, a lui Grigore Alexandru-Vodă Ghica, reformă europeană, explicabilă la fiul acelei odrasle a lui Matei beizadeà și al Ruxandei Mavrocordat de care atît de stăruitor și de duios se îngrijia maicăsa cînd el, prisonier la Imperialii germani, se deprindea, mult înainte de a fi un dragoman al Porții, menit unei teribile morți, cu felul de a fi al „Frîncilor"[2].

Și până atunci însă ar fi greșit să se creadă că influențele Occidentului nu s'au continuat la noi. Ele există, și chiar în forme foarte caracteristice.

Pentru a se hotărî o nouă școală olteană, se adunară în sobor, la 29 Novembre 1719, în cămările minunatei fundații brîncovenești de la Hurezi, tipăritorul de cărți Damaschin, și egumenii eparhiei sale; cel de la Hurezi chiar, întemeietorul, Ioan, cel de la Bistrița, Ștefan, omonimul de la Arnota al acestuia, Pahomie Govoreanul, și între alte cereri se cuprinde și aceasta: „Ni s'a părut nouă și la tot sinodul nostru că e lucru plăcut lui Dumnezeu și de folos țerii a

[1] Urechiă, *l. c.*, p. 13.
[2] Hurmuzaki, XIV[2], *passim*.

www.dacoromanica.ro

se ridica aici două şcoli: una românească, alta latinească. Şcoala românească să fie la Rîmnic, supt îngrijirea episcopului, a mănăstirilor şi popilor: cheltuielile pentru dascăli şi copiii săraci să fie de la dînşii, iar cea latinească să fie la Craiova, în grija administraţiei, a boierilor şi a provinciei, cari se vor îngriji de toate cele de nevoie pentru şcoala aceia[1]". Alături, Bulgarii colonişti ai episcopului Stanislavovici voiau, pe lîngă un seminariu la Craiova, o şcoală germană şi latină după tipul cunoscut austriac[2]. Şi guvernul îi făgădui, la 21 Iulie 1731, un superior al seminariului cu trei sute de florini lunar, trei preoţi *piarum scolarum* şi un profesor laic care va primi cinzeci de florini[3].

Realisările însă au întîrziat. Şi astfel se ajunse la necesitatea contractelor private, pentru tocmirea de dascăli latineşti[4]. Şcolile de mănăstire continuau însă modesta lor existenţă şi de la Tismana veni diaconul Loga, în 1736, ca să întemeieze la Iredişte, lîngă Lugoj, cea d'intăiu „şcoală comunală românească" din Banat[5].

Am văzut că Oltenia austriacă a încercat, lăsînd

---

[1] Decimo. Visum fuit nobis cum universo synodo duas hic in provincia cholas erigi: unam valachicam, aliam latinam. Valachica sit Rimnizii, sub cura episcopi, monasteriorum et poparum: expensae quae magistros pauperesque pueros concernunt sint ab ipsis. Latina vero sit Craiovae sub cura administrationis, boiaronum et provinciae, qui de omnibus pro eadem schola necessariis expensis providebunt; Hurmuzaki, VI, pp. 339-41.

[2] *Ibid.*, p. 413.

[3] *Ibid.*, şi pp. 495-7.

[4] V. aici, p. 71.

[5] At. Marienescu, *Petru Maior*, p. 15.

www.dacoromanica.ro

moștenirea școlară a trecutului, și o școala nouă latină. Mai găsim supt un zapis, la 1726, pe „Simon Magister"[1].

Intr'un rînd, Nicolae Mavrocordat scrie că va împărți cărți latinești la aceia cari în țară cunosc limba aceasta. Nu numai că existau astfel de cetitori în latinește, dar se făceau studii în străinătate pentru a se învăța. Casul lui Ioan Calmășul-Callimachi e deosebit de interesant în această privință.

Viitorul dragoman al Porții și, prin aceasta, Ioan Teodor Voevod al Moldovei, cunoscător perfect al limbii latine și al celei italiene, pe care va fi învățat-o la Constantinopol, ca întrebuințat pe lîngă capuchehaià, și-a făcut studiile la Liov. Lucru care se explică prin îndelungata stăpînire a Polonilor lui Ioan Sobieski în toată acea Moldovă bucovineana, așa încît timp de vre-o zece ani s'a făcut obiceiul de a se trimete copiii din partea locului la studii în regatul vecin, de cultură latină. Fiul lui Toader Calmășul Vornic de Cîmpulung va fi avut, de sigur, și alți colegi moldoveni din aceste locuri[2].

Dar ceia ce era în acest cas un simplu hasard fu.. la un moment dat, și o grijă a Domniei moldovenești.

Școala de latinește a Iesuiților din Iași, care crescuse pe fiii lui Miron Costin, Nicolae, Pătrașcu, Ioan, — s'a păstrat manualul lor de retorică[3] — și care se învrednicia de tot felul de daruri, în bani, în hrană, de la boierii moldoveni fără excepție, pe lîngă ce-i

[1] *Studii și doc.*, XIV, p. 296, no. 17.
[2] V. Iorga, *Documentele Callimachi*, I, Prefața.
[3] Urechiă, *Miron Costin*, II, p. 151.

www.dacoromanica.ro

cădea, în anii de război, de la străinii catolici, supraviețui împrejurărilor de la 1711, catastrofei lui Dimitrie Cantemir, care, să se fi putut așeza în Domnie, ar fi dăruit, de sigur, Moldova cu un alt, și larg, sistem școlar. Socotelile școlii întrec acest an de tragedie[1].

Profesorii la această veche școală erau fără deosebire Poloni: să fi fost Italieni, de sigur s'ar fi stabilit o altă legătură între învățătura lor și poporul românesc din Moldova, pe cînd, așa, neputînd fi o înțelegere în limba polonă, instrucția superioară ramase mai mult o formă stearpă de erudiție. De la un timp, în epoca luptei pentru libertate a Ungurilor de supt sceptrul Habsburgilor, alți Iesuiți se adăpostiră împreună cu pribegii laici ai unui Berchényi, sfărîmaturi ale causei rákóczyene, în Moldova.

Acești cărturari, un Petrossy, un Patay, un Peterffy, recomandat de un Regarski [2], cari avuseră în țară lor sarcină de conducători de școală, doriau să exercite și în locul acesta de oploșire un meșteșug didactic de care erau inseparabil legați. Represintanți cel puțin tot așa de autentici ca Polonii ai școlii iesuite apusene, ei cerură voie să întemeieze un gimnasiu cu limbă de propunere latină și cu program ca în Apus în capitala Moldovei[3]. De altfel, o școală latină a lui Konarski funcționa la 1754[4].

---

[1] Vezi-le în *Studii și documente*, I-II; *Diplomatarium italicum*, p. 41, nota 12.

[2] Nilles, *Symbolae*, II, p. 1023 și urm.

[3] V. Iorga, *Francisc Rákóczy al II-lea, învietorul conștiinței naționale ungurești, și Romînii*, în „An. Ac. Rom.", XXXIII; *Diplomatarium italicum*, I, p. 58, nota 2, an. 1713: „a fine di formar l'istoria di questo regno e Valachia".

[4] *Rev. Ist.*, VI, p. 350.

www.dacoromanica.ro

Domn era pe vremea Iesuiţilor la Iaşi elevul Ragusanului Bettera şi al acelui Grec Lazaro care poate să fi venit din Veneţia sau din posesiunile ei. Constantin Mavrocordat era unul din cei mai eruditi Greci în lumea laică a naţiei sale. Iubitor de lectură, care spori cărţile legate în marochin roşu cu armele sale—posed din biblioteca risipită la toate vînturile un volum din cea mai frumoasă ediţie a lui Boileau — ale tatălui său şi refusă cu îndărătnicie să le vîndă regelui Franciei, Impăratului, Papei[1], până ce fu silit să le amaneteze Englesului Barker, de la care nu mai fu în stare,—ajuns de trăia „fără o leţcaie", „neavînd ce să mănînce şi-l hrăniau boierii"[2]—, să le recapete, ocrotitor al pictorului geneves Liotard, pe care-l făcu boier moldovean ras pe cap şi cu barbă[3], el stătu de vorbă cu aceşti oaspeţi, pe o vreme cînd se gîndia şi la o istorie în latineşte a ţerilor noastre[4]. Să nu fi fost schimbările răpezi ale Domniilor, Ungurii ni-ar fi adus nouă, latinilor, în forma lor religioasă internaţională a catolicismului, latinismul pe care, în forma culturală internaţională a Renaşterii ni-l aduseseră cîndva Polonii. Se pare că a fost chiar un început de executare a acestui gînd, căci Neculce vorbeşte de noua şcoală de latină şi *arabă*[5]. „Mai socotit-au Măria Sa Constantin-Vodă pentru şcoala de învăţătură de le-au mai întărit şcoalele cele elineşti

[1] V. memoriul mieu despre Francesul Flachat care a stat mult timp la Curtea lui, în *An. Ac. Rom.*, pe 1926, p. 18 şi urm.

[2] Atanasie Comnen Ipsilanti, în Hurmuzaki, XIV[2], p. 1137; p. 1153, no. MCXLII; p. 1164.

[3] V. *Revista istorică*, VII, pp. 234-5.

[4] Neculce, p. 419.

[5] *Ist. lit. rom.*, II, p. 498..

www.dacoromanica.ro

și cele sloveneşti; aşijdere au mai făcut şcoală de învățătură lătineşte şi arăpeşte". Acestea din urmă supt influența acelui Patriarh de Antiohia, oaspete al Principatelor, care a făcut bisericuța bucureşteană de lîngă Senat[1].

Dar, dacă în această privință el nu-şi putu îndeplini dorința, îi fu dat să ajungă, ca Domn muntean, la o altă realisare, reluînd tradiția, o bucată de vreme întreruptă, a relațiilor cu Italia venețiană. Poate după sfaturile fostului bursier brîncovenesc care era noul director al şcolii eline din Bucureşti, el trimese la Veneția, pentru studii de artă, ca supt Brîncoveanu— Del Chiaro vorbeşte de un tînăr Muntean care învățase acolo pictura, şi frescele noastre din acest timp ca şi cadrele sculptate ale uşilor de biserică arată această influență artistică[2]—, dar poate şi pentru alte domenii, un întreg grup de feciori de boieri.

Genealogia Cantacuzinilor e foarte lămurită în această privință: „Intru acea vreme domnià Mihai Racoviță Voevod, carele mazilindu-se la anul 1744, iară a domnit Costandin Mavrocordat Voevod, cu a patra Domnie, la Valahia. *Atunci a trimes el doisprezece feciori de boieri la Veneția, pentru învățătură;* între cari unul era Răducanu Cantacuzino, cel mai mic fiu al Banului Matei. Acolo a şezut el *trei ani,* şi, la al patrălea an, pîrînd Matei Voevod (Ghica), ce era mazil la Constantinopol, pe Mavrocordat, că şi-a trimis cu aceşti coconi averea sa la Veneția, a trimes de i-au adus pe toți înnapoi, şi, la anul 1748, mutînd Poarta pe Mavrocordat cu Domnia la Moldova,

---

[1] Iorga, *Inscripții din bisericile României,* I, pp. 267-8, no. 621.

[2] Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia,* ed. mea, p. 150.

www.dacoromanica.ro

s'a dus cu dînsul și Răducanu, fiul lui Matei, la Moldova"[1]. Altul din acești studenți trebuie să fie Gheorghe Socoteanu, rudă a lui Mihai Viteazul, fiul din mirenie al Vlădicăi Grigore de Rîmnic, care înseamnă la 1756, în dosul diplomei care-l face Mare Clucer, acest eveniment în latinește, iscălind „Georgius Rimniceanus, Magnus Satrar" și adăugind că „din vrîsta lui cea copilărească și pănă acum a fost supus tot la învățătură"[2]. Răducanu, care făcu la 1750 o petrecere în Constantinopol lîngă Domnul său, luă pe domnița Ecaterina, fiica lui Ioan-Vodă, fratele lui Constantin și întră astfel în aceastălaltă familie de oameni luminați cu o lumină care nu era numai aceia a Răsaritului . Legaturile lui Răducanu și ale fraților lui, Pîrvu și Mihai, cu Muscalii în calitatea lor de creștini, în 1769 și anii urmatori, insistența lui Mihai, autorul „genealogiei" neamului său, în ce privește orice raporturi ale acestuia cu Occidentul trebuic puse de sigur și în legătură cu acest contact din tinereță măcar a unuia din trei. Și știința de italienește a lui Ienăchiță Văcărescu, istoric, gramatic și poet, ar putea foarte bine să fi fost căpătat prin participarea la misiunea studențeasca la Veneția a feciorilor de boieri de pe la 1740.

In același timp însă cînd școala apuseana nu se putea întruchipa în Principate, represintanții occidentalismului venind gata formați din „Europa", Romînii neliberi ai Ardealului o capatau, dar tot prin acea Biserică a Romei care cîrmuia pe Iesuiții unguri ai lui Constantin-Vodă Mavrocordat.

---

[1] *Genealogia Cantacuzinilor,* p. 120.

[2] G. I. Lahovary, în *Convorbiri literare,* XXII. p. 253 și urm.; *Rev. ist.,* XII, p. 295.

[3] *Genealogia Cantacuzinilor,* p. 128.

www.dacoromanica.ro

Ea învingea acolo în Ardeal un vechiu învățamînt calvinesc, început din a doua jumatate a secolului al XVI-lea și pe care-l reluaseră, în special la Făgăraș, principii reformați din secolul urmator, Rákóczeștii. Avem știri asupra școlii făcute pe acea vreme pentru „Valahii" „Craiului" [1]. La 1624 fiii de iobagi cari voiau să devie predicatori sau învățători calvini erau admiși la școli [2]. Școala de mănăstire putea să continue pe alăturea, în spiritul strict ortodox al tradiției: de acolo au ieșit Vlădicii veacului al XVII-lea, dintre cari măcar doi avură calități culturale deosebite: Ștefan, cel care predică o singură limbă literară pentru toți Romînii, și Sava Brancovici, al cărui frate avu ambiția de a învia pentru dînsa libertatea neamului sîrbesc. Ici și colo urmau dascălii de sat, ca acel Ianoș fiul lui Iancu Gabor din Ticvaniul Mare (1704-1778 , a cărui biografie a fost scrisă. In Secuime această școală se constată documentar în Podeni, Oaia, Erneii Mari, în suburbiile Tîrgului Murășului, încă de la jumatatea veacului [3] Dar elementele culturale mai distinse dintre Romîni se pierdeau între Unguri, ca Iesuiții Ollia Andreas, Vasile Dobre, Ștefan Imre, Mihail Leștian, Gavril Ivul, profesor la Viena, Ioan Kaszoni, Franciscan „Paszmányi ai Ardealului", și mai tărziu, poetul latin Antoniu Musca, cel care scrie la 1714 poemul „Felices durorum Daciae Vaivodarum adversus barbaros expeditiones" [4].

---

[1] V. și mai sus.

[2] Notița în *Progresul* din Oraștie pe 1924.

[3] Traian Popa, *Inceputul școlii românești în vechiul Scaun al Murășului,* Tîrgul-Murășului 1927.

[4] Onisifor Ghibu, *Catolicismul unguresc in Transilvania și politica religioasă a Statului romîn,* Cluj. 1924. p. 151,

www.dacoromanica.ro

Unirea cu Roma trebuia să aibă consecinţi în învăţămîntul mult timp reţinut pe treapta începuturilor [1]. Nu se mai putea ca un Mitropolit ca Atanasie să fie aproape fără nicio altă cultură decît ce gustase la calvinii din Bălgrad, ori unul ca Ioan Micu să trebuiască a fi trimis la şcoala ungurească, de limba latină, de la Sîmbăta-de-sus înainte de a-şi primi efectiv Scaunul ca Vlădică Inocentie, baron Klein. Catolicismul, cu şcoala lui îngrijită, în această limbă a celei mai nobile tradiţii a Romînilor, dăduse acum, în Banat, un om ca Gheorghe Buitul, traducător al catehismului lui Canisius [2], un altul, elev al şcolilor din Cluj, dar şi al Colegiului de la Roma, avînd însuşirile de erudiţie ale lui Ioan Giurgiu de Patac, Patachi, care fu improvisat episcop românesc, ca să nu vie unul din străinii ce se îmbulziau, după Atanasie. Un Sinod ceruse încă din Novembre 1728 seminariul. Crescut după noile cerinţi, în vremea cînd „teologul" iesuit, un străin cultivat, stătea, pentru dogmă, în coasta Vlădicului, înlocuitorul lui Ioan Inochentie, pribeag la Roma pentru dreptatea neamului său, Petru Pavel Aaron, alese pentru liberarea aceluiaşi neam calea înceată, dar sigură, a şcolii. In noua reşedinţă, dăruită de Maria Teresa, a acestei episcopii — odată o Mitropolie — gonite din Alba-Iulia şi din Făgăraş în acest sat de complectă isolare, în care doar Romînii de la sine puteau aduce lumina, el procedă cu o hotărîre vitejească—acest îndărătnic ermit, complect despăr-

---

nota 3. V. şi *Studii şi doc.*, XIII, p. 235; N. Drăganu, *Mihail Haliciu* (din „Daco-Romania", V), 1926, p. 102, nota 6.

[1] Avem întăile Bucoavne: din Bălgrad 1699, din Cluj (şi în litere latine), 1744 şi cea din 1777. V. Bianu şi Hodoş, *o. c.*, II, pp. 79, 219.

[2] *Ist. lit. rom.*, II, p. 80, nota 1.

www.dacoromanica.ro

țit de grijile lumii — la întemeiarea școlilor. A școlii Bisericii sale și a școlii propriei sale pietăți.

Erau oameni cari să poată începe această operă. Puțintel înaintea bursierilor lui Vodă la Veneția fuseseră bursieri ai Vlădicăi ardelean la Roma. Pe cînd un Gheronte Cotorea trebuise a se mulțămi tot cu școala de la Sîmbăta Mare[1] și Atanasie Rednic, Maramurășeanul, se opri la Colegiul din Viena al Iesuitului Pazmányi, pe cînd un Isaia din Simcel învățase la Chiev și nu știu unde un Ștefan Neagoe[2], trei studenți, dintre călugărașii ardeleni, călcară pămîntul sacru al Romei: lîngă Petru Aaron însuși, Grigore Maior, care, ca și Rednic, va ajunge episcop, și Silvestru Caliani[3].

Maria Teresa, „maica" Romînilor din Monarhie, purta o grijă deosebită acestei fundațiuni necesare. Peste școlile primare, de obște[4], se admise un întreg mare edificiu școlar, în care peste școlile „triviale" ale preoților se ridica Seminariul. In mănăstirea care se clădi de la 1741 la 1747 se predau, de la 1754, pe lîngă lecțiile de „cetanie, cîntare și scrisoare", „procetindu-se și tîlcuindu-se", cursuri mai înalte în latinește și chiar în ungurește. Limba latină birui însă, ca și spiritul roman. Profesorii formați la Roma,

---

[1] *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea,* II, p. 193. In general, Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aaron și Dionisiu Novacovici,* Blaj, 1902.

[2] *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea,* II, p. 163.

[3] Bunea, *o. c.,* pp. 4, 34, și însemnările lui Șincai; *Ist. lit. rom.,* II, *ll. cc.,* Cf. N. Brînzeu, *Școalele din Blaj,* Sibiiu, 1898.

[4] V. Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a Romînilor din Ardeal,* I, Sibiiu, 1920, p. 59. Un „pedagog la Zlatna, 1759, *ibid.,* p. 193.

www.dacoromanica.ro

ca și cei veniți de la Seminariul vienes al Sfintei Varvara — cu nouă bursieri ardeleni, cu șase din Oradea-Mare, unde era deocamdată un vicariat unit—, ridicară a treia școală, Seminariul cel mare, la rangul unei adevărate Academii de studii teologice[1]. La profesorii clerici, între cari și alt „Roman", Filoteiu Laslo, se adăugiră laici, un Vulcan, un Boier, un Ioan Neagoe, un Nicolae Ludoși. Aceasta însă pe vremea cînd la 1766 și în părțile libere den dincoace de munți începe noua activitate europeană", larg organisată, a școlilor.

Ortodocșii nu puteau apuca aceleași drumuri. Totuși, înainte ca un Mihai Popovici, preot bănățean, sa apuce calea la Petersburg pentru a-i admira minunele[2], fiul preotului brașovean Eustatie Gridovici, Dimitrie Eustatievici, se formă la Ruși, și Sava Popovici din Rășinari care făcea să i se traducă din rusește și „Povestea năvălirii și a încunjurării a marii bătălii a marelui cneaz D. Ioanovici", punea acest titlu pe una din cărțile bibliotecii lui: „Gheografia ce s'au tălmăcit pre limba rumănească de pe cea moschiciască, ce s'au tipărit în Sfîntul-Peterburg, întru împărătească Academie a învățăturilor, la anii de la Hristos 1759"[3].

---

[1] *Ist. lit. rom.*, III deocamdata. Bunea, *o. c.*, p. 277 și urm., și *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II. p. 162 .

[2] V. Calatoriile lui Mihai Popovici, Arad, 1901 din *Tribuna Poporului).*

[3] *Rev. Ist.*, I. p. 19. Msul e din 1785: „Și am scris eu, popa Savva Popovici de la Rășinari, Martie, an. 1785".

www.dacoromanica.ro

VI.

Noua şcoală europeană.

Insăşi introducerea actului de fundaţie din 1766, al lui Grigore Alexandru-Vodă Ghica, precedat prin hotărîrea din 6 Iunie 1765, care dădea şcolii greceşti venitul celei dispărute din Athos şi banii mucarerului preoţesc [1], e de o mare înălţime de vederi. E vorba de „pricina stării celei luminoase şi vestite a neamului nostru cu starea aceasta ce să află acum, întru atîta ticăloşită stare şi vrednică de lacrimi a neînvăţăturii", ceia ce e dureros mai ales în ce priveşte „pe cinul preoţesc, carii să cade să fie sarea creştinilor, povăţuirea credincioşilor, sfeşnicul pravoslavnicilor, încît să n'aibă deosebire preotul şi mai în scurt partea bisericească de cea mirenească, şi norodul pravoslavnicilor să fie însetoşat de izvoarele cele dumnezeeşti a învăţăturilor Domnului nostru Iisus Hristos". Face deci o „Academie învăţăturilor şi a epistimiilor" — a ştiinţilor—, aşezînd-o, „spre înmulţirea dascălilor ca ş'a ucenicilor", chiar „lîngă Mitropolie, într'o zidire anume" [2]; adăugindu-i

[1] *Uricariul*, VII, p. 47 şi urm.

[2] O vînzare de loc pentru aceasta în 1767: „fiind trebuitor şcoalelor ce s'au făcut acum"; Urechiă, *l. c.*, p. 33 nota 2.

www.dacoromanica.ro

și o biserică a ei, a Intîmpinării Domnului. Prin Ținuturi vor fi apoi pretutindeni școli elementare, pentru mireni și fiii de preoți. Ușurînd de darea către Vistierie pe preoți și ierodiaconi, cari dădeau și la dajdea preoților, el face dintr'înșii ajutătorii sistemului său școlar: la Sf. Gheorghe și la Sf. Dumitru ei vor da cîte doi lei noi fiecare. Se vor scuti chiar cu totul de plata la Vistierie „cei ce vor vrea de acum înainte ca să se învrednicească preoției, de se vor arăta iscusiți și vrednici spre procopseală și învățătură", ba chiar și preoții actuali, „de se vor arăta cu procopseală și la stare bună a învățăturii". Pentru unii și pentru alții, „ca să se silească și să se chinuiască spre iscusenie și procopseala învățăturii". Dascălii sînt tot ca pe vremea lui Nicolae Mavrocordat: „dascălul cel d'intîiu elinesc", — a cărui leafă va fi crescută [1]—, „dar și cu un „ipodascal elinesc"; apoi „dascalul ce învață carte grecească bisericească"; dar se suprimă dascălul slavonesc, și, pe lîngă cel moldovenesc, avem *unul de latinește*. Lefile sînt, în aceiași ordine, următoarele: 600, 240, 180, 120 și 240 de lei. Mai este la Academia din Iași un „vivliotecar", un psalt, un predicator sau „ierochirica" grecesc, plus un simplu „ierochirica" pentru românește, avînd ca lefi 120, 250, 300 și 180 de lei. In Ținuturi vor fi școli și elinești și grecești la Galați, și anume la mănăstirea Mavromolu [2], la Botoșani, iar școli numai „moldovenești" la cele trei episcopii și la douăzeci și trei de Ținuturi—Iașul avînd două—; plata va fi de 250 de lei la Galați, de 12 la Botoșani, de 80 de lei la școlile episcopale,

[1] Urechiă, *l. c.*, p. 34.
[2] *Uricariul*, I, p. 271 și urm.

www.dacoromanica.ro

de 60 la cele din restul Ţinuturilor. La Academia din Iaşi, se atribuie 375 de lei anual pentru 1000 de cară cu lemne şi se creiază burse pentru „20 de ucenici străini şi săraci, pentru mîncarea lor, hîrtie şi cerneală". Prisosul eventual al veniturilor se va întrebuinţa „la cărţi şi la *organe matematice*"— ceia ce înseamnă instrumente ştiinţifice— „şi la celelalte trebuincioase ale Academiei".

Epitropii, cari se reînoiesc prin ei înşîi, cu aprobarea domnească, vor fi pentru Academie Mitropolitul, Vistierul şi un număr de boieri aleşi şi arătaţi anume: Ioniţă Cantacuzino sau Canta, cronicarul, Iordachi Hrisoscoleu, rudă cu Mavrocordaţii, şi el Vistier, Manolachi Bogdan, coborîtor după femei din Cantemireşti, şi patru negustori, intitulaţi, după obiceiul turcesc: „başa": Costa Avram, Costa Papafil, Sandul Panaioti şi Constantin Panaioti. Negustorii din Galaţi, cu pîrcălabul, şi cei din Botoşani, vor epitropisi în bloc şcolile de acolo. Nu se arată nimic asupra patronării şcolilor ţinutale, cele ale dieceselor trebuin să fie îngrijite de episcopi.

Se adaugă la Iaşi şi o bibliotecă şi se păstrează o *Expositio patrum graecorum in psalmos* din 1646 dăruită de Domn „pentru folosinţa filologilor şi a iubitorilor de învăţătură" [1].

Organisarea şcolară trebuia să între în vigoare de Sfîntul Gheorghe al anului 1766 [2].

De altfel Grigore Alexandru Ghica-Vodă, îşi creştea copiii, Dimitrie, Alecu şi Scarlat, cu dascălii Ienachi (Ioan din Phurnele Agraphei, care li dedică la 1777 o

[1] Iorga, în „An. Ac. Rom.", XXXVIII, p. 802.

[2] Hurmuzaki, XIV², p. 1184, nota (traducerea în *Bis. Ort.*, XV, p. 785 şi urm.).

www.dacoromanica.ro

Ortografie grecească) și Teodor, autor de gramatică, ca și cu Francesul „Mel Snidor"[1].

E și vremea cînd se afla la Roma, ca bursier de sigur, acel Moldovean Amfilohie, acum episcop de Hotin, care însemna în italienește — limbă pe care ar fi învățat-o încă din 1762 , pe un Epistolariu al lui Nardi, momentul petrecerii lui în cetate : 1772[2]. Aici aduna el cărțile după care și-a tradus — dacă nu *Gramatica theologhicească,* manual destinat unor școli care n'au luat ființă, carte luată din rusește — *Gheografia moldovenească* și *Aritmetica,* tipărită abia în 1795, pentru o nouă școală a Moldovei. El va descrie în „Gheografie" cetatea de două ori milenară cu „zidurile cele mari a Bisericii", „palaturile", „apele cele adusă pe țevi de plumb", „mulțimea cișmelilor celor cu frumos meșteșug făcute, care aruncă în sus de 2 și 3 stînjini", minunea Sf. Petru[3]. Neapolul îi pare „că este iarmaroc, și pe la întratul și pe la eșitul din cetate". „Cetatea este pusă într'un loc frumos, di-asupra unii culmușoare de dial, pe lîngă Marea, care face o frumusețe de a să privi, mai mult decît zidirile cele frumoase, cum și ulițile cele largi și frumoase pardosite, mai vîrtos în uliță mare, cu o piatră netidă și frumoasă și vîrtoasă, rîgluită, pentru ca să nu lunece"[4]. El va fi atras la Bari de faima moaștelor

[1] Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice* din „Economia națională" , București, 1900, pp. 53,55; *Două biblioteci de mănăstiri, Ghighiu și Argeș,* București 1904, pp. 12-4.

[2] Iorga, în „An. Ac. Rom.", XXXVIII, p. 802. V. și *ibid.,* p. 803.

[3] *Ibid.,* p. 806.

[4] *Ibid.,* p. 807.

www.dacoromanica.ro

Sf. Nicolae, pe care nu le recunoaşte: „Eu am fost, dar n'am văzut fără decît o piatră în mormînt şi apă ce izvorăşte din Marea"[1].

Socotind şcoala aceasta, care avu profesori şi pe Evghenie Bulgaris, viitor Mitropolit în Rusia[2], a reformatorului drumurilor, a aducătorului de ape şi începătorului în domeniul „manufacturilor" indigene, ca un adevărat „Museu" al literilor, Patriarhul de Constantinopol, Samuil, îi dădu binecuvîntarea în Decembre al aceluiaşi an[3].

Astfel se făcu aşezămîntul cu care s'a mîndrit luminatul om de ispravă. „Acest Domn", scrie Ienachi Kogălniceanu, „au cumpărat şi un loc mare lîngă Mitropolie, şi au pus de l-au îngrădit, şi au făcut case mari şi frumoase, orînduind şi trei dascali, cu bună leafă, de învăţa elineşte şi chinogreceaşcă (= vulgară) şi moldovenească, rămîindu-i mare pomenire[4]". Iar Ioniţă Canta-l presintă ca pe un „om foarte înţelept şi învăţat, şi, iubind ca şi alţii să se îndestuleze cu învăţătura, au făcut minunate şcoale aproape de Sf. Mitropolie în Iaşi; întru care să se înveţe multe feluri de învăţături şi multe limbi: adus-au şi dascăli foarte învăţaţi; făcut-au şi orînduieli dascălilor şi ucenicilor, ca să-şi ştie fieşcare leafa şi rînduiala lor[5]".

---

[1] *Ibid.* La întors poate să fi mers şi la Smirna; *ibid.*, nota 4.

[2] Testamentul său, din April 1805, menţionînd şi un dar de la Alexandru Ioan Mavrocordat, în *Rev. Ist.*, VI, p. 12.

[3] Hurmuzaki, XIV[2], p. 1184 şi urm., no. MCLXXVII (cf. Urechiă, *l. c.*, pp. 56-8).

[4] *Letopisiţe*, III, p. 252.

[5] *Ibid.*, p. 192. — Ioan Cantacuzino, fiul lui Iordachi

www.dacoromanica.ro

Dar îndată izbucni războiul: bieţii boieri se risipiră, şi în zădar încercă un Constantin-Vodă Mavrocordat, mai sărac ca oricînd, să-i aducă înapoi cu un „bre, o să vă omoare" [1]. Şcolile nu putură dăinui. Ele făcură loc administraţiilor şi, în cutare loc, preoţii refusau plata, obiectînd că fiii lor n'au mai niciun folos de la dascălii greci [2].

Trebuie să se admită însă existenţa şcolilor la 1771[3], cînd intervenţia Mitropolitului hotărî pe comandantul rusesc Rumienţov să evacueze clădirea Academiei, de unde, cu toate că „sînt case boiereşti deşerte destule", plecă greu Divanul Cnejiei Moldovei. In fruntea Academiei din Iaşi, după marele Evghenie Bulgaris, traducătorul lui Voltaire, făcut arhiepiscop de Pultava, stătea încă un om de înaltă învăţătură, Nichifor Theotokis el însuşi, Corfiot, format la Padova şi Leipzig.

In 1771 avem, în adevăr, la Iaşi, traducerea de Toma (Cara) al doilea Logofăt a cărţii lui Samuil rabinul contra Evreilor, presintată de Nichifor Theotokis, „dascăl prea-numit în limba elinească"[4]. El, care alcătuia tot aici la 1774 Geografia lui pentru elevi, între care era acel care i-a prins chipul, Scarlat Sturza, viitor student la Lipsca şi la 1812 guvernator al Basarabiei, a mai lăsat predici pline şi de

---

Marele Logofăt, a fost „îndemnătoriu" la lucrările lui Teotochi. V. şi memoriul mieu despre socotelile lui pe 1776, în „An. Ac. Rom.", pe 1927.

[1] Hurmuzaki, XIV[2], p. 1204, no. MCXCIX; p. 1205, p. MCCI.

[2] Urechiă, *l. c.*, p. 34, nota 3.

[3] V. şi Hurmuzaki, XIV[2], p. 1184, nota (traducere în *Bis. Ort.*, XV, p. 785 şi urm. .

[4] V. Στοιχεῖα γεωγραφίας ἐρανισθέντα ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου [τῆς

www.dacoromanica.ro

învăţături pentru copii, pe lîngă un tratat tipărit la Halle şi tradus şi în româneşte contra lui De Camillis, propagandistul Unirii la hotarul apusean al Ardealului, carte în care se citează şi *Henriada* lui Voltaire [1]. Era pe atunci pentru româneşte un dascăl, arhimandritul Macarie, care ştia să facă versuri „adoniceşti" bune, în româneşte pentru ocrotitorul său Vistierul Ioan Cantacuzino Deleanul şi versuri „alemaniceşti" pentru Impărăteasa Ecaterina, „încoronata, augusta şi imperatriţa a toată Rusia şi a Vulgaro-Serbo-Moldovlah-Ungrovlahilor stăpînitoare". Acel care cîntă „Daţia" pare să fie un Ardelean format la şcolile apusene. Gramatica lui, venind după cea, ardelenească, de la Braşov, a lui Dimitrie Eustatievici, format în Rusia, la Chiev, s'a tipărit pe această vreme, de şi n'o cunoaştem decît printr'un manuscript [2].

In timpul războiului, Mitropolitul, om de ţară, şi, poate mai mult decît dînsul episcopul de Roman, Leon Gheuca, om cu aplecări apusene, care făcu să i se crească nepoţii de către un călugăr sîrb purtat prin Germania, viitorul reformator al literaturii şi culturii din ţara sa, Dosofteiu Obredovici, voiră să schimbe întru cîtva caracterul acestei şcoli. *Fără a se gîndi la înlăturarea limbii eline, care era organul culturii superioare în Orient, ei voiră — e evident — să-i reducă rolul.* Feldmareşalul rus trebui să intervie pentru ca să apere lefile dascălilor greci, arătînd că şi alte Academii — în Rusia lui — au această limbă

Ἀστραχανίου] Νικηφόρου τοῦ Θεοτόκου. Cf. Anuariul Graficei din Craiova pe 1927, la p. 32, şi *Rev. Ist.*, VII, pp. 67-70.

[1] *Rev. Ist., l. c.*

[2] Urechiă, *l. c.*, p. 34, nota 4.

www.dacoromanica.ro

în cinste și că în greceşte sînt scrise cele mai multe din cărțile de întrebuințat [1].

După pace, prin actul de la 15 Novembre 1775 se dădea Domnului și Mitropolitului dreptul de a alege pe „cel d'intăiu povățuitor și didascal al filosofeștilor matimi la Academia Moldovei", cu sarcina de a-și numi el ajutătorii. Cu drepturi mari, el va dispune de program, de școală și va putea da în judecată pe epitropi, dacă nu servesc veniturile. Ca să se atragă ucenici, li se dădea absolvenților un rang îndată după boieri, și numai preoții cu diplomă vor fi scutiți de bir. Niciun dregător nu va putea căpăta situație fără a fi trecut un examen public. Școala slavonă de la Sf. Nicolae era reorganisată, cu un dascăl de cetit și scris și de catehism, Gheorghe Evloghie, fost izbașă, și un psalt, ispravnicul de aprozi Gheorghe, pe lîngă „vătaful" necesar. Epitropi fură numiți prietenul școlilor, Ioniță Canta, nepotul de soră al Domnului, Grigore Ghica, același Manolachi Bogdan din primul privilegiu, un Matei Cantacuzino din Țara-Românească, fiul lui Răducanu cel cu învățatul la Veneția, un Comis Scarlat Sturdza, abia întors din Germania, tînărul al doilea Logofăt Ilie Catargiu și doi din negustorii de la crearea Academiei ghiculești, Başa Costa Papafil și Başa Coste Avram [2]. Dar basele pragmatice erau tot cele vechi și poate că e greșită chiar afirmația lui Sulzer că se dădeau ceva lecții de latinește de un profesor privat, Siberiánul Kõnig, care ajunse consul al Prusiei [3].

---

[1] Urechiă, *l. c.*, p. 35.

[2] *Uricariul*, I, pp. 74-9; cf. *ibid.*, VII, pp. 52-4. V. și *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, pp. 24-5.

[3] Sulzer, *Gesch. des transalpinischen Daziens*. III, p. 10.

www.dacoromanica.ro

S'ar părea că şcoala redeschisă după pacea din Chiuciuc Cainargi şi readucerea lui Grigore Ghica în Scaun n'avu ucenici pentru filosofie şi matematică, aceste cursuri fiind urmate de „străini", de Greci [1] şi că ea porni deci numai în proporţii mai moderate. Dar socotelile pe 1776 ale lui Ioniţă Canta cronicarul ni arată grupul de copii de boieri cari urmează acolo, ca interni.

Ei sînt pomeniţi în 1777[2]: „Lui Gavril Golăe, ficior, ce face bucate coconilor de boer ot şcoală, leafa lui pe 2 luni, cîte 5 lei pe lună, începîndu-se anu din Ghen. 1, 1777, Ghen. 13. La Gavril ficeor pentru cheltuiala mîncări cuconilor de boeri ce învaţă la şcoală; 1777, Ghen. 11... Un car ce s'a luat împrumut de şcoală şi să se dea înapoi... Pe o gramatică latinească cuconului Costachi, Mai 14... Pentru hîrtie cuconului Matei Costachi... 36 l. din 162,90 pentru cheltuiala ficeorilor de boeari, cărţi, bez ce s'au cheltuit a dums. 50 mîncare copiilor pe 4 luni, Dech., Ghen., Fevr. Mart. 20 leafa lui Gavril Golăe pe 4 luni... 129,90 pe cărţi." Se cumpără pentru

---

[1] *Arhiva istorică,* I, p. 231; Urechiă, *l. c.,* p. 35.

[2] V. şi: „10 lei la Gavril Golie ficeor pentru cheltuiala cuconilor de boieri ot şcoală pe Mart", „10 lei cheltuiala cuconilor ot şcoală pentru mîncare, în mîna lui Gavril Golăe, ficeor". „In trebuinţa şcoalei în mîna lui Gavril Golie." „Leafa lui Gavril Golăe ce face bucate la şcoală..., mîncare cuconilor de boeri ot şcoală... Cheltuiala cuconilor ot şcoală pe Mart", „10 lei cheltuiala cuconilor ot şcoală pentru mîncare, în mîna lui Gavril Golăe ficeor..., 2 l. de cheltuială cuconului Matei i lui Văsilachi a lui Grigoraş Costachi Clucer (viitorul Mitropolit Veniamin), Av. 12. Ce au dat copii lui Negel în mîna dumisale Vel Log. din 5 lei ce dedese la ficeori lui Toderică Vor. pentru o gramatică".

www.dacoromanica.ro

ei și „cărți franțozești", hîrtie, „hîrtie tricapel". Pe lîngă „cheltuiala cuvnii" li se ieau, deci, și cărți. Cetim: „1 l., 90, 1 Esop grecesc ce s'au cumpărat prin mîna lui Costandin Vîrnav, 4 tomuri Chiclopedie, tij cu Costandin Vîrnav pentru cuconași dumisale Paharn. Grigoraș Costachi, 1779 Mart. 7... Pentru o gramatică letinească cuconului Matei, a Clucer. Grigoraș Costachi, Mai 14".

De altfel, la 1773 un Teofan dascăl era la Cantacuzinii din Moldova [1]; un dascăl mergea la vînat cu boierii [2].

Țara-Românească a fost guvernată și ea de același Grigore Alexandru Ghica iubitorul de învățătură [3]. Dar n'avem nicio altă dovadă că, într'o cîrmuire de un an de zile (1768-9), el ar fi avut vreme să organiseze învățămîntul, și acolo, de sigur, în plină decadență, după aceleași norme științifice și latine, ca la Iași, decît semnalarea de urmașul său că totuși erau în capitala munteană un dascăl de gramatică și altul de științi.

In București opera aceasta vrednică de laudă trebui s'o facă deci noul Domn, după încheiarea păcii de la Chiuciuc-Cainargi, Alexandru Ipsilanti, orînduitorul mănăstirilor ca și al breslelor, alcătuitorul unui cod de o dibace sintesă, creatorul unei noi ordini administrative, clăditorul reședinței de la Mihai-Vodă în locul celei stricate de Rușî, întemeietorul fabricei

[1] *Studii și doc.*, VII, p. 225, no. 70.

[2] Socotelile lui Ioniță Cantacuzino.

[3] El pare a fi trimes la învățătura medicinei pe „Tracul" Polihronie Dimitriu, care-i dedică o carte religioasă, tipărită la Lipsca în 1775; *Rev. Ist.*, V, p. 69.

[4] Hurmuzaki, XIV [2], p. 1272.

www.dacoromanica.ro

de postav muntene, după modelul celei a lui Ghica, şi al canalului Ipsilanti[1], ajutătorul săracilor şi, cum vom vedea, doritorul de a atrage în jurul lui, pentru alte şcoli, al cărturarilor străini[2].

Condica oficială a păstrat întrebarea pe care încă înainte de a întra în Capitala lui, noul Domn o adresează Mitropolitului şi care se păstrează în Condica oficială: „Prea-Sfinţia Ta părinte Mitropolite. Vrând Domnia Mea a vedea şcoala elinească la starea cea mai bună care poate a fi, cu dascăli buni şi cu ucenici mulţi cari prin silinţa dascălilor să se procopsească, atît feciorii de boieri cât şi alţii de mai jos, iată rânduim pe Preasfinţia Ta să cercetezi ce rânduieli avea şcoala elinească, adecă: câţi dascali era, câţi ucenici avea, ce *matemate* le paradosia, câte clase, câte leafi avea dascălii şi de unde anume li se da. Asemenea şi pentru şcoala slovenească; câţi dascăli era, pînă la câţi ucenici avea, ce învaţatură le da şi leafa dascălilor de unde şi câte cât li se da. După aceasta să faci Preasfinţia Ta cercetare dă starea dă acum, la ce rânduială să află, atât elinească, cât şi slovenească, câţi dascăli sânt, şi dă sânt buni, învăţaţi, şi să silesc spre procopseala ucenicilor, câţi ucenici au şi ce învăţături le paradosesc anume, cum am zis mai sus, câte câtă leafă să dă dascălilor, de unde anume şi, de au şcoale, la ce locuri anume. Dă toate cercetând Preasfinţia Ta, cu anaforă să înştiinţezi Domniei Meale[3]". Răspunsul, din nenorocire, s'a pierdut.

---

[1] Iorga, în „An. Ac. Rom.", XXX, p. 926.

[2] Şi el întăreşte dania pentru Sumelă; Hurmuzaki, XIV², p. 1223, no. MCCXXIII. Şi el face danii, în suma de 1.800 de lei pe an, marii şcoli din Constantinopol (*ibid.*, p. 1222, no. MCCXXXVIII .

[3] Arch. Statului, secţia istorică (Stat), no. 51; Urechia,

www.dacoromanica.ro

Indată lucrul de reconstrucție începe. Gîndindu-se și la școala de greceşte și arăbeşte de la Ierusalim, „ca să vedem sporind și izbutind învățătura, nu numai aicea, unde Dumnezeu ni-a dăruit această oblăduire, ci și la altă parte care are trebuință" (i se dau 300 de taleri pe an), creînd la biserica Obedeanu din Craiova, unde era spital, și o școală de preoți, al cării atestat va fi necesar la hirotonisire — *e de fapt cel d'intăiu Seminariu,* fiindcă, în Moldova, Constantin Mavrocordat chemase pe preoți numai pentru cursuri de pregătire—, Ipsilanti așează pe base mai solide, prin actul din 13 August 1775, școala de slavoneşte, de la Sf. Gheorghe, urmată și de străini, unde profesau atunci un Constantin și un Dragomir[1]. In epitropia obștească, de patru boieri mari, patru din a doua și patru din a treia clasă, cu un birou de șapte logofeți, creată la 10 Decembre, pentru „podurile" Bucureștilor, pentru bresle și mile, inovatorul prevede și grija de a se clădi din nou, după un plan ce i se va arăta, pentru a începe imediat lucrul, localul de școală de la Sfîntul Sava[2]. Se anunță în acest document chiar hrisovul cel mare de reformă a învățămîntului.

Școala bucureșteană, creată la Ianuar 1776, întărită de Patriarhul de Constantinopol în Mart al aceluiași an și așezată acolo, la Sf. Sava, „cu trapezărie și bucătărie și pitărie", clădirile fiind gata abia la 1779, se găsia și mai sus decît creațiunea ghiculească din

l. c., p. 36. Cf. Nedioglu, *l. c.*, p. 15. V. vol. II al nostru.— Un Ioan dascăl românesc la Cernavoda, unde se putea învăța și șase ani de zile, Urechiă, *l. c.*, p. 40.

[1] Archivele Statului, Condica domnească, III, fol. 121-3; resumat în Nedioglu, *l. c.*, p. 16.

[2] Urechiă, *l. c.*, p. 38.

www.dacoromanica.ro

Iaşi. Planul era să se facă o astfel de instituţie încît „cei ce se vor învrednici de apele ei să nu mai fie siliţi a căuta setoşi alt izvor". Dacă, pentru Ţinuturi, cele din Craiova şi Buzău ţineau locul şcolilor moldoveneşti din Galaţi şi Botoşani, dacă judeţele muntene avură fiecare şcoala lor românească — dar şi slavonă—, la Bucureşti materiile fură mai multe, de un caracter mai occidental şi mai înalt, şi mai multe şi limbile de predare. *Se presintau în limbile latină, franceză, şi italiană,* pe lîngă gramatică, rămasă la bază, *aritmetica, geometria şi astronomia, fisica şi geologia, istoria*[1]. „Şi cel de fisică să facă lecţiile în greceşte, urmînd pe Aristotele şi pe ucenicii lui, iar cei de matematici, de nu se vor întîmpla a stăpîni cum se cade limba grecească, să predea şi în limba latină, ori franceză, şi italiană, în care adecă se vor găsi mai tari[2]".

Programul se enunţă aici cu de-amănuntul. Trei ani numai gramatică (grecească), isprăvind cu noţiuni de limba latină. Încă trei ani, studii din autorii greci şi latini. De acolo vine ca un fel de Universitate. „Alţi trei ani să se ocupe de dimineaţă cu *poetica* şi *retorica,* cu exerciţii elineşti şi latineşti şi cu studiul *eticei* lui Aristotele; iar după prînz să înveţe limba italiană şi franceză." Astfel pregătiţi *„enciclopedic"*, elevii vor trece la *ştiinţi.* „Şi, mai întăiu, în toţi cei trei ani să fie învăţaţi de dimineaţă aritmetică şi geometrie, iar după prînz liniile generale ale *istoriei,* cu *geografia istorică,* în oricare din zisele limbi; iar după aceia dimineaţa să asculte filosofia lui Aristotele, iar după prînz astronomia." Acuma, terminînd

[1] Hurmuzaki, XIV[1], p. 1232, no. MCCXXXVII.
[2] *Ibid.*, p. 1272.

www.dacoromanica.ro

tot cursul, ei pot alege între o carieră mireană sau una bisericească[1].

Iubitorii de teologie pot trece însă la Mitropolie, unde vor afla „un dascăl al sfintei teologii, prețuit pentru evlavie și dreptatea dogmelor[2]", și un altul de musică[3].

Actul pregătitor al marii reforme, din 15 Februar 1775, fixează numărul de nouă al profesorilor, de șaptezeci și cinci al bursierilor și se ocupă și de școala slavonă, a dascălului Constantin și a „ipodidascalului" său, „trebuincioasă și aceia pentru cetirea hrisoavelor vechi domnești care s'au scris în acea limbă", stabilindu-se și unde vor fi școlile județene[4].

Erau deci *nouă* dascăli de toți, burse pentru nu mai puțin de *șaptezeci și cinci* de școlari, cu casă și masă și haină de uniformă, odată pe an, și alții având loc de stat în chiliile refăcute, pe lîngă dascălii lor, și chiar la masă[5]. Fiecare clasă avea un „pedagog, om sever și demn", și fiecare „casă" un supraveghetor. Și se prevedea că *elevii școlilor de la Ținuturi vor putea trece pentru studii superioare la București:* „în care tinerii ce vor veni de dragul învățăturii, fiind instruiți în științile de gramatică și *poetică,* să aibă, dacă vreau, a veni la această școală superioară din București și a trece acolo prin toate învățăturile[6]".

---

[1] *Ibid.,* p. 1274.

[2] E cunoscutul Alexie Ordög, de pregătire occidental, despre care vezi *Ist. lit. rom.,* II, p. 581.

[3] Hurmuzaki, XIV[2], p. 1275.

[4] Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea,* II, pp. 23-4.

[5] Hurmuzaki, XIV[2], pp. 1232-3, no. MCCXXXIX.

[6] *Ibid.*

www.dacoromanica.ro

Prejudecăţile trecutului se păstrau însă mai mult decît la cei doi Ghiculeşti, cari, după cît se pare, deschideau oricărui copil şcolile lor, în ce priveşte extracţiunea şcolarilor. Aici se spune că aceşti copii, cari trebuiau să n'aibă nici mai mult nici mai puţin de şapte ani — cei mai în vrîstă, „mai moi şi mai înceţi", fiind în stare „să slăbească rîvna celorlalţi"—, „să fie nobili, adecă fii ai boierilor ce se află în lipsă, ori ai urmaşilor de boieri ce se zic mazili, ori şi străini săraci. *Şi nu ţerani*" — auzim aici acelaşi lucru ca în Franţa aceluiaşi secol, cu despărţirile între clase cu meniri deosebite[1]—*„cărora li s'au dăt lucrul pămîntului şi păstoria, şi li se cuvine grija de acel lucru al pămîntului şi de acea creştere a vitelor". Fiii chiar ai negustorilor nu pot merge mai departe decît gramatica: „Iar copiii negustorilor şi meşterilor, dacă vre unii din ei o doresc, fiind instruiţi numai la gramatică, să se scoată apoi din şcoală şi să meargă fiecare la meşteşuguri, pe care le vor alege părinţii lor, cătînd la puterea lor trupească*[1]".

Bursierii cei cu cinci clase, cîte cinsprezece în fiecare, au alt program: trei ani de gramatică, trei ani de elină şi latină, trei de gramatică, poetică şi retorică, „cu exerciţii", de limba franceză şi de limbă italiană — deci ca şi privilegiaţii—, dar apoi numai doi ani „universitari": unul de „aritmetică, geometrie şi istorie cu geografie", altul cu fisică şi astronomie[3].

Este şi un îndreptariu al purtărilor. Sculare de dimineaţă, mers la biserică, adunare pentru studii. „Studiind şi convorbind între ei, să meargă la masa de obşte. Iar după masă ucenicii fiecării clase, adu-

[1] După Brunot, *Histoire de la langue française*, IV.
[2] Hurmuzaki, XIV[1], pp. 1273-4.
[3] *Ibid.*, p. 1247.

www.dacoromanica.ro

nîndu-se cu supraveghetorul, adecă pedagogul lor, să vorbească între sine, ori să facă un exerciţiu serios de întrebare în curs de un ceas, şi apoi să mediteze fiecare în particular pănă la vremea ascultării ştiinţilor, cînd, adunîndu-se, iarăşi să asculte pe dascăli, şi, întorcîndu-se, să mediteze fiecare în deosebi. Iar la Dumineci şi serbători, ca să nu rămîie cu totul fără ocupaţie în acele zile, să mediteze asupra ştiinţilor pe care le-au învăţat, şi încă să fie catehisaţi de dascăli şi în sfintele învăţături ale credinţii noastre ortodoxe. Dar în acele zile, ori şi în mijlocul săptămînii, odată sau de două ori să iasă cu supraveghetorul lor, ba chiar une ori şi cu dascălul lor, la unele locuri de aproape, pentru exerciţii corporale. Iar seara să se adune la masa de obşte şi să prînzească înpreună. Iar, după prînz, care trebuie să fie simplu, trecînd un ceas, în care nu trebuie să vorbească în deşert, ci lucruri serioase, să se adune toţi în sfînta biserică şi, rugîndu-se împreună, să meargă fiecare la locuinţile sale şi să se odihnească în pat, ori de vrea să doarmă ori ba. Iar acestea toate să se facă la ceasuri anumite, cu clopot. Iar cine vrea, poate să mediteze în pat, o lumînare şi două candele fiind aprinse în fiecare casă toată noaptea. Şi asupra tuturor acestor lucruri să supravegheze zisul pedagog, îngrijindu-se de petrecerea şi viaţa cu cuviinţă în rînduială a ucenicilor, în felul arătat. Iar, dacă vre unul din ei se va arăta turbulent şi stricînd buna ordine a celorlalţi, pe aceştia să-i mustre, dar nu cu batjocuri şi bice, ci în felurile de folos pe care pedagogia le expune, trecînd de la cele mai uşoare la cele mai grele." Domnul însuşi hotăreşte excluderile ca şi primirile [1].

[1] *Ibid.*, pp. 1275-6.

www.dacoromanica.ro

Cetirea e o datorie. Cărţile sînt scrise în condică. Peste ele se aşează „un epistat credincios, adecă bibliotecariu orînduit, avînd a le păstra cu siguranţă, şi, dacă vre unul din şcoală are nevoie de cutare carte, să i-o dea pentru întrebuinţare, primind chitanţă de mîna lui, şi să i se restituie"[1].

Veniturile curg de la mănăstirile reformate, cum ştim, ca lăcaşuri de muncă şi cultură, potrivit cu dorinţa ctitorilor[2], şi pentru aceasta ele vor fi *total* scutite de orice dare faţă de Vistierie. La un loc, fiecare contribuind cu ce poate, se va ajunge la o sumă anuală de 6.000 de lei pentru cele de ţară; cele închinate chiar, de şi au a răspunde faţă de casele de care atîrnă, vor da totuşi alţi 4.000. Preoţii, în număr de 3.500, vor fi şi ei apăraţi de sarcini, pentru ca să fie capabili a da trei lei, în total 15.250 de lei, de împărţit între Cutia Milelor şi şcoală. Darurile înţelegătorilor generoşi sînt bine primite.

Ca efori se aşează şi aici Mitropolitul, dar cu ambii episcopi lîngă dînsul, şi nu numai cîţiva boieri, şi anume, ci toţi cei mari, de la Ban la Postelnic.

Patriarhul Sofronie de Constantinopol fu rugat să întărească această fundaţie[3].

E, de sigur, un act de cea mai mare importanţă, care face onoare concepţiei şcolare în ţerile noastre la această dată. Grecească tradiţională face loc larg limbilor de aceiaşi origine cu a noastră, care deschid calea către învăţătură laică şi către noua cugetare modernă, permiţînd lecturi în vastul domeniu al „filosofiei" secolului al XVIII-lea, al cării închinător

[1] *Ibid.*, p. 1277.

[2] V. *Studii şi doc.*, V, pp. 551-5.

[3] El vorbeşte de „neam" ca şi cum Greci şi Romîni ar fi tot una.

www.dacoromanica.ro

voia să apară și Ipsilanti ca și Ghica și, înainte de dînșii, cei doi d'intăiu Mavrocordați, mai ales Constantin. Științile abstracte, cu care se mîndrià secolul, întră în programe. Dar ceia ce înseamnă cel puțin atîta e bunătatea, cruțătoare pentru sufletul copiilor, care reiese din fiecare prescripție a unei ordini interioare sprijinite pe altceva decît pe conjugarea lui τίπτω, τίπτεις, respectul care se poartă tinerelor inteligențe, grija de o demnitate omenească încă așa de fragedă. Astfel programul muntean din 1776 se poate așeza alături de vestitul plan de educație polon, adînc reformator, cu care e contemporan [1].

Cine a putut sfătui pe Domn să facă a se elabora proiectul pe care cu atîta mulțămire îl iscălia ? De sigur și Mitropolitul Grigorie, un cărturar, care e pomenit cu datorita veneratie în acest document chiar. Dar aici e, evident, un curent apusean, și originea lui o vom putea găsi în atmosfera nouă a Curții domnești, ocrotitoare de străini.

Îi cunoaștem, și nu erau cei d'intăiu. Constantin Mavrocordat primise bine pe inventivul tehnician din Lyon care, lăudîndu-l, îl așeza lîngă Petru-cel-Mare. Racovițeștii avură pe lîngă dînșii ca secretar pe un Linchoult, isteț Provențal, care unia sarcina de informator politic cu aceia de negustor la întîmplare. De la Roche îndeplinește, alături de Italianul Giuliani, funcțiile de secretar pe lîngă Ioan și Grigore Callimachi. Un Lucacchi della Rocca, Levantin, fost

[1] O inspecție escepțională, la școala domnească unde „din rău obiceiu se urmează un nizam răzlac *(sic)*", Ureche, *l. c.*, p. 48.

www.dacoromanica.ro

interpret engles şi napoletan, se găseşte lîngă Grigore Ghica, ai cărui copii sînt crescuţi de călugări greci [1], dar şi de emigraţi din Apus, ca Ledoulx de Ste Croix: dascălul lor grec Nichifor Theotokis, studiase, am spus-o, la Padova şi Lipsca. In Moldova, un boier ca Saul va putea sta în rîndul colegilor săi apuseni.

Dar mai ales în Ţara-Românească guvernată de Ipsilanti [2] se strîng represintanţi distinşi ai spiritului apusean. Dacă fiii lui Vodă erau crescuţi de Iosif Moesiodax, din Cernavoda, călugăr capabil de a face harta locurilor sale , cunoaştem din scrisorile abatelui Panzini planurile mari cari se formau la această Curte, de limbă grecească, de sigur, dar şi italiană [3]. Sestini, arheologul, trece pe la Curtea lui şi un Bagussem, alt străin, i se apropie de hotare. Un Ragusan, Raicevich, negustor, informator austriac şi viitor agent imperial în Principate, creştea pe beizadelele Constantin şi Dimitrie, într'un spirit de libertate care-i făcu să fugă în Statele Impăratului, despreţuind ascultarea faţă de Turci. Chiar şi Iosif Moesiodacul, profesorul beizadelelor, era un om învăţat în sensul cel nou, şi călugărul Natanail, alt dascăl al lor, aşijderea. Şi un Elveţian de naştere, fost auditor în armata austriacă, însurat cu o Săsoaică, Sulzer, credea, gîndind şi la cîştigurile de comerţ, care-i rămaseră, la posibilitatea de a deveni

[1] V. mai sus, p. 95 şi nota 2.

[2] Urmaşul lui, Constantin Moruzi, ajută şi şcoala grecească din Zagora; Νέος Ἑλληνομνήμων XII, 2.

[3] Iorga, în „An. Ac. Rom.", XXXVI, p. 923 şi urm.

[4] *Europa orientale* pe 1925. Cf. *Istoria Romînilor prin călători*, II. V. şi *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, p. 19.

www.dacoromanica.ro

creatorul unei Academii de drept în țara pe care, cu oameni cu tot, era s'o încondeieze așa de urît, dar și atît de pe larg, în cele cîteva volume ale cunoscutei *Geschichte des transalpinischen Daziens*. Poate că, dintre ei toți, Panzini e acela care a influențat mai mult acest plan de cultură prin școli, care e în nota „filosofiei" istorice a lui Giannone, editat de Panzini, și al „filosofiei" juridice a unui Filangieri[1]. Grigore-Vodă, revenit în Scaun, căută imediat să-și refacă școala de care era mîndru.

După lăudătorul lui Mavrogheni, Teodor, care face versuri, și Constantin dascălul, care, atins de aploplexie, se călugărește la 1779[2], Condica Domnească poartă numele dascălilor: lîngă Manase Eliad, Neofit Cavsocalivitul (Καυσοκαλυβίτης), care alcătuiește lucrarea de polemică religioasă *Praștia*, mort în 1784[3], după aceștia, un Pantazi, altfel necunoscut; mai avem un Anastase pentru latinește, pe cînd la Mitropolie era predicator, „ierochirica", acel Alexie Ordög, pe care Sulzer îl arată a fi Ardelean, și deci și acesta știutor de latinește[4]. Un „dascăl musicos" fu numit în 1784 în persoana lui „Mihalache dascălul cîntărețul", de la biserica din Curte, căruia i se atribuie, pe lîngă 15 taleri pe lună, două oăi pentru el și școlarii cari trebuiau culeși pe la mănăstiri, între „copiii cu glasul bun"; dar în cîteva luni abia dacă veniră doi, unul de la Sf. Gheorghe, altul de la Măr-

[1] V. și *ibid.*, II, p. 16 și urm.
[2] *Ibid.*, p. 23, nota 3.
[3] Urechiă, *l. c.*, pp. 37-8, 48.
[4] V. mai sus, p. 105 și nota 4.

www.dacoromanica.ro

cuţa, egumenii „arătîndu-se neiubitori de podoaba sfintelor biserici".

Şcoala a funcţionat apoi la Mitocul Rîmnicului[1]. Anastase era şi bibliotecar la 1785, cînd se numia al doilea „pedagog", iar Ioan Manicati medic, urmîndu-i Silivestru[2]. Ucenici şi străini, erau în număr de patruzeci şi patru. La şcoala slovenească preda un Constantin Iloveanu cu „ipodidascălul", său, la Craiova se plătia un dascăl elinesc şi unul slovenesc, mai tarziu unul elinesc şi un „cirac" la Rîmnicul Vîlcii, unul grec la Buzău[3]. Şi mai nu era capitală de judeţ fără învăţătorul ei, întîlnindu-se dascăli şi în localităţi mai mici, ca Argeşul, Gherghiţa, mai apoi şi Zimnicea[4]. Unele erau o fundaţie particulară: ghiculească la Tîrgovişte, a lui Fote Vlădoianu la Sf. Nicolae şi Spiridon din Craiova[5].

Opera de reformă întinzîndu-se astfel în judeţe, se cercetară şcolile existente pentru a le întări, cum a fost casul cu dascălul Barbu din Floreşti, care se dovedi serios că „se energhiseşte, adecă în tot chipul se sileşte spre învăţătura copiilor", ori pentru a le face din nou. La Ploieşti ca şi la Tîrgovişte. leafa acestor smeriţi dascăli de romăneşte era de cinci lei pe lună[6].

---

[1] Urechiă, *l. c.*, pp. 49-50.

[2] *Ibid.*, pp. 54-62.

[3] *Ibid.*, p. 72-3.

[4] *Ibid.*, p. 44: Ruşii-de-Vede (pentru Teleorman), Găieştii pentru Vlaşca), Urzicenii pentru Ialomiţa), Vălenii-de-Munte pentru Secuieni erau pe atunci capitale şi aveau dreptul la şcoli domneşti.

[5] *Ist. lit. rom., în sec. al XVIII-lea,* II, pp. 22-3.

[6] Urechiă, *l. c.*, p. 40.

www.dacoromanica.ro

Dar și la episcopii, ca la Argeșul învățatului episcop Iosif, se primiau copii la învățătură — și din Ardeal. Se dădeau, la sosire, unui „dascal psaltu, ca să învețe cântare cu meșteșugul psaltichiei". Copiii stăteau la un loc cu călugării; Vlădica li trimetea din București cîte-o gramatică grecească, de care se oțeriau însă aceia cari spuneau că „nu au gînd să să facă dascăli, σποδάιοι. Așa era un „dascăl" și la Mitropolie[1].

Știm printr'o hotărîre domnească din 1785, și cum se făcea așezarea profesorilor. Domnul numise o comisiune compusă din Mitropolit, Marele-Logofăt de Țara-de-sus și Marele Postelnic „ca să cerceteze, din cîți se află aici, pe cei vrednici a lua dăscălia asupră-și", și i se recomandă trei persoane: pe unul din aceștia, Paisie, îl alege Vodă, cu dreptul de a-și desemna ajutătorul, „cu hotărîre ca însuși Cuviosia Sa să aibă a-și alege pe care-l va socoti vrednic de al doilea dascăl, și să-l areate ca să-l orînduim, după a sa alegere". *El avea și dreptul de a-și alege singur elevii:* „însuși Cuviosia Sa să se facă alegire, prin foaie de ucenici ce sînt vrednici a rămînea la învățătură, să ni-i arăte". „Incepînd tema", deosebi de „materia" celui de-al doilea profesor, el era însărcinat în același timp, „a diorthosi de două ori pe săptămîna themata" și „a face și tehnologie, pe toate zilele, nelipsit, silindu-se a ieși rod dintr'aceasta"[2].

Ce se făcea la școlile cele mici, se poate vedea din această scrisoare a lui Iosif protosinghelul, probabil viitorul episcop de Argeș, cărturar foarte ales, către

---

[1] Iorga, *Scriitori bisericești,* în „An. Ac. Rom.", secția literară, XXIX, pp. 211-3.

[2] Urechiă, *l. c.,* pp. 52-3.

www.dacoromanica.ro

iconomul Rafail de la Hurezi (1782): „Copilul Ghiţă iaste sănătos şi să săleaşte la învăţătură: văz că arată multă epimelie, atăt la învăţătura lor, căt şi la scrisoare, findcă are bun condei...; de altele ce-i trebuieşte, căt şi hărtie, cerneală — port grijă"[1]. Mai erau şi şcoli particulare pe la biserici, şi „Ion dascălul de la Colţa" dădea pe acest timp unui fost elev ardelean certificatul următor: „Acest fecior, anume Gheorghe Ungureanu, au învăţat carte la mănăstirea Colţi: vrînd să meargă acasă la Ţara Ungurească, i să dă această adeverinţă de la mîna mea, precum că iaste fecior slobod, făr de nicio pricină"[2].

Pe această linie se păstră şcoala munteană. Schimbările introduse de Domnii următori nu ating alcătuirea şi sprijinul ei. Ea era condusă şi mai departe de oameni cu ştiinţă şi autoritate ca acel Neofit Cavsocalivitul[3], care a tiparit la Lipsca, în 1775, o Slujbă a Sf. Varnava şi Sofronie; un Constantin Vardallah pare a-i fi urmat[4]. Mavrogheni făcu un singur cîrmuitor nazir al tuturor şcolilor: pe învăţatul episcop de Rîmnic Filaret; foarte credincios Turcilor, socotind limba stăpînilor ca fiind „cea mai trebuincioasă întru această ţară", el n'o amestecă însă la şcoala domnească, ci întemeiè o „şcoală a ţării la Ţarigrad, în Saraiul Ţării-Româneşti", pentru şapte „pămînteni: atît din fiii de boieri scăpătaţi, doi-trei, cît şi din orînduiala de al doilea, trei-patru, sau cu părinţi sau şi fără părinţi", poetul Ienăchiţă Văcărescu avînd să li facă întăiu un examen de greceşte, el care, de

[1] *Studii şi doc.*, XIV, p. 108.
[2] *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, I, 22, nota 4.
[3] V. mai sus, p. 112.
Erbiceanu, *Cron. greci*, p. X, nota 1; p. XXVIII.

www.dacoromanica.ro

altfel, cum o dovedesc anume neologisme din Istoria Imperiului Otoman, cerută, probabil, tot de acest Domn, era un bun cunoscător şi de turceşte[1].

Şi în acelaşi timp boierii se îndemnau a face *şcoli săteşti,* „pentru învăţătura de copii pămînteni, fără de plată şi fără simbrie", ca a beizadelei Grigore Suţu, la Ageşti (Ilfov), a cumintelui şi încercatului boier Hagi Stan Jianu, la Preajba (Dolj), a lui Scarlat Greceanu, la Văsiana (Ilfov), la Floreşti-din-Deal, la Furduieşti (Ilfov), la Şunta, a lui Matei Lăcusteanu, la Tărtăşeşti, a lui Grigore Bujoreanu, la Corneşti (Dîmboviţa), altele la Greci, la Floreşti, la Poiana (Ialomiţa [2]. Domnia le înzestra une ori cu vinăriciul satelor vecine, cu bolovanii de sare, ori cu drept de bîlciu [3]. Unele mănăstiri, ca Motru, îşi aveau şi ele şcoala[4]. Ispravnici, ca Dumitrachi de la Tîrgul-Jiiului, întemeiară în reşedinţa lor şcoli „romîno-greceşti" cu dascăli „romînesc şi grecesc"[5], dăruite tot aşa.

Am văzut că o operă asămănătoare trebuise neapărat s'o facă în Moldova vechiul prieten al şcolilor Grigore Ghica-Vodă, care şi el trimetea o subvenţie, de 1.200 de lei, şcolii din Constantinopol[6], şi socotelile Vistieriei arată la 1776 pe aceiaşi dascăli de la şcoala

---

[1] Urechiă, *l. c.,* p. 63, nota 4. Pentru alţi ştiutori de turceşte în jurul Domnului, v. *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea,* II, p. 16.

[2] După Urechiă, în *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea,* II, p. 23, nota 2.

[3] *Ibid.,* pp. 47, 53-4, 83, 85 şi urm.

[4] *Ibid.,* p. 68.

[5] *Ibid.,* p. 70.

[6] *Ibid.,* p. 44.

www.dacoromanica.ro

slavonească: Gheorghe şi Evloghie, care e un foarte cunoscut traducător, şi pe dascălul grecesc Teodor [1]. Aici însă prospera ca şcoală înaltă românească şi aceia de la Putna, opera Mitropolitului Iacov, care avea ca mentor pe „îndreptătorul şcoalelor *domneşti,* episcopeşti şi mănăstireşti a Moldaviei", pe arhimandritul mănăstirii lui Ştefan-cel-Mare, Vartolomeiu Măzăreanul, ajuns şi „mădular academicestei teologhii Chievului", cu prilejul petrecerii în Rusia pe vremea războiului. Pe lîngă dînsul lucra un ieromonah Ilarion, ieşit de la şcoala din Putna, „mădular a filosofilor Patmosului", care era „învăţătoriu psaltichiei şcoalelor Moldaviei". „Vătaji" îi ajutau. Ucenicii, „tinereii", învăţau de la cinci la doisprezece ani şi anume materii înalte, pe lîngă cetirea după Buhvarul-alfavetar pentru copii tipărit de Iacov încă din 1755, Ceaslov, Psaltire, Octoih, catehism, şi în ruseşte, scrisoare românească şi compunere, „psaltichia după melodia grecească"—a lui Ilarion—: gramatica, retorica, „gheografia cea tălmăcită de Vlădica Amfilohie după Bouffier,—şi de fapt pentru şcoli a tradus acest episcop de Hotin purtat prin Italia (traducerea era după italieneşte), care se ştie că, pe lîngă traducerile de mai sus, a dat şi traducerea din ruseşte a călătoriilor lui De la Porte în Orient [2], această geografie şi de bună samă şi aritmetica —, dar şi *teologie superioară*: „Piatra Evangheliei asupra despărţirii Bisericii Răsăritului de a Apusului" (după „Lithos"-ul grecesc , „Epistolia arhiepiscopului Evghenie (Bulgaris, ajuns episcop în Rusia), Istoria Bisericii după Evsevie şi alţi istorici, de la începu-

[1] *Ibid.,* p. 43; Iorga, *Doc. financiare,* p. 55. Cf. mai sus, p. 100.

[2] *Rev. Ist.,* VII, p. 112 şi urm.

www.dacoromanica.ro

tul creștinătății pînă la veacul al noulea și pîna la soborul din Florența", și „Scurtata teologhie platonească", a cunoscutului episcop rus Platon[1]. Deci, după cum învățase și directorul, tot programul marilor școli de mănăstirea din Rusia, unde Amfilohie avea legături, trimeținď și un frate al său „la zugrăvie în mănăstire în Pecersca, la zugravul Vartholomei, în școala mănăstirii" [2].

In școala domnească se aflau, pe lîngă feciorii de boieri pomeniți, la 1776, încă la 1779 elevi, ca un Toader *sholeriul,* cari erau în stare să facă o gramatică ruso-moldovenească, dînd-o și la tipar[3].

Războiul din 1788-1791 fu desastros pentru întreg acest învățămînt[4]. In cursul acestuia chiar, se pare, unul din dascăli, Grigorie, rămase pentru gramatică, iar celalt, Daniil, plecă în „Europa"[5], pe cînd un Gherasim supraveghia școala[5]. Cînd Mihai Suțu își luă, după pacea de la Sistov între Austrieci și Turci, locul în București, el găsi Curtea distrusă și școala pustie, fără uși și ferești măcar. Se mută însuși la Sf. Sava și așeză pe dascălii greci la Domniță Balașa[6]. Se hotărî inventariarea cărților aruncate într'un depozit, încredințîndu-se această sarcină unui „dascăl

[1] Urechiă, *l. c.,* pp. 41-2 de același, memoriul la Academie în 1887, despre Măzăreanu, p. 26).

[2] *Rev. Ist.,* VII, pp. 80-2.

[3] Bianu și Hodoș, *Bibliografia românească,* II, p. 328.

[4] Cf. și cartea de călătorie *Beschreibung der Begebenheiten von Bender, Bukarest und Orsova* (Viena, 1790, în Urechiă, *l. c.,* p. 66, nota 3.

[5] *Studii și doc.,* V, p. 16, no. 112. Ei îi scriu lui Ioan de Agraphai. V. mai sus, p. 95.

[6] Pentru învelirea caselor de la Sf. Sava, Urechiă, *l. c.,* p. 69.

www.dacoromanica.ro

de ştiinţă a multe feliuri de limbi"[1], cum a fost Panait, pe care-l ajutau şi elevii, mutîndu-se cărţile la Sfîntul Gheorghe Vechiu, unde rămăsese numai dascălul Constantin, care scria şi actele domneşti ori condica episcopiei Buzăului[2].

In 1797, la această şcoală, Lambru Photiade, învăţatul dascăl nou (plătit cu 150 de taleri pe lună, îndeplinia funcţia de director, ajutat de „Constantin filosoful", Constantin Ioannu, şi de al treilea dascal, Gheorghe, din Ampelakia, ca şi de călugărul Iosif Moesiodax, Romîn din Cernavoda şi autorul unei bune hărţi greceşti[3]. Latina o preda dascălul Dragnea, Romîn, poate din Ardeal, cu o mică plată de 20 de lei pe lună. Niciun profesor de franceză sau italiană, cum dorise Ipsilanti. „Musicòsul" se păstră însă. Intre elevi, un preot din Corfù, Greci din Tenedos, Ianina şi Castoria, din Arvanitochorion şi Salonic, din Filipopol, apoi un Coridaleu, un vameş, Aromîni ca: Serghie Andrèu din Meţovo, Manuil Furca, Toma Nuşa (Νούσα), dascălul Manoil Voicu din vremea lui Lazăr, şi boierii Dimitrie Ghica, viitorul Ban, C. Grădişteanu, Al. Filipescu, Gheorghe şi Constantin Creţulescu, Al. Comăneanu, Ioan Cîrlova[4], Dionisie Fotinò, poetul şi istoricul, pe atunci cîntăreţ şi vătaf de Di-

---

[1] *Ibid.*, p. 66 şi nota 3, p. 67.

[2] D. Nedioglu citează volumele CII-IV. Dascălul Dragomir se făcu vinovat de unele greşeli. De la 1804 locul lor îl are Chiriţă Gheorghiu, Domuşciul, din Drîstor Silistra, care scrie Condica mănăstirii Radu-Vodă şi a Sloboziei lui Ienachi.

[3] V. memoriul mieu despre dînsa în *An. Ac. Rom.*, XXXVI.— Avea 50 de taleri lunar.

[4] *Rev. Ist.*, V, p. 75.

www.dacoromanica.ro

van, cu locuinţa la Banul Dumitrachi Ghica. Dar şi alţi fii de boieri, ai unui Budişteanu, ai unei Petreasca, dar şi de străini, din Filipopol ca şi din Meţovo [1].

Marele negustor sibiian Hagi Constantin Pop îi încredinţase lui Lambru cel împodobit cu toate învăţaturile pe fiul său Zamfirachi, devenit un clasic Zenobiu, şi avem scrisori ale dascălului său, din care aflăm că vacanţa începea la sfîrşitul lui Iunie şi se isprăvia la 15 August. Vedem din ele pe Lambru mergînd la băi în Germania, ori petrecînd vara „în munţii Cîmpinei şi Buzăului", ori întorcîndu-se la camăruţa sa din mitocul Mitropoliei, „unde era casa Măgureanului, lîngă a răposatului marelui Brîncoveanu" [2]. Zamfir-Zenobiu va tipări, în Viena, Metrica dascălului său, cum dorise Ipsilanti.

La şcoala slavonă era un dascăl, un „ipo-didascal", şi un „vătaf". Căci se întăriră şi privilegiile şcolii „sloveneşti i romîneşti" a dascălului Constantin [3] şi se aşezară din nou veniturile acestui aşezămînt [4].

Să adăugim că încă de la 1797 Mitropolitul Dosofteiu Filitis întemeia la Antim o şcoală de catehism pentru preoţi, care se continuă pănă departe dincolo de sfîrşitul veacului, Mitropolitul grec Ignatie, din 1806-12, gîndindu-se chiar a-i da o mai mare întindere [5].

---

[1] Urechiă, *l. c.*, p. 72.

[2] Iorga, *Scriitorii greci*, „Au. Ac. Rom.", lit., XXIX, p. 2.

[3] Şi pentru cutare şcoală grecească pentru Bulgari în drumul spre Constantinopol; Urechiă, *l. c.*, p. 69.

[4] *Ibid.*, pp. 67-8. Cf. Condica domnească 19, fol. 44, în Nedioglu, *l. c.*, p. 16 şi urm. Avea leafă 25 de taleri pe lună.

[5] Urechia, *Ist. Rom.*, VII, pp. 21, 27; XII, pp. 57-62, în note. Cf. şi pr. I. D. Popescu, în *Universul*, XLV, 218.

www.dacoromanica.ro

Pe vremea războiului început în 1789, Moldova nu uitase pe Ioan din Agrafa, care, în legătură cu Evghenie Bulgaris şi cu consulul rusesc Severin, primia o tabachere şi o mie de lei de la Impărăteasă şi alta de la Impărat. El era în corespondenţă cu dascălii munteni[1]. Dar, aici, dascălii de greceşte ajungeau să fie şi prin sate, ca acel Ianachi, dni Căpoteşti [2].

O reformă analoagă, de şi străină de „filosofia" fără Dumnezeu, îndeplinită fără decrete, pe tăcutele, ca o concesie făcută spiritului vremii, de călugări pe cari nu-i lăsase neatinşi liberul arbitru în cugetare al *abaţilor* cu cari avuseră a face în Apus, fu săvîrşită chiar atunci în şcolile înalte din Blaj pentru Romînii uniţi din Ardeal.

La 12 Decembre 1781 cele două şcoli blăjene fură unite într'un singur aşezămînt, Seminariul, la care se adause „Seminariul nou al grămăticilor". Ignatie Darabant, viitorul episcop de Oradea-Mare, fiind vicariu la Blaj, introduse în program studiile înalte. Pentru a-i da cărţi de şcoală se puseră la lucru traducătorii şi compilatorii din noua călugărime tînără care se formase la Institutul pazmanian din Viena, la Sfînta Varvara de acolo, „colegiul grec de rit catolic", şi la şcolile înalte din Roma. Incă de la 1780 Samuil Micu (Clain), preot, „efimeriu", la Sf. Varvara, dădea o gramatică a limbii româneşti cu caractere latine. El lucră apoi la o Teologie şi la o Logică. (în tipar la 1799), la Istoria bisericească, după cartea celebră a

[1] *Studii şi doc.*, V, p. 161, no. 112.

[2] *Rev. Ist.*, V, p. 228, nota. Pentru şcoala din Botoşani şi dascălii ei, Gorovei, *Monografia oraşului Botoşani*, 1925, p. 369; *Rev. Ist.*, XII, pp. 191-2.

www.dacoromanica.ro

abatelui frances Fleury, în anii 1781-3. *Dreptul firii, Etica, Politica,* de şi sînt din 1787, se tipăriră mai tărziu. Samuil, cel cu grijă de şcolile noului învăţămînt, mai dădu *Istoria bisericească pe scurt* din 1790, *Teologia morală* din 1794 (apare la 1796 . Fusese vorba şi de o „Ermeneutică a Vechiului Testament"[1].

Bunul părinte compilator, puţin bucuros de călugăria sa şi umblînd pe alături, prin cărările neunirii, n'a fost profesor la Blaj. Această sarcină a avut-o, după cinci ani de învăţătură la Roma, tovarăşul său de studii Petru Maior—care învăţase şi dreptul canonic, în Viena,—chiar la 1780, cînd preda logica, metafisica şi dreptul natural. Stătu însă numai patru ani aici şi, nesuferind regimul de aspru formalism şi de meschine bănuieli al episcopului Bob, preferă o protopopie la Reghin, unde va rămînea[2]. Nici în redactarea manualelor nu s'a amestecat.

Soarta făcu din al treilea represintant de capetenie al şcolii de istorie şi filologie din Ardeal, dîrzul boier de Făgăraş Gheorghe Şincai de Şinca, daca nu un profesor, nu numai un autor de cărţi şcolare, ci un organisator de şcoli.

Episcopul blăjean din acest timp, Ioan Bob, în luptă cu fruntaşii intelectuali ai Ardealului unit, a fost aspru tratat de cei mai mulţi istorici. Dar el făcuse studii la Iesuiţii din Cluj, după ce căpătase la Calvini cele d'intăiu cunoştinţi, urmase la Blaj ca profesor lui Grigorie Maior, disgraţiat, pentru a se retrage înaintea lui Iacob Aron, întors din Roma. Maior trimese pe Bob la Sîmbăta Mare, loc de studii şi pentru călugărul Gherasim Cotore, şi chiar la

[1] *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea,* II, pp. 166 şi urm.
[2] *Ibid.,* pp. 234, 243.

www.dacoromanica.ro

Viena. Ca şef al Bisericii unite în 1784, Bob creă douăsprezece burse la Cluj, patru „în convictuşul neameşilor", paisprezece la Odorheiu, şase la Alba-Iulia. Numai guvernului, care declară că la Blaj, la Cluj sînt destule şcoli pentru doritorii de ştiinţă, ceilalţi avînd a învăţa la şcoala „trivială", cu cantorul, i se datoreşte că acest îndemn spre cultură n'a fost urmat [1].

Iosif al II-lea se sprijini, în încercarea de a crea pentru Statul său o singură categorie de ascultători supuşi, de Unterthani gata de bir şi de miliţie, pe şcoală: şcoala de limbă germană, nu pentru că ar fi urmărit scopuri naţionaliste germane, ci fiindcă aceasta putea fi limba de întrebuinţare generală. Romînii trebuiau să-şi aibă partea şi ei din şcoala împărătească, *laică*, însufleţită de noile curente ale „filosofiei" reformatoare. Altceva decît micile şcoli de sat pe care le întîlnim pretutindeni pănă atunci. Pentru această sarcină fu ales fostul elev din Oşorheiu al reformaţilor, devenit apoi ascultător al Iesuiţilor la Cluj, cu Fridvalszky, arheologul, ca profesor, al Piariştilor la Bistriţa şi al Colegiului Propagandei la Roma, unde luase, singurul din Ardelenii trimeşi acolo, şi doctoratul în teologie şi cel în filosofie, la 28 Ianuar 1779 [2], fără a mai vorbi de studiile de metodică şi drept canonic făcute la Viena [3].

Fusese încă înainte de a lua drumul cetăţii Papilor profesor de retorică şi poetică în clasele de sus ale Seminariului blajean [4]. La Sf. Varvara pare

---

[1] *Ibid.*, pp. 415-6, unde izvoarele.
[2] *Ibid.*, pp. 197-8.
[3] *Ibid.*, p. 200.
[4] *Ibid.*, p. 198.

www.dacoromanica.ro

să fi dat lecții de gramatică [1]. Intervenind reforma școlilor, Șincai ajunge catehet, apoi „director principal", „normal" al școlii împărătești „naționale" *(Volksschule)* din Blaj. Indată începe redactarea manualelor necesare: Catehismul cel mare (1784), abecedariul cel mare, *Bucoavna* din 1788, „Principiile limbii latine" (tipărită în 1783), Aritmetica (tipărită la 1785).

Dar sarcina lui era și mai mare. Pretutindeni se ridicau aceste școli sătești cu caracter de Stat, și el, harnicul traducător și alcătuitor, era „director preste școalele Romînilor din Ardeal", departe de călugăria în care fusese părintele Gavriil, și de mîncările albe", fără uleiu măcar, de la mănăstirea lui Bob. Plătit cu trei sute de florini anual, el cutreieră doisprezece ani în șir țara sa de naștere „pentru cinstea limbii și neamului". Trei sute de izvoraște ale culturii — treizeci numai în Secuime — răsăriră, de la 1768 înainte, dar mai ales de pe urma ostenelilor lui (1782-94), și cu concursul, încă de la 1784, al lui Petru Maior, care lucră până la 1809, în aproape desăvîrșitul pustiu cultural în care se aflau până atunci țeranii romîni ai Ardealului. Intre învățători era la 1782, cerînd a se face șaptezeci de școli, și acel Ioan Piuariu, devenit dr. Molnar și vestitul profesor oculist la Universitatea din Cluj[2]. Cu ceva bani și mai multe bucate se țineau umilii inițiatori în cultura națională. Șincai era acum „director al primei școli naționale din Blaj și al celorlalte școli greco-catolice din marele principat al Ardealului [3]". Săpat de puteri

---

[1] *Ibid.*, p. 201.

[2] *Anuariul Institutului de Istorie din Cluj*, 1927, p. 569.

[3] *Istoria literaturii romîne în sec. al XVIII-lea*, pp. 204-6.

www.dacoromanica.ro

nevăzute, el, osîndit la o veşnică mucenicie, pierdu însă acest loc, şi în zădar cerea unul asămănător în 1796 [1].

Pentru neuniţi era alt director, Dimitrie Eustatievici, autorul gramaticei din 1756 [2], dar de la el n'avem decît un Catehism, care nu e numai romîngerman, ca manualele lui Şincai, ci, din causa relaţiilor ierarhice impuse cu Biserica Sîrbilor, şi sîrbesc [3]. Ii va urma un Gheorghe Haines. Pe alocuri, ca la Făgăraş, continuă vechiul regim şcolar. Aici la 1772 învăţa pe copii dascălul Gheorghe Pătraşcu [4], căruia-i urmase, el devenind preot, Andrei Şivailovici— fiul, cu numele slavisat, al lui Şovăilă,— „al neuniţilor Făgăraşului normaliş dascăl şi reghiuş" [5], apoi, la 1807, un Ioan Fogoraşi—nemeş cu numele scris pe ungureşte [6]—, şi un Simion Jinariul din Sibiiu, — pentru „cetania curată fără opinteale sau poftorire sau rupere a cuvintelor..., cu lovirea cuvîntului la acţent sau oxie", pentru „scrisoare dezvoaltă şi slobodă", cu „slogurile" despărţite şi „ortografie", fiind „la încheeturi coma", cu catehismul cel mic „de rost bine, din tablă în tablă", cu cetirea Apostolului, Evangheliei şi Liturghiei, fără „trăgănare, gîngăire sau poftorire", cu cele „patru părţi ale arithmeticii", tabla pe de rost, plus

[1] *Ibid.*, p. 209. Catehisme în 1774, 1784, 1787. Pentru bucoavne, abecedare, cărţi de cetire, Ghibu, în „An. Ac. Rom.", lit., XXXVIII.

[2] O scrisoare din Rusia a tatălui său, „protoprezviterul" Evstatie Vasilievici (1743), în Hurmuzaki, XV², p. 1674, no. MMMLXXXIX.

[3] *Istoria literaturii romîne în sec. al XVIII-lea*, p. 272-333.

[4] *Studii şi doc.*, XII, pp. 185-6, no. 1.

[5] *Ibid.*, pp. 187-8, no. VIII.

[6] *Ibid.*, p. 198 şi urm.

www.dacoromanica.ro

cîntările „Octoihului celui bogat"[1]. Mai erau și școli grănicerești, care dădeau o foarte bună caligrafie și compunere.

Romînii din Banat erau legați de școala de mănăstire a Sîrbilor. După ce mult timp ai noștri urmară, astfel, lecții de carte sîrbească și nemțească, la Timișoara, ca în 1763,— atunci un meșter din Rîmnic voià să facă o tipografie acolo, popa Constantin[2]—școala împărătească din Banat, unde încă din 1747-8 cutare dascăl „învăța gramatica în școala Caransebeșului"[3], fu întemeiată măcar de la începutul veacului al XIX-lea („instrucția" pentru dînsa e din 1809). Cînd la 1811 se adăugiră școlile pedagogice, „preparandiile", cea din Arad fu pentru Romîni. Ea se deschise la 3/15 Novembre 1812 cu nu mai puțin de 262 elevi. Se nădăjduia și într'un Seminariu, într'o Academie. Deocamdată însă lumea românească se mulțămi cu școala de unsprezece luni pentru catehism și cîntece, dar și pentru pedagogie și metodică, istorie și geografie a Ungariei, „conțept", „matesis", germană, dar și „gramatică românească", pentru care urmașul fundatorului, Grigore Obradovici, Uroș Nestorovici, scrise „ortografia sau dreapta scriere" din 1818. Lîngă el lucrau: Dimitrie Țichindeal, pănă la destituirea lui din locul de catehet pentru spirit revoluționar, în anul cînd tipări Fabulele lui după Do-

[1] *Ibid.*, p. 201. Copiii „să stea cu trupul drept" și „să fie totdeauna cu părul cheptănat, cu unghiile tăiate, cu fața și mînile spălate" *(ibid.)*.

[2] Coriolan A. Buracu, *Muzeul general N. Cena*, Severin, 1924, p. 49.

[3] *Rev. Ist.*, VI, p. 188. Mihai Cantacuzino dă la 1706 o parte bisericii din Lugoj.

www.dacoromanica.ro

sofleiu Obradovici socotite ca stricătoare pentru tineret[1], Ioan Mihuț, d-rul în filosofie Iosif Iorgovici și Constantin Diaconovici Loga, din Caransebeș, care învățase la gimnasiul sîrbesc din Lugoj și la școala de drept din Pesta[2]. Un profesor sîrb trebui, se pare, să plece (1837).

„In Bănat",—scrie Molnar, el însuși, odată, dascăl de sat, „învățător la întăiul reghiment romîn", cu peste o sută de școli,—„tineretul e înzestrat cu școli în toate locurile mai însemnate"[3].

In liniile generale așa se păstrară școlile bănățene, pănа la jumătatea veacului al XIX-lea, cînd cel mai însemnat dascăl al lor putea iscăli „directorul școlelor naționale românești *și serbești* din graniță, lăcuitoriu în Besearica-Albă"[4].

Unele din școlile ardelene și bănățene erau prea legate de o confesiune și de o castă preoțească, de levitismul cam închis al Blăjenilor; celelalte tindeau a robi unei forme străine spiritul nației. Tinerii mai îndrăzneți, ca Pavel Iorgovici, fiu de preot bănățean, mergeau la Pressburg, la Pesta, la Viena, la Roma și chiar — casul unic al lui Iorgovici — la Paris[5]. La 1821, din cei rămași în țară erau pe la Făgăraș unii

[1] V. *Revista istorică*, pe 1927, Octombre-Decembre.

[2] Izvoarele, în *Ist. lit. rom., în sec. al XVIII-lea*, pp. 425-6 mai ales dupa broșura lui Țichindeal, „Arătare despre starea acestor noao întroduse sholasticești instituturi ale nației romînești, sîrbești și grecești", Buda, f. an). — Un învățător Dimitrie Dimitrescu la 1807 *(l. c.)*.

[3] T. Botiș, în n-l de Crăciun 1915 al *Romînului* de la Arad și în Istoria școalei normale și a Institutului teologic din Arad, Arad, 1922 unde și cursurile pedagogice înainte de 1812).

[4] *Rev. Ist.*, I, pp. 143-4. Și despre mssele lui. La Orșova. prin 1830, dascălul grec Candidachi; *ibid.*, p. 156.

[5] *Istoria literaturii romîne în sec. al XVIII-lea*, p. 294.

www.dacoromanica.ro

cari, „avînd mare rîvnă a merge la işcola cea latinească,— fiind mai deprinşi într'însa, dacă o putea întemeia acea limbă"—, erau „deprinşi în grecie bine, ceva şi în franţuzie" [1].

Seminariul din Arad, creat la 1822, al ortodocşilor, se întări, în ciuda încercării de distrugere din 1828. La această dată învăţătorii cereau un „inspector suprem al şcoalelor naţionale greco-neunite", titlul de „profesori" pentru dînşii, întărirea lui Loga, care lucra din 1812, întrebuinţarea potrivită a fundaţiei Gavra, întinderea cursului la trei ani, cu catedre de economie rurală, istorie naturală şi tehnologie, supt titlul de *Colegiu românesc,* avînd şi internat; se adăugia dorinţa de litere latine şi chiar de tipografie [2].

Biserica unită îşi înmulţise şi ea şcolile, şi la începutul veacului al XIX-lea scaunul episcopal din Oradea-Mare avea un Seminariu solid întemeiat [3].

Niciuna însă din aceste şcoli nu putu aduce mari foloase naţiei în ce priveşte instrucţia superioară.

De la şcoala bucovineană, care continuă nu fără vechi tradiţii moldoveneşti, avem un atestat din 1793 în acest cuprins: „Atestaţii precum arătătoriul acestuia, anumea încuviinţatul cliric Filip Ieremievici de la Tereblice, de la începutul cursurilor

---

[1] Iorga, *Scriitorii greci, l. c.,* p. 29.

[2] I. Lupaş, *Contribuţii la istoria Romînilor ardeleni,* în „An. Ac. Rom.", 1915, p. 51.

[3] V. I. Georgescu, în *Cultura creştină* pe Septembre-Decembre 1919. Cf. Iacob Radu, *Samuil Vulcan,* Oradea-Mare, 1925.

www.dacoromanica.ro

învăţăturii acestor 3 ani trecuţi, adecă de la 1-iu Octomvrie 790, până la sfîrşitul lui Iulie 1793, întru aciasta de aici al episcopeştii chesarocrăeştii Bucovini cliriciască şcoală au petrecut şi, precum toate examenurile acestor obicinuite cursuri, aşa şi acest de pe urmă examen al acestor 3 ani bine au făcut, precum şi cu purtarea, darul firii şi întru năravu cu cuviinţă s'au arătat, şi prin aceste cătră priimire darului preoţiei la deşchiderea vre unii parofii spre alegerea iaste gătit u acuastă adeverim. In rezedenţie episcopiei noastre, la Cernăuţi, 3 Iulii 1793. Daniil Vlahovici episcop [1] "

Şi tot în acest „Cordun", în foasta raiă a Hotinunului, funcţiona pe atunci un dascăl Ştefan, cu vre-o 300 de „şcolari", care tradusese cu cîtva timp înainte o *Isopie* şi, — se pretinde — şi *Odiseia,* pe care poate că a copiat-o numai [2].

Şcoala aceasta din Bucovina are o istorie interesantă. Cea din Putna nu putea să se păstreze. In general mănăstirile fură prigonite de regimul împărătesc. El nu dădu însă nicio altă organisaţie şcolară decît a fundaţiunilor „normale", pentru care primele manuale fură compuse de un funcţionar de Stat, Italian de origine, Anton de Marchi. Episcopul căpătă însă voie, poate şi îndemn, să-şi facă la Cernăuţi, unde fu aşezat, un Seminariu pentru preoţi.

In 1789 încă se învăţa la Coţmani, în două clase, după normele oficiale, ale creatorului acestui învăţămînt şi autor al gramaticii, acel Anton de Marchi, „interimar director al dascălilor", cetirea şi scrisul pe „trătaşe", catehismul mic, „însă nu de-a rost, adecă cuvînt în cuvînt, ci după noima,

[1] *Studii şi doc.,* V, pp. 161-2, no. 115.

[2] Pr. D. Furtună, în Revista *Tudor Pamfilie*, pe 1925.

www.dacoromanica.ro

adecă după înțelegere", Ducerea de mînă, Ceaslovul și Psaltirea, „slovele nemțești", calculul, „chambanul", „glasurile", și „Comenius, împreună cu tălmăcire", — la capăt și limba germană [1].

Iubirea de învățătură a acestui neam era așa de puternică, încît, atunci cînd, la 1765, o colonie de Romîni se așează pe o „slobozie" în Rusia, supt „magistratul" ei, și cu gînduri de comerț, pentru a se păstra obiceiurile și limba, era vorba de a face o tipografie și o școală, însărcinîndu-se cu conducerea lor un Emanuil Constantinov, „școlarul tălmaciului Miroliub" [2].

In sfîrșit, în ce privește școlile românești cele mai depărtate, ele au funcționat totdeauna în Macedonia, unde era un centru așa de bogat ca Moscopolea cu mulți dascăli. Pentru Romînii de acolo a funcționat la începutul secolului școala din Viena pe care a condus-o un Mihail Boiagi [3]. Pentru această școală a „frăției Romeovlahilor" (τῇ ἐντιμωτάτῃ ἀδελφότητι τῶν ἐν Βιέννῃ Ῥωμαιοβλάχων) se tipăria acolo în 1807 o Istorie a Greciei tradusă din englezește de Vasile Popa Eftimie din Konstantzinon, în Macedonia: textul e și german. De acolo aflăm că acest „Museu elenic" avea un program de științi, îndreptat după marele Corai, după dascălii noi, Costandà și Ștefan Duca, și cu cărți ca Istoria lui Müller și geografia lui Bouffier [4].

---

[1] *Școala,* VII, 10; *Rev. Ist.,* VIII, pp. 156-7; Simon Reli, *Din Bucovina vremurilor grele, schițe istorice,* Cernăuți, 1926, p. 26 și urm.

[2] Frățiman, în *Gîndul Neamului* de la Chișinau, V.

[3] V. Iorga, *Scriitorii greci,* p. 2.

[4] *Rev. Ist.,* IX, pp. 113-4. La carte subscrie și poetul Ienăchiță Văcărescu.

www.dacoromanica.ro

VII.

Indreptarea apuseană în Principate

Pe lîngă dascălii de ţară, modeşti, adesea beţivi şi desfrînaţi, cu cîteva „vivlii" în bibliotecă, lexicoane şi cîte o „planitie", resumînd, ca Moreotul Neofit, gramatici enorme în prescurtări de cîte patru volume, apărea tot mai des, pe la casele boierilor, cari nu putuseră fi cîştigaţi pentru învăţămîntul public, păstrat doar odraslelor sărace, învăţători privaţi, preceptori străini. Ca preceptori la Bucureşti se strecurară, supt Alexandru Ipsilanti,Iesuitul Spaniol Emanuil d'Arriete y Berio, apoi un oarecare Weber, Prusian[1]. Ambasadorul frances trimetea la 1783 un „Lorenes"[2]. Am văzut casul elevilor lui Dosofteiu Obradovici. Fiii lui Cantacuzino Paşcanu învăţau la un astfel de profesor al casei, venit din Apus, şi ei ştiau, după mărturia medicului Sas Andreas Wolf, filosofie, fisică, matematică, drept şi, în materie de limbi: greaca şi latina, francesa şi italiana, germana[3]. Era vremea çînd Domni ca Alexandru Callimachi,

[1] Hurmuzaki, XIX[1], pp. 36, 109, 113, no. XCVIII.

[2] *Ibid.*, p. 111, no. XCVI; pp. 116, 124, 131, no. CXVIII (raport).

[3] *Beschreibung des Moldau,* I, p. 272. Cf. *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea,* II, pp. 39-40. Consulul prusian König, preceptor de la 1775; *ibid.*, p. 319.

www.dacoromanica.ro

pasionat ca și fratele, Grigore, pentru științile exacte[1], ținea pentru odraslele lor „profesori de matematică" de felul lui Martinof (1798)[2] ori al lui Jean Baptiste Trécourt (1796 și urm.)[3].

In Muntenia cutare elev grec al lui Lambru Photiade, Mihail Cristari, din Ianina, ca și dascălul său, mergea la Padova, unde tipăria la 1804, în acciași tipografie a Seminariului, ca, odată, Constantin Stolnicul, o aritmetică și algebră grecească după Metzburg, cu banii unui Aromîn, Eustatie Mitzi (Mitzu[4]). Boierul oltean Barbu Știrbei cerea, la 1780, unui prieten ardelean, negustor în relație cu Apusul, un profesor frances: „Fiindcă prea doresc ca să învăț carte franțozească, și aici dascăl nu să găsaște, poftesc pe dumneata, pentru dragostea noastră, să pui sălință ca să-mi găsăști un dascal franțuzesc, care să fie vrednic la învățătură și să aibă toate cărțile ce sănt de trebuință[5]." Aceluiași Ardelean îi cerea alt cunoscut, pentru „coconița" unui ispravnic, și „un dascăl sau dăscăliță" și pentru „clavir"[6]. Asemenea străini din „Evropa" erau preferați cîte unui biet Grec care se oferia pentru „științe, gramatică, poetică, logică, fisică și retorică"[7]. Cu desperare doria la 1810 un

---

[1] Dascălul copiilor lui Mihai-Vodă Suțu, a fost Policarp Tesalianul, apoi episcop de Patras; *Rev. Ist.*, IV, pp. 5-6.

[2] Hurmuzaki, *Supl.* I[2], p. 177, no. CCLXI.

[3] *Ibid.*, pp. 218-9, no. CCCVIII-IX, p. 250 (unde e vorba de Clémaron), pentru Moruzești. Și cunoscutul emigrat Beaupoil de St. Aulaire începu ca preceptor domnesc, la 1804; *ibid.*, p. 296.

[4] *Rev. ist.*, VII, p 158.

[5] Iorga, *Contribuții la istoria învățământului*, în An. Ac. Rom., secția literară, XXIX, p. 34.

[6] *Ibid.*

[7] *Ibid.*, p. 49.

www.dacoromanica.ro

astfel de preceptor, „locuitor în casa lui chiar", bunul boier bogat Dumitrachi Bibescu, ai căruí fii, Gheorghe şi Barbu, vor fi Domni [1]. Aşa îşi începu cariera Coulin, care fu însărcinat apoi cu misiuni administrative supt Regulamentul Organic [2].

In Moldova, la 1790-5, în casa Spătarului Gavril Çonachi, copiíi, între cari Costachi (nu poetul), şi Ileana, măritată cu Alexandru Callimachi, învăţau: la dascălul Ioan, plătit 300 de lei pe an, la dascălii Petru, Inochentie, Anania, Ioan de Trapezunt, cu 700 de lei pe an, la „dascălul Daniil diaconul", care nu e Philippide, la Gheorghe Grecul, „tocmit ca să înveţe pe copii franţuzeşte", cu 400 de lei, la „dascălul Vili Neamţul, călugăr", la Ledoux şi la încă un „dascăl franţuz", „Antoni Măriaş", adecă Mériage, la „Constantin Franţozu", la „dascălul Ioan latinul" şi la dascălul Iosif Rácz, la alt „latin", Polonul Wengerski, la „Mihel Neamţul" [3]. Costachi Sturdza era crescut de un cleric frances. Teodor Balş învăţase la Viena şi avea „forme cu totul europene". Nicolae Roznovanu făcu trei ani de petrecere în Germania şi Franţa şi el visa de un regat al Daciei creat de Ruşi [4].

Tineri şi copile din ţerile noastre începură apoi a merge prin şcolile vecinilor, întâiu. Astfel la 1793 Ilinca Jianca-şi avea fiul Amzuţă la Sibiiu [5], unde era şi al Vistierului Hagi Moscu, la 1802, al Serdarului Roşca, la 1806. Dincă Brăiloiu, la 1803, sta la „şcoala

[1] *Ibid.*, pp. 50-1.
[2] *Ibid.*, p. 53.
[3] Tuducescu, în *Rev. Ist.*, V, pp. 96-8.
[4] Hurmuzaki, XVII, p. 401.
[5] Iorga, *Contribuţii*, p. 35.

www.dacoromanica.ro

grecească de acolea", dar el merge răpede la Viena („Vighena"), unde „poate procopsi mai bine". Costachi Brăiloiu în 1822-3, un Argetoianu, la 1807, trec și ei granița.

Dintre fete, merg la Ursulinele din Sibiiu, la „matere", fiica lui Constantin Varlaam, pentru franțuzește și nemțește, clavir, „jocuri" și „cusătură", și tatăl adauge că „dă cea nemțească, nu este atăta ananghi", ca și de limba maghiară în care o deprindeau să facă și scrisori; „toată silința să-i fie", poruncește el, „pentru limba franțozască și pentru clavir". In 1807, învață la aceiași școală de dresare pentru societatea europenisată fiica lui Constantin Otetelișanu, două nepoate ale lui Pană Costescu în 1808, o rudă a Mărioarei Roset, o fetiță a negustorului craiovean Băluță Ioan.

La Sibiiu se deschisese de altfel o școală pentru astfel de oaspeți, a lui Trautmann, unde vin: un Brăiloiu, un Glogoveanu, Grigore Bengescu, viitorul orînduitor al școlii muntene, și un frate; apoi aceia a „dascalului grecesc, franțozăsc, nemțesc și talienesc" Anton Stamatopol, fost la Suceava și la Craiova, ca preceptor la Dumitrachi Bibescu, viitor drumeț pe la Brașov, pe la Făgăraș, la care merg acum doi Brăiloiu (1822-3). Ba unii se gîndiau și la „școala săsească".

Copilul lui Mihalache Manu fusese trimes și pentru pictură. Unii părinți aflau cu aceste prilejuri că „Europa întru adevăr are bunătăți multe și lesne de învățat, însă la cei vrednici și răvnitori; are *omos* (însă) și multe, nenumărate cususrile pentru cei leneși și porniți în desfrănare"[1].

[1] *Ibid.*, p. 36 și urm., Cf. *Scriitorii greci, ibid.*, p. 26.

www.dacoromanica.ro

Aceasta fără a mai număra pe medicii, de obiceiu greci, şi nu boieri, cari învăţară la Viena şi Halle[1], şi pe cîte un fiu de negustor ca al lui Iovipale, al lui Mladenovici din Craiova[2].

De la un timp, călătoriile pentru studii se înmulţiseră. Am văzut pe a lui Manase Eliad. Fiul lui Hagi Constantin Pop, marele negustor din Sibiiu, învăţă la Viena— ca şi un Cheseoglu[3]; e Zamfirache sau Zenobie, care se va şi stabili acolo. Un Ioniţă Paladi, care cetia pe Suetoniu şi Erasm, avuse un dascăl saxon[4]. Am spus că Scarlat Sturdza, ginerele lui Constantin-Vodă Moruzi, un fost elev al lui Nichifor Theotokis, al cărui chip îl schiţă în fruntea unei cărţi a acestuia[5], merse la Lipsca; medicul sas din Moldova, Andreas Wolf, asigură ca acest luminat tînăr petrecuse doi ani la Universitatea de acolo[6]. Nepoţii lui Leon Gheuca, episcopul de Roman, şi fiii Mareluî Vistier Gheorghe Balş şi ai lui Teodor Balş, staroste de Focşani, fură crescuţi de Dosofteiu Obradovici în sens apusean[7]. Un Balş, Vasile, învăţă, la Viena, întorcîndu-se de acolo cu principiile cele mai „filosofice"[8]. Cînd călugărul sîrb se duse la Lipsca, episcopul se rugă de dînsul să supravegheze pe nepotul său, Alexandru, şi pe un diacon Gherasim, studenţi acolo[9]. Clucerul Ioan Geanetu (Zanetti) se

[1] Numele lor în *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea,* p. 15.
[2] Iorga, *Contribuţiuni,* p. 55. Cf. *Scriitorii greci,* p.6.
[3] Iorga, *Contribuţiuni,* pp. 47-9.
[4] Wolf, *o. c.,* I, p. 273. Am în biblioteca mea pe Suetoniu al lui, cu însemnări.
[5] V. Anuariul „Grafica" din Craiova pe 1926.
[6] *O. c.,* II, p. 198.
[7] *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea,* II, p. 26.
[8] *Ibid.,* p. 21.
[9] *Ibid.,* p. 27.

www.dacoromanica.ro

luă la harță cu filosoful Ocellus într'o lucrare tipărită în franțuzește la Viena în 1787.

Fotie Filaret, nepotul Mitropolitului Filaret, era, apoi, „studentul la Universitet" în Viena pe la 1790, ca și Andrei Nenciulescu, fiul Marelui Stolnic. Tot la Viena învăța pe acest timp un Dimitrie Belu[1]. Un Călinescu, înrudit cu Cantacuzineștii, plecă pe furiș în Germania, ca să învețe medicina, în 1782: se credea că vrea să treacă în Rusia la ruda sa, Banul Mihai[2]. El fu readus cu sila, pus la falangă și primi douăzeci și șase de bețe la tălpi[3], tristă soartă a primului student în medicină.

Din socotelile familiei aflăm întregul curs de învățături al tînărului Costachi Conachi, din care, trebuie să adăugam, cu toată extraordinara grijă, nu s'a ales mare lucru. Iată-l, deplin pregătit acasă, întrînd la școala domnească din Iași, în Ianuar 1797: între profesorii de latină și „nemțească" e și „auditorul"; i se dau și lecții de istorie și geografie, și cu acest prilej se constată că trebuie să cumpere un „chip al lui Alicsandru Machedon" și o hartă a Moldovei, care trebuie să fie a lui Rhigas din același an, tipărită, deci, cu chipul Domnului din Scaun, Alexandru Callimachi, pentru acest scop. La 1800, cu frații Vasile și Ioniță, el pleacă la Viena cu Daniil. Avem inscripția lui latină și o scrisoare de acolo[4]. Era în grija învățatului dascăl Ștefan Duca, a unui călugăr

---

[1] N. Bănescu, *Academia grecească din București și școala lui Gheorghe Lazăr, din Anuarul* din Cluj, 1925, p. 11 și urm.

[2] Hurmuzaki, XIX[1], p. 37, no. XXXVIII.

[3] *Ibid.*, p. 51, no. LII.

[4] V. *Neamul Românesc,* August 1918, reprodus și în *Rev. Ist.*, VII, pp. 85-6.

www.dacoromanica.ro

Antim şi a unui Ungur, Ştefan Szüts. La 1802, tînărul Moldovean, revenind la Viena, trecea de acolo şi la Iena „pentru nişte învăţătură trebuincioasă". După şase ani, Daniil, revenit în ţară, unde era şi casier la bătrînul Conachi, merge să caute copiii, ca să-i aducă în ţară, şi cu acest prilej cumpără, nu numai un serviciu de argint pentru boierul său, dar şi două „lexicoane nemţeşti", nouă, şi frumoasa ediţie a lui Tucidid, Istoria Eladei a lui Goldsmith, tradusă de Alexandridi, şi trei volume din Schiller. Toată erudita ceată se întoarce pe Dunăre[1].

Scarlat Cananău, rudă cu Callimachi, va merge la Berlin, aşezat lîngă un pastor Hauchecorne, Gheorghe Bogdan pentru drept la Paris[2]. Iancu Văcărescu se îndreptă şi el spre Apus, „cu Zaharia dascălul său. şi Costache, fiul dumnisale Păharnicului Ioniţă Fălcoianu". Smirniotul Constantin Nicolopulo, dascăl la Banul Dimitrie Ghica — deci crescătorul lui Grigore-Vodă din 1822 şi al lui Alexandru-Vodă din 1834—, mergea la Paris pentru medicină la 1806. Iar la 1809 se afla încă la Viena Costachi, fiul Clucerului Iordachi Cantacuzino, şi se căpăta voie de plecare acolo şi pentru Grigore, fratele acestuia[3]. La 1817 Dumitrachi Bibescu recomandă lui Zenobie Pop pe fiii săi, cari merg prin Viena la Paris[4]: Bărbuceanu învăţa cam pe fugă la un anume Thurot, făcîndu-se

[1] Tuducescu, *l. c.; Rev. Ist.*, IX, p. 204 (unde e vorba de Daniil născut în Rusia, θρέμμα τῆς Ρωσσίας, temut de elevii săi; el moare la Roman . Nu e deci, cum s'ar părea, vestitul Dimitrie-Daniil Philippide. Pentru acesta, dascăl în 1818, *Rev. Ist.*, IV, p. 7. Cf. N. Bănescu, în *Anuariul* din Cluj, 1924. Acest Conachi a murit nebun.

[2] Hurmuzaki, *Supl.* I², p. 255, no. CCCLI, an. 1803.

[3] *Doc. Cantacuzinilor*, pp. 230-3, n-le XCV-VI.

[4] Iorga, *Contribuţiuni*, pp. 51-2.

www.dacoromanica.ro

și francmason, dar fratele lui, Gheorghe, rămase pentru a intra la Facultatea de drept. Ei avură de colegi pe Petru Manega, Bucureștean, care ajunse, la 1820, advocat, pe Manolachi Filipescu și fratele său (la pensionul Guillet), pe un Nicolae Rastì, pe un Vlădoianu și doi Bălăceni, Ioan și Ștefan [1].

---

[1] *Ibid.*, pp. 3-4; *Scriitorii greci;* Iorga, *Mărturii privitoare la Știrbei-Vodă,* I, p. 641. V. și mai departe.

www.dacoromanica.ro

VIII.

Şcoala filosofică a Principatelor

Spiritul adus din Occident se simte în Moldova, care, şi după privilegiul din 20 Iunie 1787 al lui Alexandru Ioan-Vodă Mavrocordat, dînd epitropilor numai grija şcolilor din Iaşi, Galaţi şi Botoşani[1], întîrziase la sistemul lui Grigore Ghica, cînd, supt isclitura noului Mitropolit, un Ardelean crescut la mănăstirile din ţară, Iacov al II-lea, dar şi a logofătului Mitropoliei, Grigoraş, şi el un om de o cultură numai indigenă, şi a învăţatului Scarlat Sturdza, viitorul guvernator pentru Ţarul în Basarabia şi proprietarul primei case în stil occidental, se făcu Domnului, care o ceruse însuşi, cumnatul lui Sturdza, Alexandru Moruzi (1792-3), o anaforà de reforme.

Căci avem a face în acest însemnat act de concepţie didactică întăiu cu nevoia de a crea din nou un învăţămînt pe care-l distrusese noua stăpînire rusească. Apoi cu dorinţa unui Domn tînăr, sfătuit de o astfel de rudă învăţată, de a da şcolii celei nouă caracterul pe care-l avea, măcar în intenţiile fundatorului, Alexandru Ipsilanti, şcoala munteană de la 1775-6, care o luase mult înainte pe drumurile

[1] *Uricariul*, II, p. 266 şi urm.

www.dacoromanica.ro

de prefacere ale Apusului: Moruzi, care alesese ca dascăl al copiilor săi pe un poet de valoarea lui Atanasie Cristopulo, și pe Francesul Clémaron[1], era capabil de a înțelege nevoile unei vremi nouă.

Va fi, după această orînduire, o Academie de științi, cărora, cu termin grecesc, li se zice, nu „matemate", ci „epistimuri". „O Academie fără epistimuri este o casă fără ferești." Matematicile în frunte, „o dumnezeiască învățătură", apoi geometria, știință și de folos practic în această Moldovă, această „Dachie" unde, hotarele moșiilor nefiind bine fixate, procesele se eternisează. Dreptul, „pravilele", se introduce ca materie, pentru întâiași dată, în Moldova, care n'avea, ca principatul muntean, codul ei de legi.

Ca limbă de predare, și un filosof din Göttingen recunoaște că elina e limba cea mai potrivită pentru propunerea știinților. Dar Greci cari să le știe nu prea sînt, și, deci, în lipsa unui „dascăl de epistimuri elin", se poate lua și un „filosof de altă limbă..., paradosind pe limba franțuzească". Geometria, aceia trebuie neapărat predată franțuzește, de un „hotarnic după meșteșug, și acesta este dascălul de gheometrie cea de practică, pre carele Franțuzii îl numesc *inginer* și carele trebuie negreșit să se așăze în Academie, paradosind epistimiia aceasta în limba franțuzască, pînă cînd cei ce vor învăța-o să o ià pre limba lor", — încă de acuma deci *o prevedere a învățării în românește a uneia din științile de abstracție.* Deocamdată știm că ar fi la îndemînă Francesi pribegi, ca acel Trécourt care fusese profesor de matematici la școala Sultanului în Constantinopol și va trece pe lîngă Vodă Alexandru Callimachi, care, ca și fratele

[1] *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea,* II, p. 38.

www.dacoromanica.ro

său Grigore, se interesa de ştiinţi, sau Martinot, care funcţiona la acesta ca şi la Constantin Ipsilanti şi în casa boierului Manu [1]. Limba dreptului e, incontestabil, cea latină, a poporului creator. Dar ea mai are un folos, pentru religie, ca şi *pentru ridicarea, purificarea şi ornarea limbii înseşi a ţerii*: „Şi mai vîrtos şi spre înţelegerea Sfintei Scripturi şi a Bibliei, *şi încă şi spre îndreptarea şi împodobirea limbii româneşti*", — deci aşa cum se făcea în Ardeal, de unde începeau a sosi cărţile în limba „îndreptată". *Pentru întăia oară avem a face în învăţămînt cu preocupaţia naţională.*

Se detronează gramatica grecească, fie şi predată de un „filosof" ca dascălul Ienachi, trecut la pensie cu douăzeci de lei pe lună, ca „oareşcare hrană bătrîneţelor", iar ca ocupaţie continuarea traducerii „Tesaurului limbii greceşti" al lui Henri Estienne — măreaţă şi grea operă—: „lexiconul lui Ştefan, care de mult au început a-l tălmăci şi *a-l mai adăogi*", ceia ce ne face a regreta pierderea manuscriptului acestui quasi-anonim Ienachi.

Noul profesor de gramatică va trebui, după învăţarea normelor, să treacă la autori cari ar putea să pără mai uşori : Fabulele lui Esop, „Dialogurile Morţilor" ale lui Lucian şi Polyainos.

Dar este aici, mai mult decît în actul de reformă al lui Ipsilanti, evidenta influenţă pedagogică, nu a lui Rousseau, ci a şcolii germane de atunci, din epoca lui Pestalozzi.

Să nu se înceapă „cu întunecare, din cele neştiute la cele neştiute, după cum pănă acum în şcoalele noastre se învaţă, cu numiri şi cu canoane şi cu

[1] *Ibid.*, p. 38 şi nota 10.

www.dacoromanica.ro

mulțime de cuvinte, însărcinînd mintea ucenicilor și poruncindu-li acele numai date lor să le cetească, și ca papagalii să le învețe de rost, nemică cu totul știind sau înțelegînd din cele ce învață". Cu noul sistem, al purcederii de la cele cunoscute, se va putea ajunge, ca în Apus, la înțelegerea în cinci ani a „celor mai adînci singrafi", adecă autori.

Profesorul se va pune la nivelul elevilor săi, „pogorîndu-se oarește dascalii și făcîndu-se și ei ca dînșii începători". Nu se va repeta litera manualului, „Enciclopediei" — e vorba de cea grecească, de curînd tipărită la Veneția, cu extrase din autorii greci, deci numai supt acest raport „enciclopedică", și nu de revoluționara „Enciclopedie" pe care pe atunci o cetia învățatul Chesarie, episcopul de Rîmnic,— a Enciclopediei, deci, a „cărților ce rău și fără cale se numesc tomuri a Enchiclopediei". Și nu se „razime" dascălul „spre trătajii lui", ci pe cuvîntul viu, necontenit înflorind, din bogăția sufletească, de pe buzele lui.

Se condamnă și proastele traduceri *ad litteram* de pănă atunci; se va interpreta „nu din lexis în lexis, dupa vechiul obiceiu, ce după noimă", după idei, după sens. Explicațiile alăturea de sens; erudiția literară transmisă de la un comentator la altul să facă loc unei meditații libere asupra textului, care să se lămurească apoi de la sine, a doua zi, în mintea elevului cetitor. Pentru o cetire cît mai îmbielșugată și mai felurită va fi, neapărat, o bibliotecă, avîndu-și „epistatul, și pazitorul cărților" e dator să îngrijească însă și de curățenia cărții împrejmuitoare. Orice carte s'ar tipări — e deci încă de atunci *depositul legal* — se va trimete și școlii, și numai pentru cele prea scumpe se va plăti jumătate din prețul obținut.

www.dacoromanica.ro

Nu orice doritor de titluri să fie primit la şcoala domnească, dîndu-se şi bursă; cei săraci fără inteligenţă să se ducă la „cutia mililor gospod" (dar în 1803 Şerban Costachi, fratele Mitropolitului Veniamin, judeca altfel cînd făcea la Fălciiu „şcoală obştească de învăţătura în limba grecească şi moldovinească"[1]). Şi să nu se dea acele lungi vacanţe sau „slobozenii", în care se uită prea mult cele învăţate[2].

Pe cînd la Neamţ şi la Secu începea supt conducerea Rusului ucrainian Paisie o nouă învăţătură de mănăstire, care dădu excelenţi traducători din slavoneşte, pe lîngă vechii traducători din greceşte de pe la episcopii, poate elevi ai şcolii bucureştene[3], curentul cel nou, „filosofic", continua la Academia din Iaşi, împrospătîndu-se, de sigur, la cea din Bucureşti, cînd acelaşi Moruzi deveni Domn şi în Ţara-Românească (1799-801), putîndu-se ajuta şi cu iubirea de învăţătură a noului Mitropolit (de la 1793) Dosofteiu Filitis[4] şi cu harnicul editor de cărţi sfinte Iosif episcop de Argeş[5]. Ba încă îl vom vedea cucerind, cu tendinţile lui ştiinţifice şi apusene, şi alte domenii.

De la început, se reface cu totul şcoala de slavonă de la Sfîntul Gheorghe, „foarte trebuincioasă la toată obştea acestei ţeri", Vodă spuind anume că a fost

---

[1] Revista *Ioan Neculce,* fasc. II, 1922, pp. 313-4. Gratuitate la Craiova, Urechiă, *o. c.,* IV, p. 106.

[2] *Uricariul,* III, p. 13 şi urm., Cf. *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea,* II, pp. 384-6 şi Iorga, *Învăţămîntul ştiinţelor la Romîni,* Bucureşti, 1915, precum şi Conferinţa de la Chişinău despre *Învăţămîntul superior la Romîni.*

[3] *Ist. lit. romîne în secolul al XVIII-lea,* II, p. 390 şi urm.

[4] *Ibid.,* p. 373 şi urm. Cf. I. C. Filitti, *Mitropolitul Dositeiu Filitis,* Bucureşti,

[5] Urechiă, *Ist. şcoalelor,* I, p. 83.

www.dacoromanica.ro

„îndemnat" și ajutat de Mitropolit, de episcopi și de anume boieri și negustori, între „epistați"—odată se zicea: ispravnici—fiind și „dascălul Ioniță"[1] și dascălui Chiriță urmîndu-i[2].

La Academie se așează, după Pantazi, mort în 1795, proto-didascalul Constantin, căruia i se dedica la 1800 o Aritmetică și o Algebră în grecește, și urmașul lui la 1805 fu editorul lui Tucidide publicat la Viena, Neofit Duca, un client al lui Dosofteiu Filitis[3]. La 1802, cînd acum Mihai Suțu, un om fără ambiție și fără orgoliu, luase locul reformatorului, se putea scrie într'un raport pentru procurarea veniturilor școlare întîrziate: „Școalele se află deschise, atît acele de pe afară, din județe, cît și acelea de aici, din București"[4]. Elevii nu lipsiau, în adevăr. La 1800 întîlnim fii de boieri mari ca Dinicu Golescu, Constantin, fiul lui Scarlat Cîmpineanu, un fiu al Spătarului Nicolae Ulescul, un Budișteanu, un Furcă, un Voicu Ioan și șeisprezece Greci[5].

Constantin Ipsilanti, odată fugarul în Apus,—și după studii mai înalte—, urmă această tradiție de sprijinire a noului învățămînt, și iarăși Mitropolitul Dosofteiu îi stătu alături, ca odinioară, într'o mai înaltă situație, Patriarhul Hrisant pe lîngă Mavrocordățești și Ghiculești. Dărîmîndu-se de marele cu-

[1] Slavona era „nemetahirisită și ca moartă"; *ibid.*, IV. p. 130, nota 1.

[2] *Ibid.*, p. 92. Cf. *Ist. lit. rom., în sec. al XVIII-lea*, II, p. 41.

[3] *Ibid.*, pp. 39-41.

[4] Urechiă, *l. c.*, p. 84. — Cf. *ibid.*, IV, p. 106, nota 1, p. 122.

[5] Lista prenumeranților la *Aritmetica și Algebra* din 1800.

www.dacoromanica.ro

tremur chiliile de la Doamna Bălaşa, până la o singură cămăruţă, unde mai dăinuia o umbră de şcoală, şi Biserica reufsînd să sprijine din veniturile ei aşezămîntul străin care-i căzuse povară, Mitropolitul se îngrijeşte „să nu se facă un acest fel de lucru necuviincios şi a se lipsi oraşul de această podoabă". Deci se strămută Academia domnească de greceşte la bisericuţa Măgureanului [1], unde era tot ce trebuie: „case înalte, cu beciuri şi cu deosebite odăi la poartă..., cu îndestulare la toţi dascălii i ucenicii străini, pentru şedere, paradosit, pentru cuhnie, pentru slugi şi pentru verice, fără de a mai pătimi vre-o stenahorie" [2].

Numărul ucenicilor se ridică răpede la o sută [3], Conducerea o avea în toate Lambru Photiade, la care se trimeteau şi ucenicii de peste hotare, ca acel Zamfirachi, fiul marelui negustor din Sibiiu Hagi Constantîn Pop, tînărul ucenic din care marele dascăl făcu pe Zenobie Pop, autor al unei cărţi de poetică şi viitor director al Băncii Imperiale din Viena, ca şi pe „cîntăreţul" Dionisie Fotino, viitorul istoric şi poet [4]; am vorbit şi mai sus despre aceşti doi elevi neobişnuiţi. Vodă numìa, în 1803, şi pe „proto-dascălul" din Craiova, Dimitrie Gheorghiadi, şi pe „ipodidascalul" lui [5].

---

[1] V. şi *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 197.

[2] Urechiă, *l. c.*, I, p. 85.

[3] *Ibid.*, pp. 97-8. Se reproduce (p. 99) şi mărturia din Istoria „Tunusliilor", dar aceia se referă la epoca lui Mihai Cantacuzino, autorul scrierii.

[4] *Ibid.*, p. 89. V. şi Iorga, *Contribuţii la ist. lit. rom., Scriitorii greci,* în „An. Ac. Rom.", secţia literară, XXIX, pp. 1-3. Lambru moare la 1805; Urechiă, o. *c.*, IV, p. 127, nota 2.

[5] V. pentru această şcoală *Bis. ortodoxă,* XVI, p. 97 şi urm.

www.dacoromanica.ro

Ca să se vadă cît de mult era îndreptată spre Occident noua învățătură, adăugim că Ionașcu Mazilul, care, cu soția Neaga, făcu școala de la Slatina, lîngă biserica lui, prin 1803, pusese, nu numai un ieromonah grec, „ce paradosia matimile lui" — ceia ce ar însemna iarăși noile științi—și un dascăl românesc pentru „copiii orășenilor", ci și un dascăl grec, învățînd latinește pe feciorii de boieri [1]. Școala „mergea spre bună rodire și sporire" în 1808 [2].

La 1802, Alexandru Moruzi, om de mare interes pentru cultură, care-și crescu copiii, nu numai cu poetul Atanase Christopulo, elevul lui Lambru Photiade[3], ci recurse un moment și la serviciile abatelui Maas, Vosgian, cunoscător de englesă și italiană, fost la prințul Windischgraetz[4], trecuse iarăși, în Moldova, și, supt această nouă Domnie a lui, principatul mai cîștigă o școală înaltă, una cum nu mai fusese pănă atunci la Romînii de dincoace de Carpați: Seminariul de preoți.

Fu îndemnat și ajutat întru aceasta de blîndul cleric de foarte înalt neam, cantacuzinesc după mamă, strănepot al lui Răducanu Cantacuzino, bursierul din Veneția, care fu Mitropolitul (de la 5 Mart 1803) Veniamin Costachi. După creșterea în casă cu un profesor străin, pe lîngă obișnuitul dascăl de grecește, el se împărtășise, din acele fragede tinerețe cînd părăsise fără voia lor casa părinților săi, de în-

---

[1] Urechiă, *l. c.*, p. 85. Cf. Poborau, *Istoria orașului Slătina*, 2 ediții. Școala dăinuește și pănă acum.

[2] Urechiă, *l. c.*, pp. 99-100. Erau școli și la Focșani și Tîrgoviște.

[3] *Rev. istorică*, V, p. 72.

[4] Lulu Thürheim, *Mein Leben*, în *Rev. ist.*, VII, pp. 161-2.

www.dacoromanica.ro

vățăturile lui Paisie cel harnic şi sfînt, în mănăstirea Neamţului, plină şi de amintirea lui Ştefan-cel-Mare. Nu ştim ce va fi făcut la Huşi şi la Roman, unde pastori întăiu, dar la Iaşi, unde a fost acusat că a făcut dughene dín cămările unde predase „Teotoche şi Evghenc", Nichifor Theotokis şi Evghenie Bulgaris[1], el căută să procure lăcaş de învăţătură unei preoţimi înapoiate.

La 1-iu Septembre 1803 se dă hrisovul de întemeiere. Şcoala de „învăţătură feciorilor de preoţi şi diaconi" trebuie să „paradoseascâ bogoslovia şi tălmăcirea Sfintelor Scripturi", aducînd, pe ruina „tîmplei întunerecului neştiinţei de mai nainte", „revărsarea Muselor învăţăturii". Materia de şase ani cuprindea, cu „cetirea cea cu regulă" şi „scrisoarea", cu „bogoslovia" şi „rînduiala Bisericii", cu tălmăcirea Crezului, Psalmilor, cu psaltichia fostului protopsalt la Constantinopol, Petru, şi, eventual, şi altor „dascăli psalţi"[2], materii de liceu profan, cum nu se întîlnesc în planul şcolii din Putna, ci în al Seminariului blăjean: gramatica, logica, retorica, şi anume *una de caracter practic:* „cu privirea minţii, d. p., la legile ţării sau moralul lucrătoriu", aritmetica, apoi istoria profană pe lîngă cea religioasă, psihologia sau „cele trei lucrări ale minţii". Şi se prevedea şi „începutul limbii latineşti".

Toate studiile trebuiau să se facă *în româneşte: „pe limba noastră cea părintească"*— şi un Domn fanariot, a cărui mamă era însă din familia Ruset[3], binecuvînta această mare inovaţie.

[1] *Doc. Callimachi,* II, p. 72, no. 160.

[2] V. Gh. Adamescu, *Istoria Seminariului Veniamin,* Bucureşti 1904. Pentru un plan muntean de Seminariu la Snagov, *Bis. ortodoxă,* XVI, pp. 111-2.

[3] V. Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei,* pp. 57-8.

www.dacoromanica.ro

Vistieria dădea 2.500 de lei pentru întreținerea școlii, și pentru a adăposti școala se scoteau călugărițele din mănăstirea Socola de lîngă Iași, fundație a uneia din fiicele lui Alexandru-Vodă Lăpușneanu.

Arhimandritul mănăstirii celei nouă, Sofronie, a fost cel d'intăiu rector; apoi, supt ocupația rusească, intervenită în 1806, dascălul, Ioanichie Nicolau, era condus (în 1811) de un Rus, cavalerul Petru Cunițchi. Mai tărziu o serie de profesori ardeleni și bucovineni, de cari va fi vorba mai pe urmă, nu făceau decît să continue intențiile, hotărît naționale și după putință apusene, ale începuturilor [1].

Adaug că ideia unui Seminariu muntean e din aceiași vreme. Poate numai războiul de șase ani care începu îndată între Ruși și Turci, ducînd, în 1812, la sfășierea Moldovei, împiedecă și acolo realisarea noilor tradiții [2].

In același an 1803, la 24 Maiu, Alexandru Moruzi procedase la refacerea Academiei ieșene, de „filologie și științi" [3].

Se păstra vechiul program, a cărui îndeplinire era fixată la șase ani, dar se hotărau forme nouă de organisare. Erau să fie *visite medicale,* inspecții la fiecare sfîrșit de lună, examene de semestru, pre-

[1] Cf. *Uricariul,* XII, p. 128 și urm., sau Urechia, *Ist. școalelor,* I, pp. 94-6 (actul întemeietor ; *Uricariul,* III, pp. 39-41; Erbiceanu, *Istoricul Seminariului Veniamin, din mănăstirea Socola, fundat la 1804,* Iași, 1885; *Archiva soc. șt. și literare din Iași,* IV, pp. 445-6; *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea,* pp. 401-2; rev. *Ioan Neculce,* III, p. 199 atestat din 1818). — Maicelor de la Agapia li se dă dascăl de „grecească și elinească" pentru a face apoi „dascale".

[2] *Biserica ortodoxă,* XVI, p. 109.

[3] Urechiă, *l. c.,* p. 107.

www.dacoromanica.ro

mii sau „daruri", vacanţe vara şi în serbători, —„Duminecile şi la praznicele împărăteşti şi la canicule"—, atestate sau „încredinţări", o bibliotecă de „trebuincioase cărţi" şi o colecţie de „matematiceşti instrumenturi". Patruzeci de bursieri erau în sama Statului. Se continuau — ştim de aiurea — lecţiile de latină, încredinţate acelui Wengerski pe care consulul frances îl considera ca un om cu totul stricat şi, în plus, „spion cunoscut al Rusiei"[1]. La venitul vechiu se adauseră 1.800 de lei de la Vistierie. In sama budgetului acestuia era şcolile episcopale şi cele de elineşte din Focşani, Bîrlad, Botoşani, Chişinău şi Galaţi, aceasta cu dascăli, „scriitori şi cîntăreţi" cari erau scutiţii de bir[2]. S'a păstrat actul de fundaţie a şcolii elineşti şi romăneşti din Bîrlad (28 Maiu 1803)[3], cu vacanţele ei, tot „la praznicele împărăteşti şi la arşiţile cîneşti".

Şi în Ţinuturi se proceda la această operă de refacere, ca la şcoala gălăţeană din mănăstirea Mavromolului.

Războiul din 1806-12 întrerupse în cea mai mare parte această activitate. Totuşi găsim la 1812 în Bucureşti o şcoală foarte frecventată, avînd ca elevi pe Barbu Ştirbei, pe un Darvari, un Constantin Creţulescu, un Bilciurescu, un Gheorghe Greceanu, un Alecu Florescu, un Nicolescu, un Ioan Grădişteanu, pe fiii lui D. Slătineanu, pe Eufrosin Poteca, ierodiacon al Mitropoliei, un Merişescu, un Hagi-Marcu, un Constantin Glogoveanu, un Lamotescu, un Nicolae Go-

[1] Hurmuzaki, XVI, p. 665.

[2] *Uricariul*, III, p. 24 şi urm., unit cu *ibid.*, I, pp. 279-81; II, pp. 58-9, 60-2.

[3] Antonovici, *Doc. bîrlădene*, IV, Bîrlad, 1924, p. 246 şi urm.

www.dacoromanica.ro

lescu, un Nenovici, un Constante Caracaș, călugări de la Mitropolie și alți feciori de boieri, pe lîngă mulți Greci. La Iași, dascălii erau Nicolae din Zagora, Ioan și Teodor din Agrafe și Ștefan Cristu, avînd elevi mai puțini, și nu din familiile mari[1]. Avem și una din cărțile de premii date de patronul învățămîntului superior muntean, Mitropolitul grec Ignatie de Arta[2], refugiat apoi la Pisa.

Cînd însă, la încheierea păcii din București, reîncepu stăpînirea prin Domni, aceștia reîntrară de la sine în vechea tradiție școlară, de și atît Ioan Gheorghe Carageà din București, cît și Scarlat Callimachi erau Greci naționaliști, în afară de tradiția „filosofică" și, într'o epocă în care trecutul se întorcea împotriva înoirilor revoluționare, de curentele acelea apusene din care resultase o așa de cumplită prefacere în toate domeniile.

Astfel vedem pe Carageà ocupîndu-se de școala de la Sf. Gheorghe a lui Chiriță caligraful, restabilind învățămîntul oltean, dorind școlii din Craiova, cu cei trei dascăli și doisprezece bursieri, plus opt interni cu plată, să ajungă „prin silința și osîrdia ucenicilor și a dascălilor un roiu de învățătură și de folos cunoscut"[3]. Măsuri analoage se vor fi luat în Moldova lui Callimachi.

---

[1] Prenumeranții la V. Papa Eftimie, dascalul de la Viena, Στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς ἤτοι Ανθολογία ποιητική, IV, Viena (1812)-1813; lista completă în *Rev. Ist.*, IV, pp. 110-2.

[2] *Rev. Ist.*, VI, p. 273.

[3] Și la Cîmpina era pe acest timp, la biserica Bujorenilor, lîngă „odăile pentru primire de streini și locuință de bolnavi", o școală cu 60 de copii la românește și 30 la grecește; Stoica Teodorescu, *Monografia orașului Cîmpina*, Cîmpina, 1924.

www.dacoromanica.ro

In amîndouă ţerile însă trebuia să se deie în curînd o luptă între cele două tendinţi naţionale, acum hotărît deosebite, şi înainte de 1821: a Grecilor şi a Romînilor [1].

---

[1] Că se învăţa şi franţuzeşte la şcoala din Iaşi o dovedeşte biografia lui Constantie patriarh de Constantinopol (1830-34), care e adus de unchiul său Chiril de Sinai pentru ca de acolo să meargă la Chiev pentru filosofie şi teologie, ajungînd întăiu arhiepiscop de Sinai.

V. N. M. Popescu, *Cînd se prăznuieşte pomenirea Sfintei Ecaterina,* Bucureşti, 1915, p. 14.

La 1809, Ecaterina, văduva Logofătului Scarlat Manu, dă „casa ei de piatră cu trei rînduri" „pentru a ţinea dascalii spre procopsala copiilor ce au rămas, îmbrăcăminte şi altele ce nesmintit trebuieşte a le face la creşterea a şasă copii nevrăstnici şi fără niciun ajutor".

V. Revista *Ion Neculce,* VI, pp. 149-50, no. LXXVI.

www.dacoromanica.ro

IX.

Şcoala naţională grecească în luptă cu şcoala naţională a Romînilor

In viaţa poporului grecesc, care apăruse până atunci numai ca unul — fie şi cel mai de căpetenie— din sprijinitorii unei vechi culturi universale, de notă clasică, se petrecuse de la o bucată de vreme o schimbare.

Frămîntările veacului al XVIII-lea produseseră şi la Greci un puternic avînt spre *libertate,* pe care-l arată mişcarea unui Lambro Katzonis şi revolta din Moreia, paralelă cu lupta ruso-turcă din 1769-74. Dar Fanarioţii rămîneau şi mai departe în credinţa faţă de Sultanul-basileus, imperialişti otomani, în general de o perfectă loialitate. Cîte un Domn fugar la Ruşi sau capitulînd faţă de Austrieci nu reprezinta decît un cas particular, datorit unor împrejurări personale. Războaiele Revoluţiei francese şi ale Imperiului napoleonian, cu tot ceia ce stăpînul Europei răscolise în sufletele greceşti pentru interesele politicei sale, treziră şi la Greci *un sentiment naţional exclusiv.*

Şi represintanţii lui la Viena, cu aşa de înfloritoarea colonie grecească, bogată şi cultă, lucrînd necontenit la prefaceri şi prelucrări, la ziare ca Λόγιος Ερμῆς sau Ἑλληνικὸς Τηλέγραφος, la Pesta, unde activitatea

www.dacoromanica.ro

literară e mai mică, dar funcţionează o şcoală care e şi pentru „Vlahi", cu un om ca Boiagi (pe la 1817), întrebuinţat şi în calitate de censor, pentru Romînii din Balcani[1], cei din Rusia de la Odesa şi din cea de la Moscova, din Principate, în sfîrşit, înţelegeau că sprijinul de căpetenie, organul de afirmare şi de răspîndire—căci era vorba de refacerea Imperiului bizantin pentru toţi creştinii ortodocşi din cuprinsul Impărăţiei turceşti—, nu poate fi decît şcoala.

Domnii din Principate, Ioan Carageà, care a scris versuri, a tradus pe Goldoni, ba chiar *Paul et Virginie*[2], şi Scarlat Callimachi, fură îndată interesaţi în această activitate naţionalistă a neamului căruia-i aparţineau. Se alcătui o societate secretă, cu scop aparent de a trimete studenţi greci în străinătate—cum a şi trimes Alecu-Vodă Suţu la 1819[3],— dar ţintind la revoluţia salvatoare[4], şi ei i se şi afiliară, ca şi de alminterea, consulii ruşi din ambele societăţi româneşti. Codurile lor apărură numai în greceşte, în ciuda mişcării pornite şi la Romîni. Dacă Mavrogheni hotărîse acte de judecată în două limbi[5], Callimachi dădu casnicilor săi privilegii în singura limbă grecească. Ajutătorul de căpetenie al lui, Iaco-

[1] V. *Rev. istorică* pe 1926, pp. 313-6; *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, p. 313 şi urm. Boiagi publică o „Romanische oder macedono-wlachische Sprachlehre, Γραμματικὴ βωμανικὴ ἤτοι μακεδονοβλαχικὴ. Ucuta era dascăl al coloniei din Posen. V. Iorga, *Note polone*, în „An. Ac. Rom.", seria a III-a, II, p. 391 şi *urm.* Cf. *ibid.*, seria a II-a, XXXVIII, pp. 387-8.

[2] După *France littéraire*, VII, 1837, şi *Hamburger Correspondent*, 1836, *Rev. Ist.*, IX, p. 198.

[3] Iken, *Leukothea*, II, pp. 101-3. Cf. *ibid.*, p. 98.

[4] *Rev. istorică* pe 1921, pp. 187-8.

[5] Urechiă, *l. c.*, p. 61: „de o parte romîneşte, iar de o parte greceşte".

www.dacoromanica.ro

vachi Rizo Nerulos, era unul din campionii grecismului revoluționar [1].

Nu e de mirare deci că se procedă în acest sens la reformarea celor două Academii, care trebuiau închinate nevoii grabnice de a elenisa această „Dacie" fără rațiune de existență proprie, de a face, din București măcar, o Atenă, de a încredința pe Românî că au o misiune istorică străină de toată tradiția lor [2].

Nu mai era vorba acum de universalismul lui Lambro Photiadi. Trebuiau aduși de la Viena, pentur a păstra contactul cu Apusul — căci școala era *absolut laică* —, profesori de gramatică, filosofie și științile matematice.

In acest sens dădu Carageà actul său din Septembre 1814 pentru școala din „metohul Măgurelei" [3].

Se specificau profesorii pentru gramatică, cu toate anexele ei, de sigur, dar și pentru umanități și științi. Profesorii de limbi străine: *latina și francesa*, se păstrează, un Ladislau Ardeleanul, „Erdeliotul", care traducea din limba francesă, luînd asupră-și pe cea d'intăiu. Un boier romîn, Clucerul Nestor, va preda dreptul. Se dau lecții de geografie și de istoria universală. Se prevăd burse și premii. La 1-iu Decembre și la 1-iu Aprilie vor fi examene.

---

[1] „Secretar domnesc și profesor" era la București în 1812 Gheorghe Papacosta Sachelarii; *Bis. ort.*, XV, pp. 328-9.

[2] In acest timp, sau, mai curînd, prin 1830 se tipăresc niște Dialoguri greco-slavo-românești.

[3] Urechiă, în „Anuarul instrucțiunei publice", p. 261 și în *Ist. Rom.*, X, p. 347 și urm., 385-6, (regulamentul, din 10 Decembre). Reparații și budget, *Bis. ortodoxă*, XVI, pp. 115 și urm., 209-10. — Nepoata lui Lambru, Urechiă, *l. c.*, p. 350, nota 1. Și *ibid.*, IV, pp. 112 și urm., 172, nota 1.

www.dacoromanica.ro

Eforia Şcolilor fu alcătuită întâiu, afară din Nestor, numai din Greci: Costandie Filitis, episcop de Buzău, Rastî Postelnicul, traducător din limba franceză, care era tot din intimii Domnului. Peste doi ani însă aceştia trebuiau să plece şi, pe lîngă Mitropolitul Nectarie, un Grec, de spirit mediocru, se dădu conducerea celui mai erudit boier romîn, autorul unor admirabile scrisori greceşti şi al unei lucrări tipărite, traducerea „Stihurilor logicei şi ale filosofiei etice" de Heineccius, şi proprietarul unei bogate biblioteci[1], Grigore Brîncoveanu, şi colegilor lui romîni, Constantin Filipescu şi Constantin Bălăceanu. Pe urmă Iordachi Golescu întră şi el între efori. Supt urmaşul lui Carageà, Alecu-Vodă Suţu, efori, pe lîngă Mitropolit, Postelnicul ca atare şi Nestor, e Vornicul Iordachi Filipescu şi, în frunte, viitorul Domn, Grigore Ghica (August 1820)[2]. Boierii „Daciei" păreau deplin şi definitiv cîştigaţi pentru opera de elenisare[3].

După 1813, profesori[4] erau aceştia, daţi, în lista prenumeranţilor, de Aromînul Partzulla, în gramatica lui grecească din Viena, cu închinare către Carageà. C. Vardallah, Francesul F. G. de Laurençon, care a scris despre evenimentele din 18 · un alt Aromîn Chiriac Miţura din Pind (Μητσιούρα Πίνδιος), Vasile Nicolau din Rusciuc (ultimii doi, de sigur ca

---

[1] Cf. *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea,* II, p. 40.

[2] *Ibid.,* pp. 51-2.

[3] V. şi mai departe. Un elev al acestor şcoli, Francesul Béchamp, viitorul chimist ilustru, se putea înscrie la Nancy cu un certificat de la noi.

[4] V. şi Νέος Ἑλληνομνήμων, XVIII, p. 299; Cf. *Rev. Ist.,* XI, p. 245. Pentru Vardallah şi Laurençon, Urechiă, *o. c.,* IV, p. 127, nota 2; p. 149, nota 2.

www.dacoromanica.ro

ajutori[1]). Pe atunci erau și alți Greci pe la boieri: aceiași carte înseamnă pe unul din Zagora, altul din Filipopol, alții din Adrianopol, Arvanitchioiu, Tricala, Salonic, Epir, Styphne, un Ioan Chinopsi, întrebuințat și de Tudor, un Ioan Peponas din Clisura, un Grigore Ardeleanul (Ἀρδελιὼν), un Ștefan Popovici[2].

Studiile musicale grecești se desvoltau alături, și Dionisie Fotinò, din Palaiopatra, învățase la Iacov protopsaltul și la alți dascăli constantinopolitani, fiind tare și la „tambura" lui Dimitrie Cantemir și la „fortopian"[3].

Indată școala capătă un mare prestigiu. Găsim ca director, cu „patru sute" de elevi, pe fostul elev al lui Lambru Photiadi, Neofit Ducă, autorul unei gramatici închinate „domnului" și învățătorului său[4]. El fusese adus din Viena, încă din April 1815. Era un om de glumă, care-și recomanda în scrisori cotoiul, Hoțu, și, de și plin de convingerea superiorității neamului și limbii sale, pe care le apăra contra inovațiilor lui Corai, cu înțelegere pentru suferințile țerii; ale țeranilor: un milion de exploatați a cinci sute de bogați. Tovarășii lui erau Atanasie Stagiritul și Ghenadie. Dar cearta izbucni îndată între dascăli, și Duca fu lovit de unul din elevii

---

[1] *Rev. Ist.*, V, p. 71. Intre elevi și un C. Lața din Kozane, un Daniil Toma din Pind, Aromîni, un Budișteanu, un D. Greceanu, un I. Suțu, un M. Lăcusteanu, un DAl. Popescu, Cf. *ibid.*, IV, pp. 111-2 (cei din 1812); și un Moscopolitan: Gheorghe Ioanin).

[2] *Ibid.*, p. 75.

[3] *Ibid.*, VI, pp. 267-8.

[4] V. Iorga, în „An. Ac. Rom.", XXXVIII, pp. 377 și urm., 815; XXXIX, p. 23. Numirea lui Duca, Urechiă, o. c., IV, p. 160, nota 2.

www.dacoromanica.ro

săi din Zante. Se ajunse la demisia a doi fruntaşi dascăli, Duca însuşi şi Ştefan Kommitàs; acesta din Septembre; îi ajutaseră Klonaris şi Gheorghe Ghenadie)[1].

Un nou dascăl, Veniamin, din Lesbos, apare apoi, împreună cu Constantin Psomakis. Fusese pe vremuri un vestit profesor şi conducător al gimnasiului din Cidonia, şi acolo reuşise el să atragă, în 1810, şi Romîni, ca Sofronie ierodiaconul din Moldova, Ioan Dimitriu tot de acolo, Ioan Munteanul, Gheorghe Bogdan, ierodiaconul Grigore Crupenschi şi Chiril Moldoveanul[2]. La 1815 el era chemat de efori la şcoala pe atunci umilei Atene[3]. Dar în curînd el se amestecă în intrigile boiereşti, şi un discurs la îngroparea lui Constantin Filipescu, boier colţos în cearta cu Vodă, aduse înlăturarea lui, în Octomvre 1818, şi supt învinuirea că n'a putut servi „filologia clasică", întrebuinţînd cărţi proaste şi amestecînd cu intrigile, ca la Cidonia, şi că a uneltit atentatul contra lui Duca. I se imputau acestea chiar în actul de destituire.

Supt Alecu Suţu, Constantin Negri aduse alţi profesori la „înaltele şcoale elineşti de retorică şi filosofie". Sosi din Viena un Dimitrie Stefanopolitul, ceia

[1] *Ibid.*, p. 161, nota, p. 165, nota; N. Bănescu, *„Academia" grecească din Bucureşti şi şcoala lui Gheorghe Lazăr*, p. 13 şi urm.

[2] A. Il. Gasparis, Γεωγραφία 1808, în *Rev. Ist.*, IV, p. 8. La Smirna, unde se învăţa şi matematici, găsim doar pe un Aromîn din Moscopole; *ibid.* Dar lista prenumeranţilor la Farmacopeia Naţională a lui Dionisiss Pyrrhos Tesalianul, Constantinopol, 1818, dă pe ierodiaconul Veniamin Roset „cel din Moldovlachia"; v. *Rev. Ist.*, IV, p. 115; Urechiă, *o. c.*, IV, p. 125 (Novembre 1817; numirea lui Veniamin).

[3] Bănescu, în *Omagiu lui I. Bianu*, p. 38 şi urm.

www.dacoromanica.ro

ce însemnă Braşoveanul, apoi iar Vardallah, pentru gramatică — şi el rămase până după 1821 cînd încetară cursurile, „făcîndu-se răsvrătirea"—, un Kanelas, de matematici şi Istoria generală, şi Ghenadie, pentru aceiaşi materie[1]. Se adăugi îndată propunerea lui Ladislau Erdeliotul, pe care-l cunoaştem, de a îndeplini tripla funcţie de profesor de latină, de iniţiator, în limba franceză, şi de comentator al „cărţilor împărăteşti pravilnice"[2].

Astfel se întemeiè „Museul elenic", pentru „Dacii" noştri şi „Atena" Bucureştilor, supt ocrotirea lui Grigore Brîncoveanu.

Fireşte că rămînea şcoala de la Sf. Gheorghe, şi cea de la Craiova cu douăzeci de interni[3].

In Moldova la retragerea bătrînului dascăl Ştefan Duca, şi după sfatul lui Negri, Callimachi încredinţă, la 21 Mart 1816, conducerea şcolii sale superioare unui om capabil, traducătorul lui *Télémaque* şi al lui Firdusi Persanul, care ni-a lăsat şi o „Grammaire de la langue française expliquée par le grec" şi o carte franceză despre Alexandru-cel-Mare, tipărită în Polonia, pe lîngă o „Economie practică şi generală", o „Istorie a filosofiei", o „Aritmetică": Dimitrie Panaiotachi Gobdelas, care, membru de Academii străine, poartă titlul sonor de „profesor de filosofie şi de arte libere"[4]. Era astfel o catedră de mate-

---

[1] *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea,* II, p. 525; *Amănunte din ist. noastră în veacul al XIX-lea,* în „An. Ac. Rom." XXXVIII, p. 385.

[2] *Uricariul,* X, pp. 441-2.

[3] *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea,* II, p. 51 (după Urechiă, *Ist. şcoalelor,* I, p. 102; *Bis. ort.,* XVI, pp. 6-8, 107-9, 119 şi urm., 124-7, 129-31, 209 şi urm.).

[4] *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea,* II, p. 52 şi notele;

www.dacoromanica.ro

matici, Gobdelas declarîndu-se gata a preda „algebra, geometria, trigonometria, mecanica, idraulica, optica, astronomia, fisica, logica, metafisica, cosmologia, psihologia, teologia, fisica şi etica". Era şi profesor al beizadelei. Grecul Kallias îi fu subordonat pentru gramatică. Examenele de ţineau pe semestru, cu bilete şi invitaţii de efori [1]. Urmaşul lui Callimachi, Mihai Suţu, căuta să aducă din Parisul lui Corai chiar dascăli noi, pe Constantin Hestiotes şi pe Nicolae Koritza [2]. Anania Cuzanu dădea lecţii de drept [3].

Alături însă, continua învăţătura acasa pentru neamurile domneşti şi boiereşti. Pentru Moldova ni s'au păstrat anumite contracte. La 1813 Francesul Doret se învoia cu Vodă Callimachi pentru creşterea fiului acestuia; în schimb pentru toată îngrijirea şi o sută cinzeci de galbeni olandesi pe an, îl va întovărăşi şi-l va învăţa: „gramatica, elementele istoriei, ale geografiei, ale mitologiei", în afară de îndatorirea formală de „a-i inspira gustul moralei". „Augustul elev" avea şi surori, şi, pentru ele, peste cîteva zile din acest început de Domnie, se angajă d-na Elisabeth de Belleville, născută Arnoult, care, pentru 250 de galbeni olandesi pe an — aproape de două ori cît Doret— promitea să transmită domniţelor aceste cunoştinţi şi aptitudini: „morala, bontonul şi lucrul de mînă obişnuit, francesa, gramatica, lectura, scrisul, stilul epistolar, elemente de istorie, geografie şi mitologie", tot ea avînd să propuie

pp. 517-8. Cf. „An. Ac. Rom.", XXXIX, pp. 23-4 şi *Rev. Ist.*, I, p. 58.

[1] V. *Rev. Ist.*, IV, pp. 9-10.

[2] Iken, *o. c.*, I, p. 269.

[3] *Ist. lit. rom. a sec. al XVIII-lea*, II, pp. 449-50.

www.dacoromanica.ro

pe „maeștrii de musică, de desemn, de danț și alții cari vor fi socotiți necesari pentru a-i secunda opera"[1]. Un sau o „M. de Jambures" iscălia o chitanță către Doamnă probabil într'una din aceste din urmă calități. La boierul de neam domnesc Alexandru Mavrocordat era așezat ca preceptor, lîngă Grecul Atanase, o doamnă care, probabil pentru amintirile ei republicane, credea că trebuie să iscalească *„femme* Caumont"[2].

Dar aceiași oameni ajungeau a înțelege că mai este un învățământ la care trebuie să se gîndească. Lucrul se vede mai ales în această Moldovă, mai puțin grecisată.

Astfel, Scarlat-Vodă Callimachi, supt influențe austriece, care se observă îndestul și în Codul său, preface școala modestă de la Sf. Nicolae în „școală normalicească", în care, la 1814, se predau: gramatica, aritmetica, științile elementare, lectura, scrierea și morala, de doi dascăli, Hristea și Macarie, pe lîngă cari funcționa psaltul Constantin pentru cîntări. Programul sau „despărțirea de ceasuri", ni s'a păstrat, cu „poftolirea matimelor", învrîstată cu „recreație" (cuvîntul *este)*[3]. Lui Mihai-Vodă Suțu i se atribuie chiar o încercare de a introduce acel sistem nou lancastrian, de „alilodidactică", de care se va folosi Dinicu Golescu în școala sa „de pomană" de la moșia familiei și care va fi o bază pentru sistemul ulterior al Regulamentului Organic.

---

[1] Hurmuzaki, X, pp. 554-5, nle VIII-IX; p. 558, no. XI.

[2] *Ibid.*, p. 558, no. XII. Fostul preceptor Lincourt se ocupa atunci de alte lucruri; *ibid.*, pp. 559-60, no. XV.

[3] *Uricariul,* X, planșă, sau Urechiă, *l. c.,* p. 105. Cf., pentru venituri, *Uricariul,* IV, p. 178 și urm.; VII, pp. 86-91.

www.dacoromanica.ro

Tendinţa către învăţămîntul în româneşte, şi pentru materii mai înalte, se generalisa deci. Episcopul Gherasim de Roman, care ar părea să fie călugărul plecat la Lipsca împreună cu Obradovici şi apoi tipograful cărturar de la Neamţ[1], tocmia la 1823 şi pentru gramatica românească pe dascălul Teodor Verescu[2]. In acest sens, cu un Ardelean, „dascal sistematicesc", în frunte, Alexandru Callimachi va aşeza şcoala sa de sat în Zorlenii Tutovei de gramatică, aritmetică, teologie, şi ceva geografie[3].

De la 1812 însă, îndată după restabilirea Domniei în Iaşi, se creă învăţămîntul superior al ştiinţilor în româneşte, şi anume prin voinţa lui Veniamin Costachi şi a unui tînăr boier de o superioară inteligenţă, menit celei mai strălucite cariere, Mihai Sturdza. Incă de la 1813 se cerea formal de Eforia şcolilor moldoveneşti numirea unui „profesor ştiinţilor trebuincioase unui inginer politicesc"[4].

Profesorul de aritmetică şi geometrie practică, pentru a forma ingineri hotarnici de cari s'a mai vorbit, era însuşi fiul protopopului şi arhimandrit Lazăr, ajutătorul cărturar al Mitropolitului, predicator şi traducător din franţuzeşte (Epictet ca şi Young şi Bernardin de Saint-Pierre). Numirea i se făcu la 15 Novembre.

Inginerul moldovean de care-şi rîdea Gobdelas cînd îl găsi fumînd în biblioteca elinească, avînd aierul

[1] *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea,* II, pp. 382, 395.

[2] Urechiă, *l. c.,* p. 110 şi nota.

[3] *Studii şi doc.,* VI, pp. 53-4, no. 150, la 21 Decembre 1821.

[4] *Adaos litteraru,* de Asachi, Iaşi, 1861, p. 9. *A fost vorba la 1815 ca Budai Deleanu însuşi să vie profesor la Seminariu; Uricariul,* VII, p. 69.

www.dacoromanica.ro

cuiva care înțelege ce e știința, era doctor în filosofie din Liov, unde fiind chemat, de la Herța tatăl său, învățase încă de la vrîsta de nouă ani în polonește, nemțește și latinește; el ascultase la Viena, în 1805, pe matematicul Burg, refusase un loc de locotenent de geniu în armata rusească de ocupație și făcuse frumoase studii literare în Roma, fiind și membru al cutării Academii poetice de acolo. Clădise case în Liov ca și în Iași și funcționase cîteva luni la Postelnicie[1].

In zădar încercă Gobdelas să înlăture pe acela care i se părea că ocupă fără rost patru odăi din cele de sus cu cei treizeci și trei de școlari ai lui, plus un Țigan de serviciu și un vizitiu, fără sa fie capabil în cinci ani,—pănă la 12 Iunie 1818 sa scoată mai mult de șase absolvenți, cari și aceia n'ar fi răspuns, așa încît, examinînd pe trei, fără bilete, ar fi fost silit să-i lase repetenți; — atunci cînd de fapt trebuia încă un an ca să fie cineva absolvent. Raportul de la 12 Iunie 1818 al epitropilor, dintre cari unul, Constantin Mavrocordat, refusase să asiste la examenul Grecilor, pretextînd starea sa de sănătate, care-l silia să se purgeze, fu plin de laude pentru opera „patriotului nostru, mădular Academiei din Roma", pentru cursul de matematică, cu „lămurire". Totuși directorul grec mai încercă un asalt, contra celor doi efori cari se purtaseră rău cu dînsul, și el ceru formal „să se curățe școala de așa-zisele științi moldovenești, iar Moldoveanul să fie strămutat la școala lui moldovenească din Socola"[2]. Asachi lucră

[1] *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, pp. 512 și urm. Uimitoarea prefață de la *Bordeiul indienesc* al tatălui său e de sigur a lui.

[2] Cf. cu *Uricariul*. XVI, 409-12. *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, pp. 517-9.

www.dacoromanica.ro

şi mai departe, alcătuind în româneşte şi cărţile de şcoală: aritmetica, teoretico-practicească, algebra din 1818, geometria, trigonometria, geodesia.

Avem[1] lista celor d'intăiu elevi. Toate marile familii moldoveneşti sînt represintate printre dînşii; în ordine alfabetică : Balşii, un Beldiman, un Buhuş, doi Greceni, un Callimachi, Alexandru, doi Cantacuzini, un Crupenschi, trei Sturdzeşti, plus cîţiva fii de boieri din treapta a doua şi a treia — şi Vasile Drăghici traducătorul —, credinciosul Teodor Chirangheleu, care avea un deosebit talent de desemn şi ni-a lăsat un prooroc David foarte bine încondeiat, apoi poetul nenorocit Daniil Scavinschi şi un singur străin, Karl (Scarlat) Oswald.

Biruitor,. Asachi alergă la vraja versului său clasic pentru a-şi cînta — poet contra altui poet— triumful, şi astfel pe la 1820 el scria acest sonet, care e unul din cele mai însemnate ale operei lui, neînţeleasă şi de aceia pe nedrept despreţuită:

Cele neguri ce-s în ripe Flegetonului născute
A' lor aripi întinsese peste-a Daciei cîmpie,
Iar fantome-a' rătăcirii prin un somn de trîndăvie
Ţineau mult timp înginată a Rominilor virtute.
Musele 'n nemernicie spăimîntate-umblau şi mute,
Nendrăznind idioma patriei din cenuşa ei să 'nvie:
Numai zèfirul şi riul cu 'ntristata armonie
Înginau, gemînd, a' patriei strălucirile pierdute.
Însă Pronia 'ndurată ni-a sfărmat fatale fiare
Şi în zare-acum răsare dulce-a zorilor scînteie,
Ce pre soarele vesteşte de la depărtate sfere.
Şi-aşteptînd Moldova ziua cînd văzu raza întîia,
Înălţînd spre stele ochii e'un suspin de mîngîiere,
„A 'nvierii mele", zis-a„ „ziua 'ntîiu va fi aceia" [2].

Şcoala bucureşteană de la Sfîntul Sava e ceva

[1] *Uricariul,* XVI, p. 412.

[2] Asachi, *Poeme,* ed. mea, Vălenii-de-Munte.

www.dacoromanica.ro

mai nouă decît aceasta, şi boierii munteni cari o întemeiară tot pentru a da ingineri se luau după exemplul moldovenesc. Am văzut din cine era alcătuită eforia şcolilor muntene, oameni foarte onorabili, unul dintre ei chiar, Iordachi Golescu, autorul unei hărţi a principatului şi al unei bogate colecţii de proverbe, un înţelegător al culturii naţionale şi în forma populară, dar între cari nu era nici un Veniamin, nici un Mihai Sturdza, avînd hotărîrea cu neputinţă de încovoiat a susţinerii represintantului întăiului învaţămînt de ştiinţe în româneşte.

Acela care căpătă la acea dată voia, misiunea formală de a face dorite lecţiile sale, dar nu la Magureanu, unde străluciau Grecii, ci în chiliile de la Sfîntul Sava, de unde egumenul goni un caretaş neamţ, era un Ardelean din Ţara Oltului, fiu de iobag de pe moşia lui Bruckenthal, patronul renaşterii săseşti, la Avrig, şcolar la piarişti în Cluj şi la Sibiiu.

In acest Ardeal rîvna de învăţătură suplinia mijloacele. Am văzut astfel, la 1821, pe protopopul din Haţeg trimeţînd la Sibiiu pe acel „cocon sărac, rămas de părinţi", care era „deprins în grecie bine, ceva şi în franţuzie" [1].

„State" Lazăr ajunse mai departe însă: fu bursier al Impăratului pentru teologie la Viena, unde servi în războiul cu Francesii ca topograf, fără a-şi lua, cum s'a crezut, doctoratul *sub auspiciis,* învăţînd şi drept, istorie, filosofie; a funcţionat, un moment, de şi nehirotonisit, ca arhidiacon la Sibiiu, ca predicator catechet cu cinci florini pe lună, la Seminariul cel nou al neuniţilor, pe care-l voià la Cluj. Şi, pentru că era văzut rău de Vlădica Moga[3], care-l bănuia politiceşte

[1] Iorga, *Scriitorii greci, l. c.,* p. 29.

[2] *Rev. ist.,* VI, p. 325, *Acesta învăţase teologia la catolici.*—Dar la 15 Decembre 1817 se ceruse de „boierii o-

www.dacoromanica.ro

dar îl recomandă totuşi pentru Arad (1815),—şcolile le conducea „naţional-directorul" Moise Fulea—, şi fusese învins în concurenţa pentru un loc de Vlădică în ţara sa şi, în sfîrşit, gonit pentru cuvinte imprudente, ca să fie răspins la Cernăuţi, el consimţi a trece munţii în tovărăşia unei doamne Bărcănescu care-şi voiă un *crescător* pentru copiii ei [1].

Cînd se află de începerea, şi cu atîta succes, a cursului din Iaşi, se găsi la Bucureşti cine să puie la cale o pregătire corespunzătoare pentru viitorii hotarnici de moşii. Nu se va putea stabili că de la el a plecat iniţiativa. N'avem cererea lui Lazăr, care era totuşi, cum am văzut, un topograf perfect pregătit. Cînd, în Mart 1818, el, care încă din zilele de la Viena se gîndise la învăţămînt, traducînd

---

rînduiţi a face alegerea dascălilor" „voe să întocmească *şcoală romînească cu dascăli iscusiţi şi epistimichi, spre a se putea îndeletnici şi această învăţătură, atît la cele bisericeşti, cit şi la cele filosoficeşti, precum au şi celelalte limbi*". Şi la 6 Mart 1818 ei păstrau punctul lor de vedere, că e vorba de o *şcoală de ştiinţi şi filosofie,* de „orice meşteşug filosoficesc", de *teologie,* chiar, în românește.

[1] *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea,* II, p. 520. Predecesorii: Ioanichie de Stratonichia, Gheorghe Ardeleanu (Aurelian), Alexe Popovici, în Bogdan Duică, *Gh. Lazăr,* Bucureşti, 1924. V. *Rev. Ist.,* V, p. 145; Avram Sădeanu, *Date nouă despre Gheorghe Lazăr,* Arad, 1914; acelaşi şi G. Popa-Lisseanu, *Viaţa şi opera lui Gheorghe Lazăr,* 1924; I. Lupaş, *Episcopul Moga şi profesorul Gheorghe Lazăr,* în An. Ac. Rom.", XXXVII; mai ales broşura mea *Gheorghe Lazăr* în biblioteca „Steaua", şi memoriul d-lui G. Bogdan Duică, în An. Ac. Rom.", 1924. Apoi: N. N. Răutu, în T. Crudu, *Activitatea şcoalei normale din Botoşani,* I; I. Georgescu şi V. Suciu, *Gheorghe Lazăr* (1926).

www.dacoromanica.ro

cartea episcopului rus Platon despre educația viitorului Alexandru I-iu, „învățăturile morale" din Austria, geografia matematică, tot de acolo, cutare povestire morală, plus o teologie a aceluiași Platon, începînd și o pedagogie[1], iar, în Ardeal, o gramatică romîno-germană (1811 [2], o geografie, cu scurta istorie a Ardealului[3], cînd, deci el fu chemat de Eforia munteană pentru o școală de sistem nou, va obiecta că n'are manuale, că-i trebuie timp pentru a le traduce din latinește. I se dădu atunci ca materie de studii „aritmetica cu gheografia istoricească pe hartă și apoi gheometria teoretică și gheometria practică, dinpreună cu gheodesia practică", avînd ca ajutor pentra gramatică pe bietul popa Pavel: 3.500 de lei erau să-i fie răsplată pe an[4]. Cît a stat în casa Ecaterinei Bărcănescu, el nu arată să se fi închipuit ca avînd în aceste locuri românești o misiune profetică, pe care n'o vădise, de altfel, nici în cei cîțiva ani pe cari-i petrecuse în Ardeal, unde a dorit să fie Vlădică. De și se vorbește de proiectul, comunicat lui C. Bălăceanu, de a face la București un liceu ca la Cluj, pare sigur că mai mult și decît dorința sufletului său arzător pentru ale neamului și decît hotărîrea însuflețită a boie-

---

[1] Avram Sădeanu, reprodus și în Bogdan-Duică și Popa-Lisseanu, *o. c.*, pp. 173, 175-6.

[2] I. Lupaș, și *ibid.*, pp. 183-4.

[3] *Idem, ibid.*, pp. 184-5; *ibid.*, 187-8, no. XII; pp. 185-6, 200, no XIX.

[4] *Școala Romînă*, II, no. 6, pp. 118-9; cf. Urechiă, *Ist. Rom.*, X, pp. 417-8; „An. Ac. Rom.", secția literară, XXIX, p. 187, și în Bogdan Duică și Liseanu.

[5] Bogdan-Duică și Popa-Liseanu, *o. c.*, p. 10. Cf. Lupaș, în *Anuariul* din Cluj, II.

www.dacoromanica.ro

rimii naţionaliste, — care exista, fără îndoială, cum s'a văzut cînd a refusat să sprijine întreprinderea bizantină a lui Alexandru Ipsilanti, totuşi o beizadea şi fiul unei Văcăreşte—, a fost, de sigur, mai ales la boieri, acea continuă întrecere, pe toate terenurile, cu Moldova, pe care am putut-o observa măcar de la Vasile Lupu şi Matei Basarab încoace.

Astfel luă naştere şcoala de ingineri bucureşteană, pe care eforii Grigore Ghica, Bălăceanu şi Iordachi Golescu o prefăcură îndată în „şcoală academicească de feliu de ştiinţe filosoficeşti şi matematiceşti" [1]. Ca şi în Moldova,un singur om de samă; ca şi acolo, mai puţină organisare: nici examene solemne, nici faţadă strălucitoare ca la şcoala grecească a cării atît de bogată înflorire am putut-o preţui. Ca şi acolo voie de a întra pentru orice tînăr doritor de a se cultiva. Ca şi acolo, predarea în româneşte. Ca şi acolo, manuale în limba ţerii: *Aritmetica* şi *Trigometria cea dreaptă*", din 1821[2],— *Povăţuitorul* frumos scris s'a dovedit că nu e al lui[3]. Şi, ca şi acolo, pornirea, hotărîtă, de luptă cu elenismul, de întrecere cu dînsul din partea unui om ale cărui cunoştinţi şi a cărui capacitate nu se puteau pune serios la îndoială.

Dar o deosebire *era*. Lui Lazăr i-au lipsit, cu toate „versurile de laudă în limba daco-românească" la

---

[1] Poenaru, *Georgiu Lazaru şi scoala romana*, „An. Ac. Rom.", IV, p. 111 şi urm. Cf. I. Eliad, în *Foaia pentru minte*, etc., 1840, n-le 6 şi urm., de unde în *Lepturariu*, IV, p. 59 şi urm., şi în *Familia*, I. Cf. mai sus, p. 164, nota 2.

[2] V. Traian Lalescu, *Trigonometria lui Gheorghe Lazăr*, Bucureşti, 1919.

[3] Ghibu, în *An. Ac. Rom.*, XXXVIII.

www.dacoromanica.ro

logodirea „taicăi" Impărat Franz, însușirile de poet ale lui Asachi. Nu văzuse Italia, nu trecuse prin cercurile poetice de acolo, nu se formase din frageda lui tinereță prin gustarea marilor literaturi creatoare ale lumii. Pentru acestea el arată să nu fi avut niciun gust. Nu-l preocupau măcar, ca pe marii lui înaintași din Ardeal, chestiile la ordinea zilei, de istorie, de gramatică, pe cînd Asachi întroducea în prefața la o cărticică a părintelui său considerații asupra limbii românești, a umilei Cenușărese de pănă atunci, pe care o descoperia soră bună a reginelor poesiei universale, a „celor mai învățate și armonioase limbi a Europei", de și „de-abia se zăria o umbră de a ei strălucită începere". N'avea niciun fel de talent literar și, din cîteva discursuri, se vede că elocvența lui, pregătită de-acasă, era greoaie. Gramatica lui, refăcută de Eliad, aritmetica și trigometria din 1821, Februar, sînt simple manuale[1].

Inștiințarea către „de toată cinstea vreadnică tinerime", din August 1818, vorbește în adevăr de nevoia ca pentru „un popor și neam ce este așa vechiu, așa vestit, proslăvit și înzestrat cu toate rodurile pămîntului, precum și cu toate darurile duhovnicești, cu un cuvînt neam împărătesc" să se facă „o școală mai de treabă, o *Academie* cu știință, chiar în limba maicii sale", nemai fiind el „mai slab, mai scăzut și mai batjocorit decît toate celelalte limbi și popoară ale feații pămîntului". Cu toate „gabalele neștiuților și sfaturile celor ce știu prea multe", Academia există, deci, în „cuviincioasele case la Sfeti Savva", unde vedem că nu era acea miserie lucie pe care o presintă legenda roman-

[1] Publicate, acestea două din urmă în Bogdan-Duică și Popa-Liseanu, *l. c.*

www.dacoromanica.ro

tică legată apoi de om şi de întreagă opera sa. Chemînd pe tineri la „epohia nouă", la „întîmplarea strălucitoare", la „izvorul tămăduirii" şi „museul înfloririi", la un aşezămînt *oficial,* admis şi ajutat de Domn, căruia i se laudă şi Academia elinească, la o şcoală cu „condică" pentru „paradosirea matematicilor" — ce fanariotic vorbeşte, a doua zi după Samuil Clain, Şincai şi Petru Maior, acest descălecător ardelean!—, cu „dascăli mai jos" pentru „slăbănogi sau de tot nedeprinşi", însărcinaţi cu alfabetul şi cifrele, cu catehismul şi istoria sfîntă, se anunţă „Gramatica desăvîrşit, cu sintacsu dinpreună", Poetica, împreună cu fabulele, geografia, istoria— şi a „neamului" şi a „patriei"—, şi retorica, iar pentru cei mai înaintaţi : aritmetica, geografia, geometria, trigonometria, algebra, geodesia, architectura şi „iconomia". Mai tărziu, cu voia eforilor, se va trece la „cealelalte mai înalte tagme filosoficeşti" şi la „tagmele iuridiceşti sau normice". E deci plan complect de şcoală primară, secundară, de Facultăţi: de filolosofie şi de drept. Dar plan ceva mai tărziu, plan de desvoltare şi plan de colaborare. Şi mai mult ambiţia materiilor decît putinţa concepţiei.

Boierii ctitori ai şcolii din Bucureşti voiseră, de altfel, un întreg *nou învăţămînt românesc,* pe lîngă „şcoala cea mare". La 10 Decembre 1817, ei înţelegeau a introduce în *şcoala de la Sf. Gheorghe* studii de gramatică şi religie pentru viitorii funcţionari, pe lîngă cele de matematici, aritmetică, geometrie, şi ceva geografie, — pentru ingineri, de nevoie, cu trei dascăli. La cele douăsprezece capitale de judeţ să fie cîte un dascăl de romînă: la Tîrgovişte, Cîmpulung, Ploieşti, Cîmpina, Urziceni, Găieşti, Ruşii-de-

www.dacoromanica.ro

Vede, în eparhia Mitropolitului, grija fiind a lui, iar, aiurea a episcopilor. *Elevii vor trebui pregătiți pentru școala bucureșteană,* care dădea și certificate preoților, pentru o ascultare de șase luni, cu burse. Dar examenele finale se dădeau la „ghimnasis ce se face la Școala cea mare"[1].

In schimb, Lazăr — care iscălia din obișnuință Lazăr — avea alte calități capabile de a duce la bun capăt nu numai o schimbare didactică, ajunsă necesară, dar și revoluția în spirite de care de mult era atît de mare nevoie.

Nu i se poate tăgădui lui Asachi întors din Roma simțul adînc al marilor noastre origini pe care le-a cîntat ca „Romîn al Dachiei" care

> ...vine la strămoși ca să sărute
> Țerna de pe-a' lor morminte și să 'nveațe-a lor virtute.

In prefața citată, afirmînd în versuri că o nouă epocă începe pentru latinismul întreg:

> Într'a ghintelor romane
> N'o peri faimosul nume
> Și voroava de-a lor viță
> Înflori-va 'n toată lume,

el pomenește cu o bucurie deosebită de „trezirea Romînilor" din „toate trei țeri" — deci și Ardealul, cu ai cărui fii avu, de sigur, prilejul să se întîlnească la Viena—, de avîntul lor spre acele „relighioase și politicești învățături ci pănă acuma să afla în mîinile străinilor, ca o moștenire privileghiuită"[2].

Aceleași idei și sentimente aveau însă alt răsunet cînd erau rostite, nu din buzele delicate ale unui poet

[1] După Urechiă, *Ist. Școalelor,* X, pp. 413-7; și în Bogdan-Duică și Popa-Lisseanu, *o. c.,* p: 204 și urm. Mai sus, p. 164, nota 2.

[2] *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea,* II, p. 514.

www.dacoromanica.ro

de o înaltă cultură, ci din gura aspră a unui dîrz caracter războinic, a unui cerbicos apostol pus pe bătaie cum era feciorul de ţeran din Avrig, căruia încă de la început i-a păsat puţin de călcarea programului ca să între în domeniile scumpe lui, unde chiar filosofia kantiană, de o superioară etică, pe care o opunea materialismului, predicat la şcoala grecească, nu era decît tot un instrument de luptă pentru ajungerea scopurilor sale. Era într'însul ceva din revoluţionar, din revoluţionarul care îngrijorase oficialitatea şi la Viena şi la Sibiiu, cînd la o petrecere închinase pentru Napoleon, era plebeul pornit pe protestare şi răsplătire, care nu uita să arate în ce „vizuine şi bordeie, acele mai proaste şi încenuşate", supt ce „jug al prostiei", în ce hal, „rupţi, goi şi asămănaţi dobitoacelor", se află „strănepoţii marelui Chesar, slăvitului Aurelian şi ai înaltului Traian" [1]. Conservatorul Asachi, în graţiile consulatului rusesc, traducătorul istoriei Ţarilor după Caidanov şi glorificatorul într'o frumoasă odă a lui Alexandru I-iu n'ar fi vorbit niciodată aşa înaintea tinerei lui boierimi care n'avea un deosebit simţ pentru asemenea lungi şi grele suferinţi.

Căci, mai ales, era o deosebire, o mare deosebire în

[1] Bogdan-Duică şi Popa-Liseanu, *o. c.* De alminterea încă înainte de 1808 un C. D. = Constantin Diaconovici, Loga), în chemarea la întemeiarea unei „Societăţi pentru cultivarea limbii romîne", vorbia despre „urmaşii puternicilor Romani, cari au stăpînit lumea întreagă şi al căror nume îl purtăm... De şi sîntem robi, totuşi limba noastră va stăpîni odată ţara aceasta". Se înseamnă caracterul latin al limbii. „Dacă o revoluţie nenorocită ne-a umilit, alta mai norocoasă ne poate înnălţa." Se dă un întreg program de dicţionar, de culegere de sentinţe, de proverbe, de „cîntări frumoase". Şi faptul că se da ca exemplu Sîrbii indică pe autor.

www.dacoromanica.ro

originea și aplecările ascultătorilor. La Asachi, fiul de arhimandrit, ocrotitul unui Mitropolit din aristocrație și al acelui boier care o represinta în ce avea mai progresiv veniau neamuri de Domn și odrasle din protipendadă. Puțini se vor fi clintit de pe băncile de la Sf. Nicolae ca să vie să-l asculte. Pe cînd la începerea cursului lui Lazăr nu fu o revoluție în nobilime. Dinicu Golescu, în „Cuvîntare asupra limbii românești", combate alfabetul nou, „cu totul strein", „schimosirile care răpesc limbii această puțină dulceață ce i-au mai rămas", în sfîrșit tot sistemul din cărțile „romano-ardeleno-ungurești", însemnînd anume și „Telemahul" de peste munți, iar despre Lazăr și producția lui are atît: „Cîțiva din copiii romani de Valahia, prin ajutoriul și înțelepciunea dascălilor romani din Ardeal ce s'au așezat la această școală, au început a să deștepta și a să desfășura mintea lor din întunerecul cel strămoșesc"[1]. In schimb alergară ucenicii de la Sf. Gheorghe, de la vechea școală de mănăstire a lui Matei Cantacuzino Spătarul din chiliile Colței și cei de la școlile de mahala din Udricani, părăsind pe dascălul oficial Chiriță, pe Iancu Stan, pe tovarășii lui din alte chilii, Chioseà — pare să fie o poreclă —, Ghiță, cîntăreții de pe podurile Șerban-Vodă, Tîrgul-de-afară, Podul Mogoșoaii și al Caliței, ca și pe Enghiurliu, al cărui nume de străin amintește Angora[2]. Erau în cea mai mare parte copii ai unei burghesii românești pe care Iașul, încă de pe atunci năpădit de Evrei,

[1] *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea,* II, p. 528, după ms. 600 al Ac. Rom.

[2] Ion Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri,* p. 57; cf. Filimon, *Boieri și ciocoi,* și Urechiă, *l. c.,* p. 113. Alți cîntăreți, „dascăli" în provincie, cu cîte 300 de lei pe lună, Urechiă, *l. c.*

www.dacoromanica.ro

n'o avea. Cei d'intăiu studenţi la „matematici şi filosofie în limba românească" fură, ni spune Eliad, afară de el însuşi, Ioan Pandele, Ioan Măinescu, Ioan Crăsnaru, Daniil Tomescu, Constantin Pancu [1]. Mai tărziu, alături de un conte Scarlat Rosetti, din viţa lui Nicolae, ginerele Brîncoveanului, erau fii de foarte mărunţi boierinaşi ca Teodor Paladi şi poate Moroiu, şi călugări cari se pregătiau de studii mai înalte şi de publicaţii, ca Eufrosin Poteca din părţile Teleajenului. Intr'aceştia, vrăjiţi de impunătoarea propoveduire, cu mistice înfăţişări ispititoare, cu străfulgerări neprevăzute în adîncurile ei ascunse, Lazăr găsi un cerc de iniţiaţi gata să se iea la gîlceavă cu oricine cînd era vorba de noile proporţii ale crezului naţional.

In 1820 se putea vorbi la Bucureşti — ceia ce nu era casul la Iaşi, — de „înalta şcoală naţională" pe care, din Buda, unde era editor, „ferlegăr", pentru cărţile româneşti ale Universităţii regale, le proslăvia cu mîndrie harnicul tipăritor şi vînzător de literatură „naţională" Zaharia Carcalechi. I se dădu lui Lazăr un ajutor, un „ipodidascal" în persoana celui mai bun din elevii săi, care trecuse de la cartea populară luată din bîlciu la cultura conştientă a limbii sale, Ioan Eliad. Era un budget al şcolii de la Sf. Sava, din care auxiliarul didactic lua o sută de lei pe lună. Se chemă din Ardeal încă un dascăl,— pentru limbile latină şi franceză, cred,—Erdeli, şi el un filosof materialist, care va preda potrivit cu aceastălaltă concepţie. Era şi un profesor de teolo-

[1] *Almanahul literar* al lui Eliad, 1839. Alţii mulţi, în Bogdan-Duică, *Gheorghe Lazăr*, p. 107 şi urm. Cf. N. Băneseu, în *Neamul românesc literar*, III, 1911, p. 240 (Lazăr, Eerdeli şi Chiriţă, într'un budget).

www.dacoromanica.ro

gie, arhimandritul Grigore Rîmniceanu, căruia bunătatea linguşitoare a lui Carcalechi îi dă şi lui titlul de „director al înnaltelor şcoale de ştiinţă celor românești" [1], dar pe care Eliad îl presintă ca duşman al acestuia [2]. Alături, şcoala bietului dascăl Chiriţă de la Sf. Gheorghe, cu traducerile din slavoneşte, proloagele la documente şi frumoasa ei caligrafie, muria [3].

O luptă cu Grecii a fost, dar fără mari demonstraţii ca a lui Gobdelas la Iaşi. Mai mult certe de şcolari, întru cît ei nu trecuseră la Sf. Sava, şi mărunte intrigi în Divan. Un alt înoitor, la cîntări, călugărul Macarie, pomeneşte aceste zădarnice încercări de a distruge sămînţa, care, în fundul pămîntului prielnic, încolţia: „Cînd s'au început întîiu a să paradosi în Bucureşti ştiinţele filosofiei în limba noastră, pre dascăli şi prin divanuri i-au purtat înrăotăţiţii pentru ca să-i împiedice, şi în toate zilele cu cetele să vedea adunîndu-se şi, întrarmaţi cu limbi pline de otravă, în toate părţile alerga pentru ca să facă priciri şi turburări, umblînd în tot chipul ca şi pre dascăli cu multe supărări să-i împiedice şi pre ucenici să-i slăbească din osîrdie. Şi, văzînd că cu acestea nu pot întuneca lumina, nu să ruşina prea-înrăotăţiţii de a lipi pre pareţi noaptea stihuri cu lătrări turbate, în care-şi arăta pizma şi toată urăciunea ce hrănea ...a-

---

[1] Intre prenumeranţii la *Biblioteca Românească,*

[2] Bogdan-Duică şi Popa-Liseanu, *c. c.,* p. 267; ajunge episcop de Argeş. — El e autorul frumoasei Prefeţe, glorificînd musica, din Catavasierul de la 1790; v. *Rev. Ist.,* XI, p. 216 şi urm.

[3] Dascălul se plînge în 1819 de încălcări din partea vecinilor şi a Mitropolitului Nectarie; Nedioglu, o. c., pp. 22-3.

www.dacoromanica.ro

supra neamului"[1]. Dar „hîrtiile" cu „lătrări ca de cîini turbaţi" ale „urîtorilor neamului", cînd „s'au început în Bucureşti a se paradosi ştiinţele filosofiei, bogoslovia şi loghica pre limba noastră", n'au izbutit; biruinţa a rămas celui drept. „In care şcoli", adecă greceşti, scrie Macarie, „adunîndu-se mulţime de ucenici, şi de pre afară şi din şcoalele greceşti, care niciun spor nu făcea, cu minunata îndemînare a limbii părinteşti în puţină vreme atîta spor au făcut în ştiinţele filosofiei, încît mulţime de ucenici romani *(sic)* au ieşit desăvîrşiţi engineri şi folosofi, care din işcoalele cele greceşti, care cu multă cheltuială a ţerii se ţin, niciodată nu s'au văzut să iasă[2]."

Direcţia era însă dată, şi nimeni nu mai izbuti să oprească un curent aşa de firesc. Anul 1821 putu aduce închiderea şcolilor, Lazăr fiind pus de Tudor să îndrepte bătaia tunurilor pe podişul de la Cotroceni. La întoarcerea vremilor de linişte şi de muncă, omul era zdrobit, şi cuvîntarea lui, foarte slabă, cu comparaţii nepotrivite, pe care o făcu pentru aşezarea în Scaun a protectorului său, ajuns Domn pămîntean, în ciuda Grecilor, Grigore Ghica, trebui să fie cetită de unul dintre elevi. Luat de rude în Ardeal, el se va stinge acolo, în sărăcia căsuţei care-i dăduse naştere.

Dar gîndul învietor umbla şi mai departe. Eliad,

---

[1] *Biserica ortodoxă*, XVI, p. 813 şi urm.

[2] Diaconul Nic. M. Popescu, *Ştiri nouă despre Macarie ieromonahul, dascălul de cîntări şi directorul tipografiei din mănăstirea Căldăruşani*, în *„Biserica ortodoxă"*, XXXIX, pp. 971, 974-5.

www.dacoromanica.ro

abia în vrîstă de nouăsprezece ani[1], debutant printr'un engomion de Anul Nou, îndrăzneşte a lua moştenirea, neinvitat de nimeni, nenumit de nicio „autoritate", neplătit. El numără pe şcolarii săi: fraţii Tell, doi Pop, Stanciu Căpăţineanu şi Grigore Pleşoianu, viitorii dascăli craioveni, un nepot al lui Naum Rîmniceanu, cronicarul, la care învăţase tînărul dascăl nou, un Nicolae Rosetti, un Jianu, apoi Mihăiescu, care va avea catedră la Tîrgovişte, Mălureanu la Ploieşti, cei patru Moldoveni ai Mitropolitului Veniamin: Andrei, care va preda la Socola, Iancu Nicolau şi un diacon, menit la egumenie sau episcopie. Programul avea gramatica, aritmetica (după Francoeur), geografia. Un Daniil Tomescu ajută pentru învăţămîntul lancasterian[2]. Adunîndu-se ceva din lecţiile lui Lazăr—căci e necontestat acelaşi spirit şi aceiaşi limbă, ceva mai lămurită, ajunsă mai uşoara—, elevii lui făcură să apară, cu banii boierului Grigore Băleanu, care încercase în greceşte o Istorie a Romînilor, şi spre marea bucurie a „ferlegărului" Carcalechi, un „Povăţuitoriu al tinerimei către adevărată şi dreapta cetire".

Cartea vrea să aşeze „regule" pentru ca lectura să nu mai fie, ca la *Ceaslov,* după străvechea datină, un simplu act mecanic, şi se caută a cîştiga sufletele copilăreşti prin bucăţi frumoase pe înţeles, luate din

---

[1] Tatăl său, polcovnicul Ilie, la 1814 (?), *Rev. Ist.,* V, p. 74. Pentru mamă, din Danielopoli, v. Scraba, *I. Heliade Rădulescu,* Bucureşti 1921.

[2] Bogdan-Duică şi Popa-Liseanu, *o. c.,* p. 264 şi urm. Un D. Villie e autorul Tablelor lancasteriane, alilodidactice. Pentru gramatica lui Eliad, Popa-Lisseanu, în *An. Ac. Rom.,* 1926.

www.dacoromanica.ro

fabulistul bănăţean Ţichindeal. Dar ea înţelege şi a dat o direcţie în cultura atîta timp rătăcită pe meleaguri străine. In lături cu „macsimurile greceşti", cu maimuţăreala străinilor pănă şi în rugăciunile din biserică. Romînii cari au, pe lîngă măreţia romană de la origini, vrednicia neatîrnării lor războinice de odinioară— se pomeneşte numele glorios al lui Ştefan-cel-Mare—„toate le pot dobîndi, că şi ei sînt născuţi ca şi alte neamuri, şi lor li-au dat Dumnezeu acele daruri ca şi la alte neamuri, numai vrere să aibă". Pentru aceasta însă trebuie creştere în ţară, cu păstrarea bunelor ei datini, a cuviinţei moştenite. Şi autorii, folosindu-se probabil şi aici de critica învăţătorului, înfierează pe „domnişorii" cei tineri cari prin alte ţeri se trămit să călătorească pentru pricopseală, şi aduc acasă obiceiurile din afară, mode de îmbrăcăminte, îmblătura strîmbă, vorbitura multă şi fără socoteală, apoi totuşi unii îi ţin de oameni luminaţi şi slăbiciunile străinilor le socolesc a fi mai preţuite decît modestia sau smerenia cea ţerănească" [1].

Se ajunse la tipărirea în Bucureşti la 1826 a unei Logice, din greceşte, a cării prefaţă, de episcopul Grigorie de Rîmnic, e un adevărat imn pentru învăţămîntul românesc: „Intru această vîrstă, de vréme ce cei de bun neam boieri ai patriei româneşti, mişcaţi fiind de iubirea căminului strămoşesc, au binevoit de a face predanie şi ştiinţelor filosofeşti în limba rumînească... Deci, încă mai d'innainte, ştiind că unii din dascălii altor limbi, poate de vre-o patimă răpindu-se, nu lipsesc a zice că cu neputinţă este a se muta filosofia în limba rumînească, pentru sărăcia zicerilor

[1] P. 53.

www.dacoromanica.ro

și a numirilor, am pus toată osîrdia de am tălmăcit și pre cele mai nelesnicioase graiuri și nume, păzind de aproape pre-înțelegerea tălmăcirii, pentru ca să rămîie greșită și deșeartă părerea acelora și să arăte prin lucru dovedit cum că toate limbile fără osebire sînt îndemănatece la toate științile. Că mai mult place Muselor a vorbi în fieșce neam cu limba lui decît cu alta străină, fiindcă numai limba patriei este destulă a învita pre cei ce doresc a le ști, spre a le învăța cu deslușire și cum că fără limba patriei nu numai puțin folositoare s'au arătat școalele și cărțile, ci și fără niciun spor. Incetează dar de acum înainte sfiala aceia care se pricinuia nouă sau de la dascălii altor limbi, precum am zis, se îndăracnia pentru cîștigul lor, sau de la cei ce învață cîte cinci-șase franțuzești sau șeapte-opt elinești și îndată se umflă, căscînd gura spre a-și defăima limba sa cea de patrie, fără a socoti că pre orice meșteșug și pre orice știință vremea le crește și le mărește, cînd necurmat să pun în lucrare[1]".

Suirea în Scaunul de Mitropolit a harnicului călugăr paisian Grigorie, care, la Căldărușanii lui, un școlar al lui Lambru Phȍtiadi, lucra la traduceri bisericești, amenință să oprească în loc școlile abia pornite din nou. El ar fi voit ca profesorii, și cel de matematică, să fie de o perfectă și probată ortodoxie.

Eliad a povestit cum, pentru tablele lancasteriane tipărite cu ortografie nouă; fu mustrat el și Tomescu, școala lui Lazăr, fiind, se pare, taxată de „cuib al

[1] Importanta prefață a fost remarcată întăiu de Urechiă, *l. c.*, p. 115.

www.dacoromanica.ro

Dracului unde s'au clocit ouăle Satanei"[1]; trebui sprijinul fraţilor Ghica, Vodă el însuşi în frunte, pentru a evita o pedeapsă. Şcoala putu lucra şi mai departe cu ajutorul lui Teodor Paladi în locul lui Tomescu, fugit la Carcalechi în Pesta, şi cu Ioan Pop pentru gramatică—, Eforia dînd o leafă de o sută până la o sută cincizeci de lei pe lună „profesorilor"[2]. Chestia se discută în Divan şi, cum astfel de oameni nu se găsiau deocamdată, Domnul însuşi, de şi un întemeietor al învăţămîntului, ar fi fost de părere că banii se puteau întrebuinţa aiurea. Unii dintre boieri ar fi vrut chiar închiderea şcolilor. Pentru a face ca învăţămîntul să continue, căutîndu-se şi până la Viena profesorul dorit, se ridică Iordachi Golescu, şi un raport consular ni-a păstrat aproximativ nobilele şi energicele lui cuvinte: „Străinii au fost întemeietorii acestei şcoli şi creatorii veniturilor, şi, acum, cînd un om de ţară domneşte asupra Ţerii-Româneşti, ne-am sili s'o ţinem în ignoranţa, întunecrecul şi barbaria pe care cu dreptate Europenii ni-o aruncă în faţă?"[3]. Şcoala rămase, şi un examen, la care luară parte şi elevii de filosofie, matematică şi legi, se făcu înaintea lui Vodă şi a boierimii[4]. Consulul frances acusă, tot la 1823, guvernul muntean de a fi

[1] Bogdan-Duică şi Popa-Liseanu, o. c., p. 270, după *Binele Public* din 6 Ianuar 1880.

[2] V. Gh. Dem. Teodorescu, în *Rev. p. ist., arch. şi filologie*, I², p. 1, şi urm. După ce un şcolar al lui Lazăr, Eufrosin Poteca, din Rîncezii Prahovei, dădu la lumină, încă la 1818, la Buda, o *Mai înainte gătire spre cunoştinţa de Dumnezeu*.

[3] Hurmuzaki, X, p. 248. V. tesa păr. Tomescu despre Grigorie, Bucureşti 1926.

[4] Discursul din 1832 al lui Poienaru, şi în Urechiă, *l. c.*, p. 189.

www.dacoromanica.ro

împărțit între boieri veniturile școlii care supt Greci avea „15-18 profesori", așa încît „un agent străin" a trebuit să intervie pentru ca, din 110.000 lei, să se păstreze 3-400 pentru un singur profesor român[1].

Cu toată critica „Povățuitorului", bursierii trebuiau să se trimeată în străinătate, de noua Eforie a școlilor muntene, și astfel, cu o bursă de 3.500 de lei anual, la Pisa, unde era Vodă Carageà și fostul Mitropolit impus și retras de Ruși, Ignatie, și unde și-a făcut studiile poetul Iancu Văcărescu, plecară „ca să învețe în limba italienească meșteșugul filosofiei"[2], apoi la Paris chiar, Moroiu, pe atunci Costandachi sin popa Dumitru, juristul, Pandeli, matematicul, Simion Marcu sau Marcovici, căruia i se cumpără și „instrumenturi pentru gheometrie", și filosoful Poteca[3]. Îi vedem din corespondența unuia din ei, acesta din urmă, țiindu-se morțiș de o învățătură pentru care nu erau pregătiți, puind, cu o evlavie simplă și o curiositate inocentă, întrebările cele mai grele unui profesor ca Arago, pentru a se opri apoi îndelung, cu impunătoarea seriositate a neinițiatului, asupra răspunsului căpătat de la profesorul revelator. Pandele, nebun de desorientare, se sinucise, Moroiu, mai resistent, trecu și examene la Pisa[4]. Pentru tipărirea

[1] Jurmuzaki, XVI, p. 199.

[2] N. Bănescu, *Cei d'intâiu bursieri români în străinătate*, în „Rev. generală a învățământului", VI (1910), n-le 3-4.

[3] V. Iorga, Scriitori mireni, în „An. Ac. Rom.", *l. c.*, și Bănescu, *„Academia grecească"*, p. 22.

[4] Bianu, în *Revista nouă*, I, p. 421 și urm.; *Scriitori mireni, l. c.*; Urechiă, *l. c.*; pp. 111-2; G. Dem. Teodorescu, în *Rev. p. ist. arch. și filologie, l. c.* Scrisori de-ale

www.dacoromanica.ro

noilor cărţi de cîntări, *Theoriticon, Anastasimatariul* şi *Irmologhiul,* — după care cîntau dascălii Costachi şi Grigore— merseră la Viena portarul Macarie şi Nil Nicolae Poponea[1].

Pe acelaşi timp, Goleştii, Iordachi şi Dinu, îşi trimeteau copiii la Geneva, de şi supt ocupaţie, în 1828, odată cu cei trei fii ai lui Filip Leng (la Lemoine, în Paris)[2], dar sfaturile poruncitoare ale guvernatorului rusesc îndreptau către Petersburg sau supraveghiata Odesă. De altfel aici îşi aşeză fostul Domn Mihai Suţu tustrei copiii. Şi vedem pe un alt Romîn fixat în acea severă cetate, pe Constantin Brăiloiu, cunoscător perfect de franceză şi italiană, lămurindu-şi părinţii asupra „Museului" de acolo, cu ce expun artiştii, asupra împărţirii premiilor, „zi de bucurie pentru toţi Genevesii, mai ales aceia cari au la şcoli copii sîrguitori", toată oficialitatea participînd la marea serbătoare a şcolilor. El învăţa, în dorinţa de a ajunge „diplomat", „logica, economia politică, dreptul, limbile latină şi greacă, algebra, geometria", dorind să capete şi lecţii de musică şi pictură, de matematică şi dreptul public. In acelaşi timp, în sufletul acestui „student", doritor să afle tot mai mult, se trezesc, cu tot respectul faţă de Rusia protectoare, sentimente asămănătoare cu acelea care însufleţesc şcoala munteană a lui Lazăr ca şi, în *Insemnările* sale de călătorie, pe Dinicu Golescu:

---

lui Poteca le posedă d. C. R. Motru. Cf. *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea,* II, p. 380. D. Gaster anunţa o autobiografie a lui Poteca, în *Gesch. der rum. litt.,* p. 333. Colegul mieu păr. N. Popescu mă asigură că e pe alocuri de aşa natură încît nu se poate tipări.

[1] *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea,* II, pp. 380-1.

[2] Paşaportul Goleştilor era numai pentru Mehadia, ca să nu fie bănuieli; Hurmuzaki, XVII, pp. 17-8, nr. XVII.

www.dacoromanica.ro

„Monarhul rusesc întinde bunăvoința sa și asupra nenorocitelor noastre țeri, și nu li rămîne boierilor decît să profite și să conlucreze cu contele (Chiselev) pentru buna stare a țerii noastre. Iată o foarte frumoasă ocasie, și aveți toți datoria să vă gîndiți a asigura fericirea bieților țerani, a stabili legi bune și a întemeia pe echitate și justiție o nouă administrație ca să ni asigure un viitor fericit, căci numai atunci țara va putea să prospereze și să opuie un zăgaz violențelor împrejurărilor. Ah, dacă aș putea să vă înfățișez tabloul acestei virtuoase Elveții, ați simți cum se desvoltă în d-voastră cu mai multă putere acel sentiment patriotic care, știu, e înăscut în d-voastre, și care mă inspiră și pe mine! Acuma, tată dragă, văd mai clar nedesăvîrșirea și viciile organisației noastre sociale. A venit vremea să ne gîndim serios la viitor. Ni trebuie o îmbunătățire în constituția noastră politică, și mai ales în învățămînt, căci luminarea singură poate civilisa tineretul, care trebuie să fie cîndva podoaba și puterea țerii noastre[1].

Pe cînd Goleștii erau încredințați unui atît de distins scriitor și cugetător ca Rodolphe Töpffer, care avea la el, în școala lui părintească, de un caracter cu totul particular, și alți Romîni, între cari unul din Moldova, Brăiloiu urmă, se pare, la școala publică, fără să știm care. El se doria însă la Paris, unde și-ar fi luat titlul de bacalaureat pe care-l explică tatălui său Bucuros că primește cărți nouă din țară, ca traducerea lui Plutarh și recentele lucrări ale lui Alecu Beldiman, tot sufletul îi merge către depărtata capitală a „luminilor".

De pe urma acestor studii în străinătate Dinicu

[1] Hurmuzaki, X, p. 621. V. studiul meu despre școala lui Töpffer, în *An. Ac. Rom.*, seria nouă, VI.

www.dacoromanica.ro

ajunse la ideia introducerii în ţara a sistemului lancasterian, presintat în greceşte de profesorul Dimitrie „Vilie" [1].

La Paris, spune Brăiloiu, se află şi unchiul sau Vladoianu. Dar şi un tînăr de vrîsta lui, Petrachi Poenaru, nepotul lui Iordachi Ofetelişanu, trimes încă din 1823 de rude, apoi de Eforie pe patru ani în 1824, dupa ce fusese secretarul lui Tudor, delegat să meargă la Laybach; dar oprit în cale, la Viena pentru multe de toate dar el urmează la Institutul Politechnic cu 2.500 de lei pe an, plus 500 ca să-şi cumpere instrumente de inginerie [2]. Cu aplecari către inginerie, el se înscrisese, la 1826, ca ascultător la Şcoala Politehnică şi lucra la harta Franciei, descoperind şi un stilograf, pentru care luă brevet în 1827. Şi în curînd, dorîtor de a cunoaşte personál marea desvoltare industriálă a Angliei, el va întreprinde acolo, cu o recomandaţie oficială, o destul de lungă călătorie de student sărac pe care o va descrie într'o foarte interesantă scrisoare francesă. Aici învaţa el că trebuie pentru viaţa economica „să se proteagă proprietatea şi a celui mai slab ţeran ca şi a celui mai josnic *(vil)* funcţionar, primul venit", „să se silească toate clasele de oameni a contribui la sarcinile Statului în proporţia averii lor, pentru ca Statul să poată fi în stare a croi şosele, a face canale, a da premii de încurajare, a raspîndi instrucţia

[1] Urechia, *l. c.*, II, p. 150.

[2] V. Odobescu, *P. Poienaru, Cuvînt ure asupra vieţei şi activităţii lui*, Bucureşti, 1889. Cf. cu Urechiă, *l. c.*, p. 112 şi Hurmuzaki, X, p. 624 nota 1.

[3] Odobescu, *l. c.*, p. 11. Tot acolo era la 1812 un C. Buteulescu, care iscaleşte pe o geografie şcolara greceasca, *Rev Ist.*, VI, p. 277.

www.dacoromanica.ro

pentru a lumina națiia asupra intereselor ei": „trebuie nădăjduit că puțin cîte puțin se vor recunoaște și la noi drepturile și datoriile omului în societate și că fiecare va contribui cît se poate la îmbunătățirea soartei acestei țeri nenorocite" [1]. Aici în Paris se întîlniau la 1829, în toamnă, și Alexandru Lenș, Nicolae Bălcanu, Costachi Filipescu [2] și Constantin, Dumitrachi Golescu și, în fine, Constantin Brăiloiu lîngă vărul său Ioan Vlădoianu, ba chiar Basarabeanul Margela, care alcătuia o gramatică, ei felicitară pe Eliad, pentru publicarea *Curierului românesc,* care va fi „un mijloc deosebit a lumina pe fieștecare asupra drepturilor și datoriilor" [3].

Și fiii lui Dumitrachi Bibescu erau încă la Paris [4], unde acesta din urmă era așezat la pensiunea Hallays-Dabot și Galeron, unde veniră și alți membri ai familiei, urmați în 1845 și 1852 de o sumă de tineri munteni, doi Lenși, un D. Manu, etc. Un preot ploieștean, Ioachimescu, ajunse pentru pictură la Roma [5].

O astfel de activitate trebuia să trezească și în Moldova emulația.

---

[1] Iorga, *Scriitorii nireni,* „An. Ac. Rom.", *l. c.,* p. 259. El aduce în țară la 1832 pe Grecul Sinai; *ibid.,* p. 260.— Relațiile lui cu Blanqui, căruia-i recomanda, la 1835-6, doi Golești, cu geograful Huot, în Odobescu, *o. c.,* p. 12. Se vor mai fi păstrînd interesantele corespondențe pe care le cita acesta?

[2] Jurist. V. despre el Urechiă, *l. c.,* p. 156 și Pompiliu Eliad, *Histoire de l'esprit public,* I, Paris, 1905, p. 249 și urm.; II, 1914, p. 259 și urm.

[3] *Curierul,* no. 58. De acolo în Urechiă, *l. c.,* pp. 126-7 (o scrisoare deosebită a lui D. Golescu, prietenul lui Eliad).

[4] V. *Mărturii istorice privitoare la Știrbei-Vodă,* I, p. 64; Edm. Galeron, *Eloge de Reims, avec une notice par le prince Alexandre Bibesco,* Paris, 1896.

[5] Zagoriț, *D'n trecutul Ploieștilor,* Ploiești, 1914.

www.dacoromanica.ro

Mitropolitul Veniamin se grăbi să trimeată ucenici moldoveni la şcoala lui Lazăr, pe cei şase cari, cu bursa Bisericii, învăţară la „vestitul Parnas de Muse" al „mult învăţatului domn Gheorghie Lazăr" şi al Mitropolitului Dionisie Lupu, care „s'au făcut cel d'intăiu pricinuitoriu sistisirei şcoalelor naţionale, în care se predea slobodile ştiinţi în pămîntul românesc în limba naţională". Unul dintre dînşii dădea la lumină în Bucureşti o „culegere de înţelepciune", la care adause şi „tablele Rumînilor" ale lui Iancu Văcărescu, noul poet muntean. Intors în Moldova, el va traduce şi adăugi un „Manual de patriotizm", însufleţit de cele mai frumoase sentimente[1].

Tot de odată se procedă, încă din 1820, la reforma Seminariului, unde pănă atunci lucra doar cîte un „învăţătoriu duhovnicesc", ca Gheorghe Vîlcu. Aşachi, omul de încredere al eforilor, merse în Ardeal să caute noi profesori, în credinţa că oriunde pămîntul ardelenesc dă suflete ca al lui Gheorghe Lazăr. Veniră de acolo, pentru retorică şi poetică, un Ioan Costea, pentru latineşte, un Ioan Manfi, un nepot al lui Bob, care-şi zicea, după cearta cu unchiul, care nu-i dădea bani ca să înveţe la Viena, Vasile Fabian, şi doctorul Vasile Pop din Braşov, care publicase la 1807 o tesă latină despre îngroparea la Romîni, — acesta un scriitor abundent şi un om de toată isprava[2]. Cu aceştia se putea lărgi programul,

[1] V. şi *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea,* II, p. 407. Acolo şi influenţa noului curent asupra lui Veniamin însuşi, care consideră pe Romani ca strămoşi, Italia ca „vechie patrie", cere purificarea limbii şi luptă cu „Sîrbii".

[2] După *Lepturariul* lui Pumnul şi după Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 58 şi urm., în *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea,* II, pp. 519-20.

www.dacoromanica.ro

care cuprinde acum: gramatica latină, alături de cea românească, retorica, aritmetica, logica, filosofia, geografia şi istoria universală [1].

Am văzut că în acelaşi timp, la Arad se deschidea, în 1812, întăia preparandie românească, avînd ca profesori pe Ţichindeal, pe dr. Iosif Iorgovici, pe grămăticul Constantin Diaconovici şi pe Ioan Mihuţ [2], pomeniţi mai sus.

Numai pentru bursieri în străinătate trebui să se aştepte pănă la 1834, şcolile lui Dubert, Chabert, Lincourt, Rouge fiind, în schimb, pline. Dr. Gheorghe Cuciureanu, care-şi lua diploma în 1817, după studii la Pesta şi la München, studiase pe sama sa [3]. Singur Gheorghe Săulescu e trimes la şcoala grecească din Chalki şi apoi la Viena pentru filologie; întorcîndu-se cu multe cunoştinţi, dar şi cu absolută şi iremediabilă confusie de spirit [4]. De aici înainte datina învăţării în străinătate se răspîndi aşa de mult, încît Anastase, atunci Anastasachi Panu (1818 . un fiu de lipcan, se plîngea la 1840 că, de şi învăţase „în deosebite pensioane" limbile greacă, francesă şi germană, n'a putut „culege din sînul străinătăţii ca şi albina cea de miere lucrătoare învăţătura cea mult preţioasă şi de toţi dorită" [5].

---

[1] *Ibid.*

[2] V. Boliş, *o. c.*

[3] Artur Gorovei, *l. c.*, pp. 108-9.

[4] Pe sama lui plecă la Paris Manega sau Paşalega, care la 1818 îşi lua bacalaureatul, iar licenţa în drept la 1820, fiind cîştigat de Capodistria pnetru Basarabia; Hacmann. *Inaugurarea festivă a rectoratului*, Cernăuţi, 1921-2.

[5] *Ioan Neculce*, III, p. 203.

www.dacoromanica.ro

Cele două şcoli românească şi grecească din Bucureşti merseră cîţiva ani alături, până la noul războiu ruso-turc din 1828-9. După 1821,[1] şcoala greecească era condamnată, ca şi orice altă manifestare în Principate a neamului ridicat contra Impărăţiei turceşti. Doar elevii ei, în frunte cu viitorul traducător al lui Alfieri şi al *Iliadei* în româneşte, Constantin Aristia, demonstraseră în vremea Eteriei, cu steagul fenixului înviat, pe străzile Capitalei muntene! In budgetul şcolar muntean pe 1824-5, se prevăd, din suma de 119.000 de lei, lefi *egale*, de cîte 1.200 de lei, dascălilor de la fundaţia lui Lazăr, Ioan Eliad şi „inginerul" Răducanu Măinescu, ca şi lui Chiriţă de la Sf. Gheorghe Vechiu, lui Macarie şi unui Ieroteiu, care învăţa la biserica Antim pe „ţîrcovnici". Doctorul şcolilor, Panaiotachi, avea mai mult: 1.800 de lei[1]. Se va adăugi şi alilodidactica, tipărindu-se Manualul, „foile" sau tablourile la Clinceanu în 1825-6, odată cu nişte „gramatici româneşti pentru şcoală"[2]. Un rol important în conducere îl avea Eufrosin Poteca, traducătorul „Elementelor filosofiei" lui Heineccius (ed. Viena 1829), pe care le preda în şcoală: funcţionarea lui la Sf. Sava dură până la 1832, cînd îl scoaseră la pensie Rusii, numindu-l egumen la Motru, unde era să-şi mîntuie zilele[3].

Trimeterea lui Asachi ca agent la Viena[4] făcu ca şcoala din Moldova să-şi oprească, timp de şapte ani,

---

[1] Urechiă, *l. c.*, p. 111.

[2] *Ibid.*, p. 113.

[3] Hurmuzaki, X, pp. 626-7, no. LXVI. Cf. *Bis. ort.*, XVII, p. 217.

[4] Scrisori de acolo în Iorga, *Scriitori mireni*, „An. Ac. Rom.", secţia literară, XXVIII.

www.dacoromanica.ro

activitatea; la 1827 numai ea se redeschise cu ajutorul lui Gheorghe Săulescu, întors de la studii, cu știința care-i permitea să traducă violu *Iliada,* dar și cu pedantismul său.

Focul cel mare de la 1827 mistui însă cu totul vechea clădire din timpurile lui Grigore Ghica și lui Alexandru Moruzi. Intăiu a fost vorba de a se muta Academia românească la mănăstirea Golia. Dar Asachi puse la cale actul prin care se constata că școala lui Vasile Lupu se hrănia din veniturile a trei moșii: Tămășanii, Agiudenii și Juganii și ceru, odată cu înapoierea lor, ca Academia să se așeze la Trei Ierarhi chiar, de unde plecase bogatul egumen grec, grav amestecat în mișcarea lui Ipsilanti.

Instituția păstra vechiul ei caracter strict românesc, cu „dascăli trebuincioși", spune anaforaua Divanului, „spre învățătura școlarilor mai întăiu în limba patriei și apoi în alte limbi ce se vor socoti mai folositoare". Dar ea se osebia în două, fiind astfel nesfîrșit superioară superficialei înjghebări de la București.

De o parte o *școală normală,* dar nu pentru pregătirea învățăturilor, ci ca școală primară, în sensul celor din Ardeal, în care au a se preda: limba țerii cu gramatica, apoi caligrafia, catehismul, aritmetica și puține începuturi de științi. Cursul va fi de doi ani. Invățămîntul lancasterian făcea parte din program.

La *școala înaltă,* căreia i se dă titlul de gimnasiu vasilian, legîndu-l cu o frumoasă tradiție, se va studia timp de patru ani. Ea se sprijină întăiu pe „cultura limbii vorbirii neamului, în care se fac sfintele rugăciuni, se tractarisesc toate pricinile și care este cea mai puternică legătură spre păstra-

www.dacoromanica.ro

rea şi îmbunătăţirea neamului şi însufleţirea de dragoste către patrie". Dar se aşează alături latina, „maica limbii noastre", care se predă şi în Ţara-Românească şi în „megieşita Rosie", cu toate că „nu are altă legătură cu ea". Limba elină e tolerată,—de şi se poate adăugi orice limbă modernă, după posibilităţi şi mijloace. Francesa, limbă particulară, lipseşte,— şi se atrage atenţia asupra cărţilor străine care pot fi pentru tineretul neexperient o „cursă înşelătoare". De la religie se trece la logică, retorică, poesie, la matematică, la morală şi la istorie, la archeologie şi istoria naturală, la „biografie" şi la „filologia" lui Săulescu, la istoria naturală, la „economia pămîntească şi politicească". Va fi, pe lîngă bibliotecă, şi un cabinet de istorie naturală. Absolvenţii vor fi preferaţi la funcţii şi în „cantelarii".

Ca profesori se mai chemară Vasile Fabian şi doi preoţi, Constantin şi Ioan.

In aceste condiţii se aprobă deschiderea şcolii, la 1-iu Ianuar 1828, dar se lucra la clădire încă în primăvară, cînd se încheiè şi cutare contract de profesori [1].

Şi programul şi corpul didactic se putură astfel complecta. In cel d'intăiu întra istoria universală şi cea bisericească, limba francesă, dar şi cea rusească [2].

La examenul din 20 Februar 1829 a 300 de elevi supt Ruşi, înaintea eforilor, Veniamin Mitropolitul, Costachi Mavrocordat şi Mihai Sturdza, acesta din urmă, apăsînd asupra caracterului acestui nou învăţămînt punea întrebarea: „Spune-mi, copile, cîne

[1] Urechiă, *l. c.*, pp. 117-20.
[2] *Ibid.*, p. 121.

www.dacoromanica.ro

au fost întemeietorul Romanilor, strămoșilor noștri", și ochii ascultătorilor se umpleau de lacrimile unei mîndrii mult timp neîncercate [1].

Iar Asachi, deschizînd această serbare despre care se vorbi la București, dar și la Petersburg — Eliad relevînd că doi elevi ai lui se află întrebuințați în învățămîntul moldovenesc pentru ceștilalți „năpustiți strănepoți ai marelui Traian"—, cetia frumoasa lui odă către epitropie, în care se laudă fapta boierilor patrioți, cu înțelegere pentru valoarea culturii:

Vouă dar, măreațe inimi, ce spre-al tinerimii spor
Așezat-ați școale 'n țară, mulțămire va rămâne.
Dacă omului aice firea dă un născător,
De la voi adevărata tinerimii viață vine [2].

Cît despre Seminariu, el urmă să lucreze, dar fără dascălii ardeleni pe cari așa de răpede-i goniseră împrejurările de la 1821, ei fiind înlocuiți prin elemente din țară, un dascăl Ienachi Halunga, care, cu un Andrei Moldoveanul, fuseseră elevi ai Școlii de la Sf. Sava [3], un arhimandrit Ghedeon Proca, un Vasile Popovici [4]. Numai la 1828 Rușii, năvălind în țară, luară pentru armată mănăstirea Socola [5].

Războiul trebuia să influențeze mai puțin mișcarea pentru ca pe urmă constituția Regulamentului Organic să caute a-i da altă organisare.

---

[1] I. Nicola, *Manualul de patriotizm.*

[2] Asachi, *Poesii,* ediția mea, Vălenii-de-Munte, 1908, pp. 13-5.

[3] Urechiă, *l. c.,* p. 121.

[4] *Ibid.,* p. 117.

[5] *Ibid.,* p. 121.

www.dacoromanica.ro

X.

Şcoala Regulamentului Organic.

Cu tot războiul, am vazut că Asachi a putut deschide gimnasiul ieşean, iar „Eforia şcoalelor naţionale" lucra în Ţara-Românească, fiind acum alcătuită din Mitropolitul, Constantin Bălăceanu, Constantin Filipescu, Iordachi Golescu şi Nestor, cei vechi, şi din colegul mai nou, Alexandru Filipescu, celalt Filipescu fiind „director obştesc".

Şcoala, scoasă de la Sf. Sava, prefăcută în spital[1], încercă să se acomodeze cu noile împrejurări ale unei ocupaţii îndelung prelungite. La Iaşi ea se putea continua, glorificînd la examene pe Vasile Lupu începătorul, pănă la boala din 1830.

La redeschidere se adăugiau „Gimnasiei vasiliene" în curînd o Academie cu bursieri, şi profesori extraordinari: Cristian Flechtemacher, un foarte distins jurist, adus de guvern din Ardeal, ca „nomikos", cu optsprezece ani în urmă, şi pentru redactarea Codului Callimachi[3], avea un curs de doi ani „de ştiinţa

---

[1] Hurmuzaki, XVII, p. 102, no. CLII.

[2] Urechiă, l. c., pp. 158-9.

[3] *Ibid.*, p. 147. Seminariul, care adapostise pe Ruşi, arsese. La Şcoala Normală, pe lîngă Veresçu, funcţiona un Ioan Nanu, un Ioan „Silvan", preot, un preot Constantin

www.dacoromanica.ro

legilor romane", și numai „pentru un hotărît număr de tineri din starea boierească, cari vor îndeplini condițiile pentru aceste statornicite" — și nedate în vileag—, un Grec, Gheorghe din Terapia, pentru cele trei oare de greceşte pe săptămînă, Vasile Peltichi, poate un Basarabean, pentru ruseşte, și Gheorghe Filipescu pentru „însemnarea planurilor", agentul frances Mouton, care ținea și o băcănie, pentru limba francesă (—1831) [1]. Ca „referendar al școalelor", Asachi anunță și limba germană, predată de un fost profesor la școala normală din Cernăuți, Samuil Botezatu [2], musica, încredințată harpistului Paulicek, apoi clasa de pictură, la care, pe lîngă Alexandru, fiul lui Asachi, pe lîngă Gheorghe Panaitescu (Baltazar), care a lăsat opere, și alți trei: Lemeny, Anastasianu, Giuşcă și viitorul autor al *Uricariului,* Teodor Codrescu [3]. Se învăța sintaxa românească, gramatica, latina istoria universală, matematicile[3]. Cineva din Botoşani, pierzîndu-şi fiul unic, dădea un început de bibliotecă [4].

Și aici încă din 1828 se preda alilodidactica, dar nu i se dădu aceiași importanță ca în principatul vecin; și aici, unde învățămîntul păstră un caracter boieresc și centralisat, se culeseră de pretutindeni candidații pentru a se întemeia școlile de județ, cum vom vedea că s'a făcut la Munteni.

și un Gheorghe Filipescu; *ibid.,* p. 149. Erau 106 școlari la clasele elementare, 65 la normale, 20 la gimnasiu; *ibid.,* p. 157.

[1] *Ibid.,* p. 150.

[2] *Ibid.,* p. 156.

[3] *Ibid.* p. 149.

[4] *Ibid.,* p. 158.

www.dacoromanica.ro

La Craiova, unde şcoala era mutată la Precista, dascălul de alilodidactică, acel Grigore Pleşoianu pe care-l pomenise, recunoscător, Brăiloiu în 1829, — colegii lui erau Stanciu Căpăţineanu, şi el profesor al lui Brăiloiu, şi apoi boierii Costachi Poienariu şi Barbu Vladoianu[1] , dădea la lumină, în Sibiiu, un Abecedariu romîno-frances, dar adăugia la manualul său de „împrumutată învăţătură" limba rusească pe lîngă cele românească, grecească şi francesă [2]. Merite deosebite şi a cîştigat pentru învăţămîntul mai înalt, mai ales al limbii francese, acest modest profesor, care plecase, ca şi Florian Aaron, de la şcoala „Maicei Precistei" din Craiova, ca să ajungă la Cerneţi în 1833, ducînd cu superiorii o luptă la care era aţîţat şi de starea sa bolnăvicioasă [3]. La Bucureşti, şcoala nu încetase decît în timpul holerei, redeschizîndu-se la Novembre 1831, mulţămită simţului pentru cultură al acelui adevărat „filosof" frances care fu presidentul administraţiei ruseşti, generalul Chiselev. Localul din Sf. Sava fiind stricat de oaste, pănă la refacerea lui, în iarna 1831, şcoala fu instalată în hanul Şerban-Vodă [4]. Alături de Poteca funcţionau colegii săi Marcovici, Moroiu şi Teodor Paladi, geograful Iosif Genilie, căruia i se datoreşte întăiul şi excelentul manual de această materie, profesorul de greceşte Gheorghe Ioanid, care va prelucra un vast Dicţionariu, apoi Hill, pentru latină, care va lucra cu Florian şi P. Poienaru dicţionariul

[1] *Ibid.*, p. 134.

[2] V. *Ist. lit. rom. în sec. al XIX-lea*, I, p. 126; Urechiă, *l. c.*, pp. 124-5.

[3] N. Bănescu, *Un dascăl uitat: Grigore Pleşoianu*, în „An. Ac. Rom." pe 1915.

[4] Urechiă, *l. c.*, p. 134, nota 4. Programul, *ibid.*, p. 137.

www.dacoromanica.ro

frances, plus doi Ardeleni, Ioan Pop și Gheorghe Pop. Fusese vorba și de ruseşte, dar nu se găsi profesor de turceşte, la care nu veniră elevi, și de desemn[1]. Marcovici și Ioan Pop predau francesa pe o vreme cînd puteau spune că în școala mai înaltă „cine nu știe franțuzește să nu între"[2].

Ba chiar mica școală de „țîrcovnici", încă de la 1821, a lui Ieroteiu ieromonahul, era prefăcută în mic Seminariu, la 1831, chiar dacă el era redus și mai departe, ca și Lazăr, să cumpere lemnele, „de mila grămăticilor", elevii săi[3]. Ba încă și vechiul dascăl slavonesc Vasile Nenovici lucra la Sf. Gheorghe, unde se învăța și „musichia"[4], ai cării profesori, plătiți mai rău ca rîndașii, se plîngeau însă că „s'au sporit profesorilor de împrumutată învățătură, iar noi sîntem lipsiți de această mîngîiere, ca niște fii străini"[5]. Se mențineau și așezămintele din provincie[6].

Se încercau aici măsuri noi, menite să întindă învățătura: astfel, în același timp cînd se trimeteau, prin magistrați, „semi-cercurile de fier" și „tablele de tinicheà", mari și mici, pentru caligrafie, se pomenesc cei d'intăiu învățători designați, după un examen adesea „pentru formalitate", localităților mai mici[7], așa-numiții *candidați,* dintre cari unul ajunse a juca

[1] *Ibid.,* p. 169.
[2] *Ibid,* p. 145.
[3] *Ibid.,* pp. 133-4 și p. 133, nota 1.
[4] *Ibid.,* p. 134.
[5] *Ibid.,* p. 135.
[6] De la Focșani, Vălenii-de-Munte (popa Preda) și Urziceni, Slatina și Tîrgul-Jiiului, Buzău, Ploiești, Cîmpulung, Tîrgoviște, Pitești, Rîmnicul-Vîlcii; *ibid.,* pp. 134-5.
[7] *Ibid.,* p. 135, nota 1.

www.dacoromanica.ro

un rol în literatura populară şi didactică: acel Gherasim Gorjanul, Gorjan, care va conduce buna şcoală, lăudată călduros şi de consulul engles Blutte, care-şi avea un copil acolo, din Vălenii-de-Munte[1] Ei aveau să urmeze la Gheorghe Pop, un curs pregătitor „ca să se deprindă cu orînduiala înprumutatelor învăţături şi altor ştiinţe"[2]. Cursul, cu monitori, trebuia să fie, de la 1-iu Novembre, de vre-o două-trei luni, viitorii învăţători primind şi leafă. Programul cuprinde gramatica şi geografia politică, ceva aritmetică, şi cu „frîngerile", fracţiunile, şi catehismul. Se ceru şi alcătuirea de manuale pentru ei[3].

Căci încă din 1830 şcoala noii orînduiri generale a Regulamentului Organic luase fiinţă, şi la 1-iu Iulie ea trebuia să şi înceapă, deschiderea fiind zăbovită apoi până la terminarea votării Regulamentului.

Prin această „Constituţie", „care făcea din şcoală o instituţie permanentă de Stat, pe cînd până atunci ea fusese numai o binefacere şi o milă domnească[4]", fiecare „oraş de căpetenie" trebuia să-şi aibă „şcoala obştească", „naţională", una de acelaşi caracter, înlocuind formele variate de până atunci, aşa cum porniseră din iniţiativa cîte unui boier sau negustor dorind să-şi facă pomană şi prin luminarea sufletelor, şcoală uniformă.

---

[1] Urechiă, *l. c.*, pp. 136, 164 şi *Rev. Ist.*, I, p. 135 şi urm.; V, pp. 67-8. Pentru şcoala lancasteriană şi Urechiă, *l. c.*, p. 143. Cf. pentru „candidaţi" şi *ibid.*, pp. 143-5.

[2] *Ibid.*, pp. 144-5.

[3] *Ibid.*, p. 153.

[4] P. Răşcanu, *Istoricul învăţămîntului secundar*, 1906, p. V. Acolo citaţii din „Regulamentul şcoalelor publice" păstrat în Bibl. Universităţii din Iaşi.

www.dacoromanica.ro

In Muntenia, după încetarea „biciului dumnezeiesc" al holerei, în iarnă, se luau măsuri ca „să se hotărească pentru școală o casă în fieșcare oraș, sau din cele mănăstirești și obștești, iar, nefiind asemenea case, să se închirieze de către orășeni o încăpere destulă, adecă trei odăi pentru locuința a doi dascăli și alte două sale măricele, pentru învățătură". In Capitală școala centrală de la Șerban-Vodă și cea complementară[1]. Aici, la București, ca și la Iași[2], trebuia să fie și o școală înaltă de fete din noua boierime a cinurilor.

O vie mișcare cuprinse întreaga țară: „prostimea" ca și „boierii, feciorii de boieri și neguțătorii" se întreceau în colaborarea cerută. La Caracăl, toți ajutară la gătirea localului și la plata dascălilor, de modă veche, ca un Chiriță Berbovici Brabeteanu, fie și a unuia „care de limba lui cea proastă românească are puțină", dar privilegiații se plîngeau că mulțimea n'a venit la convocarea ispravnicului și nu vrea să mai ajute mai departe[3]. Din partea lor, ei doriseră încă din primăvară, de la sine, o școală nouă cu „dascăl întemeiat în știința națională"—ca Lazăr—„și cu limbi străine", ca acei Craioveni Căpățineanu și Pleșoianu, cărora, în loc de „chir", li se zicea „Mosiù", și oferiseră și 3.000 de taleri, ca să fie lăsați în stăpînirea moșiei tîrgului, de care erau amenințați acum să fie expropriați în folosul școlii încă nedeplin așezate[4]. Jienii, din neamul creatorului de școală Hagi Stan, un Greceanu, un Varlaam iscăliau actul

[1] Urechiă, *l. c.*, pp. 138-9. Cf. și p. 163 și urm.; pentru Moldova, *ibid.*, pp. 158-9.

[2] Unde se fixă numărul de cinzeci.

[3] *Ibid.*, pp. 139-40.

[4] *Ibid.*, pp. 140-1.

www.dacoromanica.ro

alaturi de represintanţii negoţului; boierii toţi, un Prejbeanu, un Strîmbeanu, un Gărdăreanu, un Niculescu, un Burileanu, un Ciupagea, şi negustorii stăruiau ca dascălul cel nou, în locul bietului Chiriţă, rău plătit şi lipsit şi de „ipodidascal", să fie „cu ştiinţă de învăţătura cărţii româneşti", de sigur, dar, „de va fi cu putinţă, să ştie şi carte grecească i franţozească", avînd a fi plătit de părinţi pentru învăţarea noii limbi indispensabile, pe lîngă „una mie oca zahereà" pentru întreţinere[1]. Un ajutor trebuie sa i fie dat.

De altfel şi la Bucureşti, Vasile Nenovici, ultimul dascal de la Sf. Gheorghe, fu înlocuit cu C. Petrovici, care va fi avut asemenea însuşiri[2]. Acolo, la Caracăl, o sută cincizeci de copii se adunasera din oraş şi „de pe afară", nerăbdători să înveţe, fiind, spune plîngerea locuitorilor, păcat de „pierderea vremii la atîta tinerime ce se rătăceşte fără nicio educaţie".

Şcolile publice fiind acum definitiv aşezate, o nouă rivalitate se deschidea, în locul aceleia de odinioară între Asachi şi Lazăr sau urmaşul acestuia Eliad, om fără studii în străinătate, şi, cu toată epocala sa gramatică, un simplu autodidact rîvnitor, care asigura succesul Moldovenilor. Acuma, în fruntea şcolilor muntene, avînd ca epitropi pe Alexandru Filipescu, pe Ştefan Bălăceanu, dar şi pe harnicul Ştirbei abia întors de la Paris pentru a începe o strălucită carieră care-l va duce pănă la Domnie, era Poienaru, întors de la studii, cu o perfectă orientare cul-

[1] *Ibid.*, pp. 141-2. Psaltul lipsia încă din 1828, cînd arsese Caracălul.

[2] Nedioglu, *o. c.*, pp. 23-7.

[3] *Ibid.*, pp. 142.

www.dacoromanica.ro

turală, cu aplecări apusene, dar și cu neclintita hotărîre de a păstra învățămîntului un caracter absolut românesc după tradiția neuitatului său dascăl ardelean.

De altfel în chiar textul Regulamentului muntean se prevedea „istoria rumînească", adăugindu-se că „ea se va desvolta cu mai multă întindere decît istoria particulară a celorlalte neamuri, făcîndu-se iscodiri a se găsi în fiecare veac din istoria neamurilor de prin prejur obiceiurile și pravilele cele mai însemnate ale acestei țeri" (în „sinhronie" nu se va „pierde dinaintea ochilor starea Țerii Românești în fiecare veac", la retorică, „exempluri din istoria națională"), iar la geografie că se „va începe de la pămîntul rumînesc ca dintr'un centru". Clasa I și II vor fi consacrate în mare parte gramaticei românești. Și se prevedea corectarea în școală a „limbii părintești de tot simplă, cu care tinerimea vine în școală", „neregulată și greșită", avînd nevoie de „îndreptare", și „curățire", dar „fără a sili duhul ei", iar cele „tehnice și de idei înalte" fiind luate dintr'o singură limbă, „precum este cea franțozească, apropiindu-se de cea latinească, firească mumă a limbii românești".

Poienaru însuși,—cu Știrbei, credem,—a alcătuit și îndreptarea generală, „deslușire, tălmăcire, înșiruire loghicească a ideilor, a studiilor" incorporată în Regulament. E o lucrare plină de idei nouă: trecere de la simplu la compus"; din clasele începătoare e admis a trece cineva la cele superioare după destoinicie (din a treia ca și din a patra); „treapta lucrătorilor" e ținută în samă: „Un meșter care știe să cetească, să scrie și să socotească și care are cîteva

www.dacoromanica.ro

cunoştinţi de prinţipurile meşteşugurilor mecanice este în stare a pătrunde toate lucrările meseriei de care se slujeşte. A osîndi cinevaşi pe lucrător la soarta unui instrument orb, unui automat supus la înăbuşirea ce i se face, este ca cum ar voi să se lipsească de toată nădejdea de a se mai face vre-o desăvîrşire în lucrarea producţiilor industriale. Intr'acest chip dacă ar voi cinevaşi să păzească în veci nesmintite obiceiurile vechi, ar opri tot feliul de îmbunătăţiri": grija de ei se observă şi la recomandaţiile cu privire la desemn, care trezeşte şi simţul frumuseţii. Se aminteşte că „regulele sînt mijloacele, iar nu sfîrşit". Se recomandă învăţarea gramaticei prin cetirea din „autorii cei mai vestiţi pentru stil curat", a istoriei prin luarea de „extracturi" şi prin compuneri. La aritmetică elevul trebuie făcut „să găsească singur regula". Se cere „un curs de istorie generală a literaturii", şi cu relaţia acestor literaturi între ele şi aceia ce pot avea cu „literatura neamurilor vechi", „depărtînd gustul exclusiv şi pedantesc, care adoarme duhul şi opreşte naşterea ideilor nouă": profe orul va face pe şcolari să simtă de cîte lucruri de căpetenie ar fi fost lumea lipsită dacă s'ar fi mărginit cumva în cercul unor regule arbitrarii şi prea absolute. Pe de altă parte va arăta rătăcirile acelora cari, lăsîndu-se unei imaginaţii neînfrînate, se împotrivesc resonului şi bunei simţiri şi, alergînd după originalitate, cad în feliuri de rătăciri. Profesorul va arăta încă relaţia ce au între ele lucrările duhului la deosebite stări alé societăţii, precum: influenţa ce are clima, religia şi obiceiurile asupra literaturii fiecăruia neam" [1].

---

[1] Reproducere şi în Răşcanu, *o. c.*, pp. XX-IV.

www.dacoromanica.ro

Școala lui Poienaru, urmînd celei a lui Poteca, începe la 1-iu Mart 1832[1]. Ca „provisor", ajutat de un revisor incompetent, fiind străin[2] era vorba de alți trei, la Buzău, Pitești, și Craiova[3],—el complectă Academia de la Sf. Sava, care, în intenția lui Chiselev, atent la orice propunere și necruțător în critici, trebuia să atragă pe absolvenții școlilor județene și să pregătească, peste clasa complementară, pe viitorii studenți în străinătate. Incă la 1832 o comisiune, în care presidentul rus pusese și pe Francesul, funcționar imperial, Fonton de Verrayon, lîngă fiul de Domn Suțu, — care voià școli de sate cu preoți și istoria sprijinită pe Evanghelie, nu pe Greco-Romani, dar filosofia ca pregătire a literaturii vechi[4]—, și cinovnicii Costachi Dendrinò și Piccolo, constata 421 elevi la primele două clase, lancastriane, în care se învăța: cetitul și scrisul, catehismul, aritmetica practică, principiile de geografie și *primele noțiuni de istorie a țerii.* Apoi 139 la școala centrală, avînd în program aritmetica rațio nată, geografia, gramatica românească și greceasca, francesa, caligrafia și istoria sacră (predată rău, fără explicații). Nu se prea găsiau ascultatori la clasa complementară, *începutul universitar,* cu drept, literatură franceză și latină, limbă germană și sla vonă[5]. Comisia se gîndia și la „operatorii practici", cu cunoștinți de mica hirurgie, la inginerii hotarnici, buni și pentru necesarul cadastru, și la arhi-

[1] Daruri ale Mitropolitului Grigorie catre preoțimea basarabeana; N. Tomescu, *Mitropolitul Grigorie IV al Ungrovlahiei,* Chișinau 1927.

[2] V. și Urechiă, *l. c.,* p. 175. Cf. *ibid.,* pp. 247-8.

[3] *Ibid.,* p. 171.

[4] *Ibid.,* p. 177.

[5] *Ibid.,* p. 171. Cf. raportul către Chiselev, pp. 163-4. Și răspunsul lui, p. 167.

www.dacoromanica.ro

tecţi, „destul de pătrunşi de principiile artei ca să reuşeească a face să predomine gustul frumosului şi utilului în construcţiile private şi publice"[1]. Se şi desemna un proiect de învăţămînt medical pe trei ani, cu catedra de farmacie, „cuprinzînd elementele botanicei şi materiei medicale", cu cea de „mică hirurgie şi patologie specială, foarte pe scurt", cea de anatomie şi fisiologie, cea de igienă şi istorie naturală, elevii umblînd din al doilea an la spitale, iar după diplomă mai făcînd acolo o practică de un an,— acest învăţămînt fiind ajutat de laboratoriul farmaciei centrale, aşezat la şcoală, şi de grădina botanică, utilă şi higienei oraşului[2]. Apoi al ingineriei, cu trigonometrie de ambele feluri, geodesie, cu ridicarea de planuri, cu oarecare astronomie, cu legile de hotărnicie din Europa şi datinele ţerii Chiselev aprobă), plus desemnul topografic şi principiile perspectivei. Iar pentru arhitectură, cu un singur profesor, s'ar preda: istoria ei, ştiinţa materialelor, principiile de construcţie, „aplicaţia la mijloacele ţerii, preferind utilul frumosului absolut", şi cu critica „zidirilor defectuoase care acopăr ţara" (Chiselev aaplaudă: „foarte bine gîndit"). Cum nu sînt de fapt „înalta literatură francesă şi latină", nici cursurile de turceşte şi slavonă, s'ar pune în loc — începutul Facultăţii de litere — „o catedră de literatură cuprinzînd principiile frumosului, ale stilului elocvenţei şi poesiei, cu o istorie pe scurt a literaturii,

---

1 *Ibid.*, p. 172.

2 O şcoală de mică hirurgie şi de moşit la Colţea, 1845, *ibid.*, II, p. 298. Dr. Sporer şi şcoala de moşit, *ibid.*, p. 160 (an. 1840). Incă în 1838 era şcoala la Bucureşti; *ibid.*, p. 62. Mica hirurgie a lui Vartiade în 1844, *ibid.*, p. 271.

www.dacoromanica.ro

o catedră de filosofie cuprinzînd analisa facultăților și ideilor, deducția lor sau logica morală, știința principiilor și o catedră de fisică și himie experimentală". In locul „cursului de drept" cel de istorie a dreptului roman[1].

Indată eforia luă măsuri pentru ca aceste intenții să înceapă a fi îndeplinite. „Cursul de desemn topografic și de perspectivă e și deschis." Gheorghe Pop făcea aritmetica rațională, iar Poienaru însuși începea geometria; provisorul își reservà algebra și trigonometria practica, și iarăși pentru a formà un specialist, ceia ce i ar permite a trece la geodesie și „observații astronomice", cînd vor fi și e'èvi pregătiți[2].

O lege specială interveni aici îndată, aducînd unele schimbări în programe. Astfel în școlile începătoare se introducea și geometria și mecanica practică pentru meserii. Invățământul umanioarelor se împărția pe patru ani, avînd și un curs de ținerea registrelor. La complementare se fixă un an pentru retorică și „învățăturile slobode", limbile clasice, geometria și algebra, un al doilea pentru istoria literaturii alături de logică și fisică, un ultim an unind morala cu archeologia și chimia.

Se puneau astfel, în adevăr, la complementare, basele Universității. Dreptul cu trei ani (drept civil și comercial; drept criminal și procedură; istoria dreptului și economia politică). Matematicele cu același termin (trigonometrie aplicată și algebră superioară; calcul diferențial și integral; geodesie și triangulație;

---

[1] *Ibid.*, pp. 171-2.
[2] *Ibid.*, p. 176.

www.dacoromanica.ro

mecanică şi arhitectură). Şi un învăţămînt agricol de trei ani cuprindea: „principiile culturii de obşte", botanică şi mineralogie aplicată, veterinărie şi ştiinţă forestieră, economie industrială şi practică, precum şi studiul solului românesc[1]. Va fi o fermă-model lîngă Bucureşti[2].

In materie de organisare, al patrulea efor va fi şi inspector pentru şcoala centrală, iar unul va funcţiona ca director general al „Casei Şcoalelor". Directorul şcolilor e şi provisor la Sf. Sava, avînd în grijă şi internatul. In judeţe vor fi comitete şcolare, de inspecţie, pe lîngă administraţie. Profesorii vor primi ca pensie leafa întreagă după 24 de ani de serviciu (Chiselev o prevăzuse, propuind 1 3 după opt ani şi 2/3 după şaisprezece[3]. La şcolile începătoare nu se plăteşte nimic: plata celorlalţi (de la 15 lei pe trimestru) va servi la publicarea manualelor (taxe de examen destul de modeste). Se dau două examene pe an şi se prevede corigenţa şi repetenţa. Cine a isprăvit cursurile superioare şi a trecut ultimul examen e „laureat în învăţăturile slobode", „laureat în ştiinţe şi meşteşuguri", advocat sau inginer civil, după specialitate. Vacanţele sînt de două săptămîni la Paşti şi de o lună la date din toamnă care variază după categoria şcolii. O şcoală

---

[1] *Ibid.*, pp. 177-8.

[2] Ca profesor nou pentru matematici Dimitrie Pavlidi; *ibid.*, p. 231. Lista profesorilor şi programul, 1834-6, în Iorga, *Viaţa şi Domnia lui Barbu D. Ştirbei*, „An. Ac. Rom.", XXVIII, p. 139 şi urm. (şi cifra elevilor: 736 în 1834; Balcescu şi I. Ghica premianţi, p. 141). *O şcoală de iconari şi zugravi la Buzău*, Constantin N. Tomescu, *o. c.*, p. 91, nota 1.

[3] Urechiă, *l. c.*, p. 175, nota 4. Era vorba şi de întrarea în nobleţă după treizeci de ani; *ibid.*, p. 176.

www.dacoromanica.ro

de fete, cu limba de propunere franceză, afară de învățământul de românește, va cuprinde cinci ani de studii, treceri de la cetire, scris și lucru de mînă la caligrafie, gramatică, la geografie, ortografie, franceză, catehism și desemn, la istorie, compoziții franceze și aritmetică aplicată, la istoria naturală, morală, ținerea registrelor, bucătăria și compoziția românească. Se prevede și un timp de pregătire după cinci ani pentru a cunoaște economia casei și creșterea copiilor [1].

Școlile se înzestrează cu cărți culese de la biserici, mănăstiri și episcopii și cu dreptul legal (trei exemplare pentru București, două pentru Craiova), precum și cu tot felul de colecții [2].

In acest timp douăsprezece județe își aveau școlile întemeiate, și cea din Craiova căpăta trei profesori francesi, și, ca și la București, pănă la douăsprezece catedre, devenind școală centrală [3].

Profesorii se complectaseră și ei, cu Vasilachi Jorj, Ioniță Poienaru, Florian Aaron, venit de la școala lui Dinicu Golescu, pentru istorie, un Cunițchi luînd limba rusească și pictorul Scarlat Wallenstein desemnul; în 1833 Aristia reveni în învățământ, pentru franceză [4]. Era și un curs de gramatică [5]. Cele d'intăiu premii, după cinci luni de studii, din cărți francese pe lîngă cîteva gramatici de-ale lui Eliad, se dădură în August 1832, în mijlocul unei deose-

[1] *Ibid.*, pp. 181-2.

[2] *Ibid.* Impărțirea oarelor p. 183 și urm. Examenele din 1832, p. 186 și urm.

[3] *Ibid.*

[4] *Ibid.*, p. 258.

[5] *Ibid*, pp. 174, 184. V. și anexa la p. 194.

www.dacoromanica.ro

bite emoţii, care mişcă şi pe autorul dării de samă din „Curierul românesc" [1]. Fără a se uita „luceafărul" Chiselev, „al căruia nume cît va fi neamul românesc se va afla tipărit în adîncul inimii Romînilor", numele lui Lazăr, doctor în teologie şi drept, „cel mai vrednic de laudă Romîn de spre ale sale ştiinţe şi patriotism", care „el întăiaşi dată a propus ideia de a se întocmi o şcoală în limba patriei şi el singur s'a luptat cu toate neînlesnirile, făcînd în limba românească cursuri de filosofie şi de matematică", era pomenit cu o deosebită şi caldă recunoştinţă de elevul său, care nu uita pe Constantin Bălăceanu, tatăl lui Ştefan, ca principal sprijinitor, pe „Palade inginerul" şi pe Eliad, „proprietarul tipografiei", odată singurul profesor, „nepregetat tînăr" care „pentru o singură dragoste a-şi împărtăşi învăţătura tinerimei a suferit tot felul de strîmtorări", făcînd dar ţerii şi acea gramatică prin care „tinerimea învaţa acum în şcoală cu înlesnire a-şi regula ideile şi expresiile în limba părintească". El era răsplătit şi prin aceia că în toate şcolile se auzia din darul său de poet „Cîntarea dimineţei din buzi nevinovate".

Intre premianţi era Ioan Ghica, întăiu la geometrie şi accesit la aritmetică, şi Nicolae Bălcescu, accesit la gramatica francesă [2], Ioan Zalomit, filosoful, C. Aricescu, poetul, Costaforu [3]. Iar în anul următor Ştirbei ţinea să arăte că la clasa I şi II de începători învăţau şi fiii săi, Gheorghe (Iorgu) şi Grigore [4].

---

[1] *Ibid.*, pp. 187-9.

[2] *Ibid.*, pp. 190-1. Intăiul e un Scarlat Turnavitu pentru geografie şi istorie. V. şi *ibid.*, p. 195.

[3] *Ibid.*, pp. 27, 28, 30 (an. 1838).

[4] *Ibid.*, p. 235. Găsim şi pe D. Brătianu; *ibid.* (şi un

www.dacoromanica.ro

In ce priveşte provincia, o inspecţie a lui Poienaru arată la Craiova, pe lîngă vechiul dascăl pentru începători, Stanciu Căpăţineanu, pe Chiriţă Pîrvovici, la geografie, la francesă pe Vizament, care „s'a familiarisat cu limba românească", pe Leca la desemn şi pe Mundaniotul la greceşte[1].

In Moldova se întemeiase pentru „candidaţi" un curs de „pedagogică", al lui Samuil Botezatu[2], şi se rînduiau profesori la cinci Ţinuturi, gramatica lui Săulescu înlocuind pe a lui Eliad, aritmetica fiind după caietele lui Filipescu, geografia după ale lui Fabian[3]. Se plănuia un Institut „agronomo-iconomicesc"[4]. Cît despre gimnasiu, a cărui pecete purta mîndru inscripţia: „1828. Sighiliu ghimnaziei vasiliane urzite la 1644", cu „porumbul Duhului Sfînt în Ochiul lui lui Dumnezeu", referendarul Asachi, lucrînd cu o eforie în care Veniamin şi Mihai Sturdza erau alături de Hatmanul Ghica, căută să nu se lase întrecut în emulaţie cu Poienaru. Şcoala era frecventată foarte mult de fiii de boieri, şi printre bursieri —Asachi li zicea, italieneşte: *alievi*—: un Catargiu, un Mavrocordat, un Manu, un Balş, un Miclescu, Constantin Vîrnav, apoi un Iamandi, un Crupenschi, un Veisa, pe lîngă viitorul doctor Anastase Fătu, poetul Dimitrie Gusti, profesorul de istorie Iancu Albineţ, Alecu

Grădişteanu, Ion Ghica, Al. Orăscu). Cf. şi *ibid.*, p. 258, nota 1.

[1] *Archivele Olteniei*, II, 5.
[2] Urechiă, *l. c.*, p. 200 şi urm.
[3] *Ibid.*, p. 202.
[4] *Ibid.*, p. 200.

www.dacoromanica.ro

Costinescu, un Scriban, un Văsescu [1], cu profesori noi, ca Francesul Tissot[2]. Gimnasiul, avînd 29 de şcolari numai faţă de 129 de la şcolile începătoare şi 47 de la „normă", urmă un program încă modest, cînd se învăţa, în patru ani, latineşte, cu gramatică, greceşte (cu Căminarul Atanasie), geografia lumii (cu preotul Constantin Facăş), logica şi istoria lumii[3], iar, ca limbi, francesa, germana şi ruseasca (profesor Iosif von Adler [4]. In Februar 1832 trebuia să se mai cheme la Academie printr'un îndemn public profesori pentru „filosofie, logică, metafisică, morala şi drept natural", apoi pentru „teoria matematicii, istoria naturală, fisica şi himia teoretică, şi experimentelor", în al treilea rînd: „matematicile aplicate, geometria, măsurătoarea de pămînt, arhitectura civilă, idraulica, mecanica şi construcţia de poduri şi şosele", în al patrulea: „economia rurală şi veterinăria", în al cincilea: limba şi literatura francesă [5].

Academia era considerată ca în pregătire, avînd să lase la vremea ei şcoala vasiliană pentru clasele elementare. Comitetul academic, compus din profesori de toate treptele, ajutat de legistul Bojinca şi de d-rii Cihac şi Cuciureanu[6], şi presidat de referendar, avea să creeze şi noile manuale, „după spiritul limbii moldoveneşti şi în mod de a putea fi adoptate de majoritate"[7], şi regulamentul prevede „a nu sili du-

---

[1] *Ibid.*, pp. 204-5.
[2] *Ibid.*, p. 206.
[3] *Ibid.*, pp. 208-10.
[4] *Ibid.*, p. 244.
[5] *Ibid.*, pp. 211-2.
[6] *Ibid.*, p. 214.
[7] *Ibid.*,

www.dacoromanica.ro

hul limbii" în neologismele francese[1] (mai tărziu Saulescu lucrează la prelucrarea filosofică a limbii românești"[2]). Până atunci Asachi făcea matematica, după Bezout, și Fabian, geografia după Stein. Și aici era în proiect școala de fete[3]. A fost vorba chiar de o școală militară[4].

In provincie școlile se organisau răpede, prin odai de pe la biserici, cu cîte un „înplinitor profesoriei', ca la Botoșani, cu Gheorghiu, după care vine și un Velini, limba germană fiind întrodusă de un Alecu Corlățan[5]

Am spus că școala superioară munteană era definitiv organisată. Intre Poienaru și Știrbei domnia cea mai deplină înțelegere, înainte și după instalarea Domnului de țară care a fost occidentalul Alexandru Ghica, până ce, la Ianuar 1835, Știrbei fu silit a lăsa locul lui Scarlat Mihăilescu[6].

Altfel în Moldova.

Aici sensul însuși al școlii nu era bine determinat. Caracterul de instituție pentru științi nu se putuse menținea și din lipsa de forțe potrivite. Prins cu atîtea ocupații: călătoria la București pentru alcătuirea Regulamentului Organic, ziarul *Albina Romă-*

[1] *Ibid.*, p. 218.

[2] P. 227. E vorba de „evghenisirea" ei; p. 227. Se vor învia și vechii termini. In clasele elementare și matematică și geografie, ceva scrisoare și cetire latină; *ibid.*, p. 213.

[3] *Ibid.*, p. 213.

[4] *Ibid.*, p. 215.—Pentru școala de „unter-ofițeri" v. și *ibid.*, p. 246.—Cel d'intăiu manual de învățămînt agricol la Munteni e din 1845, al lui Ioan Penescu. V. *Viața agricolă* pe 1915, no. 1.

[5] Gorovei, *o. c.*, pp. 348, 353 și urm., 361-3, 365.

[6] Filitti, *Domniile Regulamentului Organic*, ed. Academiei Romîne, p. 225.

www.dacoromanica.ro

nească, tipografia, Asachi nu putea să deie școlii întemeiate de dînsul acea grijă de care era capabil exclusivismul școlar al activității lui Poienaru. Din partea lui, Mihai Sturdza, care-și pregătia Domnia, n'avea nici răgazul, dar nici tinerescul avînt al lui Știrbei, care, în 1833, vorbind la examene, își amintia că nu de multă vreme fusese „ucenic" el însuși[1].

In lipsa lui Asachi, rămas însa referendar, Săulescu, filologul, căuta a face cît mai mult loc persoanei și materiei sale „filologice", pe care o pusese și în program. Mai mult decît studiile înseși, acest om mediocru, dar staruitor, umbla, cum am văzut cu prilejul manualelor de tiparit, dupa o refacere a limbii potrivit cu vechi monumente literare și cu documente. Se ajunse la un conflict cu bunul simț al lui Mihai Sturdza. I se punea în vedere că nu trebuie să se „chinuiască" limba și ca întăia datorie e „sporirea persoanelor învățate și apoi cu ajutorul acestora se va putea pași către deplina curățare a limbii dupa regulele filologice"[2]. Iar, cînd el presintă marea sa opera, gramatica îndreptătoare de limbi, Asachi avu curagiul, contra lui Fabian și a preotului-profesor, să afirme că o astfel de carte nu poate fi admisă, caci ar face antipatică însăși instituția care s'ar servi de dînsa și ar recomanda-o: nu se pot aproba „ipotesurile, iscodirile și ideile particulare", „sisteme străine", „îmbracînd limba în forma clasică numai pentru dragul maicii de la care se trage". „Sînt înuntru atîtea paradoxe, încît această carte cuprinde în sine felurite stihii carele vor aduce nemulțămire, discreditare și

[1] Urechia, *l. c.*, p. 234.
[2] *Ibid*, p. 229.

www.dacoromanica.ro

ură asupra instituției în al careia sîn s'au născut". Cu niciun chip, nici într'o nouă presintare nu consimți Asachi să tolereze ceia ce era de fapt doar o „disertație filologica și sistema particulara a autorului'. Căci el știa bine, acest spirit ponderat, această minte de clasic, ca „tirania filologica e mai grea a se statornici decît cea politică" [1].

Astfel întemeiarea Academiei de mult dorite, la care de la început erau să vie cursuri de drept și medicina [2], zăbovi. Pentru a reorganisa internatul se aducea la 1834, cu toată cererea de „protimisire a pămîntenilor" [3], un străin, Tolhausen, de la Frankfurt-pe-Main, atunci cînd, la București, cum vom vedea. Francesul Vaillant, silit, prin repetate și hotărîte intervenții, a urmă programul de la Sf. Sava,→ altfel. „daca crede că planul d-sale e mai bun, poate stabili pe acele base o pensiune oriunde aiurea decît în Colegiul Sf. Sava[4]" , era silit sa cedeze locul lui Gheorghe Pop, numit „censor" acolo [5]. Se și

[1] *Ibid.*, p. 251. Și în regulamentul din 1835 se cerea „mare cumpanire și chibzuire" la stil, *ibid.*, p. 285. De altfel Săulescu nu se lasa în ce avea dreptate, și în 1837 era vorba de a se cumpara lexiconul lui Budai Deleanu și, întrebuințîndu se și al lui Costin Veisa, să se lucreze la un dicționar, „adunînd toate cuvintele moldovene alese și uitate, de prin dresuri și cărți vechi, precum și din gura poporului; apoi acele cuvinte ce ar lipsi de tot să se alcătuiască după trebuință de la maica limba. Și în asemenea lucrare să se înțeleagă direcția școalelor cu acea din Țara-Românească"; *ibid.*, p. 363.

[2] V. discursul lui Czihak, despre progresele civilisației în Moldova, la Congresul de naturaliști din Freiburg-i.-B.

[3] Urechiă, *l. c.*, p. 230; N. Bogdan, Societatea *med'co-naturaliștilor,* Iași, 1919, p. 19 și urm.

[4] Urechia, *l. c.*, pp. 161, 165-6.

[5] Mulțamire cu conducerea lui, *ibid.*, Cf. și *ibid.*, p. 159.

www.dacoromanica.ro

cumpăraseră pentru înalta şcoală casele lui P. Casimir, Mihai Sturdza fiind acuma Domn şi hotărît a nu se mai face zăbava[1]:

Intăiul an de Domnie al lui Mihai-Vodă trecu însă fără a se întemeia şcoala. Se adăugiau numai cîrpituri la vechea alcătuire a „gimnasiei", numindu-se la 1834 ca „profesor public de desemnul figurilor şi a zugrăviturei istorice în oleiu" Ioan Müller, căruia-i succedă Giovanni Schiavone, şi pentru zugrăvirea **noului edificiu al Mitropoliei**[2].

Dar la felicitările de Anul Nou din 1835 se arăta de „corpul academic" că fundaţia domnească, mihăileană, nu va întărzia[3]. Programul, redactat în acelaşi an, pune alături de şcoala lancasteriana şi „norma" de doi ani, de „ghimnasia" cu două clase pregătitoare şi două „umanioare", care trebuiră refăcute, Academia, cu Facultăţile de filosofie, drept şi teologie, şi cursurile anexe: de geometrie practică şi economie (agricultură, silvicultură, veterinărie). Teologia trebuie predată la Seminariu, reluat la 1834 supt conducerea lui Damaschin Bojinca, jurist bănăţean, fost redactor al „Bibliotecii" lui Carcalechi, adus anume pentru acest scop, şi pe care-l ajutau vechii dascăli: Ienachi, preotul Constantin Teodorescu, şi dascălii de latină, un Ignatz, un Olărescu[4].

Se adăugia o Şcoală Reală (anul al patrulea la Trei Ierarhi deocamdată), şi un Institut tehnic (pentru fabricarea de instrumente), încă în fundul ori-

[1] *Ibid.*, pp. 277-8.

[2] *Ibid.*, p. 267.— El ceru o zăbavă de şase luni. Se cerea în acelaşi timp pentru celelalte şcoli întărirea drepturilor asupra chiliilor de la Trei Ierarhi; pp. 280-1.

[3] *Ibid.*, p. 279.

[4] Programul pe 1835-6, *ibid.*, pp. 294-5.

[5] *Ibid.*, pp. 264-5.

www.dacoromanica.ro

zontului, apoi cursurile de limbi (se prevedea italiana), evident „filologice", Școala de Belle Arte sau de „frumoase meșteșuguri", cea de desemn, de arhitectură și geometrie, precum și de figuri istorice. Un „senior" va sta în fruntea profesorilor timp de un an.

Un internat sau institut de creștere va cuprinde cinzeci de fii de funcționari și douăzeci și patru stipendiști săraci. Pentru noile cursuri universitare, asemenea cu cele muntene, se vor da diplome de laureați: în filosofie, în științe, de advocat sau de inginer civil, întocmai ca la București, și numai cu aceste diplome se va putea ajunge, dupa doisprezece ani, la funcție [1].

Epitropia ruga, la 1-iu Iunie, pe Domn sa admita ca instituția să poarte numele lui'. A doua zi se facea inaugurarea, Vodă trecînd pe supt un arc de triumf în stilul epocei lui Vasile Lupu și oprindu-se în „sala ceremonială", în fața statuilor alegorice ale teologiei, dreptului, industriei, agriculturii și artelor frumoase. Erau presenți bătrînul Mitropolit Veniamin, vechiul efor Constantin Mavrocordat, noul coleg Vistierul Nicolae Canta, neapărat și consulul rusesc, toți profesorii [3] și elevii, în uniformă [4], membrii societății „medico-istorio-naturale" a d-rului Czihak. „Singurul mijloc a fericirii prea-iubitei noastre patrii", zicea Mihai Sturdza de pe tronul improvisat, „este o dreaptă luminare a fiilor ei", și anume „o

[1] O masură analoga în Muntenia, *ibid.*, p. 302.

[2] *Ibid.*, p. 286.

[3] Și maiorul Singurov, pentru inginerie, Draghinici, Stavrat (francesa la începători, preotul Ioan Micul, *ibid.*, p. 291. Un Crassan, de italiana, care era sa ia locul lui Tolhausen, p. 293; f. p. 321, nota 3.

[4] Uniforme și la București.

www.dacoromanica.ro

sistemă de învăţătură publică înlesnitoare, potrivită cu gradul luminatei Europe şi cu trebuinţa acestei ţeri"[1]. Iar Asachi, amintind presupusa şcoală a lui Alexandru-cel-Bun şi a lui Despot-Vodă, confundată cu a lui Vasile Lupu, însemna că aproape trei mii de elevi au trecut prin şcolile din Iaşi şi din provincie[2].

Academia putea să funcţioneze fără zăbavă, clasa de filosofie dînd examen la 1-iu Octombre[3]. La profesorii arătaţi mai sus se adăugiră doi Francesi, de curînd aduşi, Malgouverné pentru iniţiarea în limba franceză[4], Lucien Repey, poet[5], care, trecînd la

[1] *Ibid.*, p. 287.

[2] In Octombre se constată o frecventare de 322 de elevi la Iaşi, 187 la Ţinuturi, plus 87 la Gimnasiu, 26 la filosofie *(ibid.*, p. 292). In Muntenia la 1832 erau 2.500, dintre cari 400 la Sf. Sava, 225 în oraş, 225 la Craiova; v. p. 225. Tot acolo la 1836: 3.141 de elevi, 1.619 în provincie, plus 337 în Craiova; 865 la Sf. Sava, 370 în primarele din Bucureşti. La 1837, 436 la Iaşi, 538 la Ţinuturi pp. 363, 372 4 . La 1842: 2.209 la şcolile de Ţinut cu absolvenţii , pp. 221-2, sau la 1849, 650 (579 la Iaşi 161 fete; 967 la judeţe), La 1843 erau 1.639: p. 258.

[3] *Ibid.*, p. 292.

[4] *Ibid.*, p. 380 gramatica . Mi s'a scris cîndva că familia lui poseda un tablou înfăţişînd deschiderea Academici Mihailene.

[5] *Pâquerettes*, poesii, din 1840, şi *Discours prononcé à la séance solennelle de l'examen de l'Académie Michalienne à Jassy, l'an 1836, par L. Repey, professeur de littérature française*, Bucureşti, tip. Eliad, 1836. Era un spirit luminat acest autor al unei Istorii universale cu scop didactic, *Les rudimens de l'histoire à l'usage de la jeunesse moldo-valaque, Istorie elementară pentru trebuinţa tinerimei moldo-româneşti,* care scria: „Studiul să nu fie pentru noi ce este pentru cei mulţi, un simplu mijloc sau o situaţie, ci studiaţi pentru a nu rămînea mai pre

www.dacoromanica.ro

Bucureşti, redactă o Istorie Universală „pentru trebuinţa tinerimii moldo-româneşti" în franţuzeşte şi româneşte[1], apoi S. André pentru sintaxă[2], doi Greci, Ghenaton, pentru limbă, Cuculi pentru literatura, şi arhitectul Freywald, care pavă străzile Iaşului, pentru „desemn, arhitectură şi geometrie"[3], apoi şi un profesor de musică vocală şi instrumentală, facultativ[4]. La şcoala de inginerie, îndată pusă la cale, urmau şi ofiţerii noii armate[5]. Dar, încă în Maiu 1836, Flechtenmacher, care preda latineşte şi literatura germană, era silit să întrebe „cînd îi va veni rîndul de a paradosi legile positive ale pămîntului acestuia"[6], şi numai astfel se deschisese în acea lună, cu „filosofii", întâiul curs de drept natural în Moldova. E de mirare deci cum, în lupta ce se va deschide cu noile concepţii ale Domnului, ei putea scrie, la 29 Novembre 1836, de comitetul şcolar că „pentru ştiinţele cele mai înalte hotărîte prin Regulament de a se paradosi în Academie, acestea nu se paradosesc în acest an din pricină că nu s'au rînduit pînă acum respectivii profesori, cerînd trebuinţa a se înfiinţa şi acele clasuri pe viitorii ani, cînd numai atunci se vor putea

---

jos de rostul vieţii ca oameni, studiaţi pentru ca patria cere de la voi fii luminaţi, magistraţi, chibzuiţi, apărători pricepuţi; studiaţi pentru că, în calitate de membri ai marii familii europene, nu puteţi rămînea zăbavnici în mersul cel răpede al civilisaţiei"; *Rev. Ist.*, VI, p. 127.

[1] *Ibid.*, p. 125 şi urm.

[2] Urechiă, *l. c.*, p. 380. Louis Jordan îl înlocui; *ibid.*, p 366.

[3] *Ibid.*, p. 296.

[4] *Ibid.*, p. 305.

[5] *Ibid.*, pp. 299, 300.

[6] *Ibid.*, pp. 322-3.

www.dacoromanica.ro

culege în deplină măsură rodurile ce se așteaptă din înființarea Academiei" [1].

Și într'un Principat și în celalt pe aceasta basa se desvoltară de acum înainte înaltele școli și cele care li stateau dedesupt ca pregătire.

In Țara-Românească [2], supt Alexandru-Vodă Ghica [3], se urmează cu conducerea cuminte a lui Poienaru, care nu întîmpină nicio piedecă din partea colegilor săi și din partea autorităților școlare. „O bună obläduire nu poate fi întemeiată decît pe știința" [4] nu era numai părerea urmașului lui Gheorghe Lazar, ci și a cîrmuirii muntene. Știrbei, necontenit alături de directorul școlilor, propunea în 1837 încă doua catedre de drept practic pentru a se avea magistrați dupa cerințile vremii [5]; era vorba de trei în 1838 [6], cu profesorii Ferichidis, Brăiloiu și A. Racoviță, pentru drept civil, procedura, dreptul criminal și dreptul comercial, francez [7], în doi ani, pentru aceiași magistrați, putîndu-se înscrie nu ca la dreptul roman oricare tînăr de douăzeci și unul de ani „deprins la condeiul românesc".

Murgu, care plecase din Moldova, fu luat deci pentru logică și drept roman, în același timp cînd limba franceză era încredințată unui Languyon, în locul lui Gros, care merse la Craiova sa înlocuiască

---

[1] *Ibid.*, p. 329.

[2] V. Chemarea din 1835 a eforului Filipescu, *ibid.*, p. 299.

[3] Inspecții ale lui, *ibid.*, p. 102 și urm.

[4] *Ibid.*, p. 315.

[5] *Ibid.*, la acest an.

[6] *Ibid.*, II, p. 27.

[7] *Ibid*, pp. 35-6, 42, 100.

www.dacoromanica.ro

pe Vizamont [1]. Se tiparesc și manualele. Lasîndu se la o parte oferta lui Iordachi Golescu, cu ale lui „Bagari de sama asupra canoanelor" care apărura în 1810 [2], se pregati dicționariul francez, încredințat unei comisiuni compuse din Poienaru, Marcovici, Ioan Pop, Gheorghe Ioanid și Florian Aaron: destinat școlilor, el era să fie tipărit în 3.000 de exemplare. Se tiparira, pe lînga gramaticele existente, pe lîngă cartea de geografie și cea de istorie [4], toate manualele lancasteriane[5], caligrafia lui Neagoe, un Ardelean, „profesor și artist", și Atlasul lui Genilie [6]. Se trimetea cineva la Paris ca să aducă de la vestita tipografie a lui Didot literele pentru înzestrarea unui atelier anume pentru școlile principatului [7]. La 1839 se putea vorbi de cinsprezece manuale în 48.000 de exemplare [8]. Se gătia dicționariul și gramatica lui Vaillant, Istoria lui Aaron, Algebra și traduceri clasice. Biblioteca școlii ajunse în 1838 la 1.000 de volume [9].

O școală pentru fete nu va fi plănuită decît în 1840, și anume supt forma unei fundații lancasteriane, cu cetitul și scrisul, aritmetica elementară,

[1] *Ibid.* I, pp 353-4. 355. Atunci întra și chimistul Alexe Marin la început Marinovici, *ibid.*, p. 359. V., în genere, programul pe 1838, *ibid.*, II, p. 11, nota.

[2] *Ibid.*, p. 219.

[3] *Ibid.*, p. 390.

[4] V. mai sus Urechia. *l. c.*, II, pp. 359 60.

[6] *Ibid.*, pp. 357, 391. 395. Un concurs pentru Catehism, p. 250.

[7] *Ibid.*, p 358.

[8] *Ibid.*, p. 107.

[9] *Ibid*, II, p. 27.

www.dacoromanica.ro

catehismul, „cusaturile şi alte lucrări de mîna, ce sînt îndeletniciri ale sexului", cu un „învăţător romîn" şi „o femeie care să ştie carte şi să aibă ştiinţe de feluri de lucruri de mîna". Chiliile de la Sf. Spiridon i se pusera la dispoziţie [1].

Alături funcţiona şcoala particulara a doamnei Sîrbei, care e laudata astfel de tînarul Ardelean Axinte Sever: „Poate servi de exemplu tuturor damelor, e de toţi lăudata, departe de secăturile modelor şi de luxul corupţiunii: trăieşte în sfîntă simplicitate morala, se ocupă cu educaţia copilelor misere" [2].

Şcoala de agricultura de la Pantelimon, cuprinzînd în program şi silvicultura, începuse încă din 1835, dar mai mult ca fundaţie a societăţii de agricultură cuprinzînd pe M. Ghica, colonelul Iacobson, contele Scarlat Rosetti, I. Cîmpineanu şi P. Poienaru, la care se aduseră străinii d-ri Mayer, de la carantine, şi Zucker, autorul unei frumoase lucrari asupra Basarabiei, dedicată lui Alexandru-Vodă Ghica, acelaşi care încerca la Craiova, în 1835, şi pentru soldaţi, o şcoala de arte şi meserii [3].

In legătura cu Academia de la Sf. Sava se alcatui. în 1836-7, şi un Museu, care ajunse să publice şi o foaie de cultură, bine redactată. I se dădu un prefect şi un conservator. De fapt, era creaţiunea lui Karl sau Scarlat Wallenstein, care, bietul pictor şi

---

Urechiă, *o. c.*, II, pp. 148-9.

- *Omagiul Bianu*, p. 164.

- Filitti, *l. c.*, p. 226. Despre cartea lui I. Pşnescu din 1845, v. mai sus. In Moldova se publică de Leon Filipescu, la 1844 înca, *Dascălul agronomicei sau introducatorul practic in toate ramurile economici, după Schrift.*

Se ieau masuri ca el sa fie aprovisionat din sapaturi; Urechiă, *l. c.*, II, p. 129.

www.dacoromanica.ro

profesor de desemn, avea ca misiune și „să prepareze animale după cum trebuiește pentru a se păstra nestricate"; și el trebuia să lucreze și să aștepte publicul între oarele 9 și 12 în fiecare dimineață[1]. Elevii lui Aristia erau întrebuințați și la represintații de teatru, ca a lui *Saul* de Alfieri, tradus de profesorul lor[2].

Țara-Românească zabovise cu Seminariul ei. Abia în 1836[2] se căuta a se aduce la îndeplinire o mai veche dorință, făcîndu-se un mic început la biserica Antim. Ilarion, episcopul de Argeș, vechiu tovarăș al lui Tudor și spirit deschis curentelor secolului, sprijini această fundație, țiind și discursul de mulțămită către Domn. Pentru cei patruzeci și doi de fii de preoți cari se adunară îndată, bucuroși de acest nou izvor al luminii, se alese ca profesor și director un Ardelean, menit unei interesante activități literare — va porni la Sibiiu un admirabil Dicționariu latinesc și unei vieți zbuciumate pe care o pătară la capăt regretabile greșeli, Nicolae, apoi, în călugărie, Nifon Bălașescu[3]. In trei clase, dupa planul inițial, din 1833, se predau: retorica, istoria sacră, ermeneutica, dreptul bisericesc, Istoria universală cu aplicare la Biserică, pedagogia fisică și limba latină[4], ba chiar și „vaccinarisitul". Dar plîngerea din 1838 a școlarilor contra preotului Ieroteiu. „în-

---

[1] *Ibid.*, I, pp. 313, 382.

[2] *Ibid.*, p. 403. Aristia ca și Eliad însuși și Iancu Văcărescu visitară Moldova în 1837, *ibid.*, p. 367.

[3] *Ibid.*, p. 318 și urm. Un discurs al lui, 1837, *ibid.*, pp. 348-9; altul (1840), *ibid.*, p. 191. Pentru data deschiderii, Filitti, *l. c.*; p. 226 (27 Maiu 1835 după *Analele Parlamentare*, V, I, pp. 227-30).

[4] Urechiă, *l. c.*, pp. 262-3. Cf. *ibid.*, pp 302-3.

www.dacoromanica.ro

grijitorul", poate da o îndoielnica ideie despre această instituţie începătoare, în care, pe lîngă necurăţenie, hrană proastă, lipsă de îngrijire a sănătăţii, „bătaie tirănească şi barbară", se denunţa certele, injuriile, „cele mai urîte vorbe şi poreclituri", pornite şi de la părintele, „cîntarea din fluiere şi jocul de cărţi", în lungul nopţii[1]. De la 1836 August) începuse Seminariul din Buzău, apoi al Argeşului[2]. Mai bine mergea supt conducerea luminatului Ardelean Radu Tempea, „inspector şi profesor", Seminariul de la Rîmnic, avînd în program: catehismul, Istoria sacră, teologia morală, lectura din Psaltire, Istoria universală bisericească", o „cronologie a vremurilor împreună cu geografia sfîntă", geografia Europei şi aritmetica[3].

Şcoala de preoţi merse înainte, cu cîte douăzeci şi unul de „feciori de preoţi nu mai mici de şaisprezece, nici mai mari de nouăsprezece, sănătoşi, bine făcuţi, curaţi la chip şi la trup, fără vre-o meteahnă cît de mică, fisică sau morală, cu limba slobodă şi pronunţia curată, cu duh şi aplecare la învăţătură"[4]. O ajuta Seminariul lui Ilarion la Argeş. Numai de la 1849 absolvenţii de patru clase erau singurii numiţi preoţi[5].

In Moldova, numărul profesorilor se complecteaza. D-rul P. M. Cîmpeanu e primit cu solemnitate ca

[1] *Ibid.*, II, pp. 42-3.
[2] *Ibid.*, I, pp. 227-8.
[3] *Ibid.*, p. 108.
[4] *Ibid.*, pp. 296-7.
[5] *Ibid.*, pp. 297-8. Dar se puteau preoţi şi ţîrcovnici, *ibid.*

www.dacoromanica.ro

urmaș al lui Murgu, care-și ispravia, odată cu lecțiile le metafisica, șederea în Iași[1]. Tot pe atunci intra în organisația școlilor moldovene un Czihak, un Antonov și foștii lor elevi, Ioan Ionescu (de la Brad, secretarul lui Maisonnabe, care-l va lua cu el în Franța, înscriindu-l la școala de agricultură din Roville, și Vasile Popescu (Scriban)[2]. Apoi, după un Nicolae Kukuli și Eustatie Karinu, învățatul grec Evnomie[3], format la Viena, unde învățase dreptul, eologia și medicina, pictorul Löffler[4]. Fiul lui Asachi, Dimitrie, se oferi a da lecții de arhitectură fără plata[5]. Czihak anunțase încă din Mart 1831 un curs liber de medicină, care nu începe decît în 1837[6]. S'a păstrat un *Robinson Crusoe*, dăruit de Lascar Catargiu, la 1839, unui coleg[7]. Se face un cabinet de științile naționale pe lîngă cel de fisică și matematica[8].

Manualele apar în fine: *Istoria naturală* a lui Czihak, *Istoria universală* a aceluiași Săulescu și un *Lexicon juridic sau al pravilelor* de Flechtenmacher, care promitea și o revistă de drept[9]. Paulini dădu o gramatică romîno-latină[10]. Popescu Scriban îndrăzni chiar o „Prescurtare a geografiei vechi a Daciei, a

---

[1] *Ibid.*, p. 322.
[2] *Ibid.*, p. 364.
[3] V. memoriul mieu despre dînsul, în „An. Ac. Rom.", XXXIX, p. 35 și urm.
[4] Urechia, *l. c.*, p. 129.
[5] *Ibid.*, p. 368. Schiavone urmă la pictura; *ibid.*, p. 397.
[6] *Ibid.*, I, p. 266.
[7] *Ilcu. Ist.*, VI, p. 274.
[8] Urechia, *o. c.*, II, p. 45.
[9] *Ibid.*, I, pp. 370, 391-2.
[10] *Ibid.*, p. 391.

www.dacoromanica.ro

Moldovei şi a Ţerii-Romaneşti" [1]. După lucrarea lui Molnar, care traduce pe abatele Millot, după Prescurtarea istoriei universale a călugarului Grigorie de la Sf. Ioan din Bucureşti, după cartea Sîrbului Chenghelaţ tradusă de Ioan Teodorovici, Gheorghe Săulescu dădu la Iaşi a sa „Hronologie" şi Istorie, foarte slabă [2]. Elevii înşii traduceau pe un cap opere şi opuscule care ar fi putut şi ele să fie de folos aşezamîntului unde se luminau [3].

Un Conservatoriu, abia înjghebat, era datorit gusturilor alese ale lui Asachi. In 1837, o parte din elevi erau în stare să represinte două opere de teatru ale acestuia, *Petru Rareş* şi *Contradanţul sau întunecimea de lună* (prelucrare din limba germană), în timp ce alţii cîntau în *Idila moldovenească*, împreună cu Italianul Carvati: un mare boier, Iordachi Catargiu, se entusiasma ascultînd cum „întăiaş dată limba patriei au răsunat cu armonie pe versul musicei italiene, de la a căria maică se trage şi al nostru dia-

---

[1] *Ibid.* — Pentru cele din 1838 şi de Evnomie *ibid.*, II pp. 55-7, 81 şi urm.

[2] Urmează lucrarea muuteana anoniuna „Elemente de istoria universală spre întrebuinţarea şi ajutorul junimii que urmează clasele quelle de jos de umauiore, culeasă şi tradusă în românesce, partea anteea" şi manualul lui Aaron Florian, „Elemente de istoria lumii peutru trebuinţa tinerimei începătoare din aşezămintele de învăţătură şi creştere publice şi private". Incercarea lui Barbu şi Grigore Ganescu şi a lui Vasile Petroni din 1852 („Istoria generală a lumei") nu e pentru şcoli, care avură la 1856 traducerea lui Duruy de I. Creţescu şi „Prescurtarea din istoria generală" a lui Musescu, aparută la Bucureşti, 1860, în a „26-a" ediţie (şi pentru „sexul frumos"). V. *Rev. Ist.*, VI, p. 131 şi urm.

[3] *Ibid.*, I, p. 371, nota. Traduceri cerute şi şcolarilor din Bucureşti: *ibid.*, II, p 81

www.dacoromanica.ro

lect"[1]. Bucureștii n'avură, mult timp, decît o școală de psaltichie, ca a Mitropoliei din Iași[2]; la 1845 doar un Livischi, un Wachmann, care publică *Principiuri generale de musică europeană modernă*, încep școala de musică vocala[3].

De mult era vorba de o școală de fete, menită sa le învețe cunoștințile elementare și cusături, mode, alte îndeletniciri femeiești. Ea luă ființă la 1831, în patru cămări de cîte 200 de ascultătoare, ale bisericii Sf. Ilie din Iași, cu „femei dăscălițe" și cu doi profesori de afară, dintre cari unul catehet — căci grija liturghiei stătea în rîndul întăiu — și supt supraveghiarea unei maici. Programul pe trei, apoi patru ani, pestalozzian, prevedea: românește — și cetirea cu litere latine—, o oarecare introducere în cultură, „facerea căltunilor, cusutul de cămeși, de straie, cusutul la gherghef, tapițerie și alte lucruri folositoare pentru căsnicia omenească", într'un cuvînt, în limba lui Săulescu: „mănufapturi". Economul Ioan și Samuil Botezatu erau alături de modesta Madame Elisabeta (Alexandrescu[4], pănă ce un alt profesor, Hofmann, fu adus, cu soția sa, ca să predeie modeluri de ceară, flori artificiale, scosul petelor, spălarea penelor, văpsitul panglicelor, „figuri din solzi și tot lucrul de carton", ca și ce privește horbotele, „capelele, bonetele, beretele, pălăriile, fresele, baiaderele". Doamna avea ocrotirea, și fetele, „care creșteau pănă acuma în întunerecul datoriilor lor", abia după două luni de studii, îi spuneau din viu graiu recunoștința lor. Erau în număr de șaptezeci și două patru stipendiste , în vrîstă de la opt la cinspre-

[1] *Ibid.*, I, pp. 401-2.
[2] *Ibid.*, p. 225.
[3] *Ibid.*, pp. 298, 306.
[4] Moare în 1838; *ibid.*, II, p. 60.

www.dacoromanica.ro

zece ani. La 1837 numărul elevelor va fi de o sută patru, între care și fete de boieri [1]. Botezatu era profesor și în 1839, cînd era ajutat de „învățătoarea Madame Fotino"[2]. Indată li se oferi ca profesor de desemn Stawski, așezat în țară, unde se căsătorise[3].

Intr'un principat ca și în celalt, regimul școlar era destul de modern. Imbrăcați în uniformele lor cochete, în afară de școală — lui Nicolae Ionescu îi dărui una cutare ascultător, mulțămit de răspunsul rile lui „filologice" la Săulescu [4]—, școlarii, mai ales cei de la Sf. Sava în București, cei de la Academie în Moldova, cari priviau de sus pe colegii lor mai mărunței de la Trei Ierarhi, erau tratați cu dragoste. Fetelor de la Sf. Ilie din Iași Vodă li promise un premiu de o mie de lei; Scarlat Donici dărui școlii dintr'o dată 5.000. Examenele, un timp unite cu împărțirea premiilor, măguliau ambiții îndreptățite: cu sau fără „bilete", nu răspundeau toți, ci numai cîțiva aleși de fiecare clasă[5]. In Moldova se decise, în 1849, ca ele să aibă loc în Februar, „cînd urmează atunci și sesiile Obștestii Adunări": C. Negruzzi asistă odată, ca deputat [6]. „Stipendiile" se căpătau prin dovezi

[1] *Ibid.*, I, pp. 149, 272-3, 279 nota 1, 292-3, 369-70; 381.
[2] *Ibid.*, II, pp. 120-1.
[3] *Ibid.*, p. 130. Noi hotarîri, din 1840, cu privire la această școala *ibid*, p. 171. Examenul din acel an, *ibid.*, p. 178.
[4] *Ibid.*, I, pp. 372-3.
[5] Concursuri de școlari, *ibid.*, pp. 352-3. Examenele muntene se făceau de Sf. Alexandru, ca omagiu pentru Cheselev, apoi în Iunie, *ibid.*, p. 302. In Moldova se împărția premiile de Sf. Petru.
[6] *Ibid*, II, pp. 117, 121.

www.dacoromanica.ro

publice. Mihai Sturdza însuşi distinse printr'un premiu pe elevul Costinescu [1]. Ca pedepse, la Moldoveni, pe lîngă „locul defăimării", de mai vechiu sistem [2], era prînzul deosebit sau după ceilalţi, oprirea de la recreaţie, pensumul apusean, de studiu mai mult două feluri de arest. Maisonnabe avu un conflict, fără succes pentru dînsul, cu bătrînul dascăl Verescu, care bătuse pe un elev [3]. Căci se pastra încă la Iaşi principiul că lipsa de creştere a şcolarilor face necesară pedeapsa corporală: „o măsurată pedeapsă trupească, fiindcă prin casnica lor creştere nu sînt încă primitori de îndreptare numai prin mustrări şi mijloace de emulaţie' [4]. Dar unui profesor de la Bîrlad i se scria, la 1837, aşa: „Delicateţa şi dulciaţa să-ţi fie mijlocul pedepsilor, aducîndu-ţi aminte că nu dobitoace înveţi, ci oameni, cari şi acum, prunci şi mari fiind, să tulbură de Tatar ; deprinde-i a rezona şi din timeiuri, încredinţaţi a fugi de rău şi a îmbrăţoşa binele, dîndu-le pildă, nu de cruzime în lovituri trupeşti, dar de giudeţi, cuviinţă, dreptate şi delicateţă": iscăleşte, e drept, tot Maisonnabe, rectorul [5].

Incă din 1838 se cerea în Moldova ca doritorii de a întra la Academie să-şi aibă clasele pregătitoare terminate şi să treacă şi un concurs [6]. Celor ce veniau din provincie profesorul Draghinici li făcu un internat deosebit [7].

---

[1] *Ibid.*, p. 210.
[2] *Ibid.*, p. 202.
[3] *Ibid.*, p. 367.
[4] *Ibid.*, p. 227.
[5] Iorga, în „An. Ac. Rom.", secţia literară, XXIV, p. 198.
[6] Urechia, *o. c.*, II, pp. 111-2.
[7] *Ibid.*, pp. 112-3.

www.dacoromanica.ro

Profesorii erau slab plătiţi, şi nu odată mica lor leafă zăbovia. Din cînd în cînd însă venia cîte o „remuneraţie mîngîietoare", ba chiar un decret de mulţămire [1]. Pensiile, împărţite, cum am văzut, pe trei termine, erau relativ satisfăcătoare[2]. Cinurile de boierie, cerute de mai multe ori, împodobiră, după treizeci de ani de serviciu, persoana învăţătorilor mai meritoşi [3]. Cît priveşte relaţiile colegiale, ele erau după obiceiul ţerii, şi pănă acum. Comitetul de la Iaşi al lui Asachi merse, ani de zile, destul de bine, dar profesorii nu fură în stare să-şi aleagă dintr'o dată „seniorul", decanul. De la o vreme, la Iaşi, profesorii erau ajutaţi de *şedatori* [4].

Ei aveau dreptul şi datoria de a purta o splendidă uniformă „de postav vînăt, color naţional, ţulerul şi mînecile catifè violetă, bunghi galbini cu marca ţării, cusutura galbenă de fir galbăn, spadă cu porturi de fir galbăn şi pălăria în trei cornuri cu cocarda naţională"; întreagă, la „ţirimonii, audienţii şi sărbători", ea devenia, în zilele obişnuite, o biată haină de serviciu [5].

Rămînea însă o problemă de care pănă acum nu se atinseseră decît indirect reformatorii şi *a cării soluţie singură putea întări un învăţămînt superior răpede înjghebat şi supus ameninţărilor: Şcoala de sat.*

---

[1] *Ibid.* pp. 228, 229.

[2] V. şi *ibid.*, pp. 165, 175 nota.

[3] *Ibid.*, pp. 224, 264.
Echivalarea profesorilor cu directorii, cu şefii de secţie şi de birou, *ibid.*, p. 161.

[4] *Ibid.*, p. 113. O invitaţie la examen, în 1840, *Rev. Ist.*, II, p. 100.

[5] Iorga, în „An. Ac. Rom.", secţia literară, XXIX, p. 197.

www.dacoromanica.ro

Ici şi colo, în ambele principate, ea se întemeiase, tot pe basa „pomenei" de odinioară, ca o biserică sau o fîntînă, de proprietarii moşiilor. Astfel, în Moldova, şcoala sturdzească de la Flămînzi [1], a lui Fundăţescu, la Bozieni, a lui Başotă, la Pomîrla[2], în Muntenia cea de la Berislăveşti [3], care ar fi să se mute la Curtea de-Argeş, „oraş din cele mai însemnatoare prin ale sale monumente istorice". Sau cîte un dascal mergea din sat în sat de se înţelegea cu oamenii cari-l ţineau, cum reiese din cutare contract [4]. Cînd, la 1834 încă, se întemeiază în aceasta ţară seminariile cele mici, „preparandele", după modelul bănaţean, recomandat, fără îndoială, de Bojinca, avînd în program şi aritmetică şi teologie dogmatică, morala, pastorală şi cronologie şi istorie bisericească, se introduceau alte materii, anume pentru nevoile cele d'intăiu ale satelor: agrimensura, legea juraţilor săteşti, ţinerea de condici, corespondenţa parohiala, fisica populară şi veterinară. Şi se spunea limpede că absolvenţii, dintre cari de atunci în opt ani se vor recruta exclusiv preoţii, vor trebui sa creeze şi să conduca şcoli în satele lor [5].

In Muntenia, abia dacă se întemeiaseră şcoli de *plăşi,* de fapt foarte cercetate în Bucureştii însişi: la Sf. Gheorghe, la Amza [6]. In Oltenia, Gheorghe Magheru, „ca unul ce la cinci din arătatele şase sate are şi proprietate... şi mai vîrtos ca unul ce şi

---

[1] Urechia, *l. c.,* pp. 299, 332.

[2] *Ibid.,* II, pp. 59, 116.

[3] *Ibid.,* p. 106.

[4] *Rev. învăţămîntului* pe 1924: facsimile.

[5] Urechia, *o. c.,* I, pp. 259-60.

[6] *Ibid.,* p. 224. Pentru şcoala de la Colţea, aşa de veche, *ibid.,* p. 318.

www.dacoromanica.ro

el se cunoaşte dator naţiei şi fraţilor săi", făcea o şcoală, cu doi dascăli, pentru şase sate[1].

Dar, la 1838, Vornicul Mihai Ghica, arheologul, creatorul Muzeului, viitorul efor din 1838[2], în locul lui Bălăceanu, cere formal Eforiei să îndeplinească prescripţia „proiectului al doilea pentru Seminariu, protopopi şi preoţi, că la art. 8-lea se coprinde că în fieşcare sat să se ţie, pe lîngă preot, şi un cîntăreţ, carele va fi dator să înveţe copiii satului carte şi cîntări". Se şi dăduseră de guvern ordine circulare la ocoluri ca să se ceară şi concursul, pentru localuri, al proprietarilor, pe ale căror sentimente cu privire la „luminarea neamului, singura fericire a unui norod", se conta. Era vorba de lecţii în timp de iarnă, „de la 1 Noemvre şi pănă la sfîrşitul lui Martie, ca în lunile celelalte să se îndeletnicească spre ajutorul părinţilor lor la lucrarea pămîntului". Cîntăreţul-dascăl era întreţinut, după proiect, cu „două chile de bucate" (din magasia de reservă) „pe fieşcare an şi cîte lei doi de fieşcare enoriaş sătean, plătindu-i-se unul la Sf. Gheorghe şi celalt la Sfîntul Dumitru"[3].

Din partea ei, Eforia, amintind că e şi vechea ei dorinţa de a „se întinde bunele învăţături între clasele muncitorilor ţerani", ordonă „a găsi tineri ţărani dintre cîntăreţii sau grămăticii de pe la biserici", cari „să urmeze cîtăva vreme pe vară în şcoala din oraşul judeţului spre a se deprinde la învăţăturile începătoare"[4]; cu acest prilej se mai perfecţio-

[1] *Ibid.*, II, pp. 9-10.
[2] *Ibid.*, p. 60.
[3] *Ibid.* pp. 1-2.
[4] *Ibid.*, p. 2.

www.dacoromanica.ro

nau și în cîntări, plătindu-și cu doi lei acest folos[1]. Pentru întreținere la studiu li se dau doi lei de casă și „mîncări din cutia satului[2]. Se înștiințau profesorii județeni, adăugindu-se că se pot lua și „feciori de popă sau alții"[3]. Se hotărî și aceia ca, în cas de refus din partea moșierilor, să se facă o clădire anume, din banii publici, după un singur plan, luîndu-se pănă atunci chiar și Casa Sfatului[4].

Se fixează și programul școlilor ce sînt a se înființa pretutindeni după același tip (de aceia Eforia refusă propunerea lui Magheru, fiind pentru o școală în fiecare sat): cetirea după „table", cu „maxime morale și religioase", scrisul după modelele care și acestea se vor tipări la tipografia, încă neînființată, a Colegiului, catehismul, ceva aritmetică, și, neapărat — oamenii erau cuminți pe vremea aceia — „lucrarea pămîntului și economia casei". Pentru plăcile de încercare a scrisului, „se va face înlesnire copiilor, dîndu-li-se table de piatră, de care se găsește în munții noștri, și anume în munții dumnealui Vornicului Alexandru Filipescu, care a și fagăduit *a dărui* pentru asemenea trebuință o sumă însemnatoare de aceste table".

Învățătura candidaților cădea asupra acestor singure materii, tipărindu-se „cărticica de închinăciuni" cu costul de „douăzeci parale bune". Incepînd la 15 August, viitorii luminători ai satelor erau să fie la posturile lor încă de la 15 Octombre. Se nădăjduia astfel, după socoteala lui Poienaru, deschiderea a

---

[1] *Ibid.*, p. 4, nota 1, p. 8.
[2] *Ibid.*, p. 5.
[3] *Ibid.*, p. 3.
[4] *Ibid.* V. și *ibid.*, pp. 3-4, 7.

www.dacoromanica.ro

„peste 400 şcoli", numărul candidaţilor, mai mult Olteni, întrecînd cifra.

Se adăugia că, la reşedinţile de plăşi, unde vor fi revisori, tot dintre candidaţi, şi, astfel, doi învăţători, se pot înfiinţa şcoli superioare celor zise *comunale; preparandele.* Cu prilejul răspunsului către un binefăcător fără destulă chibzuire a şcolilor se stabileşte de Eforie adevăratul scop al acestor şcoli, *din care, din nenorocire, nu se gîndia nimeni să recruteze elementele învăţămîntului mai înalt:* „Scopul aşezării şcoalelor prin sate nu este a se da copiilor de ţerani învăţături întinse şi care să urmează prin colegiuri şi pensioane, ci a le înlesni chiar pe lîngă casa părintească învăţătura cititului şi a scrisului, unite cu cunoştinţa religiei şi a ocupaţiilor lor în lucrarea pămîntului. Prin urmare copiii de ţerani, de-odată cu învăţătura, trebuie să îndeplinească şi toată slujba ce sînt datorî către părinţii lor, ajutîndu-le în toată vremea la lucrul casei şi al cîmpului şi, într'aceest chip, cu cultivarea minţii, să dobîndească şi deprindere la îndeletnicirea în lucrarea pămîntului cu care au a se hrăni mai la urmă"[1]. Sau, într'o formă mai largă, în spiritul mai generos al lui Poienaru: „Prin învăţăturile de religie şi de căsnicie ce li se vor da într'aceste şcoli, locuitorii de prin sate se vor deprinde de mici a fi mai buni creştini, a avea iubirea de cinste, a se apăra de feluri de iresuri şi a fi mai muncitori. Intinzîndu-se astfel îmbunătăţirile la sate, şcoalele de pe la oraşe se vor desvolta din ce în ce mai mult, şi aşa în duhul înţelegerii între locuitorii de prin sate şi între cei de prin oraşe se va pune oarecare armonie;

[1] *Ibid.*, pp. 4, 7, 11, 26-7.

www.dacoromanica.ro

orășanul și țeranul se vor cunoaște unul pe altul fii ai aceliași familii; numele de Romîn va mai fi un termin de ocară, ci-l vor purta și unul și altul cu acea fală strămoșească la care rîvnia' toate neamurile".

Cînd acel proprietar, Magheru, avînd legături cu șase sate, despre care am pomenit cu puțin înainte ca de un binefăcător al țeranilor săi, propunea o școală cu doi dascăli, pentru toate aceste sate, răspunsul e plin de simț practic: copiii ar fi „să se strămute cale departe și a duce cu sine merinde de hrană pe care cei mai mulți de abia le dobîndesc la casa părintească, din fărămiturile părinților lor"; ar trebui „o grozavă întindere de încăperi", la studiu și de dormit, pentru 3.000 de copiii. „Cîtă primejdie și osteneală vor încerca sărmanii copii cînd vor merge singuri pe cîmp Dumineca, ca să se primească și să-și ia merinde de acasă[1]?".

Ni e cunoscut casul, din județul Buzău, al unui fecior de săteân care fusese un timp cioban, și prin șesul Bărăganului și care, după o scurtă fabricație școlară, ajunse un astfel de învățător revisor, întemeind o grămadă de școli fără a-și schimba nimic din întăia lui, așa de fericită, psihologie rurală[1]. Și el își făcea „ocolul", „umblînd", după ordinul din 1838, „în toată vremea de iarnă, pe la toate școalele comunale, ca să cerceteze învățăturile, să îndrepteze neorînduielile și să raporteze pe fiecare lună la profesorul școalei normale pentru orice observație va face în revisia sa pe la școalele comunale"[2].

---

[1] *Ibid.*, pp. 10-1,

[2] *Ibid.*, p. 7. V. *An. Ac. Rom.* pe 1924, p. 349 și urm.

www.dacoromanica.ro

Indepărtîndu-se numai „cei ce se vor fi arătat nedestoinici şi neprimitori de învăţătură, pentru că sînt prea bătrîni sau pentru că au mintea de tot tîmpită", se trimeseră la lucru cei d'intăiu învăţători săteşti pe pămîntul liber al Romînilor încă de la această dată. Erau ţinuţi din doi lei pe an de enoriaş. In curînd se putea vorbi de 3.000 de „şcoli lancasteriane", care erau, de fapt, 1.975, cu 33.000 de şcolari. Şi în vacanţa erau datori dascălii să-şi ducă elevii la biserică. In această vacanţă chiar se trimeteau candidaţi la sate pentru a începe şcoala în zilele nelucrătoare. De Sf. Gheorghe 1839 învăţătorii fură din nou chemaţi la „ascultarea ce s'au întocmit prin toate satele"[1].

Grija manualelor pentru începători se luă întăiu pentru cei de la şcolile centrale de judeţe. In 1838 încă se cerea ca ei să vie neapărat cu cărţile. „Copiii nu se primesc în şcoală numai ca să li fie profesorul doică, ci ca să înveţe carte; apoi fără cărţi ce învăţătură li poate da?". Se tipăriseră, cu o Caligrafie, „Deprinderea" de Pop, Gramatica de acelaşi, „Istoria Sfîntă" de Florian Aaron, o „Geografie mică" şi o Aritmetică, pe lîngă Catehism şi o Evanghelie [2].

Măsuri pentru tipărirea manualelor lancasteriane, gratuite, se luau în 1839, adăugindu-se şi „cîteva cărticele de coprindere morală-religioasă şi de economia cîmpului, care să se poată cumpăra de şcolarii ţărani cu un preţ cît se va putea mai scăzut". La aniversara lui Alexandru Ghica în 1840 se vedea pe un transparent un bătrîn sătean care aducea la bustul lui Vodă odrasla trimeasă la şcoli [3]. Aceasta

[1] V. Urechiă, *l. c.*, pp. 8 nota, 1, 58, 89; 104-6, 157.
[2] *Ibid.*, p. 4 şi urm.
[3] *Ibid.*, pp. 136-7, 191.

www.dacoromanica.ro

chiar dacă unii învățători nici „nu păziau școala" nici nu cîntau la biserică și multe școli, făcute în pripă, se „dărăpănaseră"[1].

Și Eliad putea să scrie: „Săteanul pănă acum era socotit ca străin în totul României sau ca un copil vitreg osîndit a munci și a nu se împărtăși decît cu ocări din casa părintească. Aceste școli comunale sînt isprava sentimentelor evanghelice cu care s'a crescut Inălțatul nostru Domn în blagoslovita sa casă părintească și cu care s'a hrănit în junia și bărbăția sa pănă la sosirea în Scaun". Iar Poienaru credea că poate asigura cum că „ziua nu va fi departe și pentru Romîni în care învățăturile elementare vor fi avutul celor mai săraci copii". Pănă și Țiganii fură admiși în școli: „Toți copiii de Țigani ce se vor trimite la școală să fie primiți de o potrivă cu ceilalți"[2].

E bine sau ba a se trimete studenți în străinătate? Mulți boieri, ca Alexandru Filipescu, erau contra acestui obiceiu, din ce în ce mai răspîndit. Poienaru însuși căuta, în discursuri publice, să arăte că e fără folos „a se transporta cu cheltuială mare și mai adesea fără ghid în Universitățile străine, în care mai mult ca odată elevul a pierdut, pentru strălucitoarele aparențe ale unei înalte instiții, fructul unei prime educații morale și pure"[3]. La 1836, el își arăta părerea că orice asistent la examenele sale „s'ar încredința că nu ar fi trebuință neapărată să-și trimiță copiii la școalele de prin străini

---

[1] *Ibid.*, p. 216.
[2] *Ibid.*, pp. 104, 108, 136 și urm., 150.
[3] *Ibid.*, pp. 172, 193-4, 216-7.

www.dacoromanica.ro

în vîrstă prea fragedă şi să se întoarcă de acolo orice alt afară de Romîn". Găsi chiar că din abusul acestor studii în Apus au resultat — încă de atunci — neînţelegerile grave între tineret şi vechea generaţie: „In urma atîtor lupte materiale care de atîtea veacuri au împiedecat înaintarea neamului românesc în civilisaţie, nu am avea acuma şi lupta inteligenţei, nişte nedomiriri care, ca o fatalitate, ne împing să dărîmăm într'o zi ceia ce d'abia s'ar putea zidi în mulţi ani" [1].

Totuşi obiceiul trimiterii de bursieri se păstră; el apărea ca o necesitate : pe această cale se puteau căpăta profesorii de cari era nevoie pentru a umplea cadre încă goale şi a da un conţinut moral unor forme administrative. Ceia ce nu înseamnă că, în ciuda legilor, a respectului lui Chiselev însuşi, nu se trimeteau, în ambele ţeri, şi bursieri de favoare, din mijlocul chiar al boierimii bogate.

Astfel la 1832 doi tineri privilegiaţi, fiiii unei Creţuleşte. Un Nicolae Gănescu merse la Moscova. Un Ştefan Silion (n. 1821) ajungea la Heidelberg „doctor în praviile". Bursa a doi Brăieşti se impune Epitropiei din Moldova. Tot aşa în Muntenia a lui Hristea Căpitanovici, care nu făcuse studii în ţară, cum se cerea: el merse totuşi pentru medicină la Viena cu banii ţerii. Acelaşi a fost casul pentru Hariton Gheorghiadis, care studiază la Edinburg.

Ceilalţi trebuiau să se îndatorească, în principatul muntean, să facă serviciu ţerii zece ani de zile [2]. Ei erau supuşi unui serios examen, trebuind, în curs de nouă oare, să scrie asupra unor subiecte din materia lor (de ex. din istoria grecească, din cea

[1] *Ibid.*, pp. 316-7.
[2] *Ibid.*, pp. 85, 130, 166, 213, 231, 314, 376-8.

www.dacoromanica.ro

romană și din cea „a vrîstei de mijloc"), să traducă din limbile latină și greacă și să facă și o compoziție francesă.

Din Moldova, încă la 1817 pleca, pentru a învăța de toate, C. Eustatie sau Evnomie, care lua atestatul de absolvire a filosofiei. La întoarcere, un prieten și coleg, Constantin Levidis, îl sfătuia să nu vie în Moldova, unde dascălul e una cu Țiganul și societatea nu se poate compara cu cea apuseană, limba însăși fiind doar niște „bîlbîieli informe"; el se va face totuși dascăl în această Moldovă. La München, el studiase lîngă un Ghica și un Cananău, în 1833[1]. Încă din Septembre 1833 patru absolvenți ai „gimnasiei", Teodor Stamati, Anton Velini, Constantin Zefirescu și Alexandru Costinescu, cereau să fie trimeși în acea Austrie, unde studiase profesorul lor. Săulescu. Li se ceru să învețe întăiu limba germană. Admițîndu-li-se, în sfîrșit, cererea, în Maiu 1834, li se adăugiau colegi mai tineri, Năstase Fătul și Leon Filipescu. Vor sta patru ani în străinătate, și li se fixa cercul de studii: pentru Stamati filosofia, matematica, fisica, istoria naturală; pentru Velini filologia — neapărat—, legile și economia politică; pentru Costinescu științile teoretice și practice de inginerie civilă și militară, mecanică și hidraulică; pentru Tăutu iarăși „filologia", legile și economia politică; pentru Filipescu economia rurală, botanica și mecanica. Trebuiau „să se ferească de molipsirea care în zilele de astăzi amenințează atît inimile oamenilor cum și sistema cea politică,—aducătoare nenorocirilor și private și publice". Erau recomandați lui Zamfir, devenit Zenobie Popp, fostul ucenic de la Doamna

[1] *An. Ac. Rom.*, XXXIX, p. 38 și urm.

www.dacoromanica.ro

Bălaşa, acum mare demnitar imperial la Viena, „bărbat învăţat şi priitor naţiei noastre".

Popp îi aşează în pensionatul Furlani. Stăruinţile lui făcură de *li se recunoscu diploma de la Iaşi,* ceia ce umplu de mîndrie sufletele profesorilor. Fură primiţi însă nu ca studenţi, ci ca „ausserordentliche Schüler", cu dreptul la diplomă pentru străini, chiar şi dacă ei izbutiră a-şi căpăta „eminenţa". Avem hotărîrea Comisiei de studii din Austria-de-jos şi cunoaştem şi ecoul, prin Popp, pe care ostenelile lor îl avură în Moldova. Comparaţia e interesantă. Dacă la Costinescu e vorba de materii la Universitate şi la Şcoala Politehnică, potrivite cu menirea lui de „inginer civil şi militar", el adauge şi desemnul; dacă la Stamati se înseamnă la Viena „specialităţi matematica şi fisica", el înşiră „logica, psihologia empirică şi raţională, metafisica, filosofia morală, mineralogia, chimia, acustica, optica, geometria analitică, istoria filologiei"; dacă sarcina lui Zefirescu se mărgeneşte la „secţia tehnică şi comercială a Institutului Politehnic", el se împodobeşte cu mineralogia, dreptul comercial, pe lîngă teoria „vecsălului" (cambiilor) şi alegerea mărfurilor. Numai Velini şi Fătu au atîta — şi atît de mult—„ştiinţile de drept şi politice", iar Filipescu „economia şi ştiinţile referitoare la dînsa"[1]. Ei mulţămiau ocrotitorului lor pentru „slobozita voe de la ocîrmuirea locală spre a fi primiţi publici ascultători" şi se puneau pe lucru. Şi Popp, certificînd că „a lor purtare şi silinţă la învăţătură iaste vrednică de cheltuiala ce face Stăpînirea cu dînşi şi de alegerea lor la acel scopos", adăugia

[1] Cf. *ibid.,* pp. 52 şi urm., 115, 277-8; *Studii şi doc.,* V, pp. 111-3, n-le 154-6.

www.dacoromanica.ro

următoarele cuvinte către Mitropolit, pline de amintirea tinereței acestui Romîn între Romîni: „situația mea în aciastă capitală-mi dă toate ușurările a fi de vre un folos patrii părinților miei"—Hagi Constantin Pop și Olteanca Păunica—; „de aceia năzuesc ca o datorie a mia a oferisi Priasfinții Tale ale mele slujbi la orce spre binele opștesc și amelioraţia Moldavii".

Filipescu merse la Hohenheim; ceilalți rămaseră în Viena. Peste trei ani era nevoie de ei ca profesori, și li se scrise în acest sens. Se cerea lui Stamati și Velini, care mai voiă doi ani pentru doctoratul în filologie, să-l iea la Heidelberg ori în Bavaria, unde se poate mai răpede. Costinescu „să-și depuie riguroasele", Fătu să continue dreptul, Filipescu să meargă la un Institut practic de agronomie și, în sfîrșit, Zefirescu la niscaiva fabrice și mine.

Afară de acești bursieri, un mare număr de boieri continuau să-și trimeată copiii în străinătate. S'au publicat scrisorile unui Filipescu muntean [1]. De la Munteni merseseră, cum s'a spus, fiii lui Dumitrachi Bibescu și ai unei Văcărește, Barbu (Știrbei), care începu prin a se face francmason, și Gheorghe, care luă un doctorat în drept. Din Moldova plecau la Lunéville, lăcaș de pașnice studii într'o atmosferă politică bună, apoi la Berlin, fiii lui Mihai-Vodă Sturdza, cu preceptorul lor, abatele Lhommé, avînd ca întovărășitor pe adolescentul Mihai Kogălniceanu. Condus de Furnarachi, un prieten al vestitului filolog Corai, Vasile Alecsandri se duse la mult rîvnitul Paris ca să iea bacalaureatul cu cîte un răspuns dat la întîmplare, fără a călca pragul Școlii de medicină, că-

[1] Pompiliu Eliade, *l. c.*

www.dacoromanica.ro

tre care-l îndreptau părinţii. Vasile Mălinescu se întoarse din Austria şi Paris ca inginer. Conachi trimesese pe fiul soţiei sale, Costachi Negri, prin mijlocirea fostului elev al lui Lambru Photiade, spre Paris, prin Elveţia. Dar el se abătu în Italia, până la Neapole (1835-6), lăsînd acolo datoriile unei şederi de nouă luni (!), şi, până la Paris, „se hotărî să treacă la Lipsca şi Berlin, a vedia Academiile Ghermaniei", scrie îngrijoratul corespondent vienes. Nicolae Creţulescu, fiul unei Cîmpinence, sora şefului de mai tărziu al partidului naţional, plecă spre Paris la 1834, pentru ca la 1839 el să iea titlul de doctor în medicină, şi în capitala Franciei el află pe Costachi şi Alecu Filipescu, pe Brăiloiu, pe pictorul Iorgu Negulici, pe patru Goleşti, pe doi Ghica, pe un al treilea, viitorul autor al „Scrisorilor", pe Florescu care va fi general, pe Dimitrie Brătianu. Tînărul romantic, „cam grebănos", dar cu zîmbetul simpatic, „cu mult libov", străbătu Europa, ajungînd prin Berlin, Hamburg, Danzig, Königsberg, Riga, apoi Karlsruhe. El trimetea, de la Paris, bătrînului poet numere din „Charivari". La Müunchen era, pe lîngă un Cănănău, rudă cu Iancu care învăţase la Berlin, Rolla, amicul lui Alecsandri, Nicolae Ghica de la Comăneşti şi un Muntean, Iancu Creţulescu [1].

Din ce în ce mai mult, măcar unii din aceşti studenţi se desfăceau din vechea datină a adoraţiei pasive a lucrului străin, cu despreţul situaţiei modeste de acasă. Astfel călugărul Vîrnav arată, în broşura

[1] Cf. studiul lui A. D. Xenopol despre N. Kreţulescu, şi al d-lui Al. Marcu despre Alecsandri, în *An. Ac. Rom.*, secţia literară pe 1926. Cf. *Rev. Ist.*, V, pp. 193, 195-6; VII, pp. 101-3; *Ioan Neculce*, 1922, fasc. 2, p. 378; Bănescu, *Academia grecească*, p. 22.

www.dacoromanica.ro

Biblioteka roméné din Paris, fundaté in anul 1848, „cît ni este de trebuință un asemenea lucru celor cari venim să creștem aice, pentru ca să ne întoarcem pe urmă în țară, să aducem mîngîiere bătrînilor noștri, cari, presimțind oarecum noua epocă în care au întrat țerile noastre, nu cruță nimic spre a ne face vrednici de dînsa. Pentru noi nu este numai mîngîierea aceasta singură care trebuie să ne facă a căuta să ducem în țară ceva mai mult; ceva mai sfînt decît atîta, este datoria pe care trebuie să o împlinim către pămîntul pe care părinții noștri l-au scăpat pănă la noi preste atîtea învăluiri fatale". Aceiași ideie a datoriei față de părinți și de țară se întîlnește și în „Darea de samă" a societății studenților romîni de „supt patronajul cetățeanului Lamartine" la 1848. Sînt criticați vechii studenți, rupți cu totul de mediul românesc: „Franța, această țară minunată, această țară clasică a înțelegerii și a libertății, gonia lesne pe smerita și sărmana *Românie*" este cuvîntul) „din inima lor; cînd trebuia a se depărta de dînsa, ei făceau de silă, și oftînd de durere se întorceau în patria lor ca într'o țară necunoscută, ca într'un pămînt de exil", unde veniau „lipsiți de orice cunoștință despre presentul, trecutul și viitorul ei... Cea d'intăiu stavilă îi opri și-i descurajă: *că nu este dat unei generații ca și să samene o credință și să culeagă fructele ei...* Se uimiră și speriară de multul ce era de făcut și așa, de la anevoința de-a culege îndată, încheiară la nefolosința de-a sămăna. Atunci ei socotiră că, în loc de-a arunca sămînța într'un pămînt ce li se părea uscat de secoli de dureri, mai bine era a o păstra pentru un timp oarecare, cînd prin minune acel pămînt ar înverzi. Din această descurajare porniți, unii dintr'înșii se mulțămiră a păstra în sine și pentru sine numai,

www.dacoromanica.ro

luminoasele idei şi generoasele sentimente ce le culeseră de pe un pămînt liber şi se traseră în singurătate..., petrecîndu-şi viaţa într'o vinovată nelucrare. Alţii picară într'o rătăcire şi mai mare: descurajarea întoarse activitatea lor către ambiţiile cele mai vulgare, către plăcerile cele mai materiale şi mai deşerte şi-i făcu a se arunca orbeşte, pe calea unora din cei mai bătrîni, în acel val de conrupţie şi degradaţie care tîrăşte societatea noastră spre peire". Intr'un mediu de „transiţie între ideile şi credinţile fanariotice, mucezite, moarte pentru noi şi credinţele nouă, care în mulţi din noi încă nu sînt bine lămurite", literatura acestei generaţii alunecă însăşi către „ilusiile simţuale, fantasmele şi himerele patimilor lor individuale".

De aici un program: pentru Vîrnav e datoria ca toate „cunoştinţile şi învăţăturile ce le dobîndim în străinătate să căutăm a le pune în lucrare spre întimpinarea nevoilor de faţă a' ţerii noastre". Pentru tînarul frate al lui Mihai Kogălniceanu, Alecu, „a lua numai ideile şi lucrurile bune a' unei naţii atît de luminată şi slobodă". Cel d'intăiu visa de un „Congres central" românesc, şi cu filoromîni, pentru noua ortografie cu litere latine. Deocamdată, în societate, „să vorbească numai româneşte", zicea Kogălniceanu cel mic, căci „tinerii cari sîntem în Paris n'am venit să învăţăm numai a vorbi franţuzeşte ca un Franţez": să se înfrăţească Moldoveni şi Munteni, să se dea burse (a lui Nicolae Ionescu, fratele lui Ioan)[1].

---

[1] V. *Rev. Ist.*, V, p. 183 şi urm., şi *Floarea Darurilor*, II, p. 327-8 şi urm. Cf. Iorga, *Voyageurs orientaux en France* 1927 din „Revue historique du Sud-Est européen".

www.dacoromanica.ro

XI.

Lupta şcolii naţionale cu încercări de desnaţionalisare francesă.

Invăţămîntul naţional înjghebat cu atîta greutate şi ţinut cu atîtea sacrificii, se întîlni însă, îndată după organisarea lui, cu o puternică resistenţă a unei părţi din clasa boierească, pe care o fermecase splendida civilisaţie franceză şi care n'avea nicio consideraţie pentru începuturile nedesăvîrşite şi adesea neîndemănatece de la noi. Bătrînii Brîncoveanu şi Filipescu, Bălăceanu şi Mavrocordat lăsară urmaşi cari nu mai aveau nici rădăcinile lor adînci în viaţa ţerii, nici inima lor caldă. Imbogăţiţi prin exploatarea moşiilor în vederea comerţului liber asigurat prin pacea de la Adrianopol, cei noi cunoşteau Apusul şi nu se puteau recunoaşte în propria lor ţară. Pe cînd elevii lui Asachi şi chiar ai lui Lazăr fuseseră în parte boieri, pe cînd un Ştirbei îşi înscria copiii la şcoala publică, aceştia preferau pentru băieţii şi fetele lor orice pensionat, aşezămintelor româneşti ale Statului.

Intăiu în 1831, Lincourt, de care a mai fost vorba, fost profesor privat pe la boieri, care se ocupase apoi cu o încercare industrială, întemeiază la Miroslava, împreeună cu Chefneux şi Bagarre, la cari

www.dacoromanica.ro

se adaugă un Costachi Atanasiu pentru greceşte, un Hönig pentru germană şi desemn şi un D. Stamati pentru româneşte, o altă şcoală. La Cuculi, în 1833, învaţă şi acel „Carol fiul Spătarului Vîrnav", care va fi organisatorul vieţii studenţilor romîni la Paris.

Aceasta era o şcoală de băieţi. Pentru „nobilele dimoazele" încearcă, în faţă cu biserica Vulpei, o „pensione" Teodor Buradà şi soţia lui, născută Chiriac, avînd în program „o deplină educaţie în moral, în învăţătura limbii greceşti şi franţuzeşti, în ştiinţă şi în musică"; plata era de 60 de galbeni pe lună. Intre cele cincisprezece eleve găsim pe o fată a lui Sandu Crupenschi, pe nepoatele Casandrei Negel, pe fetele lui Mihai Veisa.

La 1833 se întemeiase la Iaşi, ca o urmare a şcolii francese precedente, bunul institut al lui Cuénim, Chefneux şi Bagarre, care stărui în aceşti ani de prefacere, avînd ca elevi pe Mihail Kogălniceanu şi Vasile Alecsandri. Pe lîngă dînşii învăţau M. Roset şi acelaşi Constantin Vîrnav, viitorul medic şi scriitor. Programul prevedea gramatica, istoria naturală, mitologia şi „cele întîi datorii ale fiilor", „analisa" . Se dădeau şi lecţii de limba germana. In zădar se prevăzu în regulamentul şcolar al Moldovei că orice şcoală particulară va primi programul ei de la Stat [1].

Contesa E. de Grandpré avea aici, în 1836 încă, un pension, la care dădea lecţii viitorul profesor public Constantin Evnomie. Şi, în acelaşi an, acesta înştiinţa că deschide însuşi o şcoală avînd în program: „dogmele sfintei şi imaculatei noastre credinţe, apoi, îm-

[1] V. Iorga, *Mihail Kogălniceanu*, documentele; Urechiă, *l. c.*, pp. 157-8; Minea, în *Anuarul* gimnasiului din Giurgiu.

www.dacoromanica.ro

preună cu limba greacă, limba franceză, și germană și, pe lîngă ele, geografia, istoria, aritmetica și orice alte contribuție la împodobirea și buna lor creștere" (plata 50 de galbeni pe an)[1].

Astfel de școli franceze, alături de cele grecești sau romîno-grecești, unele greco-germane sau franco-germane, se întîlnesc la 1837 mai pretutindeni în Moldova. La Roman statistica pomenește pe un Jean „Franțuz", pe un Bernardaki la Focșani, pe un Subiski la Bîrlad, pe un Olivari, un Vitru, un Neuhaus, un Blanchin, o d-nă Gros, ș. a., în Botoșani[2], iar la Iași pensioanele d-nei Garé, lui Bandinini, al baronesei Șubin, la care se adăugi al lui Cuculi, de grecește, franțuzește și nemțește, al lui Mayer, de franceză, germană, greacă în al treilea rînd, plus clavirul și pictura ; la Botoșani numai, numărul elevilor de la școlile private era de 280[3].

La București, în 1833-4, ținea școală acel Anton Stamatopulo pe care l-am găsit la Sibiiu cu cîțiva ani în urmă, pe vremea cînd boieri ca Brăiloiu își trimeteau fetele la Ursulinele de acolo pentru nemțește și ceva franțuzește[4] (școala lui era greco-franco-germană); apoi, pe lînga noi școli grecești, ca a lui Jupaniotis și a fraților Hristidi, Mihail și Simion, de alilodidactică, la Stavropoleos, cari aveau legătură și cu Balcanii (școala din Cazanlîc) și tipariau alfabetul, gramatica, dialoguri, manualul alilodidactic, o Enciclopedie[5], pe lînga una greco-romînă, alta

[1] Articolul citat despre Evnomie și Urechia, *l c.*, pp. 232, 239-40, 243, 267.

[2] V. și Gorovei, *o. c.*

Cf cu Gorovei, *o. c*, p. 377 ș' urm., statisticile anuale din Urechia, *l. c.*, pp. 374, 376.

[4] V. *An. Ac. Rom.*, lit., XXIX, p. 34 și urm.

[5] *Rev. Ist.*, VI, p. 11 și urm. Și planul lui Midi, pedagog.

www.dacoromanica.ro

greco-francesă întîlnim ca şcoli francese: a lui Louis Gianelloni, care dură multă vreme, cea de fete a păstorului protestant Sarai, care avuse o discuţie cu Eforia, cînd voià să facă o şcoală de băieţi, a d-nelor de Combles şi Bonnet şi a d-nei Vaillant, care avea, şi ca o despăgubire pentru meritosul soţ, o subvenţie de Stat, de 6.000 de galbeni. Boierimea se îngrămădia la aceste „pensioane". Astfel la Bonnet şi de Combles, unde se făcea şi o primă iniţiare în limba francesă pentru copile, trei Văcăreşte, Smaranda, Irina şi Elisa, două Mavrocordate[1].

Ce erau une ori aceste pensioane se poate vedea însă din conflictul lui Gianelloni cu tînărul Ardelean, ieşit abia din Blaj, Axente Sever, menit să se prefacă în chiar acel an 1848 din simplu pedagog în căpitan de legiune: bătaie între acesta şi întreaga familie, toată casa, cu slugi cu tot, a noului „Torquemada", intrigi ale rivalului Apolloni pentru un proces răsunator, intervenţia „unui om Simeon Marcovici", scrie războinica victimă, pedagogul, etc. Aflăm de aici că directorul italian care-şi scria numele cu ortografia francesă trecu de la supuşenia rusească la cea englesă[2].

Dar, cu aceste şcoli private, cu mulţii preceptori de casă şi multele guvernante, curentul străin, oricît de simpatic prin asămănarea de limbă, legătura de rasă şi valoarea intrinsecă a culturii francese, tindea să puie stăpînire pe şcoala publică însăşi. Mulţi boieri înţelegeau prin aceasta ca ea să fie aproape închisă acelor clase mijlocii care, folosindu-

[1] Urechia. *l. c.*, pp. 231, 239-40, 243, 263 şi alurea.
[2] *Omag'ul B anu,* p. 157 şi urm.

www.dacoromanica.ro

se de învățătura imediat înțeleasă, ajunseseră în cîțiva ani, cu cel mai frumos și mai lăudabil avînt, să iea în stăpînire școlile. Un puternic element de luptă socială se adăugia la concurența, atît de neegală, între două civilisații.

Ca luptător pentru învățămîntul străin, în atît de simpatica limbă franceză, pe care Grigore Ghica o suprimase de la Curte, unde beizadelele erau crescute nemțește, fu scos înainte un Frances plin de energie și inițiativă, minte stăpînită de planuri și de ilusii, un învățăiat romantic, J. A. Vaillant, pe care-l adusese la 1829, ca preceptor în familie, Marele Ban Iordachi Filipescu, acela care-și trimesese, cum am văzut cei doi fii la Paris, cu Coulin. El dădu lecții, și fiilor lui Mihalachi Ghica, arheologul, Matei și fetele, ca și lui Ion Ghica, lui Grigore Alexandrescu și lui N. Bălcescu [1].

La 1835 încă, Vaillant propuse a preda „retorica franțozească". Știrbei răspunse că, fiindcă, după Regulament, „învățătura ritoricei se predă în limba românească, nu să poate așeza această catedră în limba franțozească decît numai iarăș cînd trebuința va cere și va fi școlarii înaintați încît să poată a sa folosi de aciastă învățătură".

Vaillant încercă a crea o școală de concurență, cu mult superioară, în fața Colegiului Sf. Sava. Somat să reintre în programul comun, el se împotrivi. Trebui ca autorul dicționariului franco-romîn, care se publică în 1838, viitorul scriitor al cărții de revelație *La Romanie,* crescătorul lui Nicolae Bălcescu și al atîtor tineri intelectuali munteni, să fie scos de la Colegiu, încredințat lui Gheorghe Pop. Vaillant

[1] Intre altele, Urechia, *o. c.,* II, p. 110.

www.dacoromanica.ro

se consacră şcolii de fete a soţiei sale, iar boierimea boicotă într'atîta internatul lui Pop, încît în 1837, din patruzeci de solvenţi rămăseseră doar patru, alături de cei doisprezece bursieri, şi se ivi ideia de a înlocui aceste stipendii prin două burse în străinătate[1]. Principiul lui Poienaru rămînea însă neclintit, ca în răspunsul dat lui Sarai, căruia şi pensionul de fete-i era îngăduit numai dacă Eforia nu se gîndeşte a întemeia, cu limbă de propunere românească, o şcoală similară: *„Limba patriei să fie domnitoare ca, pre dînsa mai întăiu învăţînd-o, printr'însa să se înveţe celelalte studii şi limbi, străine"* [2].

Punctul lui de vedere nu era poate acelaşi ca al consulului frances la Bucureşti în 1834: „In resumat, după nouă ani de studii la şcoala din Bucureşti, ce se ştie? Mai mult sau mai puţin bine a se vorbi şi scrie în limbile românească, francesă, greacă şi latină. Se mai pot şti încă pasabil a calcula, a culege şi o cunoştinţă generală a istoriei, a-şi aminti de geografie, şi nimic mai mult. Dar nu e decît atîta de învăţat un popor fără virtute şi fără industrie? Nu trebuie să se compuie anume pentru el un sistem de studii care nu s'ar fi putut urma fără a deveni un om de un frumos caracter, de bun simţ, de moravuri pure şi de ştiinţi utile? In acest cas, studiile care ar fi trebuit să domine n'ar fi fost cele pur literare. Această importanţă dată limbilor aparţinea ştiinţilor morale, matematice şi naturale. Lor era mai bine să li se încredinţeze educaţia morală şi intelectuală a tineretului muntean, şi nu unor zădarnice studii de cuvinte" [3].

---

[1] Urechia, I, la acest an.
[2] *Ibid.*, tot la anul 1837.
[3] Hurmuzaki, XVI.

www.dacoromanica.ro

Dar în 1839 numărul profesorilor francesi creşte: Jaubin, Mazerot, Théot înlocuiesc pe Languyon, constatat în anul precedent. Mazerot, plecînd, e înlocuit prin Buvelot. Pensionatul fu restituit lui Vaillant, care, imediat, anunţă că el face lecţii în franceză şi nu trimete elevii la Sf. Sava, ceia ce aduce pe Poienaru să declare, tot public, că „pensionul din Sf. Sava rămîne şi de acum înainte tot supt aceleaşi reguli supt care s'a aflat pînă acum şi şcolarii pensionari îşi vor urma învăţăturile în şcoala naţională".

La Iaşi, Vodă Sturdza, care îşi trimetea, cum am spus, la 1-iu Septembre 1834, copiii, beizadelele Grigore şi Dumitru, şi pe fratele soţiei sale, Vogoridi, împreună cu cornetul Mihai Kogălniceanu, pe care-l ocrotia în deosebi, la Lunéville, unde stătea fostul său preceptor, bunul abate Lhommé[1], dădea încă de la 1837 locul de rector lui Maisonnabe, care purta marele titlu de „profesor de legi şi rector aşezămintelor şcolare din Iaşi şi provisor". I se încredinţau catedrele de „înaltă literatură franceză, drept public şi acel privat al diverselor popoare". Şi el îl preda în limba franceză. „Acest curs fiind încă nou în Europa", spunea Epitropia după dorinţa lui Mihai-Vodă, „şi o culegere de codice a deosebitelor naţii fiind tipărită numai în limba franceză, paradosul se va face în această limbă, pănă cînd profesorul va fi format vrednici elevi de a paradosi în limba românească"[2].

Dar iată că Répey, şi mai ales Crassan, care făcuse o călătorie în Ţara-Românească fără a se convinge de binefacerile învăţămîntului în limba indi-

[1] Urechiă, *l. c.* V. Scrisorile lui Mihail Kogălniceanu, publicate de P. V. Haneş; Urechiă, *o. c.*, II, p. 61 şi Iorga, *Voyageurs orientaux, passim.*

[2] Urechiă, *l. c.*, la acest an.

www.dacoromanica.ro

genă și pe care Vodă-l făcuse provisor al Internatului Academiei, vin, în 1836, ajutați și de „procurorul școlilor publice", care înlătura autoritatea, așa de îndreptățită, a lui Asachi, vin cu un proiect de francisare. Comitetul, cuprinzînd pe Săulescu, Singurov, Flechtenmacher și Asachi-l respinge, aducînd înainte litera clară a Regulamentului Organic: învățămîntul, tot învățămîntul trebuia să se facă în românește[1]. Atunci Domnul însuși intervine, la 2 Novembre, puind aceste întrebări, capțioase: „Dacă învățătorii limbii românești au cunoștințele cerșute în obiecturile ce învață; a cerceta metodul lor". Căci, „pentru a învăța cu folos vre-o știință, trebuiește autorii și o limbă bogată în feluri de scripturi și tălmăciri înțelepte". Dar, „neavînd încă aceste bogății în limba noastră, nici în orighinaluri, nici în buna tălmăcire, este vederat că trebuie cineva în vremea de față să alerge la limba franțuzească, ca una ce este pretutindeni răspîndită și înzestrată cu cele mai multe orighinaluri, și este mai înlesnitoare pentru bogăția imitativă în iscusitele sale tălmăciri". Și el aduce înainte pe Locke Englesul alături de Condillac și de Montesquieu. Pentru filosofie în special, i se pare că „este cu totul de trebuință a se îndemîna cu cît se va putea mai în grabă din țară străină „un profesor avînd calitățile cerșite de a ocuparisi cu vrednicie aces scaun"[2].

Comitetul școlar, adînc jignit și simțind puternic datoria sa de-a apăra învățămîntul în românește, răspunde fără zăbavă. Profesorii, atît de ușor înjosiți, au certificat, din Rusia și din Austria. Examenele

---

[1] Urechiă, *l. c.*

[2] *Ibid.* Și pentru ce urmează, actele tot acolo.

www.dacoromanica.ro

publice au dovedit ce pot, ca și cărțile pe care le-au tipărit. In ce privește metoda, ea se poate stabili numai cu timpul, și, de altfel, și în această privință, proba sînt examenele, „la care s'au văzut bunul progres întru învățătură, lucru ce n'ar fi putut urmà dacă n'ar fi păzit metodul cuviincios în paradosire". In sfîrșit — și aici se întinde aceia pavăză de nestrăbătut — așa zice în Regulamentul Organic: învățămîntul în limba națională.

Afară de aceia că limba franceză se predă îndestul în mai bune condiții decît orice altă materie, căci dispune, cu trei profesori—și ar fi destui doi și un repetitor, cum, la grecește, ar ajunge un singur profesor—, de șase clase pe săptămînă, deci două oare în fiecare zi. De altfel comitetul crede că s'ar putea aduce pe lîngă un pedagog frances, dar și unul german, „un profesor de însemnătoare reputație, mai înzestrat cu științele înaltei literaturi, a retoricei și ai stilului diplomatic". Se vor lua măsuri de fapt pentru ca Internatul lui Crassan să se desfacă de școală, mutîndu-se la Otelul Sf.-Petersburg.

Dar acest incident dădu prilej profesorilor Academiei să arăte dreptul, meritul și chemarea acestui învățămînt pe care-l sprijină și exemplele de durată și progres, nu numai din principatul vecin, dar și din Statele austriace.

Chestia Maisonnabe era să aibă însă o altă soluție, în afară de rivalitatea dintre cele două sisteme de învățămînt. Ideile Francesului nu plăcură consulatului rusesc. Ajunse deci o adresă a Eforiei că el nu și-a început cursul la care se îndatorise, pentru a i se desființa catedra, silindu-l să plece. Indată însă o parte din părinți își retraseră copiii și un raport

www.dacoromanica.ro

contemporan vorbeşte şi de „slăbirea disciplinei celei din lăuntru"[1].

Deci, o comisiune compusă din Bojinca şi d-rii Czihak şi Cuciureanu, la cari se adăugiră Săulescu şi Cîmpeanu, fu adunată pentru a discuta noul regulament şi, aprobînd cursul universitar de trei ani, care trebuia să fie întins la cinci, pentru filosofie (logică metafisică morală), matematică (şi cu fisica, drept (natural, universal, al ginţilor, civil, roman, criminal, „positiv al patriei") şi economie politică („poliţe", „economia Statului", finanţele), se aruncau în gimnasiu retorica, poesia şi mitologia, care par a aparţinea planului Maisonnabe, şi cu atît mai mult desemnul. Stamati, care făcuse şi o călătorie în Paris şi în Prusia, îşi începea profesoratul de fisică şi matematică, odată cu Zefirescu întors din Boemia şi Schemnitz[2], la chimie şi cu Costinescu la inginerie şi mecanică populară (care se preda, împreună cu „formăluirea stilului", ţinerea registrelor, istoria naturală, pentru „meşteşuguri şi manufacturi", la noua clasă a IV-a, pentru începători).

Costinescu va face şi planul arcului de reunire între Academie şi Internatul din casa cornetului Voinescu. Iar, pentru a lucra în locul profesorilor străini, se trimet în străinătate: Dimitrie Asachi, pentru inginerie, în Germania, Gh. Lemeny, la München, apoi la Roma, pentru pictură, unde-l aşează Czihak, rămîind ca apoi să meargă şi la Roma la Academia S. Luca, aşteptînd să vie şi Gheorghe Panaiteanu[3] şi Vasile Popescu Scriban, în Rusia, pentru teologie[4], şi

[1] *Ibid.*, II, pp. 46, 48, 49. V. şi pp. 50-4.
[2] V. şi *ibid.*, pp. 163, 304.
[3] *Ibid.*, pp. 163, 182, 224.
[4] *Ibid.*, pp. 61-2, 114-5.

www.dacoromanica.ro

el fu primit, în Iunie 1839, în Academia Teologică a lui Petru Movilă, din Chiev, Mitropolitul adresîndu-se acesteia însă, nu în rușește, ci în limba latină, și se pomenia, odată cu călugării ruși din vremea lui Vasile Lupu, și calitatea de „prea-învățat *(eruditissimus)* compatriot al nostru" pe care o avea întemeietorul Academiei, Petrașcu Movilă. Gheorghe Panaitescu merse la München, după ce presintă „acel de pe urmă al său produs litografic". Zefirescu rămase în Austria. Dar lui Matei Millo, în ciuda recomandației lui Vodă în scris, i se refusă o bursă pentru teatru, pentru ca mai tărziu ea să i se acorde din stipendiul, oprit, al fiilor Vornicului Epureanu[1], ca și lui Constantin Jean și pentru musică[2]. Principiul stabilit pentru burse era acesta, atît de cuminte, că *„s'ar lovi acest așezămînt, cînd, pentru științile ce se pot învăța în coprinsul Academiei..., ar trimite tineri pe la străine școli"*.

Aici, în Moldova nu se pronunța atît de mult cuvîntul de național, de și școlarii nu mai voiau să asculte cursul de rușește al lui Peltechi, care preda, de altfel, geografia și aritmetica.

Dar pretutindeni tendința spre învățămîntul străin se păstra. Aici, în Moldova, unde Gallice, prietenul lui Asachi, încercă în 1846 la Iași un „Institut de educație clasică", și Hîrlăul avea, cu dascălul Grigore !), o școală de francesă și germană, pe lîngă două românești, Ștefănești, cu un Misicovici, una —pentru Evrei—germano-romînă, Folticenii o școală franco-germană și una germano-romînă, Romanul una franco-

[1] *Ibid.* pp. 62, 65. Cf. și *ibid.*, pp. 114-5, 162.
[2] *Ibid.*, p. 82.

www.dacoromanica.ro

mană, alta franco-greco-rusă, Bacăul şcoala francesă a lui Constantin Dupont şi Ioan Hristea, una franco-latino-germană, una franco-germană a lui M-me Meyer (şi două greceşti), Focşanii un preceptor, „Fidè Franţozul", Galaţii o şcoală francesă (şi una greacă), Bîrladul, şcoala de fete franco-romînă a d-nei Anne Bourguillon, iar un dascăl Serafim Armeanu preda la Iaşi, în româneşte, greceşte, armeneşte, dar şi în franţuzeşte. Soţia lui Costinescu, d-na Ana, Francesă, deschidea un nou pension[1]. Mai tărziu mai găsim la Iaşi pensioanele Fotino, Jordan, Morangé, Eiwas, Frey, „Freof", Eleonora Asan, Smolenschi, Amelia Webel, Brisedoux, Jambonnaud, Fotinò, Smaranda Bacinschi şi Isăcescu[2].

La 1846 pensioanele din Iaşi sînt al d-nei Sacchetti „în casele dumisale Meri-Acre", al d-nei Raimond (Remò) la Casandra Cantacuzino, al „Madamei Paré, Franţuşcă, în casele sale din uliţa Hagioaei", ale lui „Froil" de la Elenca Kogălniceniţa şi al lui Cuénim. Cele din Bîrlad, pe lîngă al lui „Caiul" Francesul, al lui Ioan Feodorovici Hoşov-Sasei (şi de ruseşte şi leşeşte) şi al unui Grec, şi pentru copiii de negustori. Romanul nu mai are decît şcoli româneşti. In Botoşani Gheorghe Olivari şi Frederic Gros cu soţia au prófesori de francesă, de germană, de ungureşte (şi Simon von Acsănte ori „Iulius Tănasă, de naţie Ungur"), de clavir, guvernante şi învăţătóare de lucru, profesori de danţ. La Piatra şi Tîrgul-Neamţ sînt dascăli romîni şi greci. La Folticeni două pensioane româneşti. La Bacău tot aşa, plus o şcoală „de cînturi

[1] Urechiă, *l. c.*, pp. 122-5. V. şi în adaus listele date de revista *Ioan Neculce*.

[2] Urechiă, *l. c.*, p. 292. Cf. pp. 158-9, 170-1, 201, 204, 223-4, 231, 247-8, 292.

www.dacoromanica.ro

bisericeşti pe meşteşugul muzichiei", dar la Ocna predă „Ioan Fidel Franţuzul" şi „Ana Iufnii Franţeză", la Moineşti „Gheorghe Mihailovici, luminat de la legea evreiască, învăţător de carte romîn". La Huşi un G. Teodoru, „înaltei noblece plecat serv", întemeiase o şcoală de franceză, latină şi germană, care prospera, dar insultele unui omonim boier, care-l „afrontarisise" şi-l „atacarisise", îl făceau să anunţe că închide pensionul [1].

La Bucureşti, dacă se suprimă subvenţia pentru pensionatele d-nelor de Combles şi Vaillant, se acordă una noii şcoli a soţiei profesorului Buvelot [2]. Pensionul Gianelloni primeşte şi el o subvenţie [3]. Gorjul avea o şcoală germană; la Tîrgovişte, la Ploieşti, la Rîmnicul Sărat funcţionează pensioane francese. La 1845-6 erau şcoli greco-germane la Tîrgul-Jiiului, germane la Craiova, Caracăl, la Ploieşti, la Buzău, trei la Bucureşti; francese la Piteşti — unde şi două pensionate de fete, fără a se arăta limba de predare—, la Rîmnicul-Sărat, la Slatina. Multe şcoli greceşti erau alături (12 în Bucureşti, cu 29 boiereşti şi 67 de şcoli private româneşti). La Brăila, una greco-franco-talo-bulgară — şi două pensionate de băieţi fără limbă de predare [4].

La Iaşi se punea la cale întemeiarea unei şcoli de agronomie şi a şcolii mecanice („institut de arte şi meşteşuguri pentru formarea industriei naţionale", spune actul de fundaţiune, pentru care se chemă Mihalik de Hodocin, un Ceh). In Ianuar 1841 ea începea, pe patru ani, cu secţii de lăcătuşerie fină, fierărie de

[1] Revista *Ioan Neculce*, VI, pp. 221-9.
[2] Urechiă, *o. c.*, II, pp. 158-9.
[3] *Ibid.*, p. 224.
[4] *Ibid.*, pp. 300, 302.

www.dacoromanica.ro

fabrică, rotărie, curelărie, sau săidăcărie, dulgherie şi strugărie, „maşinărie". Ea cuprindea şi doisprezece militari locuind la casarmă, doisprezece externi şi doisprezece interni, aceste două din urmă categorii între doisprezece şi cincisprezece ani. Calfele mai fac un an până să poată deschide ca maieştri „atelier". De la un timp, şcoala trebuia să se întreţie singură. Czihak se îngrijise, în călătoria lui apuseană, să aducă modèle de maşini [1].

Dar în 1840 se hotăra că între Colegiu şi Studiile înalte se vor studia doi ani limbile clasice, cu traducere numai în greceasca nouă şi în franceză, primindu-se şi lume din afară. Se numesc ca profesorĭ în locul lui S. André, care n'avea elevi [2], Crassan [3], de care se depărtează elevii, dar şi Italianul Croscelli, care dădea lecţii de această limbă, utilă pentru comerţ şi pentru „afinitatea cu acea românească", observîndu-se că e întrodusă în Bucureşti [4]. Totuşi un moment Eforia era dispusă să suprime o catedră francesă pentru ca să aşeze pe Anastase Fătul, care acum îşi terminase studiile, la catedra de drept şi ştiinţi politice, dar, părăsind această materie, merse pe sama lui la Paris pentru medicină [5].

Şi în districte însă, ca la Botoşani, se dădeau începătorilor profesori de germană şi franceză (Olivari) [6].

Porniţea contra învăţămîntului românesc părea, astfel, că încetase aici. I se îngădui lui Sohupan să prefacă Seminariul într'o mică Facultate de Teologie,

---

[1] *Ibid.*, pp. 113, 126, 164 şi urm., 182, 198-9, 244-7.
[2] *Ibid.*, p. 160 şi urm.
[3] *Ibid.*
[4] *Ibid.* Luzzatto, pentru gimnastică 1841 , *ibid.*, p. 196.
[5] V. *ibid.*, pp. 163-4, 225, 247.
[6] V. *ibid.*, p. 199 şi Gorovei, *o. c.*

www.dacoromanica.ro

cu Velini pentru fisică și chimie—pentru experiențe venind seminariștii la Academie—, cu Bucovinenii Procopovici pentru exegesă și evreiește, Mandicevschi pentru teologie și Nasiovici pentru latină: în curînd curentul latinist se va instala după plecarea Mitropolitului Veniamin în această școală de ortodoxie[1]. Din București se aduce tînărul Ion Ghica pentru ca împreună cu inginerul frances Hommaire de Hell și cu Costinescu să reorganiseze, pe patru ani, cursul de inginerie, și se hotărî că inginerii de acolo vor avea gradul de ofițeri, fiind luați imediat în slujbă de către Stat[2]. In Eforie intraseră doi dintre boierii reformiști: Lupu Balș și Grigore, pe atunci Grigoriță, Ghica, viitor Domn reformator al Moldovei.

Pănă atunci istoria Romînilor n'avuse profesor. Intors din străinătate, unde tipărise o Istorie neobișnuită la o asemenea vrîstă, ocupat cu întemeieri de reviste ca *Dacia literară* și *Arhiva românească*, măcar unul din cele două principate românești în care se proclama unitatea istorică și culturală a neamului, luptător contra vechii direcții a lui Asachi, care-i părea strîmtă ca orizont și lipsită de entusiasm, amestecat, ca și amicul său mai în vrîstă, Negruzzi, în rosturile școlii, Mihail Kogălniceanu fu îngăduit a face acel curs de care se feriseră pănă acuma comitetul școlar și epitropia. Și el îl porni, nu ca Florian Aaron în Muntenia, în strictele margeni ale principatului, ci, cu avîntul unui spirit superior, în acelea, depline, ale poporului întreg. Cunoscător al concepțiilor spirituale ale marelui istoric german Ranke, el dădea tot avîntul unei extraordi-

[1] V. și *ibid.*, pp. 167 8, 198, 217-20, 226.
[2] *Ibid.*, pp. 217-9. V. și *ibid.*, p. 203.

www.dacoromanica.ro

nare elocuenţe pentru a cînta ca un poet, în largi perioade îndrăzneţe, valoarea, şi pentru civilisaţie, pentru omenire, a unei naţii care a unit iubirea pentru carte cu cele mai aspre virtuţi războinice. Era prea mult, dacă nu pentru puterea de a sprijini a societăţii moldoveneşti de la 1843, măcar pentru toleranţa, puţintel cam surprinsă, a consulatului rusesc, atot puternic. In 1844 profesorul era exilat la Rîşca supt „cea mai aproape priveghere ca să nu poată avea cu nimeni, supt orice închipuire, relaţii de întîlnire sau în scris, nici măcar a putea ieşi cît de puţin afară din ograda mănăstirii". Lumea şcolară se va mulţămi cu Istoria Moldovei a lui Albineţ (1844).

Ion Ghica rămase inspector al Academiei, pentru că ştiinţile abstracte pe care le preda nu erau în stare să mişte adîncurile sufleteşti ale unei societăţi cu meşteşug amorţite. El încercă să oprească, acum, vechi abusuri ca întrarea tărzie a profesorilor în clasă şi pedepsele corporale date după capricii [1]. Se făcu o mai bună orînduire a predării ştiinţilor. Supt regimul lui, francesa, dar şi germana, fură obligatorii şi numai ruseasca facultativă. Dar ce era mai de folos în influenţa lui era un spirit de un liberalism generos şi acea nesfîrşită iubire pentru ştiinţă care mişcă frumoasa lui cuvîntare de început.

Ion Ghica părăsi înca din 1844 inspectoratul — lasat ca provisorat lui Gusti —: el era învinuit şi că-şi rîde de învăţămîntul rusesc [2].

O direcţie străină, sau măcar a unui străin, se simţise în Moldova încă din 1843: aceia a învăţatului con-

[1] *Ibid.*, p. 239.

[2] *Ibid.*, p. 288. — Pentru veterinarie se dadura patru as cultatori veterinarilor admişi de guvern. V. şi *ibid*, pp. 201, 206, 227. — Pentru agricultură, p. 271.

www.dacoromanica.ro

sul prusian Neigebauer, autorul uneia din cele mai bune cărți de statistică a Principatelor la jumătatea secolului al XIX-lea. El presintă „observații", care, supuse aprecierii lui Asachi, rămas referendar, fură apoi trimese de Epitropie comitetului academic pentru „redacția noului reglement pe sus-însemnatele prințipii", avînd a se lucra pe această bază încă din anul viitor. Luminatul sfetnic domnesc care era beizadeaua Nicolae Suțu, și el un statistician meritos, ca și președintele Epitropiei, Nicolae Cantacuzino, erau pentru această prefacere [1].

Proiectul opria la două clase gimnasiale, cu limba de propunere românească, pe copiii „părinților nevoiași cari nu au chipuri de a întîmpina a lor ținere". Cîțiva viitori funcționari vor fi aleși însă ca bursieri. Pentru ceilalți, „de și limba românească s'au primit a fi limba fundamentală în învățăturile Academiei, dar cercarea a dovedit că, spre a înlesni elevilor folositoare mijloace de îndeletnicire, neapărat este a paradosi în toate zilele limba francesă": „spre acest scopos, în numărul pedagogilor se vor primi doi străini, cari vor ghimnasi pe elevi întru învățarea mathemelor de toate zilele ce vor fi primit în limba francesă și cea germană". Latina, folositoare numai pentru drept, medicină sau teologie, se va învăța doar de la doisprezece ani în sus [2].

Asachi, care publică la 1845 *Expoziția stării învățămînturilor publice în Moldova,* își apără opera, cum n'o va face la Munteni, Poenaru. El opuse la reformele închipuite existența textului precis al Regulamentelor. El aminti că „limba patriei este hotărît a fi fundamentală în școlile publice prin ar-

[1] *Ibid.*, pp. 249, 250 și urm.
[2] *Ibid.* Programul pe 1843, *ibid.*, p. 263 și urm.

www.dacoromanica.ro

ticol al Organicescului Reglement", ceia ce nu împiedecă învăţarea limbii francese, „ca una ce este cerută şi folositoare". Latina trebuie învăţată — de fapt de la acea vrîstă — *după clase,* ea trebuind să fie la îndemîna acelora cari mai tărziu numai, se pot gîndi la specialisare[1].

Astfel, se colaboră la alcătuirea planului, cu trei clase normale, dar *acum şi pentru fete,* avînd aproape acelaşi program; pentru băieţii cari nu merg la gimnasiu se adauge o clasă reală, cu caligrafie, desemn, aritmetică, regule epistolare, geografie — şi a *principatului muntean* (Asachi cerea în loc „practica din chimie şi comerţ") şi chiar *„Istoria patriei pe scurt"* —, altă importantă inovaţie; gimnasiul are două clase gramaticale, în care se predă şi geografia *ambelor principate,* — apoi a Turciei, Rusiei, Austriei şi *Prusiei,* celelalte State fiind în a doua clasă, dar *nu şi istoria lor;* apoi două clase *de umanioare,* în care geografia celorlalte continente, continuarea Istoriei universale, de la cruciate, latina, greaca *(traduceri în româneşte),* ceva ştiinţe. *Facultăţile* sau *Învăţăturile înalte* cuprind: Facultatea filosofică de doi ani, amestecîndu-se Istoria (nu şi a Romînilor , cu logica, metafisica, estetica, morala, istoria filosofiei, şi cu algebra şi geometria, cu Istoria naturală. apoi dreptul; şi în fine materii extraordinare (neobligatoare), „politehnice", „cursul economic" (şi forestier, veterinar, agricol), „Institutul tehnic", „cursurile filosofice" cu limbi moderne (francesa, germana, grecească, rusească) şi „Măestriile libere" (desemn şi pictură) sînt de o parte, la capăt[2].

Pentru istorie se admitea sistemul gimnasial din

[1] *Ibid.,* p. 280 şi urm.
[2] *Ibid.,* pp. 253-7.

www.dacoromanica.ro

Prusia. Tot Prusia punea elina pe aceiași treaptă cu latina. Dar studiile prusiene ale lui Kogălniceanu îl îndreptățiseră a face în clasul II, de „filosofie", „cursul pragmatic de istorie națională", pe care însuși se oferise a-l da fără plată.

Astfel, *principiul național ar fi biruit din nou în învățământ*. Epitropia spunea limpede, la 29 Decembre 1843: „Toate științile se învață în limba romînă, pentru care s'a și pus însărcinare asupra profesorilor respectivi a deosebitelor clasuri de a alcatui și a traduce din cei mai buni autori în limba romanească materiile ce alcatuiesc obiectul paradosirii lor"[1]. Asachi învinsese încă odată.

Se procedă, cu colaborarea lui Negruzzi, de Cîmpeanu și Albineț, și la redactarea de gramatici, nu numai pentru gimnasii, dar și pentru școlile care, acum, se numesc *primare,* cercetîndu-se manuscrisele lui Stihi, lui Ioan Ionescu și manualul muntean al lui I. Pop; pentru școlile secundare se va anunța un concurs[2].

Totuși școlile se vor da supt conducerea lui V. Beldiman și a lui C. Negruzzi, care învinuise pe Asachi. Dar încă de la 1843 putea sa apara la Iași, după manuscriptul călugărului maramurășean Vida, profesorul lui V. Alecsandri și, odată, autorul unei îngrijite gramatici francese, întâiul tom din Cronica lui Șincai — o proclamație de latinitate, — după ce Kogălniceanu nu reușise în planul lui de a tipări în șase volume Operele lui Dimitrie Cantemir. E chiar anul cînd Gavra încerca să amintească pe

[1] *Ibid.,* pp. 256-7.— La p. 260 lista de profesoare.
[2] *Ibid.*

www.dacoromanica.ro

Şincai şi pe Clain printr'o operă de o stranie concepţie.

Dar lupta contra curentului naţional în învăţămînt era să fie reluată de Adunare încă mai hotărît în 1845. Se ceru părerea a şase profesori cari erau în opoziţie cu colegii lor. Supt influenţa aceluia care întrupa „vechiul" învăţămînt, Asachi, răspunsul din 6 Mart arată că principiile actuale ale lui Costachi Negruzzi însuşi, şi el pornit la războiu, sînt după cele „adoptate în ţerile cultivite, cu oarecare modificaţie cerută de împrejurările stării noastre", că s'a urmat o activitate care n'a putut să fie fără „oarecare stingheriri"; examenele, lucrările literare ale elevilor arată în de ajuns folosul. „Ce se atinge de creşterea morală" — de care se tot vorbia din ceia parte —, „Epitropia cu mîngîiere poate încredinţa că, dintre 15.613 şcolari ce în acest period au învăţat în şcoalele publice, nu cunoaşte pe unul carele să fie tras asupra sa o defăimare publică sau osînda legilor". Singura lipsa vine de acolo că se numesc funcţionari fără diplome şi astfel frecvenţa şcolilor e scăzută [1].

La 14, Epitropia e chemată la comisiune, împreună şi cu Comitetul academic pentru a da samă de ce şi-a schimbat părerile asupra reformei. Răspunsul fu o adresă către Adunarea însăşi, în care se relevează cît de tărziu s'a alcătuit comisiunea, care, de şi invitată, n'a binevoit a cerceta şcolile înseşi. „Expunerea" lui Asachi fu supusă cercetării deputaţilor: ea învinuia făţiş pe boieri, cele „cîteva persoane înrîuritoare", cari se speriau de năvala „săraci-

[1] *Ibid.*, pp. 280-2.

www.dacoromanica.ro

lor" şi apărau cu înviersunare în „dregătoriile aducătoare de cîştig" „o clironomie privilegiată a familiilor mari"[1]. Din partea boierească, în „Proiectul pentru reorganisarea învăţăturilor" se obiecta în adevăr că dregătoriile sînt pentru „oamenii cu stare"; ceilalţi avînd „a se deda la îndeletnicirile negoţului, a meşteşugurilor şi a lucrării pămîntului", iar a li amesteca pregătirea „ar fi tot aşa precum de a supune la una şi aceiaşi hrană vietăţi de soiuri deosebite"[2].

Se răspunse, cu scusa că mandatul dat de către Adunare a fost cunoscut vre-o nouă luni mai tărziu, că nimeni nu se gîndeşte a pune altă basă învăţămîntului decît limba românească. Dar în conducerea şi supraveghiarea şcolilor nu domneşte atenţia cerută. Şi, afară de aceasta, nu sînt şcoli începătoare, manuale tipărite, cărţi în bibliotecă, profesori asiguraţi, şi o catedră de pedagogie[3].

Adunarea menţinu comisia şi ceru să i se adauge fiul cel mai mare al Domnului, Grigore Sturdza, fostul coleg al lui Kogălniceanu, — ceia ce firește se aprobă de Vodă, care-şi făcu odrasla, în locul lui Lupu Balş, „sin-epitrop al învăţăturilor publice"[4]. In acelaşi timp, Epitropia fu prefăcută, numărînd de acum pe C. Mavrocordat, dar şi pe N. Suţu şi pe Lascar Rosetti: aceştia se declarară, imediat, pregătiţi pentru a discuta cu comisiunea[5]. Absenţele membrilor, de o parte şi de alta, făcu să nu poată avea loc o întru-

[1] *Ibid.*, pp. 281-2.
[2] *Ibid.*, pp. 281-9.
[3] *Ibid.*, p. 283.
[4] *Ibid.*, pp. 283-4.
[5] *Ibid.*, pp. 284-5.

www.dacoromanica.ro

nire înainte de sfîrşitul lui Octombre, dar şi atunci fără participarea, dorită, a beizadelei [1].

După cîteva discuţii noua Epitropie-şi presinta proiectul, care nu e decît cel din 1843, cu îndreptături şi adausuri. Se recunoaşte un progres mai slab decît al Grecilor, cari se folosesc de o limbă pe deplin formată, se recunoaşte că oamenii săraci n'au răgazul celor cu avere pentru creşterea copiilor: pentru aceştia ar ajunge şcoli reale cu direcţie agricolă, comercială şi industrială, şcolile superioare avînd a se organisa pe urmă cînd limba se va mai fi desvoltat. Şcoli primare sînt cu desăvîrşire necesare prin satele mai mari. Planul lui Asachi de a se aduce şi profesori străini e socotit însă ca primejdios pentru caracterul naţional al învăţămîntului [2]. Cum se vede, *tot mai mult punctul de vedere social lua locul celui naţional de la care se plecase şi pe care represintanţii privilegiaţilor declarau că voiesc să-l menţie.*

Adunarea asistă la examenele din 1845 [3]. Dar acţiunea ei se opri aici. Numai în Februar 1847 Domnul o aruncă din nou asupra şcolilor naţionale, păstrîndu-li-se de fapt numai două clase exclusiv de româneşte, aşa încît, alături, Malgouverné, adus pentru aceasta, va putea să creeze învăţămîntul superior frances [4].

Astfel Mihai Sturza îşi ajunse scopul, cu ajutorul

[1] *Ibid.*, p. 285.

[2] *Ibid.*, pp. 286-7. Negruzzi şi făcu inspecţii pe la şcolile primare din Iaşi, pentru a strînge material de acusare; *ibid.*, p. 287. El făcu o critică aspră şi şcolii de meserii, celei cu şase ateliere: *niciun meşter întors în oraşul său; ibid.*, pp. 329-30.

[3] *Ibid.*, p. 293.

[4] *Ibid.*, p. 319.

www.dacoromanica.ro

Adunării de privilegiaţi. Arătînd deputaţilor gata să-l aprobe că „sistemul de astăzi nu au răspuns la trebuinţile Moldovei", fiind „izvodit, cules mai mult sau mai puţin din aşezămintele altor naţii", că el nu „se potriveşte cu starea de faţă a soţietăţii", cu „trebuinţile soţiale ale ţerii" cu „obiceiurile şi nevoile noastre", fixînd principiul că, „spre a ajunge cineva la slujbe mai înalte, trebuie să nu fie lipsit de oarecare înstărire", restul avînd a merge „la plugărie, la meşteşug sau la negoţ", acusînd limba, căreia i se vor da ca normă cărţile bisericeşti — „fiindcă în limba romînă altă literatură pănă acum nu este mai statornicită" (şi, între deputaţi, era C. Negruzzi) „şi de obşte ţinută decît cea bisericească"—, oprind neologismele în limba care nu e în stare a da învăţătură mai înaltă, el li presintă proiectul elaborat de comisiunea lor şi de Epitropie, cerînd numai voia de a se experimenta noul sistem.

Cu aprobarea Adunării, un decret domnesc o hotărăşte la 18 April 1847, In el se cuprinde la învăţămîntul secundar — celelalte păstrîndu-se cum sînt —, pentru ufncţionari, magistraţi, ofiţeri, trei „şcoli de gradul al doilea", cu limbă românească de propunere, dar cu libertate de a întrebuinţa la materiile superioare şi altele, la Iaşi, Botoşani şi Galaţi. Programul merită această apreciere a lui P. Răşcanu, istoricul luminat al învăţămîntului secundar: „Cum era cu putinţă ca un copil de unsprezece ani să facă, în clasa II, algebra pănă la ecvaţiile de gradul al doilea, geometria, planimetria şi stereometria, cunoştinţi generale din fisică şi cronologia veche şi nouă, în clasa a treia trigonometria, regule, cu aplicaţia logaritmilor, pentru ridicarea planurilor, chimia cu aplicaţii la agricultură şi econo-

www.dacoromanica.ro

mia domestică şi celelalte ştiinţe puse în anul al patrulea[1]?".

Dar, cum se zvoni de tulburări, în 1818, profesorii romîni erau înlaturaţi în bloc. Iar, la Seminariu, Mitropolitul păstra numai învaţaturi elementare de cîteva luni, Filaret Scriban, profesor de teologie, fiind demis, odata ce nu se mai făcea cursul pentru care fusese numit[2].

Caci reforma Seminariului de însuşi Mihai-Voda şi de învăţatul său văr Alexandru Sturdza, scriitor francez din Rusia ortodoxă, care s'a făcut cunoscut în cercuri mai largi prin broşuri de o mare originalitate de spirit, fusese iarăşi în sens progresist. Ruda lui Vodă venise pentru cîtva timp la Iaşi şi recomandase această prefacere, „mai potrivită cu informarea clericilor şi întemeiată pe principii neamestecate cu ratăcirile lumeşti". Işi propunea ca şi mai departe, printr'un represintant, să-şi îndeplinească sarcina de supraveghere: alegerea pare să fi căzut asupra lui Alexandru Balş[3]. Scriban ramase în fruntea şcolii, ca şi „Maioreanul", cum îi zice noul program, şi ceilalţi profesori toţi, dar se pare că planul de învăţamînt suferise întregiri importante. Era astfel o copie, palidă, a gloriosului aşezămînt din Chiev, pentru fabricarea de parohi cu ştiinţă de carte, întemeindu-se, de noul Mitropolit Meletie, simple şcoli *catechetice* prin capitalele de judeţ[4]. La mănăstirea Neamţului

[1] Urechiă, *l. c.*, p. 361 şi urm.; Erbiceanu, *Ist. Sem. Socola*.

[2] Urechiă, *l. c.*, p. 241.

[3] *Ibid.*, p. 242, nota 1. Cf. şi pp. 289-90.

[4] *O. c.*, pp. XXXV-VI.

www.dacoromanica.ro

se crease, nu o şcoală preoţească, ci numai una bisericească, prin Neofit Scriban, adus de la mănăstirea Mogoşeşti, unde fusese egumen [1]. In curînd se introduse în toate şcolile învăţămîntul religiei, cu „tălmăcirea Evangheliei şi a Apostolului" [2].

Incercarea Mitropolitului, lacom de banii grămezii de preoţi nepregătiţi, de a scoate pe Filaret, în 1847, nu izbutiseră: nici Bojinca, nici Cîmpeanu, solicitaţi, nu voiseră să-l înlocuiască [3].

Atîta vreme cît Alexandru Ghica fu Domn muntean, atmosfera patriarhală românească se păstrează. Vodă iea parte la împărţirea premiilor în 1839 şi *Curierul* lui Eliad scrie: „Eminenţii s'au încununat de însuşi Măria Sa. Era o privelişte foarte atingătoare a vedea cineva pe prinţul ţărei, dupe Scaunul său, încununînd tinerimea cea silitoare, şi Măria Sa, care niciodată nu dă mîna la nimeni să i-o sărute, socotindu-se în prilejul acesta adevărat părinte al acestor copii ce pregătesc o viitorime mai fericită, îşi dă mîna spre sărutare cu cea mai tînără şi părintească dragoste". El cerceta şi şcoala de învăţători, examinînd caietele şi dînd sfaturi, căutînd să înlăture înfricoşătorul zvon că „învăţătura aceasta e o pregatire a lua copiii la oaste" [4]. Profesorii erau poftiţi cu toţii, după ce se visitase „Pensionatul", Museul şi Biblioteca, la masa domnească[5].

Dar semne ciudate se arătau. Un număr de elevi de

---

[1] *Ibid.*, p. 244.
[2] *Ibid.*, pp. 257, 292.
[3] *Ibid.*, pp. 321-2.
[4] *Ibid.*, p. 103.
[5] *Ibid.*, p. 104.

www.dacoromanica.ro

la Sf. Sava cerură cursul de ruseşte, întrerupt după plecarea profesorului Girand („Girot"), în Italia[1]. Incă de la 1840, Adunarea Obştească, cerea un alt plan de învăţămînt, „mai desvoltat" şi mai bine orînduit[2]". Domnul se declară şi el pentru „îndreptarea sau complectuirea sistemului de acum al învăţăturilor[3]". O comisiune se formă, adăugind pe lîngă meritoşii efori pe Ştefan Bălăceanu, Manolachi Băleanu, Alecu Ghica, Costachi Suţu, C. Faca şi d-rul Arsachi, cel care n'a voit niciodată să devie cetăţean romîn[4]. Aceasta aduce în Iulie demisia lui Barbu Ştirbei din Eforie. In lipsa lui se înoiră stăruinţile din partea Departamentului bisericesc pentru presintarea către Adunare a planului dorit de reforme. Eliad care fu întrodus atunci, în calitate de colaborator, părea să aibă misiunea de-a apăra învăţămîntul naţional ameninţat.

Stăruinţile pentru reformă se înoiesc la aşezarea în Domnie a lui Vodă Bibescu, mai puţin legat decît fratele său Ştirbei de acea operă a Regulamentului Organic în care întră şi capitolul învăţămîntului naţional[5]. Un altul din boierii „conservatori", străin de opera lui Poenaru, Constantin Cantacuzino, întră în Eforie în locul lui Mihail Ghica, fratele Domnului căzut. Catedra de „slavonă" se introduse lîngă cele de italiană şi germană încă din vremea lui

---

[1] *Ibid.*, pp. 149-50.
[2] *Ibid.*, p. 147.
[3] *Ibid.*
[4] *Ibid.*, p. 148.
[5] V. şi publicaţia lui G. Bibescu, *Règne de Bibesco, passim.*

www.dacoromanica.ro

Ghica[1]. Totuși francisatorii admiteau la 1845 pe Carl Schweder pentru limba germană[2].

Dar, vorbind la premii în 1845, Bibescu se declara fără „ilusii asupra trebuințelor învățăturilor publice": cerea „o mai de aproape băgare de samă asupra părții morale a educației", aștepta „bărbați cu minte întinsă" doar pentru viitor și anunța „o nouă și desăvîrșită educație"[3]. El critica acele „cuvinte sau opinii care, aruncate în duhuri fragede, nu pot da decît resultaturi vătămătoare" și sfătuia să nu se ieie în deșert numele de patrie pe care nu oricine și „la orice vrîstă" îl poate înțelege[4].

Planul de reorganisare, asupra căruia nu se vorbise de loc, până atunci, era gata făcut de Eforie în Februar 1847[5]. Domnul îl presintă Adunării, întărindu-l imediat; la 21 ale lunii el era și promulgat, fiind primit de deputați fără a-i aduce nici cea mai mică prefacere, de și „desbătut cu cea mai mare luare aminte".

Noua lege cuprindea trei grade de învățătură: școli comunale de sate, școli normale, cu ceva gramatică, aritmetică, geografie și elemente ale istoriei, și „învățături academice" *(fără gimnasiu deci, ca în Moldova).* Acestea din urmă cuprind „douăsprezece clase". Limba națională se „deprinde" acolo, dar nu servește și pentru a studia filosofia, științile fisico-matematice, retorica, Istoria universală (fără cea națională, pentru care se poate alege între cele două

[1] In general, *ibid.*, p. 311 și urm.
[2] *Ibid.*, p. 294.
[3] *Ibid.*, p. 299.
[4] *Ibid.*
[5] *Ibid.*, pp. 313-5.

www.dacoromanica.ro

limbi străine). Şi la Craiova sînt deocamdată patru clase. Se păstrează cei doi ani de drept şi se începe un învăţămînt militar. O şcoală de fete îşi va începe activitatea (12 bursiere; la Academie 22 de interni).

Regulamentul fixează şcoli, de la 1-iu Octombre la Sf. Gheorghe, în satele cu de la 50 de familii sau pentru grupe de două-trei sate, învăţîndu-se şi cîntări şi economia rurală, Şi la „elementarele" din oraşe (= normalele) se predă economia rurala, apoi cea casnică, desemn, în fine, pentru primele meşteşuguri. *La Academie, cursul de româneşte dispare, afară de gramatica limbii* [1].

Alături, *Colegiul frances* trebuia să înceapă a funcţiona, avînd ca profesor pe Monty, încă de la începutul lui 1848 (clasele 8, 7, 6), cu manuale francese aduse din Paris, prin Piccolo. De acolo se angajară şi profesori, Perrot, de la Louis-le-Grand, viitorul mare archeolog, Varaigue şi Hurard, primul supleant, ce lalt simplu repetitor la colegiul Rollin [2]. Deschiderea fu zăbovită însă pănă în Maiu: Perrot refusă să vie [3].

Iar, în ce priveşte opinia publică faţă de această inovaţie nesăbuită, cu profesorii năimiţi şi aduşi cu contract, care era şi o renegare, ea se exprimă în versurile lui Eliad:

Grădinare, grădinare,
Ia gîndeşte-te mai bine
La primejdia cea mare
Să ni faci şcoale străine.

---

[1] *Ibid*, pp. 313-5.
[2] *Ibid.*, pp. 332-3.
[3] *Ibid.*, p. 334.

www.dacoromanica.ro

Și, în privința planului muntean, nou, un pedagog ardelean din București, Blăjean unit, judeca astfel, la 6 April 1848: „Cu reforma școalelor nu e împăcat nimenea, nici că poate fi; toți prezic că nu se va înființa cum era planul; un director și doi profesori, cari veniră pănă acum, trag 200 pre lună, casa și masa, și sînt numai de gramatică. Cît vor trage carii vor fi pentru științe mai înalte, d. ex. filosofia? Decît aceasta nu li place la ciocoi[1]". El citează casul unui bătrîn care, venind cu copilul lui la Academie, întrebă: „Domnule, voiu să știu învăța-se-va în școală și românește, că numai pentru sfrănțozește și italienește nu vroiu să mi dau copilul aici, pentru că e tînăr și nu voiu să-și uite limba romînă", iar directorul frances i-a recunoscut dreptatea. „In a doua zi puse în programă și clasa de limba romînă." Și el aduce înainte observația lui Pleșoianu că „școala care fu mai nainte a casat-o numai pentru că erau tot filosofi, tot istorici, tot poeți și scriitori pre toate podurile, pre toate colțurile și aceste nu plac la ciocoi, precum se vede"[2]. Unul din Golești refusă catedra de mate matici, nevroind să predea în altă limbă decît românește[3].

De acolo se află și că vechea școală fusese mutata la Radu-Vodă, fără filosofie, fără fisică, numai cu matematica și istoria biblică, și că, lăsată fără supraveghere, ajunsese un cuib de anarhie.

Colegiul frances mergea însă slab; învățămîntul de ruseşte tot așa. Românește se preda numai gramatica, și anume din Februar 1848.

---

[1] *Omagiul Bianu,* pp. 161-2.

[2] *Ibid.,* p. 163. Se primiau ca interni copii pănă la 13 ani, externi pănă la 15; *ibid.*

[3] *Ibid.,* p. 164.

www.dacoromanica.ro

Revoluţia de la 1848 introduse în Muntenia învăţământul gratuit, înlăturînd grelele taxe puse de Bibescu[1]. Eforia boierească a lui Alexandru şi Constantin Filipescu şi a lui Manolache Băleanu se înlătură[2]. Menţinut, Monty fu pus supt controlul Consiliului profesoral şi al ministrului, gramatica latină şi francesa avînd a fi presintate „în paralel cu limba romînă".

Romăneşte erau să se predea de fapt toate materiile. Din partea foştilor studenţi la Paris era o măsură şi inteligentă şi inimoasă. Evident că Monty refusă titlul de provisor în aceste condiţii şi, referindu-se la contract, ceru despăgubiri de 3.000 de galbeni înainte de a pleca. Se creau şi şcoli de fete pe la judeţe (erau numai la Craiova, Slatina şi Ploieşti, unde au fost profesori Polizoi Contu şi, în 1848, Codru Drăguşanu, autorul frumoaselor scrisori din străinătate, care iscălia „Ioane Germaniu Codru, proefsoru în scoala elementară de Ploesti"), iar la Bucureşti patru, pe lîngă a d-nei Ştirbeiu[3]. Şcolile săteşti fură favorisate[4], candidaţii devenind agenţi ai revoluţiei, dar „nu demagogi şi tulburători", ci apărători ai „libertăţii, păcii, ordinei"; ei vor „desluşi" ţeranilor Constituţia. Unii alergară, alţii cerură a li se plăti întăiu lefile[5]. Bălcescu avea să-i încălzească redactînd în acest sens *„Învăţătorul satului"*[6]. Eliad făcea să se decidă o statuie lui Lazăr[7].

---

[1] *Ibid.*, p. 335.
[2] *Ibid.*, p. 336.
[3] *Ibid.*, p. 339.
[4] *Ibid.*, pp. 340-1.
[5] *Ibid.*, pp. 342-3.
[6] *Ibid.*, p. 344.
[7] *Ibid.*

www.dacoromanica.ro

In tot acest timp se continuase însă cu trimeterea de bursieri. La Munteni, în 1840, Negulici pentru pictură[1]. El fusese la Paris pe banii lui, revenise pentru a preda la Iaşi şi căpătă un stipendiu pentru Roma. Un Mihail Gogu pleacă la 1841 pentru ştiinţile fisice şi naturale, fiind înlocuit după moarte, cu Alexe Marin[2], Ioan Zalomit pentru drept la Berlin, un Toma Constantin la Viena pentru artele grafice, A. Christe Orăscu, viitorul rector bucureştean, la Berlin pentru arhitectură, Henric Wallenstein pentru desemn [3]. Un altul merse pentru inginerie şi arhitectură civilă la Şcoala Politehnică din Paris; C. Bosianu, pentru drept tot acolo. Ba se înscrise între bursieri la 1847 şi boierul Alexandru Golescu, care învăţa fisico-matematicele la Paris şi se oferia ca profesor.

La 1843 încă, purtarea celor din Paris îngrijora guvernul muntean, mai ascultător de Rusia decît cel, cu autoritate, al lui Mihai Sturdza. Recunoscînd că la Paris, cu „o mai mare iconomie decît în oricare altă capitală", e bogăţia de cursuri, „mulţimea bibliotecilor, bogăţia museurilor, feluritele măestrii" şi alte aşezămînturi de industrie", gratuitatea, „ilustraţia învăţaţilor profesori şi a căpeteniilor acestor aşezămînturi", aceasta fiind cea d'intăiu „şcoală a lumii", se constată şi „feluri de stricăciuni" ca într'un imens oraş, ceia ce e mai ales periculos pentru „copiii în vrîstă prea fragetă, fără niciun povăţuitor", de „se rătăcesc în netrebnicii" ori se pierd în desorientare. Bursierii trimeşi, din prudenţă, la Berlin au de lucru cu limba. Dr. Piccolo, fostul membru al Eforiei „şi inspector al Colegiului Sf. Sava", e însăr-

[1] *Ibid.*, pp. 182-4.
[2] V. şi *ibid.*, p. 212.
[3] *Ibid.*

www.dacoromanica.ro

cinat deci cu un folositor control[1]. Domnul releva că Moldova avea de mult un astfel de corespondent, aşa că a folosit biblioteca şi cabinetul de arte şi meşteşuguri[2].

In Moldova, la 1845 a fost vorba de a se trimete şi bursieri militari.

---

[1] *Ibid.*, p. 236.
[2] *Ibid.*, pp. 237-8.

www.dacoromanica.ro

XII.

Ardelenii în învățământ

Acest avînt pătrunsese și la Ardeleni. Aici un anonim îndemna la 1844 să se unească șase-șapte sate pentru a da școli de învățat „rugăciunile și psalmii", iar, dacă se poate, să se facă și pregătirea pentru meșteșuguri sau pentru gimnasiu.

Acest gimnasiu se întemeiè abia în 1850, cu Gavril Munteanu, readus de dincoace, la *Brașov,* unde negustorimea crease încă de la 1836 acea școală, și cu noțiuni de comerț, pentru care fusese chemat un Ardelean din celalt capăt al țerii și un membru al Bisericii unite, Gheorghe Barițiu[1].

Fusese vremea însă cînd peste munți, și mai ales în acest *Banat,* cu Diaconovici Loga, se consolidase învățămîntul românesc. Preparandiile luaseră un mare avînt, cea din Arad avîndu-și profesori de pedagogie, de metodică, de istoria maghiară. La gimnasiile mici latine erau profesori romîni, ca, la Oravița Montană, încă din 1814-7, Dumitru Constantini, Oravițeanul, autorul unei „Scurte deduceri a istoriei Vest- și Ost-Romanilor" (Timișoara, 1856). Școlile triviale aveau

[1] Andrei Bârseanu, *Istoria școalelor centrale romîne din Brașov,* Brașov, 1902.

www.dacoromanica.ro

directori romîni în Banat, directori „actuali" sau „actualnici". Era vorba ca Uroș Nestorovici să creeze și un ziar românesc.

De la moartea lui Uroș Nistorovici însă școlile bănățene începură să decadă[1].

După catolicisarea din 1822, supt Consistoriul din Liov, după încercările de rusificare, de germanisare și de polonisare chiar, la 1817 limba țerii fiind privită numai ca „temelie pentru învățarea limbii germane", un curent către școală se pronunță în acești ani și în *Bucovina,* și el va duce la Școala „trivială" din Cernăuți , la cea de fete din același oraș, la gimnasiu, ca și la Școala Normală din Suceava. In 1841, Teoctist Blajevici dădea la Cernăuți gramatica sa[2].

Dar aici marea revoluție în spirit o făcu acel aspru și stîngaciu profesor ardelean de la Blaj, pe care soarta-l aduse în Cernăuți, devenind aici ocrotitul întâiu, apoi mentorul Hurmuzacheștilor, acel Aron Pumnul, reformator de limba, de ortografie, autor al unui admirabil „Chrestomatic romanesc", la ale cărui lecții calde, de Lazăr bucovinean, se trezi marele suflet al lui Eminescu.

Dar Lazăr nu dispăruse fără a lăsa urmași din chiar acea parte a neamului de unde venise aducînd solia cea bună.

Am văzut pe Ardeleanul de la Bîrlad, care pregătia pe începătorii lui Alexandru Callimachi, în gramatică, geografie, teologie și aritmetică, apoi pe

---

[1] V. Botiș, *o. c, passim;* Urechia, *l. c,* p. 277.
[2] *Ibid., passim.*

www.dacoromanica.ro

cei trei cari fură aduși, fara lunga dainuire și fara mare folos, pentru Seminariul, influențat de Asachi, al Mitropolitului Veniamin. Cîmpeanu el însuși, primit cu atîta cinste și făcut Căminar, „advocat jurat" de la Pesta , era un fiu al Ardealului. Un rol așa de mare-l avuse în timpul petrecerii sale la Iași acel Eftimie Murgu pe care Rușii îl banuiau că aduce un spirit de revoluție din Banatul lui Iorgovici. Bojinca stăpîni cît îi fu voia la Seminariul din Socola: în 1838 el anunța o carte despre: Invățătura legilor romane și a Vasilicalelor ; în anul urmator el trece direcția arhimandritului Suhopan, dar, acesta neînțelegîndu-se cu egumenul, profesorul banațean revine, iar noul Seminariu din Rîmnic era condus de Brașoveanul Radu Tempea. Fară a mai vorbi de Bucovineni modești, ca Botezatu și ca acel Alboteanu, de care, fără dreptate, își batu joc Costachi Negruzzi.

In Țara-Românească, unde lucrase, ca profesor de filosofie și franceză, Ladislau Erdeli sau Erdeliotul, trecut și în Moldova, și fusese chemat, de la Constantinopol, înca din 1832, foarte istețul, dar curiosul Bănățean Moise Nicoară, primit apoi și de Mihai Sturdza[1], studiile de istorie, a Romînilor și universală, le deschise Florian Aaron. Un om de o cugetare dreaptă, de un spirit larg, deschis către toate orizonturile, de o formă netedă și sigură, închegată dupa norme latine. Fusese întăiu profesor la mica școală de sat pe care o întemeiase, în dorința lui de a preface țara potrivit cu ce văzuse în Occident, Dinicu Golescu. Dar la 1832 el era acum în Craiova, înlocui-

[1] V. și Iorga, *Viața și Domnia lui Barbu Dimitrie Știrbei*, în „An. Ac. Rom.", XXVIII, pp. 121 2 și aparte

www.dacoromanica.ro

tor al lui Stanciu Căpățineanu, unde avea calitatea de „profesor de istorie universală, suplent de ritorică și inspector al Școalei centrale din Craiova". De acolo, la 6 Iulie, el scria lui Ioan Minovici, care conducea la Sibiiu vechea firmă românească Hagi Pop, pentru a-l ruga să transmită o sumă de bani tatălui său, țeran din Poiana lîngă același Sibiiu. Cuvintele sînt ale unui om cu sentimente frumoase, de o smerita recunoștința fața de părintele care-l crescuse: „Din neaverea sa a cheltuit cu mine pe la școli ca să învăț. Strîmtorarea starii sale celii puține îmi grăbește datoria ca și eu din neaverea mea să-l ajut cu cite ceva. Eu îți fac aceste cunoscute pentru ca știu că și domnia ta prețuești astfel de sentiment. Leafa mea pe lună este 450 lei, mare la număr și puțina la valoare. Dintr'aceștia vreau pe toată luna a-i face un mic ajutor" [1].

Peste cîțiva ani el era acum profesor la școala cea mare din București și avem programul său de „cronologie", în care, preocupat de lucrurile românești, fixă o perioada „de la Carol-cel-Mare pănă la Negru Basarab [2]". Mai prețios decît acest bogat program e spiritul de care era pătruns. In acest plan de învățămînt chiar, ca și într'o admirabilă cuvîntare la 1838 despre „înaintarea civilisației în Țara-Românească", el nu pregetă să vorbeasca de dușmanii poporului împiedecînd progresul de care erau, de la început, în stare Romînii, de „deosebitele nații barbare", care întărzie întemeiarea principatului muntean, de limba slavonă, o „năpastă", căreia nu-i

[1] Iorga, *Scriitori mireni,* în „An. Ac. Rom.", secț. lit., XXVIII, p. 268.,

- Urechiă, *l. c.,* pp. 12-3, nota.

www.dacoromanica.ro

datorim nimic, căci limba națională e „singurul canal pe care se revarsă luminile la o națiie": oamenii, „chiar slobozi fiind, supt limbă străină gem supt o propunere amară". „Curtea suzerană" e atacată fără nicio sfială. „Proiectul mare de a uni pe toți Românii într'un Stat" face nepericerea glorie a lui Mihai Viteazul, a cărui Domnie e „punctul cel mai înalt al slavei românești". Matei Basarab face „proiectul îndrăzneț de a desrobi țara": Șerban Cantacuzino are „cugetul și rîvna patriotica de a asigura țerii pentru totdeauna drepturile, așezămînturile și întocmirile sale". Nu se uită, în această grijă de a semnala pe toți aceia cari au voit și au putut binele, Mavrocordații, Ghiculeștii și mai ales Alexandru Ipsilanti, „care a privit Țara-Romanească ca pe o patrie a sa și a lucrat pentru binele și fericirea ei cu căldura și rîvna unui adevărat patriot". In afară de ce s'a putut realisa însă, existența noastră chiar e o minune a lumii și o mîndrie pentru noi: „Românii cu mîndrie pot să-și ridice capu'naintea veacurilor trecute, a revoluțiilor și întîmplarilor ce i-au izbit și cu un glas triumfător pot sa zică: *noĭ tot sîntem*". Căci ei „rămaseră neclintiți în vreme de 1.733 ani până în ziua de astazi"[1]. Guvernul lui Alexandru-Vodă Ghica nu se sperie de unul care vorbia astfel, și pentru tipărirea istoriei principatului muntean se dădea întâiu 2.500 de lei, apoi un adaus de 200 de galbeni.

Un Gheorghe Ardeleanu era la 1836 profesor la Slatina. La Cerneți fusese adus înainte de 1837 el vorbește, la 1838, de șase ani petrecuți în țară —

[1] *Ibid.*, p. 12 și urm.

www.dacoromanica.ro

Ioan Maiorescu, fostul preot Trif[1], care trece în anul 1836 la Craiova în locul bătrînului Stanciu Căpățineanu, pentru „stil natural" și, ca și Florian, și pentru istoria universală. Colegii lui erau C. Lecca, pictorul, care se gătia să publice foaia *Desfătătorul,* un C. Barbovici, Grecul bătrîn Muntaniotis și un Frances, Dufour.

Era un suflet tare și mîndru, care nu se simți bine în atmosfera unei francisări pripite, pe sama căreia, și a „Galiei" inspirătoare, punea, în vestitul său articol din „Foaia" de la Brașov a lui Bariț, devenit „piatră de scandelă" pentru dăscălimea noastră, toate păcatele pentru care „ofta": „materialismul gros", „beletristica lunecoasa", „judecata stricată", „gustul primejdios", „silința opintită numai pentru lucruri din afară", „luxul grozav, dărăpănător", „ușurătatea", „nestatornicia", „procopsința superficială", tendința poeților de a-și „arăta talentele" cu „lucruri înalte", „fără a căuta ce-i trebuie țerii". Limba „o tot netezesc și o piaptana pîna ce-i trag pielea; apoi îi dau alta". Originalitatea — terminul *este* — se distruge cu desăvîrșire într'o nație copleșită de imitații. Planul școlilor întrece pe cel din Austria, dar lipsesc profesorii pe lîngă „Eforia bună" și „directorul silitor", cari fac ce pot. „Unde e la noi căldura și focul? Unde naționălimea și patriotia aceia ce însoțesc pe Romînii ardeleni? Trebuie să trăiești aici cu noi ca să ne cunoașteți." Făcea o excepție pentru Aaron și foile lui, *Museul Național* și *România,* cu „rumînitate în stil", și „curgere slobodă". Și Maiorescu ținea ca aceste aprecieri ale unui „inspector" să fie redate întocmai[2].

[1] V. asupra lui în *Societatea de mîine,* an. 1927.

[2] Și Urechiă, *l. c.,* p. 66 și urm.

www.dacoromanica.ro

Resultatul se putea aștepta: o revoltă generală a profesorilor de la Sf. Sava, de la un Marcovici, care scrie protestarea, și un Aristia, până la „Fitasov", Wallenstein și Languyon[1]. Se ceru lui Maiorescu să arăte „după care duh de proorocire" poate califica „oamenii pe cari nu i-a ascultat și nici măcar i-a văzut" — el zisese: „n'avem profesori învățați sau cel puțin cari și-ar îndeplini datoria lor din conștiință și o fierbințeală patriotică". Se credeau îndreptățiți — și erau — a cere „pilduitoare îndestulare potrivită cu mărimea publicei defăimari"[2].

Maiorescu, chemat la București și suspendat din învățământ, se înspăimîntă, aduse înainte grelele lui împrejurări de familie, pretinse că în scrisoarea lui era vorba de *„mulți* profesori învățați" și puse în în vedere o sinucidere a desperării lui. Dar păstra punctul lui de vedere contra „maimuțăriei lucrurilor străine", „prea-iubirii asupra tutulor lucrurilor straine și, deosebit, franțuzești", literaturii ca „o mască fără crier", cu „producții frumoase, dar care nu folosesc"[3]. Acestea în scrisoarea către Poienaru, iar o declarație publică restrîngea toată critica numai asupra „literaturii franțuzească-estetice", osebind cursul de francesă de la „școlile naționale", pentru că „e prea încredințat că nouă ni este de neapărată trebuință învățătura unei limbe cultivate, și, fiindcă cea franțuzească este mai aproape de a noastră, socotește și el că ea este mai vrednică să o învățăm decît alta"[4]. Astfel după multă risipă a condeielor inspectorul din

[1] *Ibid.*, facsimilele la pp. 66-7.

[2] *Ibid.*, pp. 67-8.

[3] *Ibid.*, pp. 68-9. Cf. monografia d-lui V. Mihăilescu asupra lui Ioan Maiorescu.

[4] *Ibid.*, p. 69.

www.dacoromanica.ro

Craiova putu să-şi reiea activitatea[1]. Totuşi în 1842 la Craiova inspectorul, însărcinat şi cu predarea gramaticei, Istoria universală fiind scoasă din program, era Serghiad, care înlocuise, fiind cu catedra la Rîmnicul-Vîlcii, pe Maiorescu.

Acesta trecuse, prin Ardeal, în Moldova, unde, cu plecarea din Scaun, silnică, a Mitropolitului Veniamin, se dusese şi încercarea de reformă bucovineană a lui Vladimir Suhopan. El apare la Iaşi, cu vechiul său nume de casă, Ioan Trifu Maior, şi i se dă catedra de istorie, dar, pe lîngă dînsa, şi „retorica, cu aplicaţiune la facerea cuvintelor bisericeşti". Dintre vechii profesori rămîne Făcaş, şi probabil aceloraşi li aparţin un I. Lupu şi un Lăzărescu; dintre vechii bursieri e Leon Filipescu pentru „aritmetică, geometrie şi construcţii de economie rurală", şi dr. Vîrnav se adauge pentru igienă la clasa a cincea. Filaret, fostul Vasile Scriban, întors din Chiev, cu o tesă despre Istoria Bisericii ambelor principate, ia direcţia[2].

E vremea cînd la Bucureşti apare C. Diaconovici Loga, gramaticul şi directorul şcoalei din Banat, fundatorul celei din Pesta şi al Preparandiei fiilor de grăniceri, care vinde Eforiei Şcolilor trei lucrări ale lui, Tîlcul Evanghelic, Epistolariul şi „Pruncii cei părăsiţi", îndemnînd publicul să-l ajute a tipări „o Istorie a Romînilor de la întemeierea Romei pana la 1842"[3].

Modesta şcoală din Vălenii-de-Munte, condusă atît de exemplar de Gherasim Gorjan încît merită laudele

[1] Urechiă, *l. c.*, pp. 80-1.
[2] *Ibid.*, pp. 211 şi urm., 257-8.
[3] *Ibid.*, pp. 227-8. Cf. Botiş, *o. c.*, pp. 385 90.

www.dacoromanica.ro

calduroase ale consulului engles Blutte, se putu mîndri cu un profesor ca latinistul David Almășanu.

In 1833 Asachi așeza între profesorii de la Iași, pentru filosofia și dreptul natural, pe Eftimie Murgu, Bănățean, din Rudaria, fost student la Pesta, care va lua doctoratul în Iulie 1834; rămase la Iași pănă în 1836, cînd trecu la Sf. Sava din București (1839), pentru drept roman și logica[1].

Și la Seminarii pătrunsese acest spirit ardelenesc, Cel de la Rîmnicul Vîlcii fusese întemeiat de Radu Tempea, Brașovean, dar „nascut și botezat în sf. episcopie a Rîmnicului". La cel din Buzau, Gavril Munteanu, Brașovean, fu ctitorul, și el lucra acolo, și pe terenul literar, ca harnic traducător, știind bine și limba francesa, pana la represiunea contra părtenitorilor mișcarii din 1848. „O, înțeleg", scrie el curagios, în 1851, „era destul să fie cineva profesor, și înca transilvanean, ca sa fie pedepsit necercetat cu o vorbă".

Acela care trebuia să înoiasca aceasta direcție latinistă, ardeleană, în învățământ, August Treboniu Laurian își publica abia, la Viena, în 1839, cunoscutul *Tentamen criticum* al limbii romanești. La 1812 el era însă profesorul de filosofie în clasele I și II la Sf. Sava, catedră întemeiată pentru dînsul, care e continuată la 1813. La 1815 el avea și latina. La 1816, devenia, după noua orînduire, inspector alături de Florian Aaron și Maiorescu numai cei trei Ardeleni[1].

Revoluția din 1848 îl aruncă însă din nou în Ardeal,

[1] V. și Traian Lalescu, în *Rev. Ist.* pe 1926, p. 327 și urm.

www.dacoromanica.ro

ca și pe Maiorescu, revenit ca inspector la Craiova, și Florian Aaron. El era rechemat pentru Septembre avînd a reîncepe învățămîntul național.

In Muntenia, la 1848 întoarcerea regimului boieresc era să aducă și restabilirea trecutului în școli. Dar Hurard și Varaigues plecară [1]. Caimacamul Cantacuzino ordonă însă refacerea școlilor cu „pămînteni romînî", deci fără Laurian, Aaron, „revisorul școalelor din județe", Ioan Maiorescu, „inspectorul și revisorul școalelor din Valahia Mică", și profesorul de Istorie universală, V. Maiorescu, fugiți și destituiți ca „abătuți din creștineasca datorie a omului" [2]. Se preferă închiderea școlilor fără dascăli siguri [3]. Școlile de sat fură pur și simplu suprimate, învățătorii și sub-revisorii, întrînd în „rînduiala la care vor fi fost mai d'inainte" [4]. Profesorii neamestecați în mișcare capătară doar sarcina de a scrie cărți, cît timp școlile sînt închise [5]. Astfel Pavlid, Orăscu, Marcovici, Ioanid, Hill, I. și A. Pop, Genilie, Wallenstein și însuși Poienaru [6], înlocuit cu N. Brăiloiu, dar însărcinat cu „Învățătorul satului". O comisie fu pusă pentru gramatica romanească. Bursele fură suprimate [7].

Dar reacțiunea se produse. Se ceru lui Monty a face un pension, și deschiderea școlilor, adecă a ce-

---

[1] Urechia, *l. c.*, p. 347.
[2] *Ibid.*, p. 349.
[3] *Ibid.*, p. 350.
[4] *Ibid.*, p. 351.
[5] *Ibid.*, p. 353.
[6] *Ibid.*, p. 354.
[7] *Ibid.*, p. 357-8.
[8] *Ibid.*, p. 359.

www.dacoromanica.ro

lor trei clase de jos, fu reclamată de boieri, și doamne: N. Băleanu, N. Lahovari, Ferechide, Șt. Falcoianu, Scarlat Ghica, I. Budișteanu și d-nele Elisa Safta Știrbei și Anastasia Vlastò[1].

Din fericire pentru școli se ajunse la numirea, după prescripțiile, îngustătoare pentru drepturile, așa de greu cîștigate ale țerii, de la Balta-Liman, a noului Domn, cu termen, și el nu fu altul decît vechiul întemeietor și sprijinitor al învățămîntului, al celui național, Barbu Știrbei.

El găsia edificiul de la Sf. Sava ocupat de oștile străine, profesorii fugiți în parte, ceilalți îndepărtați, cu deosebite ocupații, de la catedrele lor. Funcționau doar cîteva pensioane și, dintre școlile publice, numai cea pentru fete — lucru de mîna și cunoștințe elementare — a d-nei Elisa Știrbei, o femeie admirabilă, Moldoveancă din neamul Cantacuzino, care obișnuia să cerceteze însăși clitoria ei[2]. Cîte o școală primară vegeta în suburbiile bucureștene sau în provincie. Colegiul era închis, însă dintre profesorii francesi rămăsesera doi, între cari Dufour, din Craiova.

Noul Domn procedă imediat la opera de reclădire.

Principiile ei le exprimă el în deosebite ocasii. Erau acelea pe care și el le primise în copilaria lui crescută românește, și de la care nu se depărtase ca fratele lui: „Am cunoscut", spunea el la o împărțire de premii, „părinți cari se strîmtorau despre celelalte ale lor trebuințe, iar, cînd era pentru creșterea și educația copiilor, nu era cheltuială cît de mare, nici jertfă care să nu o facă cu placere

[1] *Ibid.*, p. 358.
[2] *Ibid.*, III, pp. 5-6.

www.dacoromanica.ro

și bucurie. Am cunoscut părinți cari știau prea puțină carte și nu era zi în care să nu-i aducă cîte un ceas împreună cu dascălii și să li facă examen de ceia ce au învățat peste zi; de multe ori se aflau de față și străini cari veniau să-și petreacă seara, și cîți, din acești asistenți, se pricepeau, trebuiau să iea parte ca examinatori. In ziua cînd se părea că învățăturile se urmaseră bine, vedea cineva zugrăvită veselia în obrazul părinților, precum și la din potriva întristare... Acești părinți au fost Romîni, și Dumnezeu a voit să fie ai miei. Asemenea părinți erau pe acea vreme mai mulți[1]." „Învățămîntul", recomanda el în April 1850, „trebuie să fie privit, nu ca un scop, ci ca mijloc. *Instrucția publică trebuie să fie potrivită cu nevoile poporului și să nu aibă în vedere exclusiv convenințele cîtorva familii privilegiate; ea trebuie deci să fie națională, să mulțumească nevoile deosebitelor clase*"— deci iar principiul social, practic, închizînd fiecare categorie socială în forma *ei* de învățămînt —, „și" — fericită afirmație! — „să *păstreze coloarea locală*"[2]. Tărziu la 1855, cînd se întorsese în Scaun în mijlocul unei îndoite ocupații străine, el exprima părerea că școala începătoare trebuia să fie *ușoară* și *apropiată:* „să îmbrățișăm numai cît putem și să ne ferim de a ameți mintea încă crudă a copiilor". Nu profesori pe specialități, ci un profesor și o clasă[3]. Și el făcea, arătînd „ruinele ce ne împresoară de toate părțile: ruine afară, ruine în casele noastre", un apel la „unire spre reclădire"[4].

[1] Iorga, *Viața și Domnia lui Barbu Dimitrie Știrbei*, *l. c.*, p. 18.

[2] *Ibid.*, p. 11.

[3] *Ibid.*, pp. 122-3.

[4] Urechia, *l. c.*, p. 14 și urm.

www.dacoromanica.ro

Acordînd burse și subvenții Colegiului lui Monty și școlilor private care lucrau: a lui Gianneloni și a lui Karl Bucholzer, și în județe, a lui Canella, Domnul numește o comisiune, din Poenaru, Marcovici și Brăiloiu, ca să-i înfățișeze un proiect de reorganisare.

El fu gata abia după un an, în Septembre 1850. Comisia adoptă și ea, contra punctului de vedere clasic și celui strict utilitar, „sistema datoare și silită a îngriji să îndestuleze trebuințile elementare fără care nu poate fi", dînd, pe de o parte, funcționari, și, pe de alta, moralisînd tineretul.

Deci întăiu școala primară, de un singur tip, ca în 1847, pe colori în București, pe orașe în provincie (dar două la Craiova), cu patru ani de studiu, în patru clase— Vodă menținu două clase și două „divisii"—, dînd cunoștințe elementare.

Colegiile sau gimnasiile, „clasice și matematice", pe șase ani, cu studii capabile de a fi întrerupte dupa nevoile vieții. Din materiile de litere se predau: logica, filosofia, retorica — tocmai la capăt—, geografia, în trei ani — și a ambelor Principate—, istoria în patru, — și a țerii —, desemnul și caligrafia, *dar limba latină de la un capăt la altul,* după cerințile Ardelenilor. Din materiile de științi: științi naturale, matematică, fisică și chimie. Acestea nu mai sînt deci pentru „clasele complimentare", ci se unesc, într'un sistem eclectic complect, cu celelalte.

Despre limba latină, cei trei membri ai comisiunii se rostesc așa: „Cît despre limbile străine, aceia care ni s'a părut mai de cuviință a se adopta mai obligatorie este limba latină. Construcția acestei limbi, rola ei în literatură clasică și mai cu samă rudenia în

www.dacoromanica.ro

care se află cu dînsa limba românească sînt destule pricini ca să ne îndemne a o adopta, de o potrivă cu celelalte naţii, ca o bază în studiile clasice, de a-i da o preferinţă asupra altor limbi, care nu au aceiaşi importanţă pentru studiile clasice." Limba greacă nu e coordonată; francesa şi germana nu trebuie să îngreuie învăţătura prin lucruri de lux şi de podoabă care n'ar avea, pentru majoritatea elevilor, niciun resultat serios: elevii pot alege pe una din ele în ultimii trei ani numai; limbile grecească, rusească şi turcească sînt „facultative", tot pe trei ani. Ele vor fi urmate de viitorii diplomaţi sau funcţionari la carantine.

Facultăţile, „oarecare Facultăţi, pe cît mijloacele ne iartă", se resumă în „şcoala de inginerie", pentru poduri şi şosele, agrimensură şi arhitectură, şi în „şcoala de legi", şi cu „drept administrativ românesc", economia politică şi istoria dreptului (la care funcţionară Gh. Costaforu, urmaş al lui Moroiu, C. Bosianu, şi bătrînul Ferechidi).

Intreg acest învăţămînt era supt conducerea unui rector. Se stabilia că fără diplomele eliberate de dînsul nu se vor putea ocupa funcţii. Tot odată se luară măsuri pentru redactarea, de Pavel, Vioreanu, Gheorghe, Ioan şi Alecu Pop, Gheorghe Ioanid şi Gheorghe Hill, Marcovici, Orăscu şi Zalomit, Ioan Poienaru, Genilie, Wallenstein, Théot, Limburg, a noilor manuale. Dr. Barasch, din Silesia, venit întăiu la Craiova, va lucra cărţile de ştiinţi naturale, *Minunile naturii.* Ştirbei hotăra ca, „introducîndu-se învăţătura limbii latine în toate clasurile colegiurilor din prinţipat, cărţile cele de mai neapărată trebuinţa sînt cele latino-romîne, avînd unul şi acelaşi pro-

www.dacoromanica.ro

fesor a preda de odată limba latină și romînă".

Domnul însuși revăzu acest plan. Modificații importante se introduseră. „Prietenul tinerimii", cartea care va fi admisă pentru școlile primare, cuprinde și fisică, matematică, istoria țerii. Școlarii cari urmeaza numai cursul inferior, de trei ani, al Colegiului nu mai învață latinește, dar pot alege o limbă modernă, și ei primesc și cunoștinți de arhitectură, mecanica, fisica, chimie. Un curs de antichități e intitulat după manualul profesorului, „Anticele Romanilor". Religia fu adausă dupa cererea formala a Eforiei.

In aceste condiții școlile trebuiau să înceapa înca de la 1-iu Ianuar 1851. Eforia nou-instalată, compusă din Poienaru, Marcovici, ca profesori, și boierii Arsachi, Al. Filipescu și Ioan Florescu, ginerele lui Vodă, luă măsurile trebuitoare pentru aceasta. Se ajunse la o populație școlară de 214 elevi.

Iar ca profesori stăteau la îndemînă și studenții întorși din străinătate: Alexe Marin, Zalomit, care aduce din Berlin un doctorat în filosofie și atestate de studiu al dreptului, C. Bozianu ; din Constantinopol vine pentru greceşte un Angheliade. Deocamdată se numiră Maxim pentru latină, Baraș, Marin și alți trei. Noi bursieri se trimet ; și la Constantinopol, pentru turcește: Pikipios și D. Nica, iar pentru medicină, la școala din Galata-Sarai, C. Bordeanu, I. Lăzărescu, Grigore Călinescu și C. Burileanu. Unul pierdu bursa, dar, în locul lui, Nica, farmacist, ajunse „medic militar turc", și atașat la spitalul frances din Dolma-baccè.

Tătărescu merge la Roma pentru pictură și i

www.dacoromanica.ro

se adaugi P. Alexandrescu, apoi P. Mateescu, T. Aman. Dimitrie Paul Vioreanu merse la Paris pentru drept, trei studenți acolo la agricultură, Marcovici, la medicină. Ioan Curie învață la Paris Politehnica; Alexandru Marcovici matematicile, M. Rîmniceanu, la Rouen, silvicultura, Aninoșanu la Viena podurile [1].

Se mai adaugă M. Căpățineanu pentru arhitectură, M. Petru, pentru astronomie, I. Maxim pentru „literatură și pedagogie", alt profesor, Al. Crețescu, de istoria generală, pentru drept administrativ, N. Capșa, pentru inginerie, P. S. Aurelian pentru școala de agricultură la Grignon, iar la Viena I. Gh. Țînțăreanu pentru medicină, ca și tînărul Marcovici, I. Lupulescu și V. Anton la tehnică, și ofițerii Costaforu, Slăniceanu, Barozzi, Dona și Mărculescu la Institutul Geografic. In Württemberg merge fiul d-rului Mayer. In Germania pentru pedagogie institutorul Grigore Vlădescu. La Pesta călugărul Inochentie Chițulescu. In Italia pentru „desemnul grafic", C. I. Stăncescu și G. Grigorescu.

In afară de școlile acestea și de Seminariul refăcut de Bălășescu, funcționa din nou, încă din Maiu 1850, la Sfînta Vineri, supt conducerea aghiotantului domnesc Salmen, școala militară. Orăscu începu încă din 1850 școala de inginerie. Era vorba de o școala de arte și meșteșuguri, de una de agronomie și economie agricolă. Pentru fete va lucra școala particulară, subvenționată de la 1852; pe lîngă pensioane nouă ca a Wilhelminei Dahlen, mutată din

[1] V. Urechiă, *l. c.* și Iorga, *Viața și Domnia lui Știrbei-Vodă. passim.*

www.dacoromanica.ro

Craiova, a Postelnicesei Ana Iacobson. Până la terminarea școlii de la Sf. Spiridon se subvenționează a d-nei de Grandzic, destinată ca directoare la Stat, în care calitate o birui d-na Iacobson. In provincie. avem institutul „lazaro-otetelișan" din Craiova și pensionul frances din Brăila al lui Tulie.

Monty păru dispus să plece în curînd, cu o despăgubire, și cu dînsul ar fi dispărut ultima urmă a sistemului Bibescu, dar boierimea îl facu să se întoarcă la Colegiu, unde fusese vorba a se da direcția lui I. Pop. El nu mai hotăra însă, și, cînd la 1851 încă, se mai făcură două clase, peste cele șase, la Academie, în ele se așezară, pe lîngă limba elina, predată de Ioanid, cursurile românești ale lui Baraș și Zalomit (logică și morală). Mai tărziu grecească se scoase cu totul, „această limbă avînd trebuință de o învățătură serioasă, iar nu să figureze drept singură formă", cursul suplimentar chiar dovedindu-se prematur, „căci pentru doi sau trei școlari numai" — spune Domnul— „nu se poate înființa o catedră". Bozianu și Costaforu începeau în Novembre 1851 școala de drept. La Craiova Fontanini, inspector, întroducea latinisarea până și în numele elevilor ; el era să fie numit în comisiunea pentru dicționarul latino-romîn alături de Hill, Maxim și Nichifor.

Direcția latinistă urmează și mai departe. La 1853 se urmă învățămîntul latino-romîn în cinci clase și se arată că, „din experiența ce a făcut, a recunoscut că studiul de cinci ani al limbii latine încă nu este de ajuns spre a putea școlarii înțelege cu înlesnire deosebiții autori clasici". Sîntem un popor care mai are nevoie de latinește. Hill continuă să fie

www.dacoromanica.ro

însărcinat cu această materie în cursul superior[1]. Și un al treilea profesor de latină era numit în 1852, Andrei Nestor[2]; apoi Mihail Căpățineanu și Mihail Iacomi li se adăugira[3]. Istoria era încredințată unui profesor nou, fără lucrări, Alecu Cretescu[4].

Seminariul cu patru clase era instalat la Antim, și de acolo el călători din casa în casă, fiind vorba să fie așezat ba la Schitul Măgureanu, ba în grădina lui Belu, unde se făcu cimitirul. O sută de interni se amestecara cu externi și cu candidații „ce se hirotonisesc dupa grabnice trebuințe". Dar Ardeleanul printre clerici, Dionisie Romanò, era profesor de religie numai la gimnasii. Seminariile de eparhie erau așezăminte neglijate, cu pîne neagră, mămăligă de mălaiu stricat, supă cu „șoareci întregi", „două parechi pantofi de cavafi pe fiecare an și o giubea la patru ani", „duhoare urîtă și murdărie mare". Domnul interveni energic față de „neorînduelele ajunse la un grad ce nu e iertat": episcopul fu chemat prin Mitropolit „la cunoștința celor d'intîiu datorii" pentru „o radicală îndreptare"[5].

Urmînd încercarea de școală de medicina a lui Nicolae Creţulescu, care fu oprită în loc, de împrejurările din 1848, se creă la Colțea cursul de mică hirurgie al d-rului Polizu, și, pentru felceri militari, dădea lecții d-rul Herescu (în Moldova dr.

---

[1] Urechiă, *l. c.*, pp. 66-7.
[2] *Ibid.*, p. 71.
[3] *Ibid.*
[4] *Ibid.*, p. 70.
[5] *Viața*, pp. 101 3.

www.dacoromanica.ro

Czihak). Dar înoitorul, acela care dărui acestui învățământ alte base și alt prestigiu fu binevenitul nou Romîn d-rul Carol Davila. El va ajunge, avînd și elevi francesi și susținut de toți conaționalii săi, Colson, Marsillac, sa dea „școlii" sale și profesori de franceză și latină tot din colonia franceză, Thibault, Chardon, Bruguère. La 1857-8, diplomele date de el erau recunoscute de Franța, de Italia, de Anglia [1].

Dar, în condițiunile grele în care se găsia țara, noui învațamînt muntean nu funcționa dupa dorința. Gimnasiul se deschisese abia cu 211 școlari și la 1881 frecventarea era în jumatate ca în 1831. Abia crescuse numarul gimnasiaștilor la 332; școlile primare din București aveau doar 897 de elevi; nu mai mult ca 660 cei din provincie [2]. La Craiova erau de toți 76 [3]. In 1853 gimnasiul n'avea decît 400 de elevi și elevii din toate școlile primare scăzuseră la 8.055. In București funcționau 21 de școli primare ale Statului și nu mai puțin de 131 particulare [4].

Acestea prosperează. recunoscute și ajutate de Stat, cercetate de boieri: Gianelloni sau, pe franțuzește, Janellony, care, pentru lungile lui servicii, ceruse și o decorație, lucrează; Buchholzer, întors răpede din Pitești, unde se mutase un moment, Raimond la Cra-

---

[1] Dr. Gomoiu, *Din istoria medicinei și a învățământului medical*, București, 1923, pp. 819, 823, 831, 853; 863, 909.

[2] *Viața*, p. 17.

[3] *Ibid.*, p. 16.

[4] *Ibid.*, p. 22. In 1852-3, 333 la gimnasiu, 828 la școlile Capitalei, 2.915 în provincie, Urechiă, *l. c.*, III, p. 105. 103 fete la două școli de județ: *ibid.*, și p. 97. In 1854, 3.542 de școlari, față de 1.077 în 1852-3; *ibid*, pp. 105, 121.

www.dacoromanica.ro

iova, d-na de Grandpré, d-na Dahlen tot la Craiova, pîrîtă ca revoluționara și înlocuită cu o Marieta Massenza, apoi cu d-ra de Villeneuve, Romîncele Iacobson, Vecereasa; o Marie Tepeghioasa și chiar d-na de Blaremberg pregătiau astfel de pensioane [1]; găsim și pe Romînii Mitilineu, Rîureanu, chiar Genilie. E adevarat că li se recomandă la toți „un studiu special al limbii românești", dar fiecare era liber s'o interpreteze după ideile și sentimentele sale [2]. In 1852-3 erau nu mai puțin de 5.240 de școlari și școlărițe la 141 școli private [3]; în 1854, 4.217.

Se ajunse deci la un raport critic al ministrului de instrucție în 1855. I se pare ca în clasa a IV-a primară se învață materii care sînt apoi în prima de gimnasiu, și în schimb nu se predă mai de fel istoria, atunci cînd „numai prin istorie se învață virtuțile cele mari: desinteresarea, devotamentul, patriotismul", ci în trei clase inferioare ale gimnasiului se adauge la capitalul școlii începatoare doar latina, și încă insuficient, care nu poate folosi unor tineri cari, plecînd de la a patra, n'ar fi buni nici de băieți de prăvălie; istoria într'un singur an din cursul superior, fără nicio preparație n'are nicio valoare; științile nu pregătesc pentru cursurile universitare, și nimeni nu s'a presintat încă la „examenul general". Grecește nu se predă, nici istoria li-

[1] *Ibid.*, p. 104.

[2] *Viața*, pp. 19, 72, 74, 116 și urm., 118. O judecata oficială asupra acestor școli, Urechiă, *l. c.*, III, pp. 102 3. Canini propune la 1858 un „Institut filologo-științifico social"; *ibid.*, p. 93.

[3] *Ibid.*, p. 105.

www.dacoromanica.ro

terară. Absolvenții pot fi numai niște pretenționși leneși, cari primejduiesc societatea.

Mai bine să se reiea, cu unele modificări, programul școlilor francese supt Imperiul al doilea, dînd amănuntele în sama unui consiliu de profesori, cu cîțiva institutori cu titlu consultativ, viitorul Consiliu permanent.

Răspingînd doar condițiile de predare a limbii latine, pentru care fu însărcinat să redacteze un dicționariu, care fu și început, la Sibiiu, în condiții splendide, Nicolae sau Nifon Bălășescu[1], și repetînd că în școala primară ar rămînea trei ani, cerînd să se mai scadă din materii și să se dea cîte un profesor de fiecare, Știrbei trimesese planul în cercetarea Eforiei, complectată cu trei-patru profesori[2]

După plecarea definitivă a lui Știrbei, conducerea școlilor o avea Gheorghe Costaforu, fostul lor elev, care cercetă, pănă în Iulie 1858, tot Apusul, cu Italia, Belgia și Elveția, pentru a pregăti reorganisarea învățământului. Ministrul de Instrucție, Grigore Bengescu, fusese colaboratorul fostului Domn[3]. Supt administrația lui, Al. Orăscu primi sarcina, de care se achită cu onestitate și gust, de a ridica Palatul Academiei[4]. In Eforie, după retragerea oamenilor lui Știrbei, Asachi și Florescu, se așeaza cîțiva tineri, cu orizont mai larg, I. A. Filipescu, Aristide Ghica, ruda Caimacamului, și, pe lîngă Cos-

---

[1] V. *Revista Arhivelor*, I, art. d-lui Alex. Baleanu. Cf. *Rev. Ist.*, X, p. 144.

[2] Urechiă, *l. c.*, III, p. 83 și urm.; *Viața*, pp. 122-3. Burse, și pentru pedagogie, Urechia, *l. c.*, pp. 85-6. Apoi pentru P. Aurelian, C. Boierescu și C. Exarcu.

[3] *Ibid.*, p. 175.

[4] *Ibid.*, pp. 175-6.

www.dacoromanica.ro

taforu, care iea astfel rolul lui Poienaru, Al. G. Golescu, fostul bursier la Paris și unul din șefii mișcării de la 1848[1].

Dar în 1858 o criză se produce. Costaforu se retrage brusc. In locul lui vine însă alt tînăr din generația parisiană și revoluționară, Vasile Boerescu. El apare de la început dispus a suprima metoda lancasteriană, împărțirea școlii primare în clase enciclopedice, preferînd o „divisie elementară" și una „reală", a înoi manualele, și pentru aceasta se adresează profesorilor înșii[2]. Se formează și o comisie consultativă pentru gimnasii, în care intră, pe lîngă cei mai noi dintre tineri, revoluționarii Cernătescu și Ioranu și Germanul Neumeister, Hill, Antonin Roques, poet distins și autorul unei admirabile cărți pentru învățătura limbii sale, *Cartea skolerilor sau Crestomatiea romîno-francesă pentru usul kollegielor, all skolelor shi institutelor de ambe-sexe* (1856)[3], Zalomit, Alexe Marin și chiar Florian Aaron, care, după ce fusese revisor general al școlilor comunale, reîntra în Octombre 1857 ca profesor de retorică, istoria fiind atribuită lui Cernătescu, care va copia, dupa Crețescu[4], pe Duruy, uitîndu-i de la o vreme și numele, atuncĭ cînd la 1859 Florian Aaron, revenit la catedra sa cea veche de istorie, îmbrățișa tot domeniul vieții naționale și-l trata cu o neașteptată lărgime de vederi, peste concepția de odinioară, res-

---

[1] *Ibid.*, p. 176, nota 1.

[2] *Ibid.*, p. 177. Este și o ediție din 1871.

[3] Ulysse de Marsillac publică, la 1859, *Leçons de littérature*.

[4] Pentru cronicele pe care le dă acesta la Ioanid *(Istoria României)*, Urechiă, *l. c.*, p. 221.

www.dacoromanica.ro

trînsă la un singur principat[1]. Nu se uita, de altfel, nici Poienaru, care, cu Nichifor și Nestor, presinta în 1858 planul scrierii cu litere latine[2].

Realisarea cea mai importantă fu însă a școlii de medicină. In Februar 1856 doritorii de a învăța chirurgia se puteau adresa lui Davila, arătînd numai un certificat de patru clase primare. Se înscriseră cinzeci de tineri. Am văzut că încă din Novembre 1857 școala căpătă recunoașterea guvernului francez. Ea se reorganisă pe cinci ani, cu trei de practică, rămînînd a se continuà studiile în Paris și în Italia[3].

Moștenirea lui Știrbei se păstra astfel, țiindu-se în curent cu vremea, în ce privește învățămîntul orășenesc, cu aceiași concurență, atot puternică, a școlilor private, în număr de 80 la București, în 1856, cu o populație de nu mai puțin decît 4.614 elevi. Dar școala sătească nu se putea ridica, în ciuda silinților lui Alexandru Ghica, revenit ca locțiitor domnesc în 1856. Nu se găsiau doritori de a începe acest lucru greu și oarecum compromis prin neizbînda din trecut. Cu toată creșterea de leafă oferita, cu toată deschiderea pentru viitorii învățători a unor anumite

[1] V. *Viața,* pp. 104-5, 220-1; Urechia, III, p. 17.) și articolul mieu în *Rev. Istorică,* pe 1927.

[2] Urechia, *l. c.* Pentru bursierii din 1850 și Maxim, Capețineanu, Crețescu, Șoimescu, Stolojan , Urechia, *l. c.,* pp. 210-11. Și un Evreu, fiul „Minzei Teleloaicăi", Solomon Goldenstein. Pentru manuale în 1857-8 (și Dicționariul romînofrances al lui Raoul de Pontbriant, și o istorie pe scurt a Romînilor, refusata lui Florian Aaron —, harta țerilor românești de Laurian — refusată lui Marienescu), *ibid.*

[3] Gomoiu, *Istoria medicinei;* Urechia. *l. c.,* pp. 237 8.

www.dacoromanica.ro

clase din școala secundară, la 1857, se numărau abia 171 învățători.

La Iași, noul Domn, fostul efor înlocuit prin Iorgu Suțu, Grigore Ghica, începu prin a pune capăt certelor dintre conducătorii înduşmăniți ai școlilor. Ministrul moldovan își creă merit din aceasta[1]. Se suprimă și Epitropia și comitetul școlar, dîndu-se departamentului bisericesc, condus acum de Panaite Casimir, abia în vrîstă de douăzeci și opt de ani, † 1850, grija întregului învățământ. Se punea în perspectiva încă de la 1849 re leschiderea Academiei, care nu se va mai chema Mihăileană, dupa numele Domnului plecat în șuierăturile tineretului[2], ci *basiliana*, dupa întăiul ctitor, Vasile Lupu[3]. Malgouverné plecase definitiv[4], și Saulescu devenia inspector[5].

Se luara măsuri și pentru redeschiderea internatului de băieți și întemeiarea celui de fete, supt direcția lui Stamati și Lăzărescu și în clădirile care până daunăzi, adapostind „Școala Centrală", pastrau, în zidul lor înalt, ceva din simpatica lor vechime[6].

La 1850 Kogălniceanu propunea Domnului, prietenul său, întemeiarea la Iași a unei școli de aplicație, cu cursul de doisprezece ani, pentru ingineri: s'ar primi absolvenții „ghimnasiei". E o școala politehnică[7].

[1] Rașcanu, *o. c.*, pp. XLIX-L.
[2] Urechiă, *l. c.*, p. 1.
[3] *Ibid.*, pp. 9-10.
[4] *Ibid*
[5] *Ibid.*, p. 29.
[6] *Ibid.*, pp. 27-8, 53.
[7] Revista *Ion Neculce*, I, p. 125 și urm.

www.dacoromanica.ro

Așezământul moldovenesc din 1851[1] are multe părți comune cu al lui Știrbei, un Domn ca și celalt fiind stăpîniți de curentul național și latinist. Și aici limba românească restabilită în toate drepturile ei. Școala primară, pe județe, iar la Iași în cinci locuri, urmărește scopuri practice (se introduce lectura cu litere latine); eclectismul cu bază latino-romînă domina gimnasiul de șapte clase, în care și limba greacă își are un rol, cum nu se putea altfel, odată ce avea glas hotărîtor Săulescu, cu amintirile lui din insula Chalke, pe lîngă franceză, germană, italiană, și, ca facultative, ruseasca și turceasca. Se fundează școli ținutale de fete, cu internate (la Iași și cu doua filiale de două clase); studiile țin cinci ani. Se pastrează, supt influența lui Neigebauer — și manualele se vor lua după cele din Prusia, unde se trimesese pentru cercetări pedagogice Al. Teriachiu[2]—, filosofia, împărțită în: literatură și știință exacte, la care, ca și în București, se alipesc studiile de poduri și șosele și de agricultură. Și aici este o școală de drept, dar se adauge una de teologie și una de medicina, pregătită momentan de școala de mică hirurgie și de moșit, ca la Munteni. Se pun în vedere școli de agricultură, pe lîngă cea de meserii[3], aceasta și cu materii științifice și limbi (italiana, germana, la Iași și Botoșani, la Galați italiana, englesa și greaca , plus materii de ales, între care arhitectura, comerțul, me-

[1] V. *Așezamîntul pentru reorganisarea învățăturilor publice în Principatul Moldovei, lucrat în anul 1850 de comisia anume rînduită de Prea-Înnălțatul Domn Grigorie Alecsandru Ghica în anul I-iu al Domniei Măriei Sale*, Iași, 1851.

[2] Urechiă, *l. c.*, p. 59.

[3] V. *ibid.*, p. 34.

www.dacoromanica.ro

canica. Seminariile sînt lăsate, de acești laici, clerului. Se creiază, supt influența germană, școli reale, de cinci ani, la Iași, Botoșani și Galați.

Dar, pe cînd în Țara-Românească, supt Știrbei-Vodă, nu fu vorba de restabilirea școlilor sătești, al căror statut îl va învia numai la 1855 Eforia, opera fiind apoi reluată de Grigore Alexandru Ghica, întemeietorul ca Domn al acestui învățămînt fără a găsi candidați; un moment fu vorba de a-l da preoților[2]—, Grigore Ghica, represintat al unui tineret de stînga, prevedea cîte o școală rurală de fiecare plasă, — deci 63 de toate — cu ajutorul mănăstirilor, proprietarilor de moșii, — cari fără aceasta nu vor mai căpăta privilegii de iarmaroc , și al Statului. „Gospodari buni și cu frica lui Dumnezeu" se vor forma astfel. Un curs de un an trebuie să pregătească pe învățători (la școala de fete pedagogia se învața doi ani[3].

Un Sfat școlar, compus din directorul internatului, trei profesori aleși de corpul secundar și superior, ajută pe inspector. Și aici curentul liberal își manifestă predomnirea. Numai acest Sfat poate înlătura prin judecată, pe un profesor; învățătorii singuri, cari nu sînt numiți prin concurs, ci de-a dreptul, sînt la dispoziția ministrului. Asachi aproba din noul așezămînt, pe care-l privia cu oarecare melancolie îndreptățită, reînființarea internatului pentru „junii neînstăriți" (80 din 120), „după dorința lui Vasile-Vodă însuși[4]".

[1] *Viața*, p. 25; Urechia, *o. c.*, III, p. 99 și urm., 193 și urm.

[2] *Ibid.*, p. 76.

[3] Broșura oficiala din 1851. Cf. Urechia, *l. c.*, pp. 29 și urm., 55-7.

[4] *Ibid.*, pp. 53-4.

www.dacoromanica.ro

Gratuitatea întregului învățământ e decretată.

Ca profesori se întîmpină Laurian, apoi N. Ionescu, Chinezu, care a lăsat interesante scrieri învățase la Paris matematica și un „Cosin", pentru „latină și franceză în paralel", pe lîngă Jordan, care rămase. Incă un Ardelean fu adus pentru istoria, nu a Moldovei, ci a tuturor Romînilor, Patriciu. Pentru greceşte era un Metaxà, pentru desemn Partenie Antonie, fost bursier, iar, pentru științile naturale în cursul inferior, Grigore Cobîlcescu, viitorul deschizător de cale în geologia acestor regiuni. Nu lipsia o catedră de ruseşte, pentru care consulul Rusiei propuse și pe acel Ioan Doncev care va scrie o buna gramatică românească pentru Basarabeni[1].

Bursierii continuă și aici: pe lîngă N. Ionescu, Alinescu și Panaiteanu, Gheorghe Apostoleanu la Berlin pentru drept și finanțe, Scheletti la Potsdam, Veisa, pentru matematici și științi naturale, la Paris, Botezatu în Rusia, Panaite Donici tot la Paris, pentru matematici[2], un Gheorghe Popovici la Lemberg, pentru medicină[3].

In sfîrșit Scriban fu lasat să reformeze Seminariul, care redevine o școală de teologie pe opt ani, programul fiind corespunzător cu această misiune. Tot clerul înalt trebuie să fi trecut pe la aceastalaltă Academie[4]. Intre profesori se întîlnesc, pe lîngă cei vechi și pe lîngă profesorul de cîntări Alexandru Petrino, pe lîngă un Cristofor Scriban, doi absolvenți noi ai Academiei din Chiev, Ioan Mandinescu, care a prelucrat o foarte îngrijită Istorie universala,

[1] *Ibid.*, pp. 54-5.
[2] *Ibid.*, pp. 34-5. Alți bursieri, în 1863, v. mai departe.
[3] *Ibid.*, p. 59.
[4] Erbiceanu, *l. c.*

www.dacoromanica.ro

și viitorul episcop Melhisedec, fiul unui preot din județul Roman, pe atunci protosinghelul Ștefănescu, și Ardeleanul, care păstrase cronica lui Șincai— și aici deci, unul , Gherasim Vida [1]. La fiecare episcopie trebuia să fie cîte un seminariu eparhial.

Spiritul ardelean presida aici la toate prefacerile și creațiunile. Laurian fusese chemat din Viena în locul lui Săulescu, demisionat, în Ianuar 1852. Alaturi de dînsul fu adus din Ardeal de-a dreptul însuflețitorul Adunării romanești din Cîmpul Libertății la 1848, agitatorul. revoluționarul Simion Bărnuțiu[2]; și Papiu Ilarian își făcu un stagiu în Moldova. Supt ochii consulului rusesc, Domnul prieten al lui Kogălniceanu îndrăznia atîta. Și profesorul de latina D. Stoica era de peste munți, Bănățean, ca și Petru Suciu, jurist, chimistul Ștefan Micle, latinistul Zaharia Columb [3].

In zădar încercă Nicolae Suțu un atac contra noii școli moldovenești, arătînd printr'un raport, ca ministru al Cultelor și Instrucției, că ori se aduc profesori străini pentru agricultura, comerț și inginerie, ori se trimet bursieri în Prusia pentru a se pregăti pentru aceste materii, ceia ce se admise, în Ianuar 1854, de generalul Andrei Budberg, comandantul trupelor rusești de ocupație [4].

Laurian rămase și, cînd plecă la 1855 pentru o

---

[1] V. și Urechiă, *o. c.*, III. p. 107 și urm. Pentru Petrino v. și *ibid.*, p. 36.

[2] *Ibid.*, pp. 106-7. Cf. Bogdan-Duica, *Viața și ideile lui Simion Bărnuțiu*, București, 1924.

[3] Vioaia lor caracterisare pioasa în Rașcanu, *o. c.*, pp. LVI-VII.

[4] Urechiă, *l. c.*, pp. 106-7.

www.dacoromanica.ro

calatorie de informație în Apus, îl înlocui Barnuțiu[1]. Inspectorul ardelean presidase în 1853 la întemeiarea primelor cinsprezece școli de sat [2], creîndu-se și un „Institut preparandal" la Trei Ierarhi pentru pană la douăzeci și cinci tineri [3].

„Fericite timpuri", scrie un elev al acestei școli, Petru Răşcanu, „pentru școala în care Bărnuțiu preda filosofia, A. Papiu și N. Ionescu, istoria, Gr. Cobîlcescu științele naturale, Șt. Micle, fisica și chimia, I. Pop și I. Pangrati matematica, Z. Columb și D. Stoica limba latină și curînd, de-asupra tuturora, A. Tr. Laurian, cu mare autoritate la Ministeriu și în lumea școlară, realisă speranțele marelui Domnitor; cînd absențele profesorilor erau lucru necunoscut; cînd pedepsele elevilor erau foarte rari, pentru că simțiau toți, profesori și elevi, că numai prin munca cea conștienta, cu devotament și stăruință, se putea pregăti o soartă mai bună unei țeri nenorocite [4]."

Dar o intrigă se țesu contra acestor oameni din afară. Cînd protectorul Ardelenilor, Vodă-Ghica, își isprăvi Domnia a doua prin încheierea tratatului de la Paris, instalîndu-se Caimacamul Vogoridi pentru a pregăti prin alegeri noua situație a amînduror țerilor românești, intriganții avură cîmpul liber pentru intriga lor. Cum Laurian aduse plecarea unui număr din profesorii de țară cari i se păreau nedestoinici, aceștia puseră în mișcare tineretul școlar, care porni cu zgomot și o vehemență mergînd pănă la „crimă" contra intruşilor. Mișcarea pleca de la interni, în-

[1] *Ibid.*, p. 107.
[2] *Ibid.*, p. 111 și urm.
[3] *Ibid.*, pp. 114-5.
[4] *O. c.*, p. LVII.

www.dacoromanica.ro

dreptîndu-se mai ales contra lui Iosif Patriciu, directorul Internatului, care fu bătut Ianuar 1855 [1]. Eliminîndu-se unii din făptași, elevii, afară de douăzeci și doi, părăsiră școala. Comisiunea numită pentru a cerceta scandalosul cas, compusă din doi Cantacuzini și un Balș, dădu vina pe Laurian, care ar fi luat o hotărîre nedreaptă; ea critică și amestecul lui, care e inspector, în învățământul de pe catedră. Răspunsul fu demisia lui Laurian, a lui Patriciu, „director și profesor la școala pregătitoare", a Bucovineanului Alboteanu și a unui nou profesor ardelean, un revoluționar care avea să glorifice într'o frumoasă carte de istorie mișcarea la care participase, A. Papiu Ilarian, profesor de drept, care făcuse studii temeinice în Italia, la Padova, și fusese și la Berlin, adunînd acele izvoare necunoscute ale istoriei Romînilor, menite a fi publicate în *Tesaurul* său. Rămăseseră dintre Ardeleni profesorul de chimie Zaharia Columb, Ștefan Miclea și un alt profesor de drept, Petre Suciu[2], ba chiar Bărnuțiu. Dar prin plecarea lui Laurian, autorul cartii de Istoria Romînilor, de o serioasă pregătire și de o formă compactă, care pleca de la leagănul pazit de lupoaică al lui Romul și Rem, ardelenismul din Moldova își pierduse și energia și autoritatea.

Indată, în Februar, se restabilesc profesorii scoși de inspectorul care plecase, și ei reîntîlnesc pe bănci pe toți zurbagiii școlari la cari apelaseră pentru a fi răsbunați; aceștia, afară de cîțiva eliminați, fuseseră reprimiți pe simpla garanție a iubitorilor

[1] Mișcari analoage la București, în clasa a VII-a și în Seminariul din Rîmnic; Urechia, *o. c.*, III, p. 225.

[2] *Ibid.*, pp. 124-7. Alt profesor de drept era Gr. Apostoleanu; *ibid.*, p. 127.

www.dacoromanica.ro

părinți ca au fost, sînt și vor fi oameni de treabă[1]. Un întreg curent binefăcător era sacrificat astfel, dîndu-se cel mai rău exemplu tineretului, unor mîndrii și interese jignite și unei revoluții școlărești potolite cu pompa pojarnicilor. Era opera Consiliului școlar extraordinar, numit ad-hoc, care făcu apoi loc Consiliului legal școlar instituit de Grigore Ghica[2] Aprobarea o dăduse ministrul de Instrucție, „cneazul" D. Cantacuzino, care, anunțînd numirea ca inspector general a lui T. Veisa, „licențiat. profesor de Facultate", spunea subordonaților săi, printr'o circulara oficială și solemnă, în numele a ceia ce i se părea lui ordinea, că „nechibzuita purtare a unora din profesori, provenită din neexacta păzire a așezămîntului școlar, au dat pildă și elevilor și au înfățișat trista privire de insubordonație și calcarea disciplinei, cea d'intăiu și mai neapărată condiție cerută de oricare instituție publică". Și se recomanda, precisînd vina celor demisionați, că profesorii trebuie „să se ferească de la orice amestec ce nu privește învățatura, *și cu atît mai mult de a propaga duhul de partidă sau idei subversive*"[3]. Aceasta pentru că ministrul era convins că „cel mai puternic razim pe care guvernul se poate sprijini este ordinea publică"[4].

Deci, ca adesea ori la noi, oficialitatea se făcea patroana și învățătoarea desordinii care-i convenia. Vremile de adevărată autoritate ale lui Asachi, care avuse în 1856 totuși acest departament[5], erau de-

[1] *Ibid.*, pp. 126-7.
[2] *Ibid.* p. 127.
[3] *Ibid.*, pp. 127-8.
[4] *Ibid.*, p. 129.
[5] *Ibid.*, pp. 154-5.

www.dacoromanica.ro

parte. Un asemenea conflict se produse și la Seminariu, unde unionistul Scriban, care-și adusese și nepotul, August, venit din Petersburg, fu sacrificat lui Sohupan, care-l pîndise necontenit [1].

Totuși noul ministru al Școlilor era un om cult și cu vederi juste, care apar în „memoriul" său către Caimăcamie, înfierînd „intriga și o ură mutuală ce domnia în corpul profesoral".

Se constată lipsa școlii sătești, pentru care se prevăzuse numai datoria de a le întreține „posesorii", arendașii moșiilor manastirești, trecîn lu-se aceasta în noile contracte ce se vor încheia. Părinții de la orașe își retrag copiii „îndată ce învață ceva de a scrie", și-i dau în „canțelarii". In școlile secundare se constată un „sistem de memorisare luxos, dar cu totul sterp". Atelierele școlii de meserii sînt „în da răpănare". Se începe colegiul din Bîrlad și cele din Botoșani și Focșani (pe 1-iu Septembre 1855 . Școlile de Ținut sînt neglijate. Școala de mănăstire de la Neamț, a starețului Neonil, nu mai are gimnasiu și internat, decazînd la rangul de simplă instituție „catechetică", și ministrul se va lovi de „opunerea starețului, sprijinit de chiriarhia țerii", de fostul Nemțean Mitropolitul Sofronie Miclescu, care înlocuise pe obscurantistul vînzător de hirotonii Meletie [2].

Dacă în școala din Galați se predau și limbile greacă și italiană (cu Audisio Giacinto), „limbile portului", o catedră de italiană fiind și la Iași, nu se exercită un control asupra numeroaselor și

[1] *Ibid.*, p. 165. Se trimet bursieri la Atena: Gh. Erbiceanu, Clement Nicolau, atentatorul contra Mitropolitului Calinic, și Filaret Dimitriu, iar la Chalke Ghenadie, Enaceanu, viitorul episcop, și ierodiaconul Damaschin ; *ibid.*

[2] V. și *ibid.*, pp. 109-10, 165.

www.dacoromanica.ro

aici— școli private, unde nu se predă cum trebuie limba țerii, neacordîndu-i-se „locul și desvelirea cuvenită pentru trebuința unei țeri romîne". Facultățile s'ar fi închis. Școli de fete numai la Bîrlad, Tecuciu și Odobești. In ce privește cărțile de școală, în ele s'au așezat „principiuri de un radicalism ridicul"—, un atac contra limbii latinisate a lui Laurian.

Cantacuzino presintă, în fața acestei stări de lucruri, realisările lui: douăzeci și cinci de școli sătești, și cu seminariști în ele[1], întemeiarea unei școli normale în locul celei „preparandale". Se prevad șase bursieri pentru învățământul primar (cu 50 de elevi). Administrațiile primiră ordin de a găti localurile după un singur plan[2]. Indemnuri prin cler către părinți ca să-și trimeată copiii la școli. Premii în bani pentru bunii elevi ai școlilor secundare, culminînd cu „premiul de bun merit" pentru „elevul cel mai covîrșitor în toate notele și clasele". Școli reale la Iași și Galați, pe cinci ani, predînd o „enciclopedie de obiecte din domeniul comercial și industrial, cele mai trebuincioase pentru viața practică", plus un „curs de o specialitate", totul destinat sa creeze „starea de mijloc *(tiers état)*, care singură poate face și închizășui puterea și înflorirea Statului"[3].

La cursurile superioare se face un al doilea an la drept și la filosofie. Și se încearcă a se cîștiga participarea publicului la mersul înaltei instituții prin *cele d'intăiu cursuri libere*. Ele încep cu experiențe de fisică și chimie ale lui Miclea, care izbutesc să intereseze. Ministrul scrie, cu mulțămire: „Cursul

[1] Erau 13 școli catechetice primare.
[2] V. *ibid*, p. 110 și urm.
[3] *Ibid.*, p. 156 și urm.

www.dacoromanica.ro

public de fisica și chimie populara în scop de a deștepta tendințele către industrie și a stîrpi multe superstiții s'au văzut visitat de un numeros și entusiast auditoriu din toate clasele societații[1]'.

Profesorii, în număr de 168, erau în parte și noi, ca Metaxà pentru greceşte, Emilian pentru matematică, un Kertes, un Meissner pentru germana, un Chirnischi pentru istoria universală[2]. De la Iunie 1858 Malgouverné, care se întorsese pentru a întemeia pe numele soției un magazin de mode, revenia în învățământul pe care începea să-l critice pentru abus de memorisare. La dreptul comercial se numise Iacob Lupașcu[3].

Școlile de fete, puse supt patronagiul soției Caimacamului Balș[4], se bucura de o deosebită îngrijire. Se creiază încă nouă: la Galați, Ismail, Tîrgul Ocnei, Piatra, Huși, Bacău și Tîrgul-Frumos, așteptînd pe cea din Tîrgul Neamțului, din Roman, Folticeni, Galați[5]. Programul va fi așa încît să iasa „profesorițe și crescătoare spre a se putea scuti societatea noastra de aducerea de guvernante din străinătate, cu multe cheltuieli și adesea cu neurmărirea instrucției potrivite". Se adauge la Ținuturi a treia clasă. Centrala ei în Iași capătă a șasea și un „curs de pedagogie în limba francesa pentru elevele ce doresc a se deda carierei de profesoare sau crescătoare", avînd datoria de a face practică în cursul inferior; directoarea era d-na Hélène Barbe André, și era și un profesor

---

[1] *Ibid.*, p. 169 și urm.
[2] *Ibid.*
[3] *Ibid.*, p. 147.
[4] *Ibid.*, p. 155.
[5] *Ibid.*, p. 149.

www.dacoromanica.ro

de francesa, Tiédemain, desemnul fiind predat de soția pictorului Stawski.

Se organiseaza din nou învățamîntul basarabean, în cele trei județe abia dobîndite. O înțelegere cu Bulgarii, cărora, în Iunie 1858, Vogoridi li va da un larg privilegiu, reservă școlii privilegiate din Bolgrad învățămîntul în ruseşte pentru cursul inferior, în care totuşi se va preda şi limba romîna; coloniştii cereau numai studiul religiei în limba lor. Se găsisera în teritoriul cel nou şcoli de sate ale deosebitelor naţii, şcoli primare de ambe sexe la Bolgrad. Se vor face sau adopta cele din Ismail, Cahul, Leova, Chilia, şcoala de fete din Vîlcov; se va plănui un gimnasiu cu internat pentru aceste Ţinuturi [1]. Ioan Ionescu, agronomul, alerga să ajute în acest cîmp nou [2].

Şcolile private sînt şi ele trecute în acest raport general. Cea protestantă e împartăşită de toate laudele; supraveghiata de consulatul prusian, ea da cursuri de trei ani; i s'a cerut ca gramatica românească sa figureze în program ca şi geografia şi istoria Romînilor. Vicariatul catolic a fost invitat a deschide şcoli comunale; un Seminariu se propune abia la 1860, fără a se putea înfaptui. Armenii din Iaşi, Roman şi Botoşani sînt aceia din naţia lor cari se presintă mulţămitor supt raportul şcolar. La Evrei s'au întîmpinat însă, piedeci, care vor trebui înlăturate [3].

Cu aceasta însă activitatea pensioanelor, cu aproape

---

[1] V. şi raportul Costandachi, *ibid.*, p. 150 şi urm.

[3] *Ibid.*, p. 152.

[2] V. şi *ibid*, pp. 58-9. Ei vor cere în 1860 şcoala cu limba de propunere „germana", ceia ce li se refusa; *ibid.*, p. 231 şi urm. Şcoala lui Hermann Filip pentru

www.dacoromanica.ro

1.000 de școlari, nu încetează. Se enumeră la Iași ale lui Cazou, Atanasiade, Frey, Jordan și Eiwas pentru băieți, pensioanele de fete Joye, Haidig, Petit, Meissner, Sachetti, apoi ale lui Katz, Hadik, Wroblesky, Gall, la Ținuturi fiind șase de băieți (și al lui Mettey, al lui Blanchin, al lui Danilau, al lui Olivari la Botoșani, 9 de fete (și ale lui Frietsch și Bitrou)[1].

Astfel se întemeiè — încă o încercare! — în ajunul Unirii un învățământ care dispunea de 75 de școli cu 5.936 școlari, apoi în 1859 de 117 cu 8.700. Se socotiau, într'o sumă de 10.000, crescută puțin sau 9.013, 3.363 de băieți la școlile primare, 1.204 la coloniile bulgărești, 342 de pensionari la Ținuturi, 1908 de elevi ai școlilor sătești[2].

Ceia ce merită a se releva e că, în această avalanșă de idei, imediat prefăcută în programe, în această intrigă între oameni și pripită succesiune între sisteme, societatea însăși arăta o netăgăduită, aproape entusiastă dorință de a învăța. Ea se observă în creațiunile de școli, ca a Vlădicăi Veniamin Ruset la Doljești în județul Roman, unde funcționează și acel arhiereu Marchian Fotescu care va clădi școala din

---

ei și Germani, *ibid.*, II, pp. 247-7. Un preot cere plată la limba maghiară; *ibid.*, p. 241.

Un act de învoială, la Bîrlad, în 1850, între profesorul I. Patriciu și un boier, al cărui fiu va primi lecții de „romînă, latină, franțeză și germană", în schimb pentru 36 de galbeni și „o chilă grîu", a fost tipărit în revista *Ioan Neculce*.

[1] Urechiă, *o. c.*, III, pp. 141, 149. Cf. și tabela pe la 1854-9, p. 174.

[2] V. și *ibid.*, p. 137. Cf. *ibid.*, p. 133. Apoi *ibid.*, p. 170, nota 5. Erau 20 de școli primare de băieți 5 la țară, 12 de fete 2 la Iași), 60 de eleve la Centrală 50 gratuite), 160 la internatul de băieți 126 gratuiți).

www.dacoromanica.ro

Botoşani numită după ctitorul ei[1], în daruri la premii, în fundarea la 1858, supt îndemnul lui Fatu, a „Asociaţiei de încurajare a tinerimii la învăţătură"[2], în acţiunea Primăriilor ca acea din Buzău, care face şcoală de fete la 1852[3], ca acea din Ploieşti, care-şi cere un profesor de nemţeşte, pe Olun[4], prin fundaţii, ca a lui N. Codreanu din Bîrlad[5], a Ecaterinei Sturdza la Miclăuşani[6], a lui Teodor Balş la Darabani[7]. Grigore Brîncoveanu se gîndi la un întreg mare organism şcolar din veniturile aşezămintelor lui[8]. La Brăila negustorii, cu Faranga, în frunte, îşi fac şcoala[9]. Iordachi Boldur lăsă prin testament ca fiul sau sa ţie şcoală normală la Hudeşti[10]. Zgîrcitul poet Conachi fu şi el un donator la el, la Bîrlad, dar cu condiţie a se cumpăra casele Negri ale soţiei lui[11]. La Galaţi femei de toate naţiile se uniau pentru a crea un orfelinat[12]. Multe şcoli se deschideau prin subscripţii publice[13]. Mănăstiri ca Vorona, Dolješţii, cău-

---

1 *Ibid.*, II, pp. 178-9.

2 *Ibid.*, III, p. 123.

3 *Ibid.*, p. 97.

4 *Viaţa*, p. 13; Urechiă, *l. c.*, II, pp. 316-7 (1847).

5 Urechiă, *l. c.*, III, pp. 109, 164.

6 *Ibid.*, p. 140 v. şi cea de la Berislaveşti, Argeş, *ibid.*, II, p. 296).

7 *Ibid.*, p. 199.

8 *Ibid.*, pp. 222-3.

9 *Ibid.*, p. 230.

10 *Ibid.*, III, p. 163.

11 Iorga, „An. Ac. Rom.", secţia literară, XXIV, pp. 195-6. Poteca lasă la 1846 două burse; Urechiă, *l. c.*, II, p. 316.

12 *Ibid.*, III, p. 149.

13 *Ibid.*, p. 155, nota 2. V. şi *ibid.*, II, 222-3. V. pentru donaţii, *ibid.*, p. 226. Şi testamentul lui Poteca. III, p. 140.

www.dacoromanica.ro

tau să contribuie prin smeritele lor școli la cultura mulțimilor [1].

Elevii erau supuși unui tratament care arăta înblînzirea moravurilor. Regulamentul cel nou din Moldova interzicea alte pedepse, puind în loc „povățuirea", „dojana"; „punerea în picioare sau în genunchi pe vremea clasului", „oprirea în școală pe toată ziua" și „alte asemenea măsuri părintești". Chiar cei excluși puteau fi reprimiți după două luni de pocăința, relativă [2].

[1] *Ibid.*, pp. 222-3.
[2] Și *ibid.*, p. 33.

www.dacoromanica.ro

XIII.

Eclectismul național (1859-90) și întemeiarea învățământului superior și special.

Noul Domn al Unirii n'avea nici pregătirea și n'avu nici răgazul ca să adauge învațământului românesc un capitol care să-i aparție în adevăr, și el nu avu, de sigur, nici această pretenție.

Deocamdată *el, Domn peste două țeri numai reunite, nu putu măcar să se gîndească la un sistem unitar.*

In Moldova Manolachi Costachi și Tiriachiu, primii miniștri, se mulțămiră cu adaugiri și corectări de amănunte[1]. N. Ionescu era inspector general și Consiliul școlar cuprindea pe Suciu, Micle și dr. Apostoleanu[2].

Mai liberă fu, la București, acțiunea Eforiei, rămasă în picioare —pe cînd Epitropia moldovenească fusese desființată. Se chemă, în Iulie-August 1859, Laurian, pentru „limbile clasice", I. Maiorescu pentru „istoria critică și statistică", lui Cernătescu rămîndu-i trei clase de jos. Se oferi catedra de limbă și literatură romînă lui Eliad, care obiectează lipsa de timp, adăugînd că „mai tărziu s'ar stima ferice

[1] V. *ibid.*, pp. 147-51.
[2] *Ibid.*, p. 160.

www.dacoromanica.ro

de a-și termina viața astfel cum a început-o, împărtășind cîte a putut culege în curs de atîția ani studioasei junimi"—așa încît, fără leafă, i se reserva catedra. Laurian luă în Eforie locul lui A. G. Golescu, care se afla în Moldova, iar Maiorescu primi chiar, la retragerea lui Costaforu, pe care-l suplini doar momentan Zalomit, sarcina de conducător al școlilor muntene[1].

Supt acest nou regim se luau alte măsuri pentru manualele de școală[2]. Dar neînțelegeri politice izbucniră cu A. G. Golescu, ministru al Instrucției, care fu silit a face amendă onorabilă înaintea Eforiei pentru că invitase aspru pe profesorii școlilor primare a nu participa activ la luptele interne[3]. Eforia-i obiectă că *„datoriile ei rămîn tot acelea supt verice guvern legal"* și ea afirma cu dreptate că *„nu poate contesta institutorilor exercițiul drepturilor politice ca cetățeni"*[4]. Și răspunsul îndulcitor al ministrului, care separa neted pe institutori de profesori, era acesta: „Nu numai că ei nu trebuie să iea parte la manifestări politice, dar nu se cuvine nici să se lase a se absorbi în preocupări străine de la misia pentru care sînt plătiți; se înțelege de sine că această regulă disciplinară nu poate fi împinsă pănă a-i împiedeca în libera exersare a drepturilor lor de cetățeni"[5].

Amestecul puterii de Stat, represintată prin miniștri de partid, în viața școlară trebuia să aducă însă și alte scene decît cearta lui Golescu cu Eforia,

---

[1] *Ibid.*, pp. 180-1. V. V. Mihăilescu, *o. c.*
[2] Urechiă, *l. c.*, p. 182 și urm.
[3] *Ibid.*, p. 185 și urm.
[4] *Ibid.*, p. 188.
[5] *Ibid.*, p. 189.

www.dacoromanica.ro

la București. Ministrul cneaz Cantacuzino înlocuind la Școala Centrală din Iași pe directorul Verdeanu printr'o directoare francesa — ca la 1859 , d-na Gros, reîncepură scandalurile, participînd, data aceasta, toate școlile, și cele de fete. Numai tărziu de tot, un „Comitet extraordinar de inspecție" putu readuce lucrurile la normal[1]. Li era dat să isprăvească astfel, supt ochii chiar ai lui Asachi întemeietorul organisației școlare moldovenești, pornita de la așa de nobile intenții și de la principii așa de sanătoase.

Și aici cursurile libere întraseră în obiceiu: al lui Baraș, al lui Marsillac, de istorie literară, în limba francesă și despre lucruri și scrieri francese[2].

In general domină, ca în Franța napoleoniana, un puternic curent de statificare. Ea se aplica pensioanelor, invocîndu-se articolul 261 din vechiul statut în aceasta cuprindere dibace: „Spre a nu putea fi vatamatoare clevilor schimbarea lor de la un pensionat la altul sau la vre-o școală publică, învățăturile pensionatelor vor fi conforme și asămanate cu acele ale școalelor publice"[3]. In Muntenia se numi cel d'intăiu inspector al școlilor private și pensioanelor, Teodor Ciocanelli, autorul „Dialogilor romîno-francesi"[4].

Curentul laic care domina toata aceasta stapînire liberală face să se dea lupta contra vechilor fundații decăzute ale unei Biserici care mai ales în Moldova fusese despoiată de drepturile ei. In zădar Filaret Scriban și Melhisedec se opun[5]. Se desființează șco-

[1] *Ibid.*, p. 247.
[2] *Ibid.*, pp. 206-7.
[3] *Ibid.*, pp. 171-2.
[4] *Ibid.*, p. 190.
[5] *Ibid*, p. 261. Pentru școala de la Neamț, *ibid.*

www.dacoromanica.ro

lile catechetice[1], se ieau cele trei seminarii în grija Ministeriului[2], impunîndu-li un program oficial[3], cu franceză și Istoria Romînilor pe larg: se făcea posibilă astfel întrarea seminariștilor în noua Facultate de teologie, de fapt suprimată la 1864, nefiind puteri didactice[4]. Se puneau chiar astfel de materii încît elevul să poată după voie întra în cler sau trece la învățamîntul mirean, ceia ce din punctul de vedere bisericesc, neglijîndu-se chemarea păstorilor sufletești, nu putea fi decît o gravă eroare[5]. Și în Muntenia Seminariile trec la Stat[6].

Din partea lui, eforul Așezamintelor Brîncovenești

---

[1] *Ibid.*, p. 165.

[2] *Ibid*, p. 166 și urm.

[3] *Ibid*, pp. 233, 269 1: Istoriile Seminariului din Socola, de Erbiceanu și Adamescu.

[4] Urechia, *l. c.*, p. 261.

[5] Ce fusese seminariul Regulamentului Organic o spune călătorul rus Porfirie Uspenschi optzeci de ucenici, în vrîsta de la șaisprezece ani, cari învățau cetitul, scrisul și cîntările. De acolo se trecea la o pregatire specială pe lînga Mitropolie. Un atestat al învățamîntului din partea „inspectorului" Ieroteiu, ajuns apoi „profesor" candidaților și protosinghel, datat din 1836-7, arata ca se învața Ceaslovul, Psaltirea, liturghia, Evanghelia, ceva istorie sacra, catehismul mic, Învățăturile Sf. Atanasie, explicația veșmintelor și sfintelor vase, prea puțina teologie și o peraților fundamentale din aritmetica, firește pe lîngă cîntări.

Inainte de 1850 Mitropolia muntеana trimete bursieri in Rusia Șt. Berechet, *Călătoria lui Porfirie Uspenschi*, București, 1920, p. 10 și urm ; C. Bobulescu, *Cronica bisericei Sf. Ecaterina din București. 1577-1 Octombre 1924*, București 1927, p. 41, nota 1 .

[6] *Ibid*, p. 216. Programul d n 1852 3 cu „Istoria Roșia Romaniei pănа la Romănia pură", p. 258 și urm.).

www.dacoromanica.ro

Grigore Brîncoveanu, sfătuit și de directorul său, Aaron Florian, credea că ar putea face la mănăstirile de călugări „școale și seminare pentru băieți" și la cele de maici „pensionate de educațiune și învățătură pentru fete"; episcopul de Rîmnic, care promisese, din partea lui, școli sătești[1], binecuvînta această ciudată intenție care era să înceapă la Mănăstirea dintr'un lemn[2].

Pe de o parte însă, cum chestia țerănească preocupa în cel mai înalt grad, se luară măsuri pentru a face din școala satelor altceva decît un șubred și șovăitor început. In Moldova, școala normală de la Trei Ierarhi căpătă ca profesori valori științifice ca Grigore Cobîlcescu, care plecă în străinătate, și extraordinarul emigrat, care abia sosise din Rusia, Bogdan Petriceicu Hasdeu. La Trei Ierarhi preda, în clasa întăiu lancasteriană, V. A. Urechiă, care făcuse studii în Spania și pe care la întoarcere îl numiseră profesor la clasele universitare și, îndată, director al Ministeriului școlilor[3]. In 1860 erau 52

[1] Urechia, *l. c.*, p. 193 și urm.

[2] Cf. și *ibid.*, p. 234. — In 1860, Brîncoveanu anunță concurs pentru școlile Eforiei în cinci județe și promitea burse; *ibid.*, pp. 190-1. In plus cinci externate de fete în București, apoi Craiova și Caracăl; *ibid.*, pp. 191-2. Oferta lui de a acorda două premii literare; *ibid.*, p. 222 și urm. La 1859 Grigore Brîncoveanu face și cele cinci externate în București, fiecare supt conducerea „unei dame directorițe capabile, romînce, de religie ortodoxa", care avea lucrul de mînă, cetitul, scrisul, aritmetica și cunoștințile elementare fiind încredințate unor profesori bărbați și instrucția religioasă unui preot Bobulescu. *Sf. Ecaterina*, pp. 56-7. V. și p. 58).

[3] *Ibid.*, pp. 159, 163 și urm.

www.dacoromanica.ro

de școli la sate pe lîngă cei 31 de cateheți și cei 31 de institutori [1].

Nefiind mijlocul de a da cultura elementară și fetelor din sate, ele fură primite — cum nu admisese Știrbei — la un loc cu băieții, fixîndu-se ca limită de vrîstă în sus doisprezece ani. Iarna, li se puteau da oare răzlețe [2]. Velini credea că băieții sînt acei cari ar putea studia iarna, și fetele vara; iar Consiliul școlar că s'ar putea da după-amiazi. Se punea în vedere însă „profesorilor" „că numai cei înșurați să urmeze a învăța și pe fete de la vrîsta de zece ani înainte, iar acei neînșurați numai pănă la aceia de zece ani" [3].

Supt Ministeriul Kogălniceanu se ajunse la *învățămîntul sătesc obligatoriu* [4], la cursurile de adulți [5]. Școlile normale se făcuseră patru în 1860 (Botoșani, Bacău, Tecuciu, Ismail), cu un curs de patru ani și cu elevi „dascăli de pe la serviciile din districtele împrejurătoare, dîndu-li-se de ajutor spre viețuire, în cursul petrecerii lor în școală, cîte 30 lei din cutiile sătești". Localurile fură deocamdată ale școlilor primare [6].

Țara-Românească, fără a fi făcut reforme atît de numeroase, se putea lăuda că are, la 1866, 1.966 de

---

[1] *Ibid.*, p. 228.
[2] *Ibid.*, p. 159.
[3] *Ibid.*, pp. 159-60, 161-2. Cf. *ibid.*, p. 240.
[4] *Ibid.*, p. 162. Cf. *ibid.*, pp. 97-8. Unele măsuri la Munteni, *ibid.*, pp. 181-2. Aristia scrisese o carte „săteano-creștină"; *ibid.*, p. 121.
[5] V. *ibid.*, p. 229.
[6] *Ibid.*, p. 235 și urm.

www.dacoromanica.ro

școli sătești, prevăzîndu-se încă 231 [1]. Ea încercă prin Alexandru G. Golescu, în Mart 1860, înca „o școală preparandă de fiecare județ", ca „măsură transitorie de cea mai neapărată și mai urgenta trebuință", pentru a avea învățători; cei în ființă vor trebui să-i cerceteze cursurile în timpul verii [2]. Dar se desființase darea de doi lei pentru școala sătească [3].

De fapt încă în 1863, supt ministrul-poet Bolintineanu, abia era vorba de Școala Normală din București [4].

Intorcîndu-ne în Moldova, dacă învațământul rural avea încă nevoie de pomeni ca a lui Nicolae Istrati, autorul „Amicului copiilor, carte de lectură pentru școlarii sătești" [5], școala primară de la orașe capăta alături, supt regimul Kogalniceanu, grădina de copii [6]. Școlile de fete se înmulțiră (la Chilia, la Burdujeni) [7], pe cînd în principatul muntean erau la 1860 două externate de cîte două clase la București, altele la Ploiești și Slatina și se prevedeau cîteva nouă (Cerneți, Oltenița, Ocna, Calafat, Argeș, Vălenii-de-Munte, Rîmnicul-Sărat, Alexandria, Rușii-de-Vede [8]: populația școlară se putuse ridica astfel, în 1860, la 2.461 [9], atunci

---

[1] *Ibid.*, p. 242.
[2] *Ibid.*, p. 242 și urm.
Ibid., p. 245.
[4] *Ibid.*, p. 252.
[5] Cf. *Rev., Ist.*, VI, pp. 298-9. Se tipărește în 1860.
[6] Urechiă, *l. c.*, p. 229. Școlile de suburbii la Iași, 1843, *Ibid.*, II, p. 245.
[7] *Ibid.*, III, pp. 238-9.
[8] *Ibid.*, p. 242.
[9] *Ibid.*, p. 245.

www.dacoromanica.ro

cînd tot acolo erau la această dată 6.115 elevi în școlile de băieți corespunzătoare[1].

Dacă școala reală de la Iași e desființată — veniturile trecîndu-se la Facultatea de științi—, fiindcă nu fusese în stare a aduna decît nouăsprezece elevi[2] — aici majoritatea Ardelenilor (și fără Columb rămaseseră la locurile lor[3], — încă de la 1862 se crea de Consiliul de Instrucție, în care lîngă alți doi membri stăteau P. Donici inginerul și clericii Neofit Scriban și Melhisedec, un singur tip de școală primară la oraș[4]: se pastra pentru institutorii ce au a se numi norma moldovenească a celor patru clase gimnasiale[5].

Școala secundară iea mai ales o larga desvoltare în Muntenia. Gimnasiul numit după Gheorghe Lazăr are patru clase; al lui Matei Basarab, socotit ca reintroducătorul limbii românești în Biserică, i se așează alături în 1860. Un mare oraș mult mai mare —și, cu deosebire, mai românesc — decît Iașii, căpată mai lesne o însemnată populație școlară[6]. Și la Ploiești, în 1864, funcționau două clase de gimnasiu[7].

Pe cînd școala de meserii de la Iași pare a nu mai interesa, la București se păstrează, cu cinzeci de ucenici, cea de la Mavrogheni. Școala de agricul-

---

1 *Ibid.* Tablou comparativ pe 1852-61, *ibid.*, p. 246.
2 *Ibid.*, p. 237.
3 *Ibid.*, p. 250.
4 *Ibid.*, p. 253 și urm.
5 *Ibid.*, p. 254.
6 *Ibid.*, p. 242.
7 *Ibid.*, p. 250.

www.dacoromanica.ro

tura, cu pepiniera de duzi, are 60 de elevi[1]. Cea de silvicultură, cu patru profesori, douăzeci de școlari[2]. Pentru învățarea știinților comerciale însă, se preferă trimiterea a doi bursieri la Genova[3]. In Moldova funcționau două, cea de la Galați fiind întemeiata la începutul anului școlar 1864[4].

Iașul are, mulțămită tot lui Kogălniceanu, înca din 29 August, a anului de creațiune 1860, Școala de „bele-arte" cu Museul de pictură[5]. Ministrul propunea, la 20 Octombre 1860, o Facultate de medicină pe care erau puși s'o organiseze d-rii A. Cuciureanu, Fătu, Negura, Bendella[6]. La 1863 d-rul Russ începea, după exemplul lui Davila, un curs liber[7].

La 6 Septembre se decretează Școala de musică și declamație[8].

„Școala Națională de medicină" a lui Davila continuă, și în 1861 ea avea un caracter general românesc, cu 67 de studenți munteni, 40 moldoveni, „35 din celelalte țeri romîne", afară de Bulgari și Rumelioți. In anul următor fericitul creator declara că așteaptă că „școala, întinzîndu-se în fiecare an, va

---

Ibid., p. 242.

Ibid., p. 243.

Ibid., p. 245. Un plan de școală privată de comerț, al lui Flügel; *ibid.*, p. 254.

Ibid.

[5] Pentru pictorii de școală în Moldova mai vezi *ibid.*, II, pp. 197 Stawski), 203 Schiavone); III, p. 118 (Schiller, elevul lui Schiavone). Pictura scoasă din program la 1843, *ibid.*, II, p. 265.

[6] Gomoiu, *o. c.*, pp. 901-2.

[7] *Ibid.*

[8] La 1844 se refusau elevii de la Academie ceruți de Asachi pentru teatru; *ibid.*, II, p. 278.

www.dacoromanica.ro

avea în viitor la sînul ei elevi din Transilvania, Banat și Bucovina", căci Basarabeni și erau. Școala de veterinărie se întemeiè tot atunci [1].

Școala de bele-arte din București se propune la 1863 printr'un raport al lui Tătărescu. Era să fie adausă la un Museu de còpii, avînd un curs de perspectivă și anatomie [2], dar Bolintineanu însuși refusă și pe acest pictor bisericesc și pe mai înzestratul Aman, din lipsa de fonduri. Școala va fi întemeiată apoi de N. Creţulescu. Conservatoriul — Ludovic Guglielmi propusese cîndva o școală filarmonică națională" — e numai din 1864, pe cînd la Iași, supt conducerea lui Spiru, erau la 1861 „23 de elevi din cari 8 pentru bel-canto, 7 pentru piano, 16 pentru violină, 47 principii elementare, 6 fete la bel-canto, 9 la piano și 12 la principii" [4].

Invățamîntul superior deveni mai presus de orice alta ramură mîndria noului regim. La început, el dădea la Iași subvenții studenților de la Drept și era foarte larg în burse pentru străinătate [5]. Roger-Collard însuși consimția să li fie corespondent la Paris. Guvernul italian primia cu o deosebită plăcere trimiterea de stipendiști romîni în țara lui. Acolo, la Turin, merse între alții Romul Scriban, poet

---

[1] Gomoiu, *o. c.*, p. 141.

[2] Urechiă, *l. c.*, pp. 268-9. Pictura de cîmpenie paysage, *ibid.*, II, p. 229 an. 1843. Pentru pictorul Satmari, *ibid.*, III, p. 35, Galeria de tablouri a lui Tătărescu, *ibid.*

[3] *Ibid.*, p. 11.

[4] Din 1859: Ciurea, Codrescu, N. Culianu, Gh. Mîrzescu, C. Pilat, Agapi, P. Poni; *ibid.*, p. 168. In 1862, cei 31 Moldoveni, p. 263; cei 393 Munteni, p. 264.

[5] *Ibid.*

www.dacoromanica.ro

de talent, care păstră totdeauna normele clasicismului italian într'un scris cu totul, şi pe nedrept uitat [1]. *Gazzetta di Torino* semnala cu bucurie reluarea „relaţiilor între două popoare-fraţi" şi începea în curînd acolo folositoarea propagandă a lui Vegezzi-Ruscalla [2]. Se adause la cursul liber al lui Micle, acela, de „contabilitate, economie politică şi finanţe", al lui I. Ionescu, întrerupt fiindca-şi permisese a critica nu ştiu ce acte ale ministrului Teriachiu.

In Italia nouă, unde merseseră acum Ardelenii, ca Bărnuţiu, care se ocupă şi de agricultură, de pomologie şi discută cu învăţaţi italieni originea Romînilor, ca Papiu Ilarian şi Iosif Hodoş[4], se trimete Vasile Mălinescu, în acelaşi timp cu cîţiva tineri ofiţeri.

Incă din 1860, de la 26 Octombre, Iaşul îşi avea Universitatea, cu Facultatea de drept 6 profesori, cea de filosofie 3 profesori),—se păstra titlul german cea nouă, desfăcută de la „filosofia" iniţială, pentru ştiinţe, şi anul I de teologie (3 profesori [5]. Se adăugia un „an pregătitor pentru ştiinţile exacte din Facultatea filosofică, pentru „tinerii cari n'au finit cursul gimnasiului"[6]. Se credea pripită o Facultate de medicină [7].

[1] V. şi *Rev. Istorică,* VI, p. 162 şi urm. Pentru aceşti bursieri, în număr de cinci, Urechia, *l. c.,* p. 230 şi urm.

[2] La Bucureşti se va aduce din Piemont directorul Muzeului. E ales Ferrati.

[3] *Ibid.,* p. 169.

[4] Cf. şi *Anuariul Institutului de istorie naţională* din Cluj, 1924, p. 223 şi urm.

[5] Urechiă, *l. c.,* p. 228.

[6] *Ibid.,* p. 238.

[7] *Ibid.,* p. 262. Manualul de mică hirurgie al lui Vartiadi, 1844; *ibid.,* II, p. 271.

www.dacoromanica.ro

Era opera lui Mihail Kogălniceanu, ministru de Instrucție Publică supt prietenul său Cuza-Vodă. Întâiul rector fu Simion Bărnuțiu, cu Filaret Scriban ca prorector.

In Muntenia încă de la 1859 Școala de drept, care avea la 1813 doar zece elevi [1], căpăta o ființă deosebită, cu un curs de trei ani, și se instalează un decan al ei, cel d'întâiu decan de Facultate în țerile noastre, păstrîndu-se profesorii de până atunci. Ea trebuia să aibă acum doi profesori de drept civil și doi de drept roman, unul de economie politică; dar mult timp cei patru în ființă se feriră a-și adăugi colegi [2].

In același timp se cresc catedrele de la Facultatea de filosofie, încredințînd lui Florian Aaron cea de Istoria Romînilor; limbile latină și greacă își păstrau profesorii, dar se adăugiau cursurile literaturilor respective. Se sporiau și profesorii la ingineria civilă [3], leagăn al Facultății de științi.

Numai la 8 Octombre 1863, Domnul creiază la București „școala superioară de științe", care va deveni o Facultate. Și peste douăzeci și două de zile, alt decret desparte Școala superioară de litere, care și ea va lua titlul de Facultate. Bolintineanu avea o-

[1] Urechiă, *l. c.*, II, p. 235. Ar părea neadmisibile cifrele de 42 înscriși și 32 examinați pentru 1840; *ibid.*, p. 159. Dar puțin mai înainte 45, *ibid.*, p. 107, 45 și la 1839; *ibid.*, p. 105.

Interesul pentru chestii de drept e foarte vechiu. Il arată normele de testament pe care le-am tipărit în „An. Ac. Rom.", XXIX, p. 185 și urm.

[2] Urechiă, *l. c.*, III, pp. 242, 246.

[3] Primii ingineri fură Iordache Otetelișanu (Iorga, *Contribuțiuni*, p. 54), Grigore Pleșoianu și Cristea Orăscu; *ibid.*, II, pp. 63, 182.

www.dacoromanica.ro

noarea să iscălească decretul, pe care-l provocase[1]. Nu era nimic mai firesc decît ca, adăugind dreptul, să se decreteze existența Universității din București, la 4 Iulie din anul urmator[2]. La început se avuseră în vedere numai scopurile practice: crearea de „profesori gimnasiali capabili de misiunea lor" și de „ingineri civili înzestrați cu cunoștințile necesare"[3]. Facultățile erau astfel și școli normale pentru formarea „profesorilor gimnasiali", la litere, și pepiniere ale inginerilor și constructorilor de poduri și șosele la științe[4]. In programul celei d'intăiu, istoria, totdeauna „critica", era larg represintată: a „țerilor romîne, împreună cu istoria literaturii romîne" pentru Urechiă, a lumii, a literaturii și a filosofiei; Odobescu, ministru și el, un moment, adăugise arheologia clasica, și o „gramatica comparativă" unia limbile clasice cu toate cele moderne, și cea „ispanica și portugalica". „Pedagogica" și „metodica" nu puteau lipsi, alături de restul filosofiei, în acest curs numai de doi ani[5]. Științile naturale figurau modest, la științe, pe lîngă cunoștințile teoretice și practice necesare inginerului[6].

---

[1] *Ibid*, p. 255 și urm.
[2] *Ibid*.
[3] *Ibid*., p. 256.
[4] *Ibid*., p. 257.
[5] *Ibid*.
[6] *Ibid*, pp. 257-8.

www.dacoromanica.ro

XIV.

Invățământul în Principatele unite și în provinciile locuite de Romîni.

Pentru a îndruma unificarea se ceru de Ministeriul muntean suprimarea Eforiei, cu o așa de frumoasă tradiție: Consiliul de instrucție publică pentru toată țara trebuia s'o moștenească[1]. Consiliul școlar din Iași, atins de această măsură, protestă printr'o adresă iscălită de ireconciliabilul V. A. Urechiă, romanticul Spaniol, și de directorul de la Trei Ierarhi, ascuțitul spirit critic care era, și a rămas, Titu Maiorescu. „Subsemnații", spune actul de protestare, „nu cred că unirea poate fi atît de puțin înrădăcinată în inima Romînilor, încît să fie periclitată prin aceia că școalelor din fosta Moldovă li se vor respecta legile, pe basa cărora dovediră că fac progrese. Unirea este mai tare decît se poată fi mișcată prin acea împrejurare că pentru cumpărarea a doi lei cridă la școli nu se vor mai cere deslegări de la București, că pentru suplinirea unui învățător, institutor sau profesor bolnav nu se va mai cere voie de la București, de unde să vină după ce nu va mai fi de lipsă. Nu prin păstrarea în

[1] *Ibid.*, pp. 247-9.

www.dacoromanica.ro

școli de cărți scolastice care să aibă și editura Iașilor sau aprobarea Consiliului de aici, în locul editurii și aprobării de la București, se va aduce perturbare în sistema de guvernare din centru. Nu prin aceia ca se vor face la Iași, și nu la București, programe de oare pe la școli se va periclita unitatea națională. Ea nu va fi periclitată nici din aceia că interesele de toată natura ale școalelor din fosta Moldovă vor fi protese și administrate de acei cari, la fața locului fiind, mai lesne pot face aceasta decît de ar fi la București".

Glasul bunului simț răsună în zădar contra centralisării care făcu adesea din lucruri istorice vii forme administrative moarte.

Dar curentul de unificare birui. Și el nu era nou. De mult, Asachi trimesese lui Alexandru-Vodă Ghica „vrednicile de laudă producte ale tinerimii moldovene", și acesta-i răspundea, în Novembre 1836, vorbind de „păsirile Romînilor", arătîndu-și bucuria că „vede pă Rumîni din toate părțile a privi la acelaș scop și a alerga într'o unire la luminarea și fericirea lui"[1]. In 1840, același Asachi propunea schimbul de cărți cu Muntenii pentru „unirea cea morală a nației moldo-romîne, către care țintesc mîntuitoarele așezăminte a acestor două țeri"[2].

Incă din 1859, supt ministrul Constantin A. Crețulescu, se pregătia la București o reformă complectă a învățământului, care s'ar îndrepta și după ce s'a făcut în Moldova. Un comitet compus din Brăiloiu și Ștefan Golescu pentru Munteni, Mălinescu, P. Roset și însuși Kogălniceanu pentru Moldova, lucra la Co-

[1] Hurmuzaki, X, p. 631, no. LXXII.
[2] Urechiă, *l. c.*, II, p. 179.

www.dacoromanica.ro

misiunea centrală, pentru o prefacere care s'ar aplica învățămîntului din ambele Principate. Dar Eforia munteană pretextă că trebuie timp şi consultarea altor legislații, aşa încît nu se mai vorbi de această modificare, atît *de* firească totuşi [1].

O lege nouă era cerută de mult. Profesorii ieşeni pretindeau cu dreptate că ei stau pe basa unei vechi legi neabrogate. Nu se putu face nimic pănă la lovitura de Stat. Un produs al ei supt Ministerul Creţu'escu fu legea fundamentală din 1861.

E interesant că în comisiunea numită pentru a o pregăti era şi bătrînul Poienaru, aducînd o tradiţie şi o experienţă binecuvîntată de treizeci de ani. I se adăugiseră, dintre cei vechi, Bozianu, dintre cei mai noi, Creţescu. Opera Consiliului de Stat fu revăzută de ministru şi de directorul său, V. A. Urechiă, după însăşi naiva mărturisire a acestuia, „într'o noapte"[2]. Fără a trece prin discuţia unei adunări, proiectul, devenit lege prin decret, fu pus în vigoare imediat.

E o operă complect lipsită de originalitate, care se mărgeneşte a reuni într'un singur sistem resultatele formale la care ajunsese o desvoltare, răzimată adesea pe copiarea străinătăţii şi nu odată întreruptă de capriciile domneşti, de aproape patru decenii în ambele principate. Şcoala primară de patru ani, şcoala secundară de şapte, Facultăţile de trei, afară de medicină cu cinci ani; profesorul ieşit, în toate gradele, neted şi aspru separate —şi închise—, din concursuri care nu se informează decît de cunoştinţile lui, nu şi de viaţa lui morală şi de intuiţia

[1] *Ibid.*, III, pp. 205-6.
[2] *Ibid.*, p. 276.

www.dacoromanica.ro

lui pedagogică, de talentul lui de vorbă; școlari selecționați și mînați înainte prin examene de materii memorisate, cu totul în afară de viața care se mișcă în jurul lor; învățămînt bisericesc asemenea cu cel mirean; creștere a fetelor ca și a băieților,—iată moștenirea legală pe care o lăsa o generație veche obosită și una nouă trăind prin formule.

Această lege, făcută totuși cu amestecul acelora cari aveau meritul învățămîntului vechiu și căpătaseră în practicarea și conducerea lui așa de mare experiență, n'avea nicio bază de tradiție și nicio însuflețire de ideologie morală[1]. Douăzeci de ani după aplicarea ei, Odobescu, gîndindu-se la școala Regulamentului Organic, la vechile clase secundare de la Sf. Sava, putea scrie: „Cele patru clase *umanioare* deteră țerii o întreagă populație de tineri, a cărora cultură, mai slabă poate ca aiurea supt raportul științific, era, în tot casul, o puternică educație națională. Aș dori — și o zic fără sfială!— ca toți școlarii din actualele și viitoarele noastre institute secundare să învețe, pe lîngă toată știința ce li se predă într'însele, a-și iubi țara și a-i dori mărirea precum o iubiam și o cinstiam noi, vechii școlari înscriși în clasele umanioare mai nainte de 1848, supt direcția lui Petre Poienaru" [2].

Alcătuită pe vremea cînd Imperiul lui Napoleon al III-lea dădea tonul în Europa, și mai ales la noi, legea din 1864 supune totul ministrului, pe lîngă care Consiliul permanent de profesori, numit pe cinci ani, e o formă, iar Consiliul general, pentru programe, ales, nu e nici măcar atît, rămîind mai

[1] Cf. și observațiile lui Eminescu, în studiul păr. Toma Chirichiță, la Tiberiu Crudu, Anuariul Școlii Normale din Botoșani.
[2] Odobescu, *Petrache Poienaru,* p. 15.

www.dacoromanica.ro

mult ca o prevedere legală nevalorificată, ca şi Consiliile şcolare[1]. Sistemul napoleonian cere însă o monarhie absolută şi în fruntea ei un om de însuşiri cu totul extraordinare.

Lipsa de adaptabilitate a acestei legi se arata şi prin necontenitele sforţări de a îndrepta fără a-i ataca principiul. La 1872 acea desfiinţare a şcolilor normale care aduse desperata intervenţie a septuagenarului Poienaru. La 1874 nou program pentru liceul de opt ani. La 1876 acest program însuşi e dat la o parte. Impovărat cu aceleaşi materii inutile, programul substituit e obiectul unui atac în dreptăţit, peste cîteva luni numai de la aşezarea lui. In anul de războiu 1878 se decretează o altă ordine de studiu, de acelaşi Consiliu general. La 1880 o comisiune care cuprindea şi pe D. A. Laurian arăta răul, criticînd acest „enciclopedism, care face a se da numai noţiuni superficiale, care îngreunează memoria şcolarilor fără a li fortifica inteligenţa", „grămada de studii din care nu rămîne în urmă decît un orgoliu rău justificat[2]". „De la 1864 la 1898 s'au făcut treizeci şi patru de regulamente" numai la şcolile secundare[3].

O înmulţire desordonată a şcolilor secundare, după interese politice locale, aduse alcătuirea unui orga-

---

[1] Critica lor în Raşcanu, *o. c.*, p. LXX şi urm. In Consiliul general erau trei universitari, cinci profesori secundari şi delegaţi ai şcolilor profesionale şi reale, de musica, de arte, de meserii, ai şcolilor militare, cu doi clerici şi doi membri ai Casaţiei.

[2] Citate la Petru Răşcanu, *o. c.*, pp. XCII-III.

[3] *Ibid.*, p. LXXXIII.

www.dacoromanica.ro

nism disarmonic şi lipsit de proporţii. S'a semnalat[1] că fostul principat muntean cuprindea şase şcoli de industrie şi cinci de comerţ, pe cînd numărul celor din Moldova era numai de una şi două. Fiecare capitală de judeţ îşi avu o şcoală, două şcoli sau mai multe şcoli secundare de ambe sexe, mai tarziu şcoala sa comercială, aproape şi şcoala sa normală, în Capitală creîndu-se atîtea cîte cerea populaţia şcolară, cu părinţi desorientaţi, fără a se specialisa învăţămîntul după nevoile locale. Comunele, judeţele se întrecură cu Statul în această privinţă, gimnasiile considerîndu-se ca simplă treaptă către viitorul liceu.

„Trebuia numai decît să se înfiinţeze o şcoală superioara celei primare", scrie un martur, P. Răşcanu. „Nu era local: se va instala în vre-o camera de la şcoala primară, de la Primărie ori Prefectură; nu erau profesori: erau inginerul judeţului, medicul comunei, un institutor sau doi, vre-un judecător sau advocat cu oarecare cunoştinţe, — iată corpul profesoral; ca mobilier, se va împrumuta de la Şcoala primară cîteva bănci, o tablă, o masă şi un scaun,— şi iată gimnasiul gata!"[2]. Şi aiurea: „Pentru cetăţenii doritori de învăţături pentru copiii lor, pentru autorităţile comunale şi judeţene era cel mai uşor lucru a înfiinţa un gimnasiu. Dacă se putea găsi o sumă disponibila pentru plata, de multe ori derisorie, a doi sau trei profesori, gimnasiul era gata. Se numiau profesori, aducîndu-se lucrul la cunoştinţa Ministeriului; se instala gimnasiul, deocamdată la şcoala primară, la Primărie sau la Prefectură; se făcea ceremonia deschiderii noii şcoale cu o solemnitate ex-

[1] *Ibid.*, p. LXXVII.
[2] *O. c.*, p. 6.

www.dacoromanica.ro

traordinară, și Țara avea o școală secundară mai mult, iar părinții erau liniștiți: nu vor mai trimite pe copii la învățătură în alt oraș, și nu vor mai cheltui așa de mult cu ei[1]." Directori, profesori, elevi cari fug; lecții întrerupte la „culesul viilor" și „la lăsatul de sec", cîte o singură clasă cu un singur elev. Și la Stat, până în 1885 nu erau colecții[2].

Corpul profesoral era compus încă, nu numai până la primele licențe, în 1868, ci și acum treizeci de ani, din oameni cari abia absolviseră cursurile școlii unde predau. Școli Normale superioare se întemeiară târziu, ca simple internate, adesea fără conducere.

Nici ordinea analitică, stabilită la 1899, în era marelui ministru Sp. C. Haret, nu rupe cu trecutul: ea se mulțămește a impune puncte de program, fără a căuta să influențeze spiritul în care el se va aplica, fără a trezi emulația între profesori prin încurajarea metodelor personale, de intuiție. Nici regulele de fier, introduse pe urmă, ale pedagogiei germane nu vor remedia răul, care era în principiile însești.

Un întreg învățământ particular se desvoltă astfel, adesea superior acelui al Statului. Și, paralel, e, cu pretenții mari, învățământul în străinătate, creînd, din clasele bogate, întregi generații de oameni fără cunoștința țerii lor, fără obișnuința limbii ei, plini de uimire, care va degenera în dispreț, față de

---

[1] *Ibid.*, p. 15. Exemple *ibid.*, p. 21 și urm. Sturdza critică aspru acest sistem degradant pentru școală; *ibid.*, pp. 19-20.

[2] *Ibid.*

www.dacoromanica.ro

o civilisație fatal inferioară acelei în mijlocul căreia au fost educați [1].

Universitatea rămîne mult timp cu catedrele inițiale; azi încă se simte concepția din 1864. Fără autonomie și fără supraveghere cu prestigiu— aceasta din urmă pînă azi—, ea se desvoltă anarhic după hasardul capacităților care se presintă ori al intereselor politice care le înlocuiesc, în loc de a se forma armonic, trimeițîndu-se bursieri pentru materiile de adaus. Nicio pregătire prin agregați și conferențiari a înlocuitorului pentru profesorul care dispare.

Nici Facultatea de medicină de mult creată de fapt de dr. Davila și recunoscută legal abia în 1876, după ce, la 1864, i se dăduse meritosului inițiator sarcina de a face și în Iași o „școală de medicină și farmacie", nu scăpă de desordinea rivalităților personale. Noii profesori vedeau în Davila „hidra de la Lerna", cu multe capete de tăiat; o luptă aprigă se deschise între întemeietor și aceia cari trebuiau să-i continue opera [2].

Lucrul esențial era însă, nu numai pregătirea pentru școala din grad în grad, ci aceia pentru viață, pentru nevoile societății, creîndu-se în folosul fiecă-

---

[1] O observa și Rășcanu, *o. c.*, p. 59. O scrisoare de student din 1867 (Paris), în *Rev. ist.*, 1925, pp. 35-6: „Aici sînt mulți Romîni, e adevărat, dară cei vechi sînt ciocoi, pretențioși și cu idei care nu li fac onoare; cei noi, veniți cu mine, unii prea copilăroși, alții pe cari n'am putut să-i sufăr încă din țară și cari s'au dat pe păr, cum se zice, cu cei vechi".

[2] Gomoiu, *o. c.*, pp. 1064, 1073, 1127, 1130.

www.dacoromanica.ro

rui tip social tipul de școală corespunzător, fără a opri însă artificial, prin școală, circulația meritului și muncii între ele. Abia supt Ministeriul lui Gheorghe Chițu, se puse, fără resultat practic, chestia unei osebiri dintre gimnasiu, răspînditor de cultură generală, și liceu, pregătitor, însă tot prin mijloacele școlii secundare, rău croită de la început, pentru Universitate. In America școala primară are opt clase, cea secundară patru, iar Universitatea-și pregătește singură, într'un mediu de cetate medievală, studenții.

Intăiu școlile teoretice nu se despărțiau de cele practice. Aceleași studii de arhitectură și pentru marele constructor și pentru meșterul modestelor căsuțe din mahalale, aceleași inițieri medicale pentru medicul specialist și pentru agentul sanitar, aceleași fine osebiri de drept pentru marele advocat și pentru subprefectul care avea nevoie de o școală de administrație.

Problema școlii reale există nu numai pentru noi. O școală numai pentru științi ar fi o sălbătăcire tehnică, precum o școală numai de „litere", sprijinită mai ales pe clasicism, ar fi o fabrică de poeți și de filosofi de cari în așa de mare număr, și fără un pronunțat talent, societatea n'are nevoie. Creată în Germania, asemenea școală a contribuit la scăderea spiritului public în această țară. Influența prusiană se introdusese în Moldova lui Grigore Ghica; tradiția s'a păstrat după 1864, în ciuda legii, prin așa-zisele gimnasii reale, doar fără latinește. Școlile profesionale pot iniția de la început pe elevii lor, fără a se crea o școală secundară anume pentru această preparație. Invățământul real, de științe—deci abstract — nu poate fi admis decît în cursul superior,

www.dacoromanica.ro

ca o introducere la Facultăți și la înalte școli speciale.

Învățământul fetelor, care cere și alte materii și o alegere în ele potrivită cu sexul și chemarea lor, și tot odată alt sistem de predare, era — și este — brutal confundat cu al băieților, ca și cum ele ar avea să deie oratoare parlamentare, conducătoare de fabrici și comandante de oștire.

Legea din 1879, supt guvernul liberal, se ocupă numai de condițiile pentru numirea profesorilor. Cea din 1883 privește numai lefile și noile gradații.

La 1886 Instrucția publică o avea D. A. Sturdza. Crescut în Germania prusiană, cu cultul Statului după formula lui Savigny și von Treitschke, el trebuia să urmărească în proiectul său de reformă folosul acestuia. „Școala", se zicea, „este o instituțiune publică organică, care are *un singur și unic fundament — Statul —, un singur și unic scop — întărirea și asigurarea lui în viitor*". Datoria viitorilor „cetățeni" e să dea o „conștiință națională totdeauna vie și însuflețită *de credința și iubirea către Stat și către instituțiunile ce națiunea și-a dat*". Unitatea strictă de la 1864 e încă mai întărită: *„toate* școalele trebuie să presinte în scopul lor final o concordanță armonică și o unitate plină de tărie". Proiectul, care dădea totul în mîna ministrului și inspectorilor, nu fu votat.

Proiectul din 1895 al lui Take Ionescu, format la aceiași școală politică, nu introducea niciun principiu nou; modificările principale, pe lîngă nenorocitul sistem al oarelor, care nu mai dă unei catedre un profesor[1], cunoscător și respectat, ori ca examenul de ca-

[1] V. și Răşcanu, *o. c.*, p. 51.

www.dacoromanica.ro

pacitate, privesc doar recrutarea corpului profesoral. Proiectul lui P. Poni atinge probleme mai mari, resolvind antagonismul de studii prin dedublarea în clasic şi real şi creînd pentru fete şcoli de două „grade"; se putu crea numai, în Casa Şcoalelor, un punct de sprijin pentru desvoltări viitoare. O atingere a principiului măcar supt raportul utilităţii profesionale se introduse prin legea lui Haret, continuator al lui Sturdza şi, deci, credincios al concepţiilor germane, cu toate studiile sale în Paris: gimnasiul rămînea, din fericire, unic, dar tot, în mare parte, ca şcoală preparatoare, iar în liceu se introducea tri furcarea (clasic, modern, real), o specialisare care nu poate reveni decît Universităţii şi corpului ei învăţător[1].

Legea din 1892 priveşte administraţia Ministerului, dînd altă formaţie celor două Consilii centrale, a căror autoritate nu va creşte prea mult.

Invăţămîntul primar fu reformat în 1893, dar numai în condiţiile materiale ale existenţei lui. Acelaşi e caracterul revenirii din 1896. Modificările aduse de P. Poni nu sînt în alt spirit.

Evident că această şcoală, cum observă P. Răşcanu, n'a dat numai funcţionari, că mii de funcţionari erau necesari, dar ea e puţintel raspunzătoare pentru caracterul lor, şi avea dreptate şi N. Creţulescu, cînd descria la 1860, într'un raport către Cuza-Vodă, „tineri, abia eşiţi de pe băncile şcolii cu o diplomă oarecare, dar fără principii şi fără educa-

[1] Instituindu-se pentru recrutarea profesorilor examenul de capacitate, el a ajuns une ori în mînile unor comisiuni neschimbate, care eternisează un sistem.

www.dacoromanica.ro

ție, posînd în oameni eminenți, voind să dea legi țerii și crezînd toți mai prejos de demnitatea lor a aduce servicii țerii altfel decît ca miniștri"[1].

Ca ideie originală în desvoltarea învățămîntului, pănă la ultima reformă, a fost doar, în refugiul de la Iași, supt o influență macedoneană în Ministeriul condus de d. Simion Mehedinți, propagandist de multă vreme al unei „școli nouă", aceia a eforiilor școlare. Se greșia în principiu chiar: eforiile balcanice erau întemeiate de creștini atunci cînd Statul era străin și de altă religie; ele presupun complecta atîrnare a instituției de acei cari au creat-o și o susțin, pe cînd în reforma românească stăpîn rămînea Statul, care numia profesorii și sprijinia cea mai mare parte din cheltuieli. Pe de altă parte, într'un regim care nu se razimă pe inițiativa privata, ci pe centralisarea de Stat, amestecul eforilor și al comitetelor școlare nu găsește în el însuși margenile potrivite, așa încît foarte adese ori el ajunge dăunător, prin imixtiuni nechibzuite, mersului instituției. Fără a mai vorbi de trista imposibilitate actuală de a putea strînge în jurul unei chestii de interes general toate puterile, fără deosebire de partid.

Dar după 1864 școala particulară iea un alt caracter. Ea întră, cu program românesc și limbă de propunere românească, pe mîna Romînilor, și a celor mai distinși dintre profesorii romîni. Astfel în Iași, la 1866, Institutul academic, cu secția de bacalaureat, la 1870, Liceul Nou, care se unire la 1879 supt firma Institutele Unite. Ca forțe didactice, un T. Maiorescu, un P. Poni, un N. Culianu, un Gr.

[1] Xenopol, *N. Kretzulescu*, p. 194. Cf. *ibid.*, p. 196.

www.dacoromanica.ro

Cobîlcescu, un Anton Naum, un A. D. Xenopol, un Șt. Vîrgolici, traducătorul lui „Don Quijote", un I. Caragiani, al „Odiseii", un Eminescu, matematicul I. Melik, directorul sever al instituției. A. D. Xenopol, care s'a format acolo, alcătui la 1876 o asociație a elevilor. Pentru fete, cu aceiași profesori, sora lui Maiorescu, măritată cu musicantul austriac Humpel, deschise un Institut căruia marea valoare intelectuală și morală a conducătoarei îi dădu răpede un neegalat prestigiu [1].

Un loc deosebit trebuie să se facă ultimului așezămînt de binefacere boierească, liceul creat de Anastase Bașotă pe moșia lui dorohoiană, Pomîrla. Incercarea în mediu rural, atît de grea — pe care trebuia s'o repete vremea cea mai nouă, și aceasta nu totdeauna cu succes—, fu condusă cu un perfect devotament, care lăsă neșterse urme în sufletele elevilor săi, de un poet bucovinean, silit a-și părăsi țara de naștere, la 1862, pentru că pusese să fluture acolo, un moment, tricolorul, Samson Bodnărescu, prin care venia pe aceste vecine plaiuri moldovene spiritul lui Aron Pumnul [2].

O încercare originală din partea Bisericii fu Seminariul, îndată căzut în părăsire și cu voință mînat spre desființare, de la Neamț, al starețului Neonil [3].

---

[1] Eugeniu E. Vincler, *Institutul academic* 1866-1879), *Institutele unite (1879-1907), din Iași, album,* Buzău, 1914.

[2] Asociațiile foștilor elevi ai liceului „A. Bașotă din Pomîrla", *Clipe de amintire închinate lui Samson Bodnărescu cu ocasia comemorării a 25 ani de la moartea sa,* Iași, 1927.

[3] N. Bănescu, *Starețul Neonil,* Vălenii-de-Munte, 1910.

www.dacoromanica.ro

Cei d'intăiu bursieri de peste hotare cu stipendii din țară, Bucovinenii V. Burlă, V. Bumbac, poetul, și I. Boliga, sînt din 1861[1]. Mitropolitul Moldovei cerea guvernului să se creeze un număr suficient de burse pentru Ardeleni ca să se poată crea „Academia Națională", cerută „încă de la 1850-1... pentru fiii celor 500.000 familii romîne locuitoare în cîteva țeri ale Imperiului"[2].

In celelalte țeri românești, școala din Bucovina, începută cu cele două așezăminte de limbă germană, „în care se învăța și moldovenește", la Suceava și în noua capitală a Cernăuților, pentru învățătorii de sate, de la școlile „triviale", avînd a funcționa patru „școli naționale"[3], se desvoltase în jurul liceului din Suceava și al Pedagogiului cernăuțean.

In Ardeal, școala Brașovului, la Sf. Nicolae, din vremea cînd aici, prin truda preoților, se lucra *Cazania* din 1580, înaintase, cum am văzut, prin jertfa negustorilor romîni.

Dar încă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea dădea, de sigur, și învățătură copiilor acel dascăl Radu Duma, care „avea mare dar de la Dumnezeu" și „multe cărți au tălmăcit de pe limba letenească, greciască și sîrbească pe limba rumînească"[4]. Acel care ar fi putut urmă o asemenea activitate. Radu Tempea, ajunse directorul, în ceartă cu vicariul Ioan Popovici de Hondol, al școlilor ortodoxe ro-

[1] Urechiă, *l. c.*, pp. 263-4.
[2] *Ibid.*, pp. 261-5.
[3] Hurmuzaki, VII, p. 471.
[4] Traduce și vestita carte bizantină pentru călugări, *Limonariul*.— V. Furtună și Al. Lăpedatu, despre acest harnic cărturar, în *Rev. Ist.*, I și II v. Lăpedatu. *Doi cărturari din sec. XVIII*, București 1915).

www.dacoromanica.ro

mănești și, refusînd (c. 1814-5) episcopia de Arad, își căută un rost în învățământul principatului muntean supt Regulamentul Organic [1]. Atunci intervenise opera lui Gheorghe Bariț, întemeietorul publicisticei ardelene și el însuși, cîndva, un fruntaș profesor[2]. La această școală din Brașov, care aduse atîtea servicii de o parte și de alta a munților, erau elitori și Sturzeștii, An. Panu, Kogălniceanu, pe lîngă Bojinca.

Seminariul de la Sibiiu, unde la 1819 se căuta a se introduce în program limba ungurească, nu și-a aflat încă istoricul [3].

In Apus, la Brad, se încercă, prin silinți particulare, un al doilea gimnasiu, care se ținu cu greu, desvoltîndu-se neîndestulător.

Seminariile singure și preparandiile pentru învațători, aflătoare în sama organisațiilor confesionale, se putură mai solid întări, fiind pline de zdravene odrasle ale satelor.

Invățământul ardelean se lovi însa de mari greutăți, după 1867, cînd Ungurii căpătară, ca o moștenire a strămoșilor medievali, partea răsăriteană a Monarhiei, cu dreptul de-a dispune de dînsa. Toate mijloacele fură întrebuințate: părăsirea, persecuția, ispita, introducerea brutală a „limbii de Stat" în toate domeniile, concurența cu școala de ungurește, înfloritoare. Așezarea în coastă a școlii fröbeliane, furînd copiii de la limba maicii, fu născocită pentru a distruge acest periculos suflet dîrz. Legea lui Apponyi tre-

[1] I. Lupaș, în *Rominul* din Arad pe 1915, no. 93.

[2] I. Lupaș, *Barițiu György*, în „Történeti Szemle", 1915.

[3] V. I. Lupaș, *Episcopul Moga și Gheorghe Lazăr, l. c.*, p. 178.

www.dacoromanica.ro

buia sa fie căluşul în gură pentru organismul naţional românesc de supt Coroana Sfîntului Ştefan; crima devenia astfel un act legal şi meritoriu. Dar vadirea, cinică, a scopului urmărit dădu bieţilor dascăli amarîţi din căsuţele umede sau prăfoase un nou impuls către nebiruita resistenţă.

In Basarabia, o şcoală „creştină", de simplă aparenţa, transmitea în sate marasmul sufletesc de la o generaţie la alta. In şcoala secundară ca şi în seminariu, totul era rusesc.

Şcoala macedoneana, abia atinsa pana acum, merita un paragraf special.

Neofit Duca pomeneşte în „Dialogurile şi epistolele" sale o şcoală întemeiată de „iubitorii de Muse" din Meţovo: era însă probabil pur greceasca [1].

Din vechile centre balcanice, în parte dispărute, ca Moscopolea, în parte sărăcite prin prădăciuni albanese sau prin emigraţie, şcoala românească trecuse la aşezămintele de stil european din Viena şi Pesta. Mihail Boiagi, traducătorul în greceşte al lui Comenius, era, cum am văzut mai sus, dascăl de la 1813 la 1821 [2]. Dar aici caracterul internaţional se pierdu de la această dată de pe la 1821 încoace. A întoarce acasă învăţămîntul cu mijloace proprii era o imposibilitate.

Trebui deci ca, a doua zi după consolidarea Statului românesc la Dunăre, să se caute aici sprijinul.

Smeritul, dar şi energicul, arhimandrit Averchie luă deci calea la Bucureşti, şi aici el găsi înţelegători,

[1] Φοίνιξ, ἤτοι διάλογοι καὶ ἐπιστολαί, Viena, 1815: "Ηδη γὰρ γυμνασιον συνίσταντες, οἱ φιλόμουσοι Μεσοβίται αὐτοχθόνους διδασκάλους, ἐν αὐτῷ ἐπιστῆσαι φιλοτιμότατον ἔχουσι; *Rev. Ist.*, VI, p. 273.

[2] Iorga, *Scriitorii greci, l. c.*, p. 2.

www.dacoromanica.ro

între alții pe istoricul — și organisator de școli în Moldova, apoi în România unită— V. A. Urechiă, Cele d'intăiu așezăminte școlare apărură, deci, timide și veșnic amenințate, prin 1870. Ca învățători se așezară studenții din țară ai lui Averchie, pe care-i conduse unul dintre ai lor, Ioan Caragiani, profesor la Universitatea din Iași și traducătorul lui Homer. Intorși acasă, ei se puseră la lucru, în circumstanțe neobișnuit de grele, dușmăniți pănă la moarte de clerul grecesc și priviți cu oarecare bănuială de guvernul turcesc însuși. Unul dintre dînșii, Gușu Papacostea Goga († 1912), a scris suferințile lui proprii, la urmă încununate cu izbîndă, asemenea cu care au fost acelea ale mai tuturor colegilor săi, plini de o sfîntă încredere și de o nobilă pornire către martiriu pentru neam. Populația însăși, harnică la cîștiguri materiale, nu înțelegea această stare de spirit și nu consimția să capete altfel decît cu plată începuturile școlii naționale. Se organisau contra dascălilor noi, cari scriau cu litere latine, mișcări de gloată, în strigătele, de o nevinovăție care desarmează, de: „pleacă, papistașule, că te omorîm". Ca provocator de tulburări, îndurătorul pentru neam face cunoștință apoi cu insultele și loviturile brutalului guvernator, cu miseriile nespuse ale temniței lui. Pe urmă abia, vălul se ridică de pe ochii prigonitorilor orbiți: se admite de unii, se dorește chiar, învățătura acasă, și încetul pe încetul curiositatea de a vedea cum se poate ceti și scrie românește atrage, nu copii, ci băieți cari și-au terminat școala grecească îndătinată. Se ajunge a avea, pe cînd în biserică, peste ceartă și bătaie, se ridică întăiele cîntări în românește, localul școlii, mobilele de pomana pentru dînsa.

www.dacoromanica.ro

Astfel pe la 1880 se alcătuiește, întâiu supt binefăcătoarea ocrotire, apoi supt amestecul plin de pasiune egoistă, al celui mai întreprinzător om care a răsărit din acea parte a neamului, Apostol Mărgărit, fost negustor de covoare, o întreagă organisație școlară, mergînd până la transhumanții din „călive", pe care o încunună liceul din Bitolia, așteptînd școala comercială din Salonic. Școlile comunale fură cucerite, în sfîrșit, după atîta luptă și durere, în 1886-7, încă înainte ca limba să fie admisă oficial în serviciul divin. Cei d'intâiu scriitori, legați de școală, apar, în frunte cu Andrei Bagav[1].

Și învățământul din Principate trece spre Sud granițele țerii. Incă de prin 1860, Costachi Petrescu, fiul unui învățător, de sat, întemeiaza școli pe malul drept al Dunării, atunci turcesc, și în 1860 erau 126 de elevi în cele patru clase de la Silistra[2].

Intemeierea României unite a pus învățământului probleme de o nesfîrșită greutate.

Pe de o parte ea dădea Romînilor, al caror caracter național domină noul Stat, școlile pe care odată, în țerile alipite, era pecetea maghiară, germană sau rusească. In afară de vajnica, imediata nevoie de a găsi puteri didactice, și anume ca sa nu trebuiască a ne rușina de dînsele, erau tradiții pe care centralismul nu trebuia și, în orice cas, nu era în stare să le biruie cu tendințile lui spre unifi-

---

[1] Gușu Papacostea Goga, *In zilele redeșteptării macedoromîne, Memorii, acte și corespondență,* București, 1927. Cf. *Rev. Ist.,* VI, p. 273.

[2] *Rev. Istorică,* XIII, p. 411; *Graiul romanesc,* I, 6. Același scrie în *România Liberă* de la 1877 articole pline de miez despre romînimea din aceste părți.

www.dacoromanica.ro

care. Cea mai grea întrebare a fost însă raportul cu şcolile, bine întemeiate, adesea cu un lung şi glorios trecut — une ori, ca în şcoala secundară săsească, folositor şi Romînilor — şi dispunînd de mijloace omeneşti şi materiale cu totul distinse, ale „naţionalităţilor". Subordonare în unele privinţi conducerii de Stat, introducere chibzuită a cunoaşterii limbii majoritare, colaborarea cu instituţiile de limbă românească, acestea erau punctele de discutat. Nu vom judeca aici primele soluţii la care s'a ajuns dar, după experimentarea cărora, va trebui să se ajungă, pe încetul şi cu multă socoteală, la cele definitive, corespunzînd şi intereselor Statului şi dreptului românesc, dar şi dreptăţii şi nevoilor generale ale civilisaţiei.

In organismul însuşi al şcolii de Stat a Romînilor pentru Romîni probleme esenţiale — sau, mai bine, problemele esenţiale— au rămas neresolvite.

Un cuvînt, la urmă, asupra lor.

Ideia germană a şcolii reale, realisată în patria ei de origine, într'un moment de desgust cu ideologia metafisică şi de îndreptare a societăţii către munca economică, era natural să fie apărată de T. Maiorescu, adversar hotărît al vechilor tradiţii „humaniste" în şcoală ca şi în literatură şi, pe de altă parte, amestecat din prima lui tinereţă în mişcarea şcolară din Moldova, cu tendinţile ei prusiene. La 1875-6, cînd critică fabrica de funcţionari şi poeţi, ca şi la 1894, părerile lui în această privinţă sînt neschimbate, şi această mare inteligenţă silogistică trece pe lîngă nevoia marii şcoli din care trebuie să iasă, nici ideologul, nici practicianul, ci omul

www.dacoromanica.ro

complect, pe care-l pot lua în primire apoi școlile de specialitate.

Din același cerc al „Junimii" venise P. Poni. Acesta nu era însă numai un realist și un om al știinților naturale, ci și un Moldovean având încă tradiția Academiei Mihăilene, și de aceia credința lui față de clasicism. Iar alt membru al „Junimii", Conta, fără pregătire germană, extraordinar autodidact descoperitor de drumuri aici ca și în filosofia lui, tinsese totuși spre același practicism, așezînd chiar, de-asupra gimnasiului, școala sa reală, în proiectul de la 1881. E adevărat însă că e o înșelare de nume: prin învățământ real se înțeleg școlile de înaltă specialisare în administrație, agricultură, industrie, comerț, tehnică, telegrafie, marină, veterinarie.

Trebuie făcută o deosebire între concepțiile lui D. A. Sturdza și ale lui Sp. C. Haret. Cel d'intâiu e omul de Stat după concepția lui Savigny: „Școala este", spune proiectul lui din 1886, „o instituțiune publică organică, care are un singur și unic fundament: Statul, un singur și unic scop: întărirea și asigurarea lui în viitor". Haret, matematicul, urmărește înlăturararea superfluităților prin introducerea simțului „lucrurilor". El are totuși în vedere societatea, de și numai o anumită societate fără lux și, adaug, fără podoabe, ba chiar fără poesia unei armonisări intime[1].

. Din noile proiecte, datorite unor filosofi, dd. Negulescu și Petrovici, se desface, de sigur, grija de a introduce un spirit nou. Ambele cuprind și idei originale: la primul, lucrul manual necesar omului

[1] V. Raportul său din 1884.

www.dacoromanica.ro

complect, desfacerea aptitudinilor diverse şi la capatul gimnasiului şi la al liceului; la celalt crearea de orizont, fie şi în forma vagă a filosofiei teoretice. Proiectul Angelescu are în fond basele de la 1864, pe cînd proiectul Mehedinţi se inspira de nevoia de a apropia şcoala de ţeran mai mult decît, ca pana acum, ţeranul de şcoală; clasele complementare sateşti ale ultimei legi se aşează cu greu lînga un gimnasiu nedefinit în de ajuns ca organism autonom [1].

In general, se poate observa ca scopul şcolii primare şi secundare, formînd de fapt un bloc, nu e unul singur, ci dublu (afară de scopurile *false* ce i s'au dat), şi anume: pregătirea omului complect, care să nu se încurce în viaţă, ci s'o înţeleagă, s'o domine şi s'o sporească şi, al doilea, pregătirea omului nobil, bun, energic, dar drept, luptător, dar milos, în locul fiarei pe care o crea vechiul învăţămînt pur ştiinţific şi numai real şi care a dat pe rînd bestia de cîştig, bestia de războiu şi bestia de sport.

De aici credem că trebuie să se inspire noua reformă.

De mi-ar fi dat să o înrîuresc şi eu!

[1] Cf. şi caracterisarile d-lui Tudor Vianu, în *Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială*, VII. p. 180 şi urm.

www.dacoromanica.ro

ADAUS

In vol. IV din *Istoria şcoalelor,* p. 15, un document muntean din 20 Iulie 7151 (1643) pomeneşte pe „dascălul Pahomie, care au cetit hrisoavele lui Vintila Voevod, şi popa Teodosie, carele au învăţat carte la mănăstire". Pe aceiaşi pagină „bătrînul Teodosie călugărul, carele au fost grămătic acolo, în zilele Mihnei-Vodă şi a lui Petru Voevod".

Tot acolo, pp. 23-5, actul, din 1-iu Septembre 1708, al lui Constantin Brîncoveanu pentru şcoala de la Sf. Sava (lefile dascălilor). Pe pp. 34-6, acela al lui Grigore Ghica pentru şcolile elină şi slavonă din Bucureşti 17 Ianuar 1749); al lui Constantin Racoviţă pentru plata dascălilor, 18 Octombre 1753, pp. 40-1. V. şi p. 46 şi urm., pentru aceiaşi plată.

Un „chir Ioancu dascălu de la Mitilin, la Craiova", în 1817 cu dialoguri greco-româneşti), Bianu, *Catalog,* I, p. 424, no. 186. Un dascăl Dincă, ajuns călugăr la Brîncoveni în 1825, *ibid.,* pp. 638-9.

Pe ms. 298 al Academiei Romîne se înseamnă o învăţătură de ucenic bucureştean, începînd la 1798 la „dascălul Necola", apoi, din causa ciumei, acasă —„neînvaţînd nemică, fara numai nebunii învaţam", apoi la epistatu Gheorghi de la şcoala domniască",

www.dacoromanica.ro

cu Ἀποθήκη τῶν παιδῶν, la Hrisolora pe urmă, gramatica. Urmează Esop şi tomul II din Enciclopedie, urmînd cu dialogurile morţilor ale lui Lucian, cu Hrisostom, cu Herodian. Trecînd de la dascălul Grigore la dascălul Paisie, învaţă după Scrisorile lui Sinesiu ca să ajungă cu dascălul Chiriac Triandafil la „Olintiacele" lui Demostene. O singură dată „a mîncat falangă" *(Catalog,* I, pp. 643-4). El adauge şi cînd a început a învăţa latineşte (pp. 645).

Udrişte Năsturel iscăleşte ca „tainic" la 1629, cînd cetеşte o „Mantie" la mănăstirea Bistriţa în 1639. Prefaţa lui P. V. Năsturel la ediţia *Varlaam şi Ioasaf,* p. XLIII. — D. Cartojan, în *Legendele Troadei,* p. 23, citează pe Danovici, alcătuitorul de cronograf, ca „grămătic de scrisoare grecească".— Un Pătraşco „caligraf", în 1673, *Rev. Ist.,* X, p. 233. — In studiul d-lui Cartojan asupra *Alexandriei,* p. 37, un „Coman dascal domnesc", la 1714, ca „vătaf pe 51 copii".

Intr'o lista de la 1839[1] se înseamnă la Iaşi Cuénim cu 25 de elevi, Sacchetti cu 20, Atanasiadis cu 30, un „Vanlin" cu 13, o Chambinaud cu 30 de fete, ca şi d-na Paré; pe la biserici dascălii, douăzeci şi şase la număr cu 249 de şcolari, predau une ori şi greceşte (ba cel de la Armeni şi franţuzeşte). La Bîrlad sînt şcoli de biserică, destul de cercetate, pe lîngă şcoala „mădamei Anica Bourguillon" şi un dascăl grec; la Roman predau, în limba francesă, un „Jan Franţuz", un Costachi Polizu (şi greceşte şi ruseşte), un dascăl Constantin Dornescu şi „musichie", ca şi cutare fiu de preot; la Botoşani preoţi, psalţi, dascăli predau, în zece şcoli, celor 104 elevi, şi gre-

[1] Revista *Ioan Neculce,* VI, p. 219 şi urm.

www.dacoromanica.ro

ceşte, iar la Hîrlău, cu trei şcoli, dascălul Grigore franţuzeşte şi nemţeşte, la Ştefăneşti străinul Misichevici „nemţeşte şi moldoveneşte" apoi la Piatra trei dascăli, unul şi de greceşte, cum psaltul de la Tîrgul-Neamţului predă în ambele limbi; la Focşani cinci dascăli romîni, doi greci, plus „Fidi Franţuzu", care merge „prin case boiereşti"; la Tecuciu şi pănă la cîte 40 de şcolari la şcoli romîneşti; la Nicoreşti două şcoli inferioare; la Folticeni patru pensioane, la Gheorghe Stepan învăţîndu-se şi franţuzeşte şi nemţeşte, plus „gheografia franţuzească, istoria naturală şi aritmetică", la Neculai Daşchievici ceva mai puţin pe nemţeşte şi încă mai puţin pe romaneşte, la Gafencu şi la Simionovici; la Bacău un Romîn şi Constantin Dupont, un alt Dupont, un Skorlecki (si cu latină şi germană), un Ponu pentru greceşte, o Madame Moser (pentru germană şi francesă ; la Ocna un Grec şi doi Genevesi, Ioan şi Egna „Fidim"; la Moineşti doi „Moldoveni" ; la Galaţi, pe lîngă Romîni, Greci, Armeni, Evrei, Ioan Cumbari de italieneşte, franţuzeşte şi greceşte, un Sîrbinschi, şi de franţuzeşte, ca şi „doamna Sofie, soţia dumisale Costin"; la Huşi Moldoveni şi un Bucovinean. Multe ştiri despre programul din 1842 al şcolii din Darabani [1].

La 1842 aflam între „coconaşi" şi „duduci' fii şi fete de boieri mari din oraşe şi de la sate, de preoţi, de funcţionari, de negustori, băcani, cojocari, cuţitari, cofetari, bărbieri, de agenţi consulari, de Evrei chiar („Anfert a mădamii Berta din Botoşani").

[1] *Ibid.*, pp. 229-30.
[2] Revista *Ioan Neculce*, VI, p. 221 şi urm.

www.dacoromanica.ro

Atunci, la 1842, Bîrladul are 16 dascăli, cu 291 elevi, dintre cari 36 de fete, şi ca pensioane al d-rului Simonberg (franţuzeşte şi nemţeşte), al lui Jacques „Catul", „în casăle dumisale Spătăresei Soltana Lambrino"; Romanul păstrează pe „Jan Franţuzu", la care se învaţă şi „clavir şi cusuturi"; Botoşanii au, pe lîngă cei 90 de elevi ai „şcolii publice" de la Sf. Dumitru în „mahalaua grecească", şcoală condusă de Vasile Paulini, pensionul Profirei Olivari, „directoriţă", cu 21 „duduci" ca eleve şi profesori de franţuzeşte, nemţeşte şi româneşte; al lui Iordachi Olivari, „profesor de gheografie şi istoria universală", şi al lui Jacques Vitrou, pe lîngă al „madamii Olimpia Gros"; Piatra şcoala lui Gheorghe Papadopulo, aceia a „Franţuzului Şanpan, director, şi cu madama sa Fantin, directoriţă"; Neamţul a lui „Ipolit Neamţu" pe lîngă cea publică a monahului Chesarie; Focşanii a doi Greci şi a doi Moldoveni; Nicoreştii se laudă cu două şcoli româneşti şi una francesă de fete, a lui Gheorghe Stupin; Folticenii numai cu Daşchievici, care-şi închide porţile în acest an; Fălciiul are şi pensionul „madamii Iuli a spiţărului Andrei Diialtu, însuşi fiind învăţătoare şi directoriţă numai la trei fete"[1].

La 1742 „Andrei grămăticul" e fiul Mitropolitului Nichifor (Dumitru Stănescu, *Viaţa religioasă la Ro-*

[1] V. şi actul de vînzare a unui loc din Pacurari catre Mathias Raymond *(Ramon Maties)*, „dascal franţuz", la 1828 în revista *Ioan Neculce*, VI, p. 320. Urmează o înţelegere între el şi soţia, Sophie Victoire, născută Fréauts La 1830 Raymond era mort; avea un fiu „elev în farmacie" la Liège, pp. 320-2. Un Raimond era şi dragoman al consulatului Franciei („Peibă" e „Pays-Bas"). Pentru văduvă, p. 322 şi urm.".

www.dacoromanica.ro

mîni, Bucureşti, 1906, p. 360). Corespondenţa cu Rumienţov pentru şcoli şî *ibid.,* p. 465 şi urm.

Dascălul Filofteiu traduce *Amartolon sotiria* în al XVII-lea veac (D. Stănescu, *Minunile Maicei Domnului,* p. 45, după ms. 472 al Academiei Romîne).

Un ms. de şcoală al lui Iordachi Creţulescu, ms. 530 grec al Academiei Romîne; v. Litzica, *Catalog,* p. 64, no. 112. Cum se înseamnă că Epistolariul grec a fost isprăvit în Veneţia la 1666, Novembre, înainte cu cîteva luni de venirea lui Constantin Cantacuzino, *s'ar putea întîmpla ca Iordachi Creţulescu, care fu ginerele lui Brîncoveanu, să-l fi precedat pe acela.*

In Decembre 1677, un Ionaşco, fratele preutului din Coiceani, era „în ţara Oltului, la Unguri, de au învăţat grămîtici"; ms. 497 al Ac. Rom.; v. Bianu, *Catalog,* II, pp. 241-2.

Un elev al lui Seavstos, Litzica, *Catalog,* p. 311, no. 616. Iar el a venit de la Trapezunt la Constantinopol abia în 25 Novembre 1687; *ibid.,* p. 310. El şi *elevii* lui (între ei Matei Creţulescu), 1696, *ibid.,* p. 314. V. şi pp. 315-7. Traducerea cărţii lui Teofilact al Bulgariei închinată de Sevastos lui Brîncoveanu, p. 484, no. 734.

Manase Eliad era din Melenic, pe una din cărţile lui se ceteşte: Ἐκ τῶν τοῦ Μανασσῆ Ἠλιά., τοῦ ἐκ Μελενίκου; Bianu, *l. c.,* II, p. 55, no. 86. Cărţi ale lui, în *Catalogul* Litzica, p. 73, no. 133; p, 115, no. 232. Cărţi ale lui şi *ibid.,* p. 519, no. 778.

Teme ale lui Gheorghe dascălul supt Nicolae Mavrocordat la Bucureşti, ms. grec 545; Litzica, *l. c.,* p. 721, no. 131. Un Barbu Izvoranu student supt Brîncoveanu, la 1707; Litzica, *l. c.,* p. 117, no. 240.

Un „Doico copilul, fiul popei Neagoe, cînd învăţa la dascăl" în Bucureşti, la 1727, şi colegi: Năstase,

www.dacoromanica.ro

Radu, Frîncul, în Bianu, o. *c.*, I, p. 43, no. 339. Copiii scriu „cu condeiu de raţă" şi fac floricele.

La 1730 Gheorghe din Trapezunt traducea pentru Nicolae Mavrocordat un Nomocanon (ms. 297 al Ac. Rom.; cf. Litzica, *Catalog*, p. 435, no. 696). Versuri ale lui către Antim, p. 447, no. 705. Pentru dascălul Iordachi (Gheorghe Teodor), şi *ibid.*, pp. 452-3, no. 709. V. şi *ibid.*, pp. 415-6.

El ţinu discursul, păstrat, la îngroparea unei domniţe a lui Nicolae Mavrocordat; p. 462, no. 717. Încă o lucrare poetică a lui, *ibid.*, pp. 477-8, no. 726. E deosebit de Gheorghe Ioan din Ampelakion, despre care *ibid.*, p. 486, no. 737.

Un dascăl Şerban 1733; Litzica, *Catalog*, p. 214, no. 421.

Atunci un dascăl Iordachi din Trapezunt; Litzica, *Catalog*, pp. 415-6.

Un dascăl Alexandru în Bucureşti la 1748; Litzica, *Catalog*, p. 85, no. 161.

Dascălul Teodor; *ibid.*, p. 376, no. 652.

La 1766, 19 Ianuar, gramatica începea a fi predată la Iaşi, *„în biserica Frîncilor", catolică*, de „dascălul chir *Iosif*" (să nu fie „Moesiodacul"?); Litzica, *l. c.*, p. 89, no. 180. Se întrebuinţa manualul lui Nichifor Theotokis; *ibid.*

Canoanele de Neofit Cavsocalivitul, *ibid.*, p. 180, no. 295.

Fisica şi Metafisica lui Teodor Anastase Cavalioti la şcoala din Moscopole; ms. 383 al Ac. Rom.; v. Litzica, *l. c.*, p. 99, no. 203.

Şcoala din Roman, 1796; *ibid.*, p. 378, no. 655.

Un Ştefan dascălul care la 1780 învăţa „carte de pomană" în mănăstirea Colţii la dascălul Ioan, Bianu, o. *c.*, II, p. 330.

www.dacoromanica.ro

Plecarea lui Vardalah, Litzica, *Catalog,* p. 122.

Aritmetica lui Gobdelas; ms. 676 al Academiei Române; Litzica, *Catalog,* p. 91, no. 184.

Fisica lui Neofit Duca; ms. 151; Litzica, *l. c.,* p. 93, no. 191.

Versuri întru lauda lui Murgu, care aduce „cè mai sublimă ştiinţă", Metafisica, „ce Valahia nu are", în Bianu, *o. c.,* II, pp. 346-7.

O carte de şcoală a liceului bucureştean de la 1842 înainte e no. 677 al Ac. Rom. (v. *ibid.,* pp. 431-2. Pentru Seminariu, no. 687 şi urm. (v. *ibid.,* p. 438 şi urm.).

Pentru dascalii greci din epoca lui Lazăr, Litzica, *Catalog,* p. 32. Acolo şi dascălul Gheorghe din Larisa, la 1752, p. 49, no. 68. Dascălul Gheorghe Ioan din Ampelakion, p. 52, no. 77; p., 53, no. 80.

Pentru Chioseà, *ibid.,* p. 228, no. 501.

In ms. 217, fol. 128 Vo, elevii şcolii din Bucureşti roagă a li se da alt dascăl după moartea lui Neofit, alegerea celui de acum „tiran" fiind făcută cu bani. A înlocuit pe dascălul Pantazi şi a prigonit pe elevi.

Insemnări despre cea mai bună creştere a copiilor le dă, la 1825, Vasile Vîrnav, în prefaţa traducerii Logicei lui Condillac. Şi el recomandă începerea în „parinţasca lor limbă", metoda analitică, predarea glumeaţă în locul sistemului sintetic papagalicesc (este chiar cuvîntul „papagalizmul"), în locul îngrămădirii de materii, între care şi limbile străine. „Dacă minte să lasi necăutată şi înţelenită, să perdi sau să înniacă printre sălbatecile saduri şi neghine, care îi prind locul". El merge şi pănă la propunerea de a purifica limba introducînd cuvinte latine şi italiene. Ms. 425 al Ac. Rom.; Bianu, *Catalog,* II, p. 111 şi urm.

www.dacoromanica.ro

CUPRINSUL.

	Pag.
I. Originile	5
II. Încercări de şcoală apuseană la noi şi şcolari romîni la şcolile apusene	18
III. Influenţele italiene asupra şcolii româneşti	24
IV. Întăia epocă a şcolii fanariote	56
V. Noi încercări de învăţămînt apusean	72
VI. Noua şcoală europeană	93
VII. Îndreptarea apuseană în principate.	131
VIII. Şcoala filosofică a Principatelor	139
IX. Şcoala naţională grecească în luptă cu şcoala naţională a Romînilor	152
X. Şcoala Regulamentului Organic	191
XI. Lupta şcolii naţionale cu încercări de desnaţionalisare francesă.	240
XII. Ardelenii în învăţămînt	272
XIII. Eclectismul naţional (1859-90) şi întemeiarea învăţămîntului superior şi special	310
XIV. Învăţămîntul în Principatele unite şi în provincille locuite de Romini	323
Adaus.	344

www.dacoromanica.ro